

3

ИУАЦХЪЭМАЖУЭ

ИУАЦХЪЭМАЖУЭ

ISSN 0206 – 5266

МАЙ • 2018 • ИЮНЬ

3

2018

ГУАЩХЪЭМАХУЭ

12+

**ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ**

1958 гъэ лъандэрэ кыдоки

май 3 июнь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кӀэзонэ
гуэхуцӀаплэм кыдегъэки

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР
Мыкъуэжь Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, БакӀуу Хъанджэрий, БищӀо Борис,
Гъут Іэдэм, Къэжэр Хъэмид, Къэрмокъуэ Хъэмид,
Кхъуэлуфэ Хъэчим, ТӀымыжь Хъэмышцэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Хъэлупцы МуӀээд (жэуап зыхь секретарь)

НАЛШЫК
2018

Псальащхьэхэр

ЖьантІэ

Еджаггэишхуэ Кьумахуэ Мухьэдин кьызэралъхурэ илгэс 90 ирокъу

БищІо Борис. Адыгэ бзэщІэныггэм и шу пашэ..... 3

ТхакІуэ Хьэх Сэфарбий илгэс 80 ирокъу

Хьэх Сэфарбий. Си гьащІэ гьуэгуанэр..... 13

Хьэх Сэфарбий хужаІахэм щыщ пычыгьуэхэр..... 20

Хьэх Сэфарбий. *Рассказхэр*..... 22

Хьэх Сэфарбий. *Усэхэр*..... 39

Хьэх Сэфарбий. Си хьурегькІэ..... 45

УсакІуэ Бецтокъуэ Хьэбас илгэс 75-рэ ирокъу

Хьэвжокъуэ Людмилэ. Зи усэбзэр мыубзэщхьу..... 51

Бецтокъуэ Хьэбас. *Усэхэр*..... 63

Публицистикэ

Къэжэр Иннэ. Къалгытамрэ къамыхутамрэ..... 81

Прозэ

Къаныкъуэ СэІэдулэ. Ленинград кьикІа хьыджэбз. *Романым щыщ пычыгьуэхэр*..... 89

Бейтыгьуэн Риммэ. Лъагьуныгьэр мыужьыхыж мафІэщ. *Рассказ*..... 114

Усыггэ

Хьэвжокъуэ Людмилэ. *Усэхэр*..... 137

Тымыжь Хьэмышцэ. «ЗэІухауэ си бжэр кьызогьанэ...»..... 147

Багьэтыр Нинэ. *Усэхэр*..... 151

ЩІэблэ

Хьуран Юлэ. Къайсын теухуа си псалгэ..... 158

Псальгэзэблэдз..... 166

*Еджагъэшхуэ Къумахуэ Мухъэдин къызэралъхурэ
илъэс 90 ирокъу*

4

АДЫГЭ БЗЭЩIЭНЫГЪЭМ И ШУ ПАШЭ

Кавказ бзэщIэныгъэлI нэхъ гуащIафIэ, нэхъ цIэрыIуэ дьдэхэм ящыщт Къумахуэ Мухъэдин. Ар япэм Анзорей ЦыкIукIэ зэджэу щыта, иужькIэ Лэскэн ЕтIуанэ зыфIащыжа къуажэм 1928 гъэм июлым и 29-м къыщалъхуащ. И адэ Iэбубэчыр Хэку зауэшхуэм хэкIуадэри бынитхур пIыныр и пщэ къыдэхуащ я анэ КIузэ. Нэхъ щIэгъэкъуэну иIари сабий-хэм нэхъ къахэжэпхъыкIа Мухъэдинщ. Иджыри балигъ ныкъуэхъуу абы къыхуихуащ школым къыщIэкIыу колхозым шыгухуу щылэжьэну. Дауэ гугъу емыхьами, КIузэ игъээщIащ щхъэгъусэр фронтым щыкIуэм къызэрелъIуауэ щытар: езым къимыгъээзэж хъумэ, бынхэм щIэныгъэ яригъэгъуэтыну. И бынхэм къуажэ еджапIэр къаригъэухам къыщымынэу, псоми щIэныгъэ нэхъыщхъэ къахьыху иригъэджащ. Мухъэдини, Башири, Мурадини щIэныгъэхэм я доктор, еджагъэшхуэ цIэрыIуэ хъуахэщ, абыхэм я шыпхъу Тосэ щIэныгъэхэм я кандидатщ, Мэкъумэш академием илъэс куэдкIэ щылэжьащ. Зэдэлъхузэшыпхъухэм ящыщу

нобэ псэужыр я нэхьыщIэ Анусэ и закьуэщи, ари и ныбжьыр хэкиуэтэху школ егъэджакIуэ IэнатIэм псэхьэлэлу пэрытащ.

Мухьэдин 1952 гъэм Тбилиси дэт кьэрал университетым кавказыбзэхэмкIэ и кьудамэр кьиухри, СССР-м ЩIэныгъэхэмкIэ и Академием БзэщIэныгъэмкIэ и институтым и аспирант хьуащ. Еджэныр зэфIигъэкIа нэужь, а институт дьдэм кавказыбзэхэмкIэ и кьудамэм и щIэныгъэ лэжьакIуэу ягъэуващ икIи адэкIэ Кьумахуэм зэпи-ча щIэныгъэ гьуэгуанэр зэрыщыту а институтым епхауэ екIуэкIащ. ЯпэщIыкIэ кандидат диссертациэр, иужькIэ доктор диссертациэр ехьулIэныгъэкIэ абы щыпхигъэкIащ.

ЛIэщIыгъуэ ныкьуэм кьриубьдэу Кьумахуэ Мухьэдин адыгэбзэм и фонетикэм, грамматикэм, стилистикэм теухуа щIэныгъэ лэжьыгъэу 200-м щIигъу, абыхэм монографиеу 14 яхэту, игъэхьэзыращ. IуэрыIуатэм и бзэр джыным теухуауэ щIэныгъэлIым иригъэкIуэкIа кьэхутэныгъэхэр ди хэкум и филологии щIэныгъэм лингвофольклористикэ цIэр щызыгъуэта унэтIыныгъэм лъабжьэ хуэхьуащ. Кьумахуэ Мухьэдин хэхауэ иджащ кавказыбзэхэр тхьдэм кьызэрыщызэдэгъуэгурыкIуар. Абы и лэжьыгъэхэм дуней псом пщIэ кьызэрыщыхуащIам и щыхьэтщ Европэм щынэхьыжь икIи щынэхь цIэрыIуэ дьдэхэм ящыщ Лунд университетым (Швецие) и доктор цIэ лъапIэр кьызэрыфIащар. Ар Урысейм Естественнэ щIэныгъэхэмкIэ и академием, Грузием ЩIэныгъэхэмкIэ и академием, ЩIэныгъэхэмкIэ Дунейпсо Адыгэ академием я действительнэ члент. Кьумахуэ Мухьэдин и монографие зыбжанэ, статья куэд Швецием, Англием, США-м, Голландием, Германием, нэгъуэщI кьэрал-хэми кьыщытрадзащ.

Мухьэдин Лунд университетым (Швецие) щIыхь зилэ и доктор щачIа махуэм. Абы кьыбгъурытыр профессор, адыгэбзэм елэжь Вамлинг Каринэщ. Швецие, 2000 гъэхэм я пэщIэдзэм.

ЩIэныгъэлIым фIыщIэ ин бгъэдэлыщ томитI хьу «Кьэбэрдей-шэрджэсыбзэр», адыгэхэм я япэ лъэпкь щIэнгъуазэр, дунейм

кызыэрытехьамкIэ. Аращ а тхыльхэм я проектхэр зи Iэдакьэ кыщIэкIар, я редактор нэхьыщхьэу, щIэныгьэ и лъэныкьуэкIэ унафэщIу щытар.

Къэхутэныгьэ лэжыгьэм, щIэныгьэм ехьэлIа кызыэгьэпэщыныгьэ Iуэхухэм къадэкIуэу, ар егьэджэныгьэми егугьуащ. Къумахуэ Мухьэдин и унафэм щIэту кавказыбзэхэр джыным пыщIа Iуэхухэм ятеухуа доктор, кандидат диссертациэу 30-м щIигьу ятхаш икIи пхагьэкIащ. Абы кызыэригьэпэщаш щIэныгьэм и IэнатIэм щIэшхуэ щызыгьуэта филологие къэхутэныгьэм и унэтIыныгьэ хэха. Къумахуэ Мухьэдин зэи и нэIэ тригьэкIакьым Адыгейм, Къэбэрдей-Балъкъэрым, Къэрэшей-Шэрджэсым папщIэ кадрхэр гьэхьэзырыным, а республикэхэм я щIэныгьэлIхэм быдэу япыщIауэ, ядэлэпыкьуу, ядэлажьэу екIуэкIащ.

Филологие щIэныгьэм зегьэужьынымкIэ иIэ фIыщIэхэм папщIэ Къумахуэ Мухьэдин Iэбубэчыр и къуэм Урысейм ЩIэныгьэхэмкIэ и Академием и щIыхь тхыльхэр къратащ, «Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм щIэныгьэмкIэ щIыхь зиIэ и лэжыакIуэ» цIэ лъапIэр кыфIащаш.

Адыгэбзэм теухуауэ Мухьэдин и Iэдакьэ кыщIэкIахэр гупитIу бгуэш хьунуш: япэр бзэм и нобэрей щытыкIэр щызэпкърыхэхэрщ, етIуанэр – бзэм и блэкIар зэфIэзыгьэуэвэжхэрщ.

Бзэм грамматикэ хуитхыну япэу яужь ихьауэ щыта Нэгумэ Шорэ сыт ищIауэ щытар? Абы адыгэбзэр япэщIыкIэ иригьэпэщаш урысыбзэм. Псалгэм папщIэ, урысыбзэм а зэманым кыыхагьэкIыу щыта падежиблыр ди бзэми кыыхигьуэтэн и гугьэу икьукIэ елIэлIауэ щытащ. ИтIанэ адреи бзэ зыщыгьуазэмкIэ – хьэрыпыбзэмкIэ – зигьазэри, абы и къупхьэми иригьэзэгьэну пылъащ. Шорэ абыкIэ емыкIу хуэщI хьунукьым: абы «щIыпIэ нэщIым» кыщригьэжьэн хуейт, адыгэбзэм теухуауэ зэи зыми къэхутэныгьэ иригьэкIуэкIатэкьым. Ауэ иужькIи адыгэбзэм елэжыхэри, мащIэми куэдми, а гьуэгу дьдэм ирикIуащ – щхьэж езыр нэхь зыщыгьуазэ бзэм и мардэхэмкIэ адыгэбзэр яджыну яужь итахэщ. Ауэ нэрылъагьут абхьаз-адыгэ бзэ гуп жыхуаIэр зэбгьэпщэни зэбгьэщхьыни дунейм зэрытемытыр, абы кыыхэкIкIи мыбыхэм езым я бгьэдыхьэкIэ къахуэгьуэтыжын хуейт. Ар икIэм нэсу зыхульэкIар Къумахуэ Мухьэдинщ. Абы и лъэныкьуэкIэ щIэныгьэлIым хузэфIэкIам тхыль псо тептхыхьыфынуш, ауэ мыбдеж зы цапхьэ закьуэ нэхь мыхьуми къэтхьынщ. ФIэщыгьэцIэ дьдэ мыхьуами, бзэщIэныгьэлIхэм зэпадзыжу къагьэсэбэп «Къумахуэм и дэкIуеипIэ» («Кумаховская лестница») жыхуиIэ гурыIуэгьуэр. Ар кыытекIащ Мухьэдин и лэжыгьэхэм ящыщ зым кыыщыхьауэ щыта мы цапхьэм:

6

шэ
 е-шэ-ж
 з-гьэ-шэ-жы-ф
 е-з-гьэ-шэ-жы-ф-а-щ
 д-е-з-гьэ-шэ-жы-ф-а-т
 кьы-д-е-з-гьэ-шэ-жы-ф-а-тэ-кьым
 у-кьы-д-е-з-гьэ-шэ-жы-ф-а-тэ-кьым-и

Пэж дьдэу, и бгьуитIымкIи теувапIэхэр зиIэ дэкIуеипIэм ещхькьэ? Зы пычыгьуэ фIэкIа мыхьу «шэ» глагол лъабжьэм и пэмкIи и кIэмкIи аффикс зэмылIэужыгьуэхэр пыувэкIэрэ апхуэдэу зеубгьуф, апхуэдиз

псалъэщIи кыытохьукI. Ар абхъаз-адыгэ бзэ гупым я зы нэщэнэщ. Ауэ нэхъ гъэщIэгъуэныжыр адэкIэщ. КъызэрыщIэкIымкIэ, а аффиксхэм я дэтхэнэ зыми увыпIэ хэха иIэщ, н. ж., адыгэ Iэнэм щытIыскIэ нэхъыжь-нэхъыщIэ елыытакIэ къызэретIыскIым ещхьыркъабзэу, префиксхэмрэ суффиксхэмрэ зэкIэлтыкIуэкIэ пыухыкIам тету псалъэ лъабжьэм поу-вэ. Абы гу лъызытэу а зэкIэлтыкIуэкIэм и хабзэхэр зыубзыхуар Къума-хуэрщ.

Иджы адыгэбзэм и тхыдэм дыIэбэнщи, абы езыкур закъуэтIа-къуэххэт, яужь уихьэкIи къикIынIауэ я фIэщ зэрымышьум къыхэкIыу. Мыри зи къару къыхьар Мухьэдинщ.

Бзэм и тхыдэр нэхъ зэфIэгъуэувэжыгъуафIэщ, абы лIэщIыгъуэ бжыгъэкIэ тхыгъэ иIэу къэгъуэгурыкIуамэ, е, индоевропеибзэхэм ещхьу, зэIыхьлы бзэ Iэрамэшхуэ хьурэ абыхэм ящыщ зым фIэкIуэдар адреихэм я деж къыщыпхуэгъуэтыжмэ. Адыгэбзэм а лъэныкъуитIымкIи «и насып къикIакъым»: ди бзэмкIэ тхэн зэрырагъажьэрэ лIэщIыгъуэрэ ныкъуэм фIэкIакъым, мыдэкIэ нэхъ Iыхьлы гъунэгъу дыдэу диIэ бзищымрэ – абазэбзэ, абхъазыбзэ, убыхыбзэ – дэрэ апхуэдизкIэ дызэпэщIэкIащи, ахэр тегъэщIапIэ щыпщIыфыр зээмызэххэщ. Къэнэжа Iэмал закъуэр – езы бзэм и щIыпIэ псэлъэкIэ щхьэхуэхэр (диалект, говор жыхуэтIэхэр) арати, мис ахэр IэкIуэлъакIуэу зэригъапщэкIэрэ пасэррей адыгэбзэм и фонетикэри, морфологиери, синтаксисри ди пашхьэ кърыльхьэжащ Мухьэдин.

Ауэ Къумахуэм зэфIигъуэувэжар ди бзэм и тхыдэм и закъуэкъым. Бзэм къыдит IэмалхэмкIэ абы игъэнэIуащ IуэрыIуатэми, лъэпкъ тхы-дэми, щэнхабзэми я проблемэ зыбжанэ. Аргуэру зы шапхьэ закъуэкIэ дыкызытэувыIэнщ. 1970 гъэхэм Мухьэдин итхауэ щытащ нарт Сос-рыкъуэ и цIэр этимологиие и лъэныкъуэкIэ зэпкърыхыным теухуа тхыгъэ мыин дыдэр. Ар инагъкIэ къызэрыгуэкIми, мыхьэнэуэ иIэмкIэ зэи зи пщIэр емышуэхын лэжыгъэ щыпкъэщ, сыту жыпIэмэ, бзэщIэныгъэм и хабзэ ткIийм темыкIыу абы къыщыгъэлъэгъуащ нарт цIэрыIуэм и цIэр шэч лъэпкъ къытумыхьэжыну зэрыадыгэбзэр. ЗэрытщIэщи, нобэми нарт эпосыр зральэфэлIэну нэгъуэщI лъэпкъхэм ящыщ Iэджи къыхузэ-поцэ. Абдежым эпосым и лIыхьужь курыхым и цIэр зыщыщ бзэр гъэ-нэхуэным мыхьэнэшхуэ иIащ.

Илъэс бжыгъэ я зэхуакуу Къумахуэ Мухьэдинрэ абы и щхьэгъусэ пэж икIи и IуэхущIэгъуэ IэкIуэлъакIуэ Зарэрэ зэдатхащ IуэрыIуатэм и бзэмрэ гъащIэмрэ я зэпыщIэныгъэм теухуа тхылыщ. Авторхэм а тхылыщымкIэ щIэныгъэрылажьэ псоми хьэкъ щащIащ нарт эпосым и лIыхьужь нэхъыщхьэ зыбжанэмрэ абыхэм ехьэлIа сюжетхэмрэ къыгуэпх мыхьуну адыгэбзэм, адыгэ тхыдэм, адыгэ щэнхабзэм епхауэ къызэрыгъуэгурыкIуэр. Абы щыгъуэми, ар зытххэм нэгъуэщI лъэпкъ гуэри ягъэпудыркъым, зыми и Iыхьэ къытрахын гуращэ яIэкъым, атIэ дэтхэнэми я пщIэр зэрахьумэным пылгыщ.

УблэкIынкIэ Iэмал иIэкъым лыкIи, хабзэкIи, бзэкIи ди Iыхьлы дыдэ убыххэм ятеухуауэ Къумахуэм хузэфIэкIам. Аращ СССР-м щыщ щIэныгъэлIхэм ящыщу XX лIэщIыгъуэм и 80 гъэхэм убыхыбзэм ирип-сальэу дунейм къытенэжауэ щыта цIыху закъуэм – Тевфик Эсенч – деж кIуэффауэ щытар, иужькIэ а лIыжыр къезыгъэблагъэу и адэж хэ-кур езыгъэлъагъужари Мухьэдинщ. Тевфик дэлажьэурэ, итIанэ хамэ

кьэралхэм щыщ щIэныгьэлIхэм я лэжыгьэхэр, убыхыбзэкIэ щыIэ тхыгьэхэр куууэ зэкърихыурэ Къумахуэм япэщIыкIэ убыхыбзэм теухуа очерк япэ дыдэу ди кьэралым кыщыдигьэкIауэ щытащ, иужькIэ а унэтIыныгьэм зригьэубгьуурэ, зэпымыууэ елэжурэ убыххэм ятеухуа тхыль псо итхащ. Абырэ Адыгэ щIэнгуазэм (энциклопедием) убыххэм ятеухуауэ ит Iыхьэмрэ (ари Мухьэдинщ зи IэдакьэщIэкIыр) убых лъэпкьым и энциклопедие пэлъытэ хьуащ, ахэр дунейм текIуэдыкIыжа лъэпкьым и фэепль игьащIэкIэ мыкIуэдыжынщ.

Апхуэдэкьабзэу адыгэбзэм теухуа энциклопедиенщ, а бзэм теухуауэ лэжыа хьуа псори кызыэщIэзыкьуэж тхылыщ псом япэу Мухьэдин и фIыщIэкIэ дунейм кытехьа, ищхьэмкIэ зи цIэ кыщитIуа «Къэбэрдей-шэрджэсыбзэ» томитIыр. Аращи, зы энциклопедиекIэкьым Къумахуэр кызыыхэкIа и лъэпкьым зэрыхуэупсар...

АдэкIэ дауэ кыыхыумыгьэщынрэ иджырей адыгэ литературэбзитIымрэ абыхэм я тхыбзэмрэ зэгьунэгьу, зэщхь щIыжыным теухуауэ Къумахуэм зэхилъхьа проектур?! Зэхилъхьам кыщимыгьанэу, абы теухуа зэIуэщIэ зэхишэри, адыгэ республикищми я бзэщIэныгьэлI псори кыигьэдэIуэфауэ щытащ ар зэдэарэзыуэ къащтэну. Дызытепсэлтыхь проектым хэткьым, языныкьуэхэм зэрыжаIэм ещхьу, адыгэ псори зы тхэкIэм дытехьэн, е ди алыфбейри пэжырытхэри зэрыщыту зэтекьутауэ псори щIэрыщIэу зэхэлъхьэжын хуейуэ кьэзыгьэуэв Iуэху еплъыкIэхэр. Жыжьэ плъэф дэтхэнэ зым дежкIи гурыIуэгьуэщ апхуэдэу ухэлъадэмэ, ар мыхьумыщIэм хуэкIуэнкIэ зэрыхьунур.

8

Проектур зытеухуамрэ абы и мурадымрэ кIэщIу кьэпIуатэмэ, ар зыхуэунэтIар иджыпсту зэтеувауэ щыIэ литературэ бзитIым (адыгейбзэмрэ къэбэрдей-шэрджэсыбзэмрэ) зэщхьу кыщцапсэлъхэм я тхыкIэри зэщхь щIынырщ.

Зи гугьу тщIы проектумкIэ щIэныгьэрылажьэхэр арэзы зэрызэдэхьурэ зэманьфI дэкIащ. А лъэхьэнэм кьриубыдэу сыт зэфIэкIа атIэ, жыпIэмэ, къэбэрдей-шэрджэсыбзэм и лъэныкьуэкIэ кыыхуагьэувам ипкь иткIэ кьэрал унафэ КъБР-м и Парламентым кыищтащ. АдэкIэ унафэр тэрэзу лэжьэн папщIэ, апхуэдэ лъэбакьуэ ичын хуейщ адрей лъэныкьуэми – Адыгейми. А республикэм власть хьуэжым и зэранкIэ Iуэхур кIыхьлIыхь щыхьуами, иджыблагьэ ар кыщцаIэтыжащ Адыгейм гуманитар щIэныгьэхэмкIэ и институтым, а проблемэм теухуауэ зэхаша «Iэнэ хьурейм» унафэ кыщцащтащ мыр республикэм и кьэрал хасэм кыщыхалъхьэну икIи гугьапIэ щыIэщ мы Iуэхум мыгувэу унафэ тэмэм тращIыхьынымкIэ...

Иджы илъэсипщIкIэ дызэлэбэкIыжынщи, дигу кьэдгьэкIыжынщ Къумахуэ Мухьэдин и гьащIэм и иужьрей илъэсыр – 2008 гьэр. Дэ зыдгьэхьэзырырт Мухьэдин и юбилейр дгьэлъэпIэну, дегупсысырт ар нэхь екIуу зэредгьэкIуэкIыным. Езыри ерагьыу кыитедгьэхьат и гьащIэм щыяпэ дыдэу кыщцалъхуа махуэр утыку кьэтщIыну. Илъэс 80-м кьриубыдэу зэи кьрахьэжьатэкьым абы ехьэлIауэ апхуэдэ Iуэху. Кьимылэжьауэ арат? Кьилэжыа кьудейт?! Хуэмыфащэрэт? Ауэ сытми хуэфашэт! Илъэс 50 щыхьуами ар щIэныгьэлI цIэрыIуэт, адэкIэ 60-р, 70-р, 75-р... АрщхьэкIэ и унагьуэм исхэмрэ абыхэм я Iыхьлы, ныбжьэгьу гьунэгьу дыдэхэмрэ фIэкIа нэгьуэщIхэм гу лъатакьым а махуэхэм. Иджыри зихьунщIат. Дауэ мыхьуми, кьэдгьэдэIуат – абы нэхьыбэу хуейр адыгэ бзэщIэныгьэрщ, адыгэ лъэпкьырщ жытIэурэ. АрщхьэкIэ зыми димыгугьа кьэхьуащ – псэужакьым абы нэсыху.

Дапщэщи адыгэм ди деж кыщыху хабзэр къэхуащ – цIыхушхуэ кытхэкIамэ, псэухукIэ абы гулытэ щIагъуэ игъуэтыркъым. Мухъэдин цIыхушхуэт, мы ди лъэхъэнэм нэхъ дызэрыгушхуэну диIэ ди лъэпкъэгъу нэхъ пажэ дьдэхэм ящыщт. Ар, шэч хэмылгу, наIуэ щыхуащ Къумахуэм и ильэс 80-м ирихъэлIэу ди телевиденэм кыгъэлъэгъуа, иужькIи зыбжанэрэ кызытрагъээжа нэтыным еплъа дэтхэнэми. Токъмакъ Светэ – а нэтыныр зыгъэхъэзырам – хузэфIэкIащ Мухъэдин дунейм зэрытета дьдэм хуэдэу ди пащхъэ къригъэувэжын. Ауэ щыхуекIэ, Токъмакъым илэжбам и мыхъэнэмрэ кылэжъ фIыщIэмрэ пхуэмыIуэтэным хуэдизщ. Мыдрейхэм псоми Мухъэдин и щIыхуэ ттелъщи, ар зэрытпшыныжа хъунум девгъэгупсыс.

КъБР-м и телевиденэм Мухъэдин теухуа нэтын трех. Абы бгъэдэтыр телевиденэм и лэжъакIуэ Токъмакъ Светэщ.

Москва, БзэщIэныгъэмкIэ институт. 2008

Сэ сызэригугъэмкIэ, псом нэхърэ нэхъыбэу абы и псэр зыщыгуфIыкIыну ди лъэпкъым и къэкIуэнум дыхуэлажъэмэщ, ди бзэр, ди щэнхабзэр хэдмыгъэкIуэдэжу адэкIэ дгъэкIуатэмэщ. Дауи, а Iуэхум Къумахуэм хильхъам хуэдиз зыхузэфIэкIыну ди закъуэтIакъуэххэщ. Ауэ дэтхэнэми хуэщIэнур мыщхъэхуы ищIэмэщ лъэпкъыр нобэ зэрытщытыкIэ гугъум дыщикIыфыну ди – аращ дерс нэхъыщхъэу зи гугъу сщIа нэтыным кыхэкIыр. Мухъэдин и лъэпкъым зыхуегъазэ: маржэ, дывмыгъэбэлэрыгъ, арыншамэ убыхым я махуэр кытхуэкIуэнущ. Лъэпкъ мащIэхэр щысхъыншэу щIэзылбафэ глобализацэм и лъэхъэнэм пэджэгъэгъэу ди акъылрэ ди зэфIэкIрэ; а IуэхумкIэ дызэкъуэвгъэу адыгэу дэнэ щыIэри.

Льэпкъым емызэшыжу хуэлэжъа цIыхум хульэкIыным и инагъымкIэ шапхъэ нэсщ езы Мухьэдин. Нобэрей дунейпсо щIэныгъэм адыгэхэр нэхъ кызырэщыцIыхур адыгэбзэм Къумахуэм тригъэпсыхъа къэхутэныгъэхэрщ. Пэжщ, адыгэбзэхэм нэгъуэщI Iэджи елэжьащ, ауэ Мухьэдин и Iэзагъым, абы зыздиIэтыфа лъагапIэм нэгъуэщI зыри мызэкIэ нэсыфакъым.

БзэщIэныгъэм хуищIа хэлъхъэныгъэм ебгъапщэ хъунуш абы и фIыщIэкIэ дунейм кытехъа япэ адыгэ льэпкъ щIэнгъуазэри (энциклопедиери). Мыбыи цIыху мащIэ елэжьакъым, ауэ жэрдэмщIакIуэу къэувари, гъуэгугъэлыагъуэу щытари, лэжьыгъэ псори зыунэтIари Къумахуэрщ. Льэпкъыр дызэрыгушхуэн хуей а тхыль щхъэпэр ди тхыдэм, дыщэм хуэдэу, кыыхэлыдыкIыу, къэнэнущ. ИкIи дяпэкIэ ар уафэ джабэм ис вагъуэм хуэдэу льэпкъым куэдрэ кыыхуэблэнущ. Ар къэблэнущ нобэ «уей-уей» жезыгъэIэ лIыхъу Iэджэм я цIэхэр щыкIуэдыжыпами, ахэр кызыыхэкIа льэпкъ инхэмрэ иджырей ди дунейр къэзыгъэзджыздж къэрал нэхъ лэщхэмрэ щыщымыIэжыххэм щыгъуи. Адыгэ щIэнгъуазэр лэжьыгъэшхуэ дыдэщ, хуэдэ зэи зыми Кавказ гупэм кыщемыхъулIауэ, нэгъуэщI льэпкъхэу зи тхыдэр илъэс минрыбжэхэми яхузэмыгъэпэщауэ. Ди жагъуэ зэрыхъунци, абыкIи бгъэдэль фIыщIэр лъамыгъэсыж щIыкIэ дунейм ехыжащ ар. ЩIэнгъуазэр кызырэдыкIрэ зэман хъарзынэ дэкIа пэтрэ, адыгэ республикищыи абы зы IуэхущIафи иращIылакъым, а лэжьыгъэм и мыхъэнэр нэгъэсауэ къэзыгъэлыагъуэ зы тхыгъи кытрадзакъым иджыри. Абы щыгъуэми, зи гугъу тщIы лэжьыгъэм пщIэшхуэ кыщыыхуащIащ Урысейм ЩIэныгъэхэмкIэ и академием. Абы тхыдэ-филологие щIэныгъэхэмкIэ и къудамэм Къумахуэр ирагъэблагъэри ЩIэнгъуазэм теухуауэ доклад щрагъэщIащ икIи къалъытащ ар Урысей щIэныгъэм и хэлъхъэныгъэ нэхъ инхэм ящыщу икIи а лэжьыгъэм къэрал саугъэт къратыну хуэфашхуэ. Дэ, ЩIэнгъуазэр зыхуатха льэпкъыр, зыри къэмыхъуа хуэдэу дызэхэсщ. Сэ сыщыгъуазэщ Мухьэдин ар игу къеуэу зэрыщытам: яубми идэнут, ауэ абы и Iуэху зезыхуэн хуейхэм зауцэхуауэ зэрызэхэсым игъэпIейтейрт. Сыт абы и щхъэусыгъуэр? Хэт кыгурыIуэркъым, хэт кыфIэIуэхукъым, хэти мэфыгъуэ...

Iугъущ си дежкIэ нобэр кыздэсам зэтеубыдауэ Къумахуэ Мухьэдин сытепсэлъыхъыну – иджыри сызэщIиIыгъэщ гуауэм – си егъэджакIуэр, си уциякIуэр, цIыху телъыджэр кызыэрытхэмытыжым. Мухьэдин дунейм зэрехыжар куэдым ягу къеуащ – абы и щыхъэтщ щыгъуэ пэкIум къекIуэлIа цIыхухэм я куэдагъри, абы кыщыпсэлъахэм жаIахэри, газетхэм кытрадзахэри. КъримыхъэлIэфа куэдым къэхъуар гущIыхъэ зэращыхъуар иту, Мухьэдин IуэхущIафэу игъэхъам и мыхъэнэм и инагъым тепсэлъыхъу телеграммэхэр кърагъэхъауэ щытащ. Мис абыхэм ящыщ зытIуш, гъэкIэщIауэ нэхъ мыхъуми, мыбдеж кыщыыхъыпхъэу кызолъытэ: Урысейм ЩIэныгъэхэмкIэ и академием БзэщIэныгъэхэмкIэ и институтым и директор, академик Виноградов Виктор: «Адыгэбзэхэм, адыгэ этнологиём, IуэрыIуатэм, льэпкъ тхыдэм теухуа абы и лэжьыгъэ купщIафIэхэр дунейпсо щIэныгъэм и къулеягъэшхуэщ»; Вамлинг Каринэ, Мальмё (Швеция) университетым и профессор: «Къумахуэм и лэжьыгъэхэр къагъэсэбэп кавказыбзэхэр зыджу дуней псом щыпсэу еджагъэшхуэхэм... ЩIэблэм шапхъэ яхуэхъун лъэ-

ужь кьызынэкIа щIэныгьэлIым и фэеплгыр мыкIуэдыжынщ»; Шенгелие Важэ, БзэщIэныгьэ институтым, Чикобавэ А. С. и цIэр зезыхьэм, и кьудамэм и унафэщI, Тбилиси кьэрал университетым и профессор: «Кьумахуэ Мухьэдин адыгэ щIэныгьэмрэ щэнхабзэмрэ хуищIа хэльхэныгьэр кьыпхуэмылгытэнщ. Абы и щIэныгьэ лэжыгьэхэр дуней псом щыцIэрыIуэщ. Мухьэдин и цIэр тхыдэм хэмыгьуэщэжыну кьыхэнащ».

Мухьэдинрэ абы и щхьэгьусэ Зарэрэ я бынхэм я адэ-анэм я щIэныгьэм хуэфэщэн цIыху кьахэкIащ. Япхьу Заремэ филологие щIэныгьэхэмкIэ докторщ, США-м и университет нэхь льэрызехьэхэм ящыщ зым и профессорщ, я кьуэ Руслан дунейпсо экономикэмкIэ IэщIагьэлIщ, ари щIэныгьэхэм я докторщ, Париж дэт щIэныгьэ центрым щолажьэ. Филологиер IэщIагьэу кьыхихащ я пхьурылбу Майи – Францием щолажьэ икIи абы унагьуэ щыхьуауэ щопсэу.

Езыр тхэмытыжми, Мухьэдин и юбилей гьэм гулгытэ хэха хуэтщIыпхьэщ еджагьэшхуэм и цIэр гьэлъэпIэным. Абы ехьэлIауэ мызыгьуэгулкIэ ча хьуар зы лъэбакьуэщ: Налшык кьалэм и администрацэмрэ ЩIыпIэ советымрэ я фIыщIэкIэ иджы Мухьэдин и цIэр зэрехьэ кьалэм и Нарт хьэблэщIэм и зы уэрамым. АдэкIэ, сэ сыхуитамэ, схузэфIэкIамэ, мыпхуэдэ Iуэхугьуэхэри кьесхьэжьэнт. Япэрауэ, икIэм-икIэжым, зэ яужь ихьауэ, Адыгэ щIэнгьуазэм теухуа зэIущIэ (симпозиум) Iэтауэ, ехьэжьауэ егьэкIуэкIын хуейщ, дэнэкIи щыIэ адыгэхэми я льыкIуэхэр кьрихьэлIэу. А зэIущIэр апхуэдэуи увынт абы и кьызыгьэпэщакIуэр – Кьумахуэ Мухьэдин – щагьэлъапIэ махуэу. ЕтIуанэрауэ, Мухьэдин зыщылэжьа Гуманитар кьэхутэныгьэхэмкIэ Кьэбэрдей-Балъкьэр институтым КьБР-м и Президентым зыхуигьэ-зауэ щытащ Кьумахуэм ди республикэм и дамыгьэ нэхь лъапIэ дыдэр кьратыну щIэлъэIуу. Ар мыпсэужхэми хуагьэфашэ, ауэ щыхьукIэ – а лъэIур иджыри лъэIуу кьонэж. ФIы дыдэт ЩIэнгьуазэм теухуа зэIу-щIэм ирихьэлIэу абыкIи унафэ щыIамэ. Ещанэрауэ, Мухьэдин и Iэдакьэ кьыщIэкIа лэжыгьэхэр зэгьэуIуауэ Iэмал имыIэу кьыдэгьэкIыжын хуейщ том зыбжанэу. Мыхэр адэкIэ едмыгьэтIыльэкIыу мы гьэм зэфIэбгьэкI хьунухэрщ. Абыхэм нэмыщI, шэч хэлькьым Кьумахуэм и цIэр щIэныгьэ, щэнхабзэ IуэхущIапIэхэм яфIэтщыну зэрыхуэфашэм, еджагьэшхуэм и цIэкIэ стипендие республикищми я студент-филолог нэхьыфIхэм щхьэкIэ бгьэуэ зэрыхьунум.

Шэч кьызытумыхьэнуращи, Мухьэдин и цIэр, и IэдакьэщIэкIхэр сыт хуэдизу дымыIэтами, абыхэм яхуэфашэ лъагапIэм нэбгьэсыфыну си фIэщ хьуркьым, ауэ ар ноби, дапщэщи дызыщIэкьун хуей пщэрылбу зэрыщытыр зыщыдгьэгьупщэ хьунукьым.

БИЩIО Борис,

*Урысейм ЩIэныгьэхэмкIэ и академием
и Кьэбэрдей-Балъкьэр щIэныгьэ центрым
Гуманитар кьэхутэныгьэхэмкIэ и институтым
адыгэбзэмкIэ и кьудамэм и унафэщI,
филологие щIэныгьэхэмкIэ доктор*

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и президент Дзэмыхь Къасболэт Мухьэдин ирет абы къыхуагъэфэща Шыхь тхылъымрэ Шыхь дамыгъэмрэ. Абыхэм я гупэклэ къисхэр тхаклуэ цлэрылуэ Мэшбаццлэ Исхьэкърэ Сирием и Адыгэ Хасэм и лыклуэ, Сирием и Парламентым и депутат Абазэ Шэрафрэцц. 2007

12

Къумахуэ зэкъуэш цлэныгъэл цлэрылуэхуэ Башир, Мухьэдин, Мурадин сымэ, я малъхъэ, мэкъумэш академием и япэ ректору шыта Филэпцэ Борис къахэту.
Налшык, 1970 гъэхэм.

Мухьэдин и унагьуэр: езыр, и щхьэгьусэ Зарэ, япхьу Заремэ, я кьуэ Руслан.
Москва, 1960 гэхэм я пэццэдзэм.

Мухьэдин иужь дьдэу траха сурэтхэм щыцц: езыр, и щхьэгьусэ Зарэ, я кьуэ Руслан.
Москва, 2000 гэхэм.

ТхакIуэ Хьэх Сэфарбий илгэс 80 ирокъу

14

СИ ГЪАЩIЭ ГЪУЭГУАНЭР

Аушыджэр (Дыгъужьыкьуей) кьуажэкIэм сыкьыщальхуащ. Куэдым (абыхэм сэри сахэту) шэч кьызытрахьэр, и пэжыпIэр кьахуэмыщIэу зи бэлыхь иукIыр сыкьыщальхуа гьэрщ. Ещанэ классым дыщIэсу, ди егьэджакIуэр кьыдэупщIурэ, жытIэр итхауэ щытащ. Си партэгьухэм (плIырыплIу дыдэст) псоми 1938 гьэм кьальхуауэ щыжаIэм, сэри нэгьуэщI кьээгупсысыжакьым, ар езгьэтхащ. ИужькIэ районым комиссэшхуэ кьикIри зырызыххэу кьыдэплъащ. Иныкьуэхэм яйр, мытэмэму кьалгытэри, зэрахьуэкIыжащ, сысейр а зэрэгьэтхам кьытенауэ, нобэр кьыздэсым йокIуэкI. Аращ сэ си тхылъхэм ярыт 1938 гьэр кьыздикIар. Ауэ, сщIэркьым абы и гьусэу ятх май мазэмрэ етIощIанэ махуэмрэ кьыздрахар. Ахэри сэ яжесIауэ пIэрэт, сымыщIэж щхьэкIэ?..

ЗэрагьэхьыбарымкIэ, Хьэххэ дышапсыгьщ, ди унэцIэ дыдэр Хьэтхщ. ДэнэкIэ щыIэри дызщ, лъэпкьитI щыIэкьым Хьэх унэцIэр зэрахьэу. Дэ, аушыджэрдэхэри, Бахьсэн лъэныкьуэ Хьэххэм дащыщ. ЗэрыжаIэмкIэ, лIэшIыгьуйтI хуэдизкIэ узэлэбэкIыжмэ, Хьэх зэкьуэшитI кьыпыкIэрэхьукIри, IэмалыншагьэкIэ Тыркум

икІыжыгъащ. Зэман дэкІыу кьагъээжын щыхъум, щхъэусыгъуэ гуэркІэ Аушыджэр кыщыгувыІэри, кьыдэнэжыпаш.

Аушыджэр Хьэххэр зы лІым – Исуф – дрищІэблэщ. Си жагъуэ зэрыхъуши, си адэшхуэм и адэж а Исуфым нэсщ сцІэжыр. АдэкІэ Бахъсэн лъэныкьуэм мэкІуэжри, сфІокІуэд. Куэд дыхъуркьым, зы унагъуэ тІощІ хуэдиз иримыкьущ.

Аушыджэр Хьэххэр мылькушхуэ ябгъэдэлъу кьежъакьым. Дэни кьикІынт, гъуэгурыкІуэм тету къэувыІамэ? Ауэ жыджэрхэт, хыхъэхэкІышхуэ яІэт, лэжъакІуэ ахъырзэманхэти, щІэх дыдэ кьулей хъуат. Іэщ я куэдт, псом хуэмыдэжу – шы.

Си адэ Хьид зэкъуэшхэм я курытт. И гъащІэ мащІэр губгъуэ мэкьумэшым хэту ихъащ. Іэсэу щытауэ жаІэ. Къарэт ди анэм и цІэр, Урыху (Къуэгъулькьуей) Тэнащхэм ящыщт, Хьэжумар ипхъут. Тэнащхэ кьулейт. Совет властым бий ищІри, хэкум ирахуауэ щытащ. Хьэжумари, и щхъэгъусэри, япхъу нэхъыжъри лІэри, а здагъэкІуауэ щыта Узбекистаным щыщІалъхъэжащ. ЩІалищ яІати, СултъІан зауэм хэкІуэдащ. ЛутІэрэ Шадурэ (Назиррэ) мыдэ щылІэжащ.

Унагъуэ ищІа кьудейуэ, си адэр дашащ зауэм. Сэ зырат быну яІэри. ИужькІэщ кьыщалъхужар си кьуэш нэхъыщІэ Заурбий. Ар пасэу дунейм ехыжащ щІалитІ – Алимрэ Аслъэнрэ – кьыщІэнэри. Иджы а тІури балигъ хъуащ, щІэныгъэ нэхъыщхъэ зрагъэгъуэтауэ мэлажъэ. Сэри щІалитІ сиІащ, зы хъыджэбз яку дэту – Артур, Иннэ, СултъІан. Я нэхъыщІэ СултъІан дунейм ехыжащ, унагъуи сыти имыщІауэ, Иннэ Сэбаншыхэ я нысэщ, зы щІалэрэ зы хъыджэбзрэ иІэщ – Азэмэтрэ Сабинэрэ.

Зи сабиигъуэ-къэжэпхыгъуэр зауэ нэужь лъэхъэнэ бзаджэм хиубыда дэтхэнэми жиІэфынущ гугъу ехъауэ. Ауэ сэ абыхэми сахуэдэжтэкьым. Сыадэншэми кьыщынэртэкьым, си анэри ныкьуэдыкьуэт, зэрихъэртэкьым и лъэм. Сэ сцІэжыркьым абы зэи хуиту кьикІухъу щытауэ. И лъакьуэхэр илъэфут зэрызекІуэр. Ауэрэ, пхъэ лъакьуэм фІэуващ. ИкІэм-икІэжым, ари мыхъужу, пІэм хиубыдапэри, дунейм ехыжыху зетхъащ. Абыи си шынэхъыщІэ цІыкІу зауэр екІуэкІыу кьалъхуами сэр фІэкІа зыщыгугъын яІэтэкьым. Илъэсибл-илъэсий ныбжъым сызэрит лъандэрэ си щхъэр спІыжам и закьуэкьым, унагъуэ кьысщымыгугъуу зы махуэ дунейм сытетакьым. Зы махуэ хуиту цІыкІу-цІыкІу джэгум сахыхъэну сиІакьым Іэмал. Зэзэмызэ сехъуапсэу сахыхъамэ, ди мамэ пхъэ лъакьуэм фІэту нежъэрт, кьызэджэу. Нобэр кьыздэсым си тхъэкІумэм итщ абы и джэ макъыр.

Си адэр сцІэжыркьым. Хъума хъуакьым и сурэт кьудеи. Выгу шыгу ист зэпымыууэ. Губгъуэм мо здитым, мыбдежым псори гъунэгъущ, жиІа, Хьэххэ я лъапсэжъым, Аушыджэр и ВыщхъэфІэч дэлъэдапІэм хуэзанщІэу Шэрэдж Іуфэ щыІэм кьыІэпхъукІри, ди адэр къуажэкІэ дыдэм тІысат. Нобэми дутІышщакьым а щІышІэр. И гупэр псыщ, мэщ, и щІыбыр бгыщ, ди гъунэгъу ипщэр фІыуэ тпыІухащ, дякІэкІэ зыри щысыжкьым – къуацэчыцэщ и хъурегъыр, пабжъэу, банэу зэщІэкІэжащ. Сыдыхъэжа нэужь, ауэрэ зызоплъыхъри, согъэщІагъуэ: дауэ щысыфа мыбдежым зауэ, абы и ужь зэман бзаджэм си анэ тхъэмыщкІэм и закьуэ, сабий быдзафэмрэ илгъэс зыщыплІ нэхъыбэ мыхъуа сэрэ фІэкІа гъусэ имыІэрэ и лъэми зэримыхъэу?! Ллами,

цыхум къащлэнутэкьым, зыми зэхихынутэкьым джэкIи. Абы щыгъуэ цыхур икIи къулейсызтэкъэ-тIэ, дыгъуэгъуакIуэр, хъунщIакIуэр куэдт. Нэмыцэр ди къуажэм къыщыдэужьгъам яшха ди жэмыжьым нэмыщI, ди анэ мыгъуэм сабиитIыр гъэшыншэу дыкьимыгъэнэн щхьэкIэ зыгуэрурэ нэгъуэщитIи зэригъэпэщыжати, ахэри Iуэм ирадыгъукIащ. Щэней яхъунщIащ ди унэр. Ауэ, Алыхьым и шыкуркIэ, зэи ерыскъыншэ дыхъуакъым: шхэр дымащIэт, ди хадэр инт. Гъаблэ Iей абы щыгъуэ щыIам и хьэлэчыгъуэми нартыху тIэкIу диIэурэ декIуэкIащ. Ди анэр гущIэгъулыт, жумартт. Нобэми гуапэу сигу къокIыж шхын щхьэкIэ лIэ ди къуажэдэс гуэрхэр къедгъэлауэ зэрыщытар. Зэ, гъатхэкIэ-гъэмахуэпэу ди пкIэм ирадыгъукIат нартыху тIэкIу къытхуэнэжар. СощIэж, согъэщIэгъуэж абы щыгъуэ си анэм жиIэу зэхэсхар: абыи зыгуэр ажалым къригъэлагъэнщ... Iуэхукъым, дэ иджыри хьэжыгъэ тIэкIу къытхуэнащ, мыгувэу кIэртIофми ущIэIэбэ хъунуц.

ЗгъэщIагъуэу, нобэми ныжэбэми схуэмыхыр сэ журналистикэм-кIэ, литературэмкIэ – тхэнымкIэ згъэза зэрыхъуаращ. Ар хъунт, зыгуэр тхэуэ слъагъуу сыдихьэхатэмэ, цыху сахыхьэртэкъым, нэгъуэщI-тэкъым. Пщэдджыжьым сыкъэтэджмэ, хадэм сихьэу ситми, Iэщым сахэтми, зы псалъэ зыжесIэни къызжезыIэни сримыхьэлIэу жэщ хьурти, сыгъуэлъыжырт. Газет, тхыль жыхуэпIэр слъагъуххэртэкъым, сыкъеджэн дэнэ къэна!.. СьукIи, иджыпстуи бжесIэфынукукъым си гъащIэри си гуащIэри тхэным зэрестар фIырэ Iейрэ. Еджэн, тхэн бэлыхь сыхэмыту, сызэрыщIыкIурэ сызэрыпсэун, сызэрыунэн Iуэху зесхуатэмэ, хэт ищIэрэ, сэри жылэм ещхьу зы лъабжьэ гуэр сиIэу иджы сыкъэсынкIэ хъунт. Ауэ сэ мы тхэн Iуэхум – ирегазет, иретхыль – мащIэ дыдэуи ирехъуи, зыгуэр щысщIэфамэ, пэщIэдзэ классхэм сыщезыгъэджа, Ашэ-бокъуэхэ япхьу, Зыгъээзжхэ я нысэ Розэ и деж къыщыщIэдзауэ усакIуэ тельыджэ KIуащ БетIал и деж нэсыжу, сызрихьэлIа цыху хьарзынэхэм я фIыщIэщ.

Сигу икIыжынкъым школым сызэрыщIэтIысхьауэ щытар. Унагъуэ я нэхь хуэщIа, Iэбэни сыти зи куэдым, бжыхьэ Iуэхухэр яфIызэтрихьэрт, сэ сыкъэнэжынт. Си анэр абы щыгъуэ тIэкIу зекIуэфырт башкIэ. Ауэ зыгуэр къыздигъэпсынщIэнкIэ ущIыщыгугъын щыIэтэкъым икIи сыщыгугъыртэкъым. Сэ, зымкIэ зыздзмэ, адреЙр къанэу, унагъуэми, пщIантIэми, хадэми сыщыкIэрахьуэрт. Сыт мыгъуи си еджэт. Ауэ ди къуажэкIэ цыкIухэр псори щIэтIысхьэрт школым, а гъэм зауэр иухати, сехъуапсэри, сэри сыкIуат. АрщхьэкIэ ядакъым сащтэн, уцIыкIуц иджыри, жаIэри. Иужьым, сытми, гъэ еджэгъуэм фIыуи хэIэбауэ, сафIыщIэтIысхьауэ щытащ. УщIэтIысхьар Iуэхут, еджэн хуейтэкъэ? УкIуэн хуейтэкъэ, нэгъуэщI мыхьуми, еджапIэм? Сэ апхуэдэ Iэмал сиIэтэкъым.

Пасэу къэсщат къалэмыр. Еханэрат хьэмэ ебланэрат класс сызыщIэсыр, сытми, KIыщокъуэ Алим псыхьэлыгъуэм теухуауэ итха усэ гуэр сыхуэзат. Тхьэм ищIэнц къызыхэсхари, а псыхьэлыгъуэ дыдэм теухуауэ сэри усэ стхыну иужь сихьащ. Мо сыхущIэмыхьэм, зызукIыжащ махуэ псом. Сыт хуэдэ Iуэху сыпэрытми, абы си гур щыIэт, сегупсысырт, къэсIуэщырт псалъэ гуэрхэр, стхырт. Ауэ а Алим ейм хуэдэу шэрыуэу, екIуу зэхэлъхьа хьуртэкъым, къысхуэгъуэтыртэкъым усэм хэзэгъэн, фIы зыщIын псалъэхэр. ИтIанэ, псыхьэлыгъуэм щхьэкIэ птхы

хьуну щыІэ псори кьимыгъанІауэ Алим итхыжауэ, нэгъуэщІ кьыпхуэ-мыгъуэтыжыну икІи щымыІауэ кьэслъытэри, хыфІэздэжауэ шытащ.

ХыфІэздэжар псыхъалыгъуэм теухуарат, армыхъумэ усэ тхын-ратэкъым. А зэманым ди районым «Коммунизмэм и гъуэгу» жиІауэ адыгэбзэкІэ кьыщыдэкІыу шыта газет цІыкІум, зы напэ закъуэ фІэкІа мыхъум, еджакІуэ гуп дытхэрт. Дызэпеуэу еджапІэ хыбархэр кьы-трэдгъадзэрт. Мис абы езгъэхъу щІэздзащ си «усэхэри». АрщхъэкІэ, зи, кьытрадзэртэкъым. Кьытрадзэр Гъубжокъуэ Лиуан и усэхэрат. Ар ди районт, Жэмтхъэлэ къуажэт, ауэ сцІыхуртэкъым. Сэ абы зыуэ сехъуап-сэрти! Ауэрэ, ущымыувыІэкІэ, зэ зыгуэр хьунтэкъэ, си зы усэ кьытра-дзэ. Ебгъуани епщІани абы шыгъуэ сызыхэса классыр, сцІэжыркъым. Мыпхуэдэут ар зэрыхъуари. КІуаш БетІал и усэ газетым кьытрадзэ партым теухуауэ. Хуабжыу сигу ирохъ. Компартым и епщыкІубгъуанэ съездыр екІуэкІырт а махуэхэм. Арат зытепсэлъыхьыр радиои газети. Іэмал имыІауэ апхуэдэ зы усэ партым щхъэкІэ стхыну си гум кьохъэ. Си хъэзырт усэм фІэсщынури: «ЕпщыкІубгъуанэ съезд». Сотхри, кьы-традзэ ди район газетым. Абы и редакторыр ди къуажэ шыщ Шэрджэс Хъанджэрийт, цІыху хъарзынэт, угъурлыфэ хъужауэ. ИужькІэ сыхуозэ абыи, хуабжыу кьысхушотхъу си усэ тридзам, жеІэ фІыуэ стхауэ. Тхъэ иумыгъэхърэ, жи, модэ НалшыккІэ, кьыпхутрадзэнщ. АбыкІэ щытра-дзэн ягъуэтрэ, зи, жызоІэри, здэркъым. СщІэжырт щІэзмыдэр: КІуашым и усэ а сызэхъуэпсам тестхыкІат. Зи, ардыдэрат, псалъэхэр нэгъуэщІу зэхъуэкІауэ арат. ЗэрыгурыІуэгъуэщи, ар иужькІэ зэи зыщІыпІи схьы-жакъым икІи кьытрезгъэдзэжакъым. Уеблэмэ Компартым теухуауэ зыри стхыжакъым, я нэхъ щихъэмтетыгъуэу, жылэр ежауэ щытетхыхь-ми. Ауэ усэ стхырт сымыувыІауэ. ГъащІэм и зы пІанэпи кьэзгъанэу кьыщІэкІынтэкъым сыздынэмыс. А зэман дыдэм ирихъэлІауэ нэгъуэщІ зыми усэ тхын кьригъэжыащ ди школым шыщу – Ардавэ Мухъэмэдин. Абы дэрэ ттхы тІэкІухэр тхыуэрэ, зэгъусэу дыкІуэрт Налшык тхыль тедзапІэм. ДыздэкІуэр абы и директор, ди къуажэ шыщ лІым дежт. Абы Ардавэм и усэхэр гуп-гупурэ, кьыдэкІыгъуэ кьэс кьытридзэрт а зэманым шыІа «Къэбэрдей» литературэ альманахым. Сысейхэм ящыщ зыри пхыкІыртэкъым. ИтІанэ Мухъэмэдин и къуэш адыгэбзэкІэ де-зыгъаджэм зыкьысхуигъазэри, мыпхуэдэу кьызжиІащ, еджакІуэхэми зэхыху: «Ардавэ Мухъэмэдин тхакІуэшхуэ хьунуц, уэ абы игъащІэкІэ ульэщІыхъэнукъым икІи зыри ухьунукъым!» Сэ ар зыуэ си жагъуэ хъуати! СогъэщІагъуэ, согъэщІагъуэри схуэхыркъым, абы и ужькІэ тхэн Іуэхум гукъыдэж зэрыхузиІэжар? Арат ар езыри зыхуейр – сымыт-хэну. Сыгыным хуэдэу сыкьэкІуэжащ, ауэ сыгъакъым. Си Іупэр быдэу зэтескъузэри, аргуэру пысщащ тхэным, нэхъри нэхъ ерыщ секІуауэ. Куэд дэмыкІыу кьызощІэ а лІы дыздэкІуэр Ардавэм и благъуэ зэрыщы-тыр. ИтІанэ, Мухъэмэдин Іуэхуи зезмыхуэжу, си закъуэ сокІуэ тхыль тедзапІэм. Алыхъым шокъуэ жиІауэ сыхуешэри, КІуаш БетІал сыхуо-зэ, сыздэкІуам. Си нэр кьихуу сеплъырт – игъащІэм слъэгъуатэкъым усакІуэ! УситІ схьати, сІехри, занщІауэ къоджэ. И щхъэр кьимыІэту икІи зыри жимыІауэ, зы дакъыкъэ ныкъуэ хуэдизкІэ щосыж. ИтІанэ кьыдоп-лъей: «Тхэ!» А зы псалъэ кІэщІ цІыкІуэ закъуэми кьыфІигъэкІакъым. Усэ кьыздэжахэм теухуауи жиІакъым цІутІ – хъуа, мыхъуа? Іейуэ сыхуейт ар кьэсщІэну, ауэ семыупщІыфу сыкьыщІокІыж. Зэмани

дэКыжауэ, Ардавэ Мухьэмэдин и усэ гуп аргуэру кыытрадзам и гьусэу «Къэбэрдей» альманахым кыытрадзэ си уситыым я зыр. Куэд дэмыкыу «Советская молодежь» газетым кыытохуэ адреи си зы усэри. Иужькы, литературэм Гуэху лъэпкъ хузимыгуэ цыта а ди къуажэлгыр ГуагъэкI тхыль тедзапIэм. Ардавэри милицэм хохьэжри, усэ Гуэху зэрихуэжыркыым.

Къуажэ школыр къэзуха нэужь, еджапIэ гуэрхэм сыщIэтIысхьэну сыхэтащ, хьуакыым ахьу. Мы ди университетымкIэ сыблэкIащ, сыкыблэкIыжащ куэдрэ, сехьуапсэу. Дзыхь сщIакыым сыщIыхьэн, сышынэрт экзаменхэр схуэмытынкIэ. Нэхь тыншу кыыщIэкIынщ жысIэри, Налшык мэжымэш техникумым сыкIуат, зоотехникуу седжэну. Ауэ мо еджапIэ нэхьыщхьэм нэхьрэ мыри зыцкIэ нэхь шабэу кыыщIэкIакыым. Япэ экзаменыр дэзыгъэт адыгэлIым си зы псалъэ, псалытIкIэ кыыщIащ сэ математикэм хэщIыкIыр здынэсыр – сыкыпригъэхащ. Экзамен зэрыщIагъэтIысхьэхэр тын цызэфIэкIат апхуэдэ дьдэ техникум Прохладнэ щыIэм, ауэ къащтамкIэ иримыкыуауэ, иджыри пашэ цыжаIэм, абыи сокIуэ агроному седжэну. Япэ экзаменыр урысыбзэ тхыгъэмкIэт. Адыгэ къуажэ кыкIахэм абы цыгъуэ куэд яхэттэкыым зи кьарукIэ зытхыфын, псоми тратхыкIыу арат. Ар зымыщIэ яхэттэкыым экзамен езыгъэтххэми. Ауэ щэхуу, гъэпщIуауэт зэрытрагъэтхыкIыр. Сэ, мо псоми яужь сыщIыхар, «тIысыпIэфIхэр» яубыдауэ кыыщIокIри, экзаменыр Iызыхым и пашхьэ нэхум сыкIуэу ситIысхьэн хуей мэхьу. ЗытестхыкIыну кызоцтэри, щIызодзэ. Сэ згъэпщIуркыым зыри. Мы щIалэжь цIыкIум нэхьрэ нэхь делэр хэт и гугъэу пIэрэ, жалэнщ, жысIэри згъэпщIун сукIытащ. Езым мыбы укIытэ зэримыIэ, жиIагъэнщ, зытестхыкIи тестхыкIи стрихри, сыкыщIиутIыпщыкIыжащ. Ари цымыхьум, Налшык IэфIыкIэ фабрикем зэрыщылэжьэну IэщIагъэхэм хурагъэджэну зы щIалэгъуалэ гуп къащтэрт зыщIыпIи щIэмыхуахэм цыщуи, абыкIэ зыздзащ, рабочэу сылэжьэну сыпхыкIынкъэ, мы тхьэр зымыгъэпэжыным, жысIэри. Мохьт ар – аттестатым еплъурэ кыыхахыу арати, абыи сыкыпыхащ. Тхьэ зыщIауаращ «тху» зацIэ фIэкIа зи аттестатым имыт яхэтауэ. Дэнэми здэнут, зыщIыпIэ сыкъащтамэ, Хьэх Кьарэ и къуэр зыми щIэмытIысхьэфу кыигъэзэжащ, жезмыгъэлэмэ. АрщхьэкIэ ар дьдэр кыыщыщIащ – зыри мыхьуу, згъэзэжри, къуажэм сьдэтIысхьэжащ. ИтIани сувыIакыым. Налшык бухгалтерхэр цагъэхьэзыр еджапIэм сыщIэтIысхьащ, пцIэ щIэсту седжэну. ИгъащIэми бжыгъэхэм сахэзагъэртэкыым, мы дунейр кьутэжыху срилэжьэнутэкыым, минрэ седжами икIи срилэжьакыым зы махуэ. Колхозым сыкIуэри хадэ сыщIащ, культивацэ шыкIэ зыщIым зыкьомрэ сыщIыгъуащ, ухуакIуэ бригадэм сыхэтащ, шыгу сьдэсащ, учётчик хуэдэуи зыгуэрхэр стхыуэ губгъуэм ситащ. Ауэ зыми зыри кыыпыхьэртэкыым, унагъуэр зэрытхьэмыщIэт. Сэ сыхуейт, си зэманыр апхуэдэу зыми цымыщу мыкIуэу, е сылэжьэну, е седжэну. АрщхьэкIэ зэи си Гуэхур зыщIыпIи цыхьуртэкыым! Си шынэхьыщIэ Заурбий иджыри школым щIэст, ауэ кыдэкIуэтеяти, ди анэр иджы абы зэрихьэрт, хьурт зэпымыууэ сэ сыкIэрымыщIами.

ИльэсыщIэ нэужьу, зэгуэрым щIалэгъуалэ гуп Урал зэгуры-гуэныгъэкIэ ягъакIуэу срохьэлIэ, ухуэныгъэм щылэжьэну. ЖаIэрт ахьшэфI къэпхьыну. Псори кызогъанэри, абы сокIуэ, унагъуэ цIыкIум

кѳихѳуэну кѳулеягѳэм сѳыкѳызэщІиІэтарэ дуней гуфІэгѳуэр сиІэу. Ауэ абы ди Іуэхур кѳыщикІыркѳым – щІыт дызэрыгугѳар, тшхын ерагѳкІэ кѳэдлэжѳыжѳыф кѳудейуэ арат. Андрей си гѳусэхэр кѳызогѳанэ, зэтщІылауэ щыта зэгурыІуэныгѳэм ІэмалкІэ сѳыкѳыхокІри, си закѳуэ сѳыгѳыхѳуэу щІызодзэ ахѳшэфІ кѳыщыпхын лэжѳапІэ. СыздэмыкІуа кѳуэладжэрэ зызэзмыпщыта лэжѳыгѳэрэ укІуэдыж: Свердловск ухуакІуэхэм сахэтащ, Волгэ псым лѳэмыж тезылѳхѳэхэм ящІыгѳуу Энгельс кѳалэм сѳыдэсащ, Ростов, Таганрог кѳалэхэм хѳэлѳэ щызеслѳэфаш, Грузием шей фабрикэ сыІутащ, Волгодонск шралѳхѳэ-щражѳ базэ гуэрым сѳыкѳыщыщІидзыжащ. Кѳэралышхуэ кѳутэжар кѳалащхѳэ чэзуэ кѳэскІухѳащ... Зыми щыгѳуакѳым си Іуэху. А псом я ужѳыжкІэ дыщэ кѳыщыщІах шахтым сѳыкІуащ – щІым сыщІыгѳащ, зыри кѳыкІакѳым! Арати, игѳащІэкІэ кѳэпкІухѳынт, щымыгѳуххэм, илѳэситІ нэблагѳэ зыми щымыщу згѳэкІуэдауэ, си хѳэкужѳ си лѳэр кѳесхулІэжащ. И анэ тхѳэмыщкІэр хѳыфІидзэри ежѳэжащ, кѳысхужызыІаи щыІащ а сѳыкѳыщытам. Ар жызыІауэ щытахэм я гуэныхѳыжщ, ауэ сэ абы щыгѳуэ си фэм дѳкІар зыхуэдэмрэ зыхуэдизымрэ Алыхѳырщ зыщІэр. СѳыкѳыздѳкІуэжам си анэр хиубыдѳауэ, пІэхэнэт, си шынэхѳыщІэри, и закѳуэ екѳуурэ, лѳэжѳ хѳуат. Мыдрейуэ, колхозыр зэрыщытауэ хѳе-рыншэт. Дауэ мыгѳуами, унагѳуэр мылІэу зэтеІыгѳэн хуейт. Си насып кѳекІэрэхѳуэкІщ имыхабзэххэуи, Налшык блок заводым рабочѳу сащтащ, сымыщІэххэу срихѳэлІэри. Ахѳшэ хѳарзынэ кѳэсхѳу, унагѳуэми зыхуей нэхѳ игѳуэт хѳуащ. Ар дэ зѳи димыІа насыпт.

Си хѳэку сѳыкѳыщыкІуэжым, си усэ тІэкІухэри кѳызыкѳузохыж. Махуэ гуэрым блок зеслѳафѳу заводым сѳыдѳту, усакІуэ Кѳагѳырмэс Борис редакцѳ ІуэхукІэ абы нокІуэ. Дызэхуозэри, си усэхэм я гугѳу хузощІ, КІуащым зыгуэрхэр схутридзауэ зэрыщытари жызоІэ. НакІуэ, жи, си деж, уи усэхэри нэхѳи. Абы щыгѳуэ Кѳагѳырмэсыр «Советская молодежѳ» газетым корреспонденту щыІэу арати, сокІуэ. Си усэхэр слѳхри, хоплѳэ, зыгуэрхэри кѳыхех, тридзэн щхѳэкІэ. Кѳуажэ школ щІэныгѳэ фІэкІа симыІэу щыжыслэм, и жагѳуэ хѳуащ. Уэ утхэну уи гугѳэмэ, уемыджѳу хѳунукѳым, жи. Сэ еджэн Іуэху зэрызезмыхуэжрэ сыт щІат! Хѳэуэ, жи, Іэмал имыІэу еджэ... Москва дѳт Литературэ институтым щІэтІысхѳэ. Ы-ы, Іэджэ фІыгѳуэ нэхѳрэ нэхѳыфІти ар! Уэлэхѳи, сыщІэтІысхѳэн мыгѳуэтэмэ, жызоІэ, ауэ дауэ? КѳызгурегѳаІуэ зи «дауэр». Ауэ зыщІыпІи зѳи экзамен щызымытыфа сэ а си еджѳкІари си еджѳкІауэ, апхуэдиз зэмани дѳкІыжауэ, Москва еджапІэ нэхѳыщхѳэм экзамен щысту сыщІэтІысхѳэфыну сытми? ЖеІэ сыщІэтІысхѳэфыну, абы нэхѳыбѳу зѳплѳынуур си тхѳкІэрауэ, си тхыгѳэхэмкІэ хѳарзынѳу сѳыкѳыкІыну. Сытми, сытрегѳэгѳушхуэри, сокІуэ. Сызэримыгѳугѳауэ, кѳокІэрэхѳуэкІ, сыщІохуэри, сызэрылажѳэм хуэдѳурэ, кѳызоух институтыр. Абы сыщІэсу дзэм сашэри, ари зѳфІызогѳэкІ. СѳыкѳокІуэжри, Налшык «Искож» комбинатым вулканизаторщыкѳу (плащыпхѳэу зѳгуашха щѳкІитІыр хѳѳукІэ згѳэгѳущу) соув, мазэ улахуэу игѳащІэм кѳэзмыхѳам хуэдиз кѳэсхѳу. Иужѳым, зѳгуэр сэ сѳхѳуапсѳу сызыблѳкІыу щыта университетым си кѳуэш нэхѳыщІэр щІызогѳэтІысхѳэри, аргуэру кѳуажэм, си анэм и деж, сэ сымыгѳээжѳу хѳуркѳым. Си япэ усэр зѳгуэр зытрадзѳгѳа газетым, «Колхозная жизнь» цІэщІэр зыфІащыжам, корреспонденту сокІуэ. ИтІанэ райисполкомымкІэ (район администра-

цэмкIэ) зыготыж, фэеплхэр хьумэнымкIэ обществэм, архивым сышолажьэ, унагъуи соцI. Зэман докIри, Налшык, республикэм и лъэпкэ библиотекэм сокIуэ... А псоми сызэрыщылэжьбар кIуэр-кьэкIуэжуш, кьуажэм сьдэсу.

Апхуэдэурэ, заулкIэ ськIэрэхьуаш, си лъэр зы щIыпIи щимьубыду. Ауэ, 1972 гьэм «Ленин гьуэгу» (иджы «Адыгэ псалгэ») газетым корреспонденту сьуври, мис абы си лъэр щиюбыдаш, бдзапцIэм хэувам хуэдэу. Илхэс тIощIрэ пщIым нэс – пенсым ськIуэху сыщылэжьаш. Сэ литературэр зыхэслхьэ щьIэкьым. Ауэ си пIэм итамэ, цIыху тхэнтэкьым, сэ абы дэспэчыр дишэчу.

Зыхэслхьэ щьIэкьым си тхыгэ тIэкIухэр. Сигу яхуэмыгьуэщ. Ахэр сэ сфIэгуэныхь мэхьу, дунейм зи нэр кьыхуикI, ауэ зи лъэм зэрымыхьэ гуэрхэм язогэщхьри... Си тхэкIэм и гугьу пщIымэ, сызитетхыхьыр езым си нэгү щIэкIа е сэр нэхьрэ нэхьыфIу зыми ар имьщIэу кьысщыхьу Iуэхугьуэхэраш. Сэри си ныбжьхэри дызыхалхьуа, дызыхэпсэукIа XX лIэщIыгьуэр кьэхьукьащIэ инхэмрэ IуэхугьуэшхуэхэмрэкIэ гьэнщIат. МашIэкьым ди нэгү щIэкIари. Ахэр кьээгьэлгьэгуэжыну сыщыхушIэкьуаш си «Пщэдджыжьыпэ щIыIэ», «Толкьун Iэсэ», «Махуэм дунейр и кIыхьагьщ», «Сигу, кьэувыIи, сызыльэщIэгьэхьэ» повестхэм, адрей си тхыльхэми. Иджы ахэр апхуэдэу измыкьухьу, зы тхыгэ щхьэ сымыщIарэт, жызоIэж. Сыхуейт, зы тхыгэшхуэу сукьуэдиину икIи кьезгьэжьат, «Дуней гьащIэ» фIэсщри. Ауэ, нэгьуэщI тхыгэхэм сыдахьэхьжри, нобэр кьыздэсым гьунэ ислкьым. Иджы, си ныбжьыр здынэсам, дэнэ кьисхыжын апхуэдэ тхыгэшхуэм ирикьун гуащIэрэ гьащIэрэ? Шэч хэмылгьу, а «Дуней гьащIэр» ныкьуэтхыу кьэнэну кьыщIэкIынуш. Бетэмал, мы зэманым ськьэтхысу, сэ абы кьыщызгьэлгьэгуэну сыхуейт иужьрей илхэсхэм кьыттехьуа, иджыри имыухауэ кьэхьу кьомыр. Зэми, ипэкIэ итхэр кьээгьанэу, а «иужьрей илхэсхэм» кьыщыщIэздзэу тхьэ сымытхэрэ, жызоIэ. Апхуэдэу сщIымэ, «Дуней гьащIэм» иджыри кьэс хэстхыкIа тIэкIур мэкIуэд, абы щыщү печатым кIуа кIапэлъапэхэм фIэкIа кьэмынэу. СщIаркьым, зым зестмэ, адрейр кьонэ...

Мис апхуэдэххэщи, си щхьэм кьос сщIэнури стхынури. Зэманщ симьIэр. Япэу тхэн щыщIэздзам ськьыщыхутэжамэ, нэхьыбэ схузэфIэкIыну щытауэ кьысфIощI. Ауэ иныкьуэхэм дежи нэгьуэщI зыгуэру соплыж мы Iуэхум. Сэ а ськьызыхэхьукIа-ськьызыхэтэджыкIар зыхуэдам укьыщэжьэу, ськьызырэкIуа гьуэгу кьургьакьымкIэ укьа-кIуэу, а ськьызыпхыкIа бэлыхь кьомми уакьыпхыкIыу, мы ськьыздэсам нэхьрэ нэхь жыжьэ укIуэфынуи нэхьыбэ пхузэфIэкIынуи кьыщIэкIынтэкьым.

ХЬЭХ Сэфарбий

ХЬЭХ СЭФАРБИЙ ХУЖААХЭМ ЩЫЦ ПЫЧЫГЪУЭХЭР

* * *

Куэдым теухуащ Хьэхым и усыгъэр: адэжь щыналгэм, Хэку зауэшхуэм кыихьа фэбжьхэм, мамырыгъэр хьумэным, зэныб-жьэгъугъэм, лэжьыгъэм, льягъуныгъэм, нэгъуэщлхэми. Ауэ нэхьыщхьэр – усаклуэм кыицта луэхугъуэхэр кыызэрызэлуихыф лэзагъэраши, жылан хуейщ нэгъуэщлхэм емьщхь кыызэлухыклэ Хьэхым кыызэригъуэтыфыр.

Ар усэ тхыклэм и «щэхухэм» флыуэ щыгъуазэ, поэзии нэсым и гъуэгум ехьулэныгъэхэр кыыщызыхьыфа усаклуэщ. Сэфарбий и тхыгъэхэр я кыуэпс псомкли быдэу пыцлащ лэпкъым и гъащлэм, абы и тхыдэмрэ и нобэрэй махуэмрэ. Я гъэпсыклэкли, яхэль гупсысэ-гурыщлэкли Хьэхым и усэхэм уи флэщ ящлыф ахэр зытхар адыгэ усаклуэу зэрыщытыр, абыкли къащхьэщокл шыфэллыфэ зимылэ, сыт хуэдэ лэпкъми и фащэр, еклу-емьклуми, зи усэм «щызытлагъэ» тхаклуэхэм.

Щлэщыгъуэщ, купцлафлэщ, бзэ шэрыуэклэ тхащ Хьэх Сэфарбий и прозэри. Цыху кыызэрыгуэклхэм я гъащлэм тетхыхьклэрэ тхаклуэм куууэ зэпкърех дызыхэпсэукл зэманыр.

КЪАГЪЫРМЭС Борис,
КъБР-м и цыхубэ усаклуэ

21

* * *

Хьэх Сэфарбий и лэдакъэщлэклхэр гум дохьэ, гъащлэм и кырыхыр, и пэжыр лэзэу, куэдым урагъэгупсысу кыыщыгъэлгъэгъуащ абыхэм.

Сэ сыкбапщтэмэ, тхаклуэм си гур егъэзагъэ кьехьэкл-нехьэкл лэпкъ хэмылгу, жьэнахуэу дыгъуэгъуаклуэхэм, фитл-нэхэм, зи бзэмрэ зи хабзэмрэ зэзымыпэсыжхэм яхужилэ псалгэ шэрыуэхэмклэ.

Дыхьэшхэныр гушылэ дахэу ди нэгум кыыщлэгъэуэвэ Хьэхым, а дыхьэшхэныр дыхьэгъым хуигъэклуэни хузэфлокл. Ди гъащлэм кыыщыхьу-кыыщыщлэ луэхугъуэ щхьэхуэхэр зэри-дзылэм, зы ищлурэ, и художественнэ лэзагъыр зыхэпщлэрэ узэщилэтэу и тхыгъэхэр ди пащхьэ кърелъхьэ абы. Ар псалгэхэм хоцыпыхь, купцлафлэхэр, къарууфлэхэр кыыхех. Фым удихьэхыу, лейм гущыкл хуэпщлу къретхэкл и персонажхэм я дунейр. Ахэр гъащлэм узэрыщрихьэллэм хуэдэ дьдэщ, сыту жыплэмэ, Хьэхым и тхыгъэхэр а езы гъащлэм кыыхихащ, языныкъуэхэм зэращлым хуэдэу, зыри кыигупсысыркъым, и лэпэм кыыщлифыкларыркъым. Зи гугъу ищл луэхугъуэхэр абы езым игъэунэхуащ, гурэ псэклэ игъэващ. Аращ Хьэх Сэфарбий и лэдакъэщлэклхэр нэщдысыпауэ щыщытыр.

ГЪЭУНЭ Борис,
тхаклуэ

* * *

Хьэх Сэфарбий 1963 гьэ лъандэрэ соцлху. Дзэм кьулыкьу щызэдэтцлащ. Пэжу, зы полкым дызэдыхэтакьым, ауэ зы бжыхь флэкла ди яку дэмыту ди частхэр зэбгьэдэтти, дызэрыщлхури, ныбжьэгьуй дызэхуэхьуауэ щытащ. Сэри зыгуэр-хэр стхырти, езгьэлъагьурт, дызэчэнджэщырт, сэ сыщытригьэ-гушхуэр нэхьыбэт...

Сэфарбий езыр гугьу ехьу кьэтэджа цлхуш. Гугьу ехьам куэд елъагьу, куэд зыльэгьуам лэджэ етхыжыф. И творчествэклэ кьапцтэмэ, шапхьэу бгьэлъагьуэ хьуну тхаклуэфлщ.

«Ленин гьуэгу» газетым щыщылами, Тхаклуэхэм я союзым щыщылэжьями абы куэд зэфлигьэклэщ тхэн щлэзыдзагьащлэхэм защлэгьэкьуэным, гьуэгу тэмэм тегьэувэным хуэунэтлауэ.

Цлху зэлухащ Сэфарбий, ауэ зыгуэр иукьуэдиямэ, абы зэрыпхутеклын щымылэу ерыщ. И цлху щлэклэр аращ – зауэм кьыхэтэджыкла цлхуш... Пцлыр, фэрыщлагьыр игу тэхуэр-кьым. Ар щынэрылъагьуш и тхыгьэхэми.

ТХЬЭЗЭПЛЪ Хьэсэн,
усаклуэ

* * *

Иужьрей илъэс тлощым кьэбэрдей литературэм зэрызиужьа щлэклэм сыщегупсысым сигу кьэкларащ: а лъэхьэнэм кьриубыдэу икьуклэ мащлэ дьдэщ узэрыгушхуэну, утыкушхуэ ипхьэ хьуну ди тхаклуэхэм я лэдакьэ кьыщлэклар. Е зэман зэблэхьугьуэм, кьэралыр зытеува гьуэгушцлэм кьигьэушщылауа, е нэгьуэщл, сытми, зэзэмызэ кьызыпхылуки мыхьумэ, бащэклэ дзышщыгугь ди тхаклуэ пажэхэм я лэдакьэ кьыщлэклар куэд хьуркьым.

Ауэ абыхэм ящыцкьым Хьэх Сэфарбий. Ар зэи луэхуншэу щысакьым, уеблэмэ иужь лъэхьэнэрщ и тхыгьэ нэхьыфл дьдэхэр дунейм кьыщытехьар. Псалъэм папщлэ, «Махуэм дунейр и кьыхьагьыщ», «Щымахуэ мэрэклуэ», «Псым ихь кьыхьыжыркьым» повестхэри, «Си хьурегьыклэ» зыфлища и философии тхыгьэ клэщлхэри щитхар Совет Союзыр кьутэжу жалэнумрэ зытетхыхьынумрэ ямыщлэжу кьалэм зылэщлэлгьхэр гьуэгушщыибл зэхэклэплэм кьыщытена илъэсхэрщ.

Ди тхаклуэхэм я нэхьыбаплэм я лэдакьэщлэклэ нэхьыфлхэр, нэхь купщлафлэхэр щатхар илъэс 30-50 ныбжьым щитарщ. Хьэхым и творчествэм и гугьу щлэымэ, и тхыгьэхэр клуэтэху нэхьыфл, нэхь купщлафлэ хьууэ кьысфлщл. Абы и щыхьэтц иужьрей илъэс зыбгьупщлым дунейм кьытехьа и лэдакьэщлэклэхэр.

МЫЗ Ахьмэд,
тхаклуэ

Рассказхэр

ХЬЭХ Сэфарбий

НАСЫШХУЭПЛЬЭ

Псалъаплэм ит лы фэкъум и жьэр увьлэркъым. Нобэрей зэлуцлэр мыхъуамэ, зэгуэудынут. Пэшым щлэсхэр едалуи, емыдалуи. Едалуэ гуэрхэри щылэнщ, ауэ щхьэгъубжэм клэрыс хьыджэбз къамылыфэм и гур нэгъуэщл щыплэ щыхэтщ. Зыкъомри едалуаи, иджы едалуэжыркъым. Щлэх-щлэхыгурэ сыхьэтым йопль. Мэплэщлэ... Хьэуэ, зэклэ здэплэщлэн щылэкъым, ауэ мэгузавэ. «Лэжыгъэр щыбухым сынэпсэлъэнщ». А псалъэ лэфлищым къытрапэтыкл. Иджы еух лэжыгъуэ зэманыр, нэблэгъащ. Езыр мыбдеж щысщ, щлалэр здэпсэлъэну лэжыаплэр дэнэ щылэ!

Дыгъэ къухьэплэм зыуэ пшэплъ къыщищлаци, художникыу сыщытамэ, ар сурэтышхуэу сщлынт. Сщлынти, плэщэу тестхэжынт: «Лэжыгъэр щыбухым сынэпсэлъэнщ». Къэпсалъэ. Къэпсалъэ, си псэ!.. Пщэдджыжь пшэплъым узэригъэплъэклыркъыми, пщыхьэщхьэ пшэплъыр махуибл уэфлщ, жилэрт анэм. Нышэдибэ къызэрыгушу щхьэгъубжэм дэплъат. Къабзэт уафэр. Щыгуфлыклат зэрыуэфлыным. Хуейт пщыхьэщхьэ уэфл дахэм куэд щлауэ зыщлэхъуэпс сыхьэтыр ирихьэлэну. И нэ къыхуиклырт. Ауэ къыкъуэклыртэкъым махуэри жэщри зыдигуэшынуур. Къыкъуэклыртэкъым. Жэщ хьурт, нэху щыжырт – щылэтэкъым. Пщымахуэм гъэмахуэр клэлъыклуэрт, уэлбанэм уэфлыр къытехъуэжырт – къыкъуэклыртэкъым! Иджы-щэ? Иджы къыкъуэклащ! Къыкъуэклащ! Къыкъуэклащ зэжъа насыпыр!

Унащхьэм къеблэблэх узэдыгъэ лэрамэшхуэр толыдыкл псалъаплэм ит емызэшыжым и щхьэфэ пцланэм. Пэшым щлэсхэм зыкъагъэхъейркъым. Лло щлэплэщлэнур? Псори унагъуэщ. Нэхъыжи нэхъыщли. Щынэсыж нэсыжынщ. Гуэху ныкъуамэ, зы сыхьэт гугъу зрагъэхъыжынщи, зэфлэклащ. Зи насып!

Езыр-щэ? Езыр мэплэщлэ. Езым и насыпыр тещлыхьащ иджыпсту еклуэкл дакъыкъэхэм, мо псэемыблэжыр ешу къыщызэтеувылэным. «Лэжыгъэр щыбухым сынэпсэлъэнщ». Пшэплэм нэхъ гъунэгъу хуэхъуху, хьыджэбзыр нэхъри къытреч. Псэм хуэдэ лы фэкъу цыклу, хъунумэ, уи жьэр гъэувылэ!

Щыгугъ абы, игъэувылэнщ!

Зи щлыхьыр лъагэ еджагъэшхуэ, куэдщ, уи псалъэныр къэгъанэ!

Мохьщ ар!

Сыт пщлэнур? Къэтэджу щхьэ щлэмыклыжрэ? Жылэр къыщлэплъуи? Емыклукъэ? Къыхуадэххэнукъым... Догуэт, сыт къращлэн къыхуамыдэу? Къешхьэдэнщ. Къырырешхьэдэ. Къыхуагъэгъупэнкли хъунщ. Пщыхум зэщ апхуэдэ гуэху къызэрыдихыр... Абы флигъэкл хъунукъым. Мэгувэ!

... Сыту куэд цыхур. Пщыхьэщхьэр уэфлщ, хуабэщ, зыри унэм къыщлэмынэжу уэрамым къызэрытеклутам хуэдэщ. Хуиту узэрагъаклуэркъым. Фыз хэклуэтаитлым я ужь ихуа хъуащ.

КIуапИ-жапИ къратыркъым. Езыхэми я лъэр зэбламыхым хуэдэщ. Я щхьэр зэрахьэлIауэ зыгуэрхэр жаIэ. СэмэгурабгъумкIэ щыдэхыну хуожьэ. КъехъулIэркъым. ИжырабгъумкIэ псынщIауэ зрет. Мэ-тIэ, автобусыр йожьэж! Бетэмал, зы тIэкIуэ зридзэным иIэжар! Хъуакъым ар. КъыкIэлъыкIуэм пэплъи щыт иджы.

Сыхьэтым йоплъ, къокIукI-нокIукI, тепыIэркъым. ЛIо уэ утемышыIэкIэ?.. Такси! Иджыри къэс ар щхьэ игу къэмыкIарэ? Ущыхуейм зэпэубыда мэхъу ари! Iэджи блож, нэщI яхэткъым... Такси!.. Блэжри ежъэжащ. Модэ мо къакIуэр автобус хуэдэ? Зредзэ. ПIащIауэ зредзэ. Щхьэ емыжъэрэ?! Ежъэркъым, щытщ! Зэпымыуэ цIыхур къожалIэ, къолъадэ... «Ежъэ, ежъэ! Си псэр зышхын шофёр цIыкIу, ежъэ!» Ежъэркъым!

Йожьэ. Хуэм дыдэуэ зэрыкIуэри! Светофорхэми, я нэхэр зэблэплъу, зы уэрамышщхьэ хуиту зэпыуагъэупщIынкъым!

Нос. КъокI. Хъэуэ, къолъэт.

– А си хъыджэбз цIыкIу, алыхъым и нэфIыр зыщыхуэн, мыбы итым къысхуеджэт, тIасэ!

– ДаIэ, нанэ, мыдэхьыт!.. Мо зы унэр къэбгъанэмэ, адреим щIыхьэ.

Мэ-тIэ, и нэжыр къитIэтIу светофорым гъуэгур аргуэру IуищIащ. Дэнэ къиукIт мы фызыжъ цIыкIури? Ар мыхъуамэ, зэпрыжри ежъэжат. Сытемынэ машини хъурэ абы нэхъей! ЗэкIэщIауауэ блож. Щызэпыгум, зыдедзэ.

– Мыр сыт, Iей, жылэр щыкIуэжым уэ щхьэ къэбгъээжа лэжъапIэм?

Ар щIыхьэпIэм щыс фызыжъырщ.

Хъыджэбзым игукIэ: «Сыхуитти къээзгъэээжащ, уи Iуэхуу дапщэ хэлъ?!», и жьэкIэ: «Пэжу, кIуэжыгъуи нэблэгъащ, тхьэ... мыдэ зыгуэр къэсщтэжын хуейщ», – жеIэри блож. Сыту кIыхь хъужа мы дэкIуеипIэхэр! Дапщэ хъуа сыхьэтри... Дакъыкъэ тIощI нэблагъэ иIэжщ! Хэт и гугъэнт! Сыту псынщIауэ къэса, сытуи хуабжыу еша! ЗиукIыжынути!

Бауэбапщэу заулрэ щот бжэблыпкъым егъэщIауэ, зэщIодэIукIри, щIохьэ пэшым. ЩIохьэри, аппарат фIыщIэм бгъэдотIысхьэ. ИIэ иджы, дуней нэху, къэзу! Къэзу, си псэм хуэдэ! Къэзуи, хъыджэбз лажьэншэм и лыр зышх закъуэныгъэм кIэ хуэт. КIэ хуэт игъащIэ псокIэ къимыгъэээжыну. Балигъ зэрыхъурэ и фэм дэкIар куэдщ. ЕгъэIуэтэж иджы зэ Iуэтэжыгъуэу. Хуейкъым и закъуэну. Зэхэпхрэ, хуейкъым! Гу щихуащ абы! Псэр псэ хуейщ, хуопабгъэ. Псэр хуэныкъуэщ гуапагъэ, IэфIыгъэ. Иджы а псори зыуэ къыIэрыхъэнуэщ, иIэнуэщ. КIэ игъуэтынуэщ закъуэныгъэм! Къеуэ, телефон! Къеуи, зэпыуд гъащIэр зыужыгъуэ зэшыгъуэ хьэлъэр. КъыщIэкI дыгъэ пщтыру. КъыщIэкIи, псы Iуфэ мыл Iууу гум телъ бампIэр гъэатIу. ТегъэкIыж «къыдэнэжа» псалъэ угъурсызыжыр дунейм! Абы зыри хуейкъым. ИтIани, ар щыIэщ! ЩыIэщ, къэкIыгъэм зезымыгъэужь удзыжымы ещхьу. Шыпсыранэм хуэдэу зэхесыхь абы хъыджэбзым и гу пцIанэр. ХъунгъалIауэ дыджщ. Сыту хуабжыу щышынэрэт ар а псалъэм! ЩыщIыкIу лъандэрэ ар зыхужалэр фIэпсэкIуэдт. Къэхъурт, Iэджэрэ къэхъурт

гъуджэм шыбгъэдэлъадэ – Iеижьу пIэрэ, къыдэнэжыну пIэрэ? ШыIэтэкъым и теплгэм арэзы шытемыхъуэж. ИтIани, игу ныкъуэт: «Зи щхъэ зыфIэIей шыIэ, абыкIэ пщIэнукъым!» – жиIэрти.

ПлIанэпэм дэт гъуджэм бгъэдохъэ. И пащхъэ къохутэ зи нэхэр фIамышцIым хуэдэ хъыджэбз щхъэц фIыцIэ набдзэ Iувыр. И нэкIукIэ тIэкIу гъурыфэмэ, фагъуэмэ, зи зэраныр зыкъом щIауэ хузыкIэрымыгъэху закъуэныгъэрщ, и нэщIыбагъкIэ къыкIэлъызыкIухъ «къыдэнэжа» псалгъэ мыгъуэжъырщ, абыхэм зыхадзэ гупсысэ хьэлгъэ къомырщ. Ахэрауэ къыщIэкIынуш иужьрей зэманым, дауи, нэхъ зыгъэжэщIар. Ахъумэ, къыдэнэжым хуэдэт ар? Зэи хуэдакъым, иджыри хуэдэкъым! И бгъэкIи, и лъакъуэкIи... (Уа, псори псоц, цIыхухъухэр щхъэ лъакъуэм еплъу пIэрэ?)... Хьэмэрэ, и хьэлыр арауэ пIэрэ зи лажьэр иджыри къэс пIэщхъагъ зэримыгъуэтар? Хэдэшхуэ ищIу арауэ пIэрэ, ярэби? Хьэуэ. Апхуэдэ лъэпкъи Iуэхум хэлъкъым. Къылъыхъуауэ, пэжкIэ и ужь къыхъауэ хэт зыпигъэкIа? ШыIэкъым апхуэдэ. Пэжщ, цIыхухъуу дунейм тет псори зэфэзэщу игу ирихъу, япэ Iэ къыхуэзыщIым дэкIуэну хъэзыру къекIуэкIауи къыщIэкIынкъым. Ауэ «сыбдэкIуэнукъым!» жиIэу зыпигъэкIауэ иджыри къыздэсым зыри шыIэкъым. Езыр зыгуэрхэм егуэкIуауэ шытащ. Ари пасэ дыдэу щIидзэри...

Етхуанэрат, еханэрат класс зыхэсар? Губгъуэм нартыхудэч яшат. Пэгуным из ищIри самэм ихъауэ, я классэгъу щIалэ цIыкIу гуэр къыбгъэдохъэ.

– Дэндей къыщыдэпчыр?

– Мобдей...

– Сэри аращ... сыту дызэрымылгъуарэ?

ЦIыкIуитIыр зэщIыгъуу хохъэж нартыхум.

– Хэт нэхъапэ из имыщIынрэ!

– ИIэ, тхьэ!

Зэпеуэу къыдачу щIадзэ. Нартыхуцхъэ пIащэ гуэр къыIэрыхъащи, зи къыхудэчыркъым. Зэм и блэм трелъхъэри фIищIыкIыну хуожьэ, зэми и лъэгуажьэм нэс ирехъэхыж, треубыдэри йоIэ – хъуркъым. ЩIалэ цIыкIум гу къылгъетэ.

– Тхьэ, быдэ Iейщи, къысхудэмыщIыкI...

– Къащтэт мыдэ!

Хьэрхуэрэгъум зигъэлIу нартыхуцхъэр фIеубыдыкI. Зэ еIэгъуэм къыдищIыкIыну хуожьэ. КъехъулIэркъым. Аргуэру йоIэ – хъуркъым. УкIытэ цIыкIэу, нэбгъузкIэ къыхуоплгъэкI. ЕIуантIэ-къеIуантIэ. Мыдрейри, «пхузэфIэкIым деплъынкъэ!» жыхуиIэу, погуфIыкIри цытщ. Шымыхъуххэм, щIалэ цIыкIум нартыхур щIым егъэтIылъ, лъакъуэкIэ тоувэжри, къеIэу щIедзэ. Зыри хуешIэркъым. ИтIанэ, езыри мэлэбэри, кIэчаныр бзийм щыдэтым хуэзэу фIеубыдыкI: «ИIэт, тIури дыкъызэдегъэлэт!» Зэдаубыдри, къызэдеIэу щIадзэ. КъоIэ, къоIэ, къоIэ. Зыри къыкIыркъым. «Догуэт, зэуэ дыкъызэдеIа хъу си гугъэкъым!» ЩIалэ цIыкIур къоуэлIапэ, и нэжыгъуцыр и напэм къылгъэлэсу. Зоплъыжри, тIури мэдыхъэшх. Шыым нэс мабжэри къызэдоIэ.

Нартыхушхьэр кыпач. ЦыкIуитIыр зетоджалэ. УкIытахэу кышолгъэтыжри, лъэныкъуэ зырызкIэ хохъэж...

Илъэс псом зэкIэрыкIакъым ахэр. Дапщэри кыыхуихыжа и портфелыр! Школым кыкIыжамэ, зэ нэху щыгуэ щызэхуэзэным хуэпIащIэрт. Зым «тху» кыихьамэ, дрейр щыгуфIыкIырт...

ЩIалэ цIыкIум и адэ-анэр къалэм Iэпхъуэу езыри щыздашэ-жам, гъыным хуэдэт. Куэдрэ, зэман куэдрэ игу ихуакъым. Iэджэри пщIыхъэпIэу илъэгъуащ а щIалэ нэ фIыцIэ цIыкIур. Ауэ, сытыт Iэмалыр. Зыри пхуещIэнутэкъым... Абыхэм я унагъуэм зэи къуа-жэм къагъээжакъым. Я хъыбар лъэпкъи зэхихыжакъым.

Ар япэ лъагъуныгъэт, абы лъагъуныгъэкIэ уеджэ хъуну-мэ. ЕтIуанэр кышщыхъуар университетыр кыиухыным куэд имыIэжуш. И шэгъуэ блэкIатэкъым, ауэ и ныбжьхэм къашэндэкIуэн зэрыщIадзэрэ зэманьфI дэкIат. «Къыдэнэжа» псалгъэр зэхихамэ, и гум зызэхуишэрт. Мис а етIуанэ лъагъуныгъэр – ипэжыпIэкIэ жыпIэнумэ, япэу бжын хуейр – ещхът уэгъу куэдыр зыхуэмыхыжу, гъушIэу, адэ-мыдэкIэ кышщызэгучу хуежъа щIы кIапэм кышщхъэщыхъа, зы ткIуэпс закъуэ кышымыткIууи жьым щхъэщихужа пшэ гуэрэным. ЩIалэ хужь лъагэшхуэт ар, инженерт. КъытелIэрти, нэкууи-напIэуи иIэр арат. Ауэ... ауэ жыIэзыфIэщыIуэу кышщIэкIат, сабийм хуэдэуи адэ-анэм яфIэлIыкIырт. Мис ноби хуэдэу, и нэм нэсыпауэ зетекъутэжат абы щыгъуэ Iуэхур. Адэ-анэм я зэранкIэ. Зэгуэрым, унэхъуну иухауэ кышщIэкIынти, абы щIыгъуу къалгъэгъуат. «А хъыджэбз IэмащIэлгъэмащIэр ди щIалэм хуэфащэкъым!» – жаIат. Къишэным нэсауэ кышщашIэм, и ужь кыихъэри пагъэкIат...

Мис иджы мыр. А щым я зэхуакум дэтщ дэзыхъэха, кыди-хъэха гуэрхэри, ауэ Iуэху зытепщIыхыын зыри яхэтакъым. Iэнэр лъакъуишмэ, мэув. Ещанэр увын, и насыпыр кызыдэкIуэн хуэхъун хуейщ. Ар мыхъумэ, нэгъуэщI хъун зыри щыIэкъым. Зыри, зыри, зыри! ЩIэх, уеблэмэ зэгуэр кыкIуэкIыххэнуи ущIыщыгугъыжын щыIэкъым. Дэнэ кыздикIынуур? ЛэжъапIэм-рэ унэмрэ я кум итщ. ЛъэныкъуитIымкIи зыщыхуэзэхэм хъун хуэдэ зэрахэмытыр хъэкъыу зэрыпхыкIрэ незэман... ЦIыхухъум и Iуэхур куэдкIэ нэхъ тынщ. Уэрам къудейм кышщыхуэзар «кыфIигъэнэфынуш». ЦIыхубзым кыбгъэдыхъэр, къепсалгъэр и Iыхъэу мыхъумэ, зыри хуэщIэнукъым. ИтIанэ, цIыхубзым и «пIалгъэр» нэхъ кIэщIщ. ЦIыхухъум илъэс пIыщI, уеблэмэ щэ ныкъуэ нэблагъэ кыгъэщIами, а пIалгъэр блэмыкIауэ къалгы-тэ. ЦIыхубзыр илъэс тIощI щрикъум «жы хъууэ» хуожъэ, Iэмал имыIэу унагъуэ ихъэн хуейуи къалгытэ. ЦIыхубзым и Iуэхур ап-хуэдэу зэрыщытыр медицинэми егъэзахуэ. Дэнэ зымахуэ кышщеджар щыпэлгъуэр илъэс тIощIрэ щым ущIигъуа и ужькIэ нэхъ гугъусыгъуу зэфIэкIыу, нэхъ кышптехъэлгъэу. Журнал гуэрым итащ. Илъэс ещанэр йокIуэкI а ныбжьым езыр зэрыщхъэдэхрэ. Уа, сыту мащIэуэ, уегупсысмэ. Илъэс тIощIрэ щым сабий бгъуэтын щхъэкIэ, Iэмал имыIэу илъэс тIощIрэ тIум унагъуэ уихъэн хуейщ. Илъэс пщыкIуийм щыщIэдзауэ тIощIрэ тIум нэс къэбгъуэтIамэ, хъэуэ, укъээзыгъуэтIамэ, уи Iыхъэщ. ИлъэсипIым. Сыту мащIэ

а илъэсиплIыр! Зи, напIэ Iэтыгъуэщ. Дыгъуасэ хуэдэщ университетыр къыщыдухар. Иджы еплъ, илъэсиплIым нэблэгъащ абы лъандэрэ! Аргуэру илъэсиплI умыщIэххэурэ дэкIыжынщи – илъэс щэщI. Си Iуэхущ, илъэс пщыкIуийм къыумыгъуэта лIыр абы и ужькIэ бгъуэтыжмэ. ПщIэнукъым... ИщIэнуи хуейкъым! Ныщхъэбэщ... И псэр, и гур зытхъэкъуам гъусэ щыхуэхъунур ныщхъэбэщ. НэгъуэщI хуейкъым. Ауэ абы сыт хуэдизри пэплъэфынущ. Уи насыпыр къызэрыкIуэнур тэмэму пщIэуэ, шэч лъэпкъ къытумышъуэ упэплъэныр IэфIщ. Сыт хуэдизри пэплъэнт а насыпым. Ауэ гъэщIэгъуэн, ауэ дахэ псэгъу пщIыныр! ЗыкIи къыббгъэдэмышъуэ, уеблэмэ, умыщIыхуххэу щытам уи гъащIэ Iыхъэр дэбгуэшу, зы пэным удыщIэсу, къыбдалъхуа фIэкIа умыщIэну, и адэ-анэм щхъэкIэ «папэ», «мамэ» жыпIэу. Езыри арауэ. Ахъшэ къэблэжьыр хуэпхъу, щыбгъэгуфIыкIыу. НэхъыфIыжу лэжьэнт, нэхъыбэжи къыхъынт, апхуэдэу зэ хъуамэ. Лэжьыгъэри, лэжьапIэри, лэжьэгъухэри – псори, уеблэмэ зэрыдунейуэ щIэрыщIэ, щIэщыгъуэ къэхъужынут. А насыпышхуэр гъунэгъу къэхъуащ. НтIэ лIо, тIэкIу гувэIуауэ къыхуэкIуамэ? Нэхъ IэфIыххэщ нэхъыбэрэ узэжьар, узыпэплъар. Щыпэлъхуэм нэхъ гугъу иригъэхьмэ, сыттIэ? Ирырехъ, ехьмэ. Си Iуэхут, къыфIэIуэхутэмэ, къызохъэлъэкI жиIэуи, ауэ къридзэтэмэ! Ирехъэлъэ!.. Щыпэлъху, анэ, сабий... Дыщэм хуэдэкъэ-тIэ ахэр псалъэу! Сабий... Сыту псалъэ дахэ, сыту псалъэ хъэлэмэтыщэ! Уэ уи Iэпкълъэпкъым къыхэкIа цIыху! Абы щхъэкIэ сыти пщIэ хъунщ. ИкIи ищIэнщ. ИщIэнщ, псэумэ, илъагъумэ.

Уи псэгъум дэбгъакIуэ гъащIэр, дауи, IэфIщ, IэфI дэдэщ. Абы и пэкIи и ужькIи упсэуауи упсэууи щIубжыжын лъэпкъ щыIэкъым. Мыдэ, зэфIэнэ, гугъу зэрегъэхъ щыIэщ. Зы псалъэ Iей жриIэнтэкъым. Сытри хуигъэгъунт, Iуэхум зыгуэр къыхэмыкIыжу ишамэ. Дунейм цIыхубзу тетыр къигъанэу зи щхъэ къозыхъэлIам зы мыхъэнэншэ (псори мыхъэнэншэщ, лъагъуныгъэм фIэкIа къэмынэу) щхъэкIэ и жагъуэ щIэпщIын хуейр сыт?! ЗытрифыщIэжынт, зэрыжаIэщи, зыкъыригъэлыжынтэкъым «фызыфIщ» жригъэIэн щхъэкIэ. Зыгуэр къэхъужмэ-щэ?! Зэ и Iуэхур зэрызэблэуауэ щытар игу къыгъэкIыжыну ирикъуни. Мыбы и ади, и ани къалъэгъуакъым, ауэ... ПщIэнукъым зэрыхъунур. Моуэ, щIилъэфыж-щIилъэфыж хуэдэу гу лъыта дыгъуэпшыхъ... Хъэуэ, хъэуэ! КъыфIэщIауэ аращ. Махуэ псом лэжьар ешауэ къыщIэкIынти, гукъыдэжышхуэ иIакъым. Аращ нэщхъей-нэщхъейуэ къыщIыфIэщIар.

Щымщ телефонуыр!

Иджыри нэсакъыми зэманыр. Дакъыкъэ зыплIытху хуэдиз иIэжщ. Сыту куэд къызэхижыхъа и гум, сытуи куэдым я щхъэфэ иIэба мы зэман мащIэ кIуам. Ей, мы цIыхум игури! Дунейм сыт нэхъ жэр? Гу! Ар ауэ жаIакъым.

Хъыджэбзым пэшыр къызэпеплъыхъ, и лэжьэгъухэм я стIолхэм, шэнтхэм чэзуухэу и нэр къытоувывIэ, апщIондэхуи и гур къогуфIыкI. КъогуфIыкI, дяпэкIэ дунеищIэ тетынущи,

и нэщIыбагъкIэ «кыдэнэжа» псалгър кыхужаIэнукъыми. МэгүфIэ щхьэгъусэ, бын зыгъуэтахэм «унэхъыжыщ» жаIэу пщIэ кыщыхуащIкIэ, и гур кыиузыкIыжынукъыми, и щхьэ мыгъуагъэ хуимыхыжу, «сынэхъыжымэ, сэри сыунагъуэщ!» щыжиIэ хъуну махуэр къэсащи. ГүфIэгъуэкIэ е нэщхъеягъуэкIэ зэхыхьамэ, е апхуэдэ зыри щымыIэххэу зэрихьэлIами, ауэ здэлажьэм, зэпсалгъэ къудейми дапщэрэ игу къагъэкIыжрэ зэрынэхъыжыр! ЩIэкIыну е щIыхьэну бжэм уащыхуэзамэ, «уэ унэхъыжыщ» жаIэрэ япэ урагъэщү. Зи, нэмысым, хабзэм щхьэкIэ лIэуэ, кыызэгуиуду аракъым апхуэдэу щIащIыр. Iэмал щихуакIэ, зэрынэхъыжыр, кыызэрыдэнэжар зэ игу кыщIамыгъэкIыжынур сыт? КърырагъэкIыж дяпэкIэ, хуейми.

Щымщ телефоныр!

Иджыри нэсыпа щIыкIэкъым зэманыр. Ауэ и гур щхьэ ныкъуэ? Щхьэ пасэу щIидзауэ мыпхуэдизу гузавэрэ? И нэм нэсыпауэ къэнэжат япэм! Ар игу къэкIыжри, нобэ зыми хъыбар иригъэщIакъым. Благъи ныбжыгъуи зэхуэсауэ кыызэтекъутэжат япэм... Сыту гущIэгъуншэу ущытын хуей цIыхум ар епщIэн щхьэкIэ! Щхьэ фIыуэ илгъагъуфат апхуэдэр? Ар жиIэ щхьэкIэ, щIалэм лажьэ иIакъым... Дауэ зэримыIар? ЛIым ищIа мурад икъутэжрэ!.. Хьэуэ, хьэуэ!.. «Лэжыгъэр щыбухым сынэпсэлъэнщ». Къэзуунщ, къэзуунщ иджыпсту телефоныр. Мес, стрелкэхэр йолгъэдэкъэщыкI, хуокIуэ, хуопIащIэ пIалгъэм. Ахэри хуэпIащIэ хуэдэщ цIыхуитIым яIэну гүфIэгъуэм. Нэсынщи, телефон жейр къагъэушынщ. Къагъэушынщи, къэзуунщ. Пэшыр, мы унэ псор, мы дунеижыр зэрыщыту насыпым зэщIищтэнщ... Щымщ телефоныр!

Хъыджэбзым аппаратыр къещтэ. И IэплIэ щабэм джэдум хуэдэу ирегъэзагъэри, Iэ дилгъэурэ, пэшыр кыызэхикIухьу щIедзэ. «Къэпсалгъэ, си псэ! Къэзу, къэзу! Къэпсалгъэ, къэзу! Къэзу, къэпсалгъэ!».

Щымщ телефоныр!

Къэпсалгъэркъым, къэзуркъым! Сыт ягъэ кIырэт, зы тIэкIукIэ нэхъ пасэу къеуами? Езырауэ щытамэ, си Iуэхут а дакъыкыищым пэплгъэу щысыжтэмэ! «Къеуэ, телефон, къеуэ, къэзу!». Хъыджэбзым аппарат джафэм Iэ делгъэ, и напэ, и Iупэ пщтырхэм хуехъ. ТепыIэжыркъым. МакIуэ зэманыр! Иужьрей дакъыкыгъэхэр къокIэрэхъуэкI! Ярэби, ярэби!.. Къеуэ, псэм хуэдэ, къеуэ! Къеуэ! Хъыджэбзым и гъащIэр кыытумыгъэункIыфIэу, къеуэ!

Щымщ телефоныр!

Телефоныр къеуэркъым, ауэ пщащэм и гур егъэлеяуэ къоуэ. Къоуэ, шу гуартэ унэм къежалIэм хуэдэу: «Дыргу-дыргу, дыргу-дыргу, дыргу-дыргу!» Къоуэ сыхъэтыр: «ТIыркъ-тIыркъ, тIыркъ-тIыркъ, тIыркъ-тIыркъ!» Машинэхэр мэву. Псори къоуэ, псори мэву. Мэву мы дунеижыр зэрыщыту!

Телефоныр щымщ!

Къеуэркъым, къеуэркъым, къэзуркъым! И лажьэIами ищIэркъыми! Къытрех трубкар. Къытрехри и тхьэкIумэм Iуелгъхьэ.

Бу кIыхь мьухыж итщ. Псори тэмэмщ, мэлажьэ. Иужьрей дыдэ дакьикъэр ноблагъэ. Мис иджыпсту къеуэнущ, алъандэрэ пцIыт. Къеуэ, къеуэ!.. Къеуэнущ иджыпсту!. Къеуэнущ, псэм, гум жыы дригъэхуу. Къеуэнурэ, гугIэгъуэм зэщIицта хъыджэбзым и Iэр трубкаэм епхъуэнущ. И-и, къоуэ иджы! И-и, къоуэ иджы! Иужьрей секундхэр еух. Къеуэ, теурэз хъун!

Къоуэ телефоныр! Къоуэ, къозу!

Аппаратыр хъыджэбзым и бгъэм ирекъузылIэ. И гур къи-лътэыным хуэдэщ. Къытрихыркъым! Къреуэ тIэкIурэ! Ар нэ-хъыфIщ... ЩIэкIыжа и гугъэрэ, трильхъэжмэ...

– СынодаIуэ!..

– ЛIо, уи закъуэ щхъэ уцIэс? ЗэIуцIэмкIэ дыщыIати, псори дызэбгрыкIыжащ, мы щхъэгъубжэр щхъэ нэху, жысIэри арат... Сыт пцIэхэр?

– Зыри!..

– Еуэ-тIэ, уи пщыхъэщхъэ фIы дыдэ ухъу!

Аргуэру щым хъужащ телефоныр! Иджы фIэкIащ пIалъэм! ФIэкIащ дакьикъэ бжыгъэкIэ! ФIэкIащ, зэфIэкIащ, упыкIащ! Узыншэу ущыт, насып! Къеблэгъэж, закъуэныгъэ! КъакIуэ, къы-дыхъэ, жьантIэмкIэ къэтIысыж «къыдэнэжа» псалъэ дыджыж! Зывмыгъэхамэ! Фэращ шу гъусэ пэжу тхъэмыщкIэм къыхуэ-нэжар! Лъэлъэжащ и гугъапIэ дахэр! Гъущыжащ пцэдджыж уэсэпсу! Дауэ псэуну дяпэкIэ? Дауэ хъужыну? Сыт Iэмал? Мы иджыпсту IэщIэкI насыпыр лэжыгъэкIэ, щIэныгъэкIэ, гугъуехъкIэ къэпхыфыну щытамэ, шхэнтэкъым, жеинтэкъым. Ауэ зыри пхуещIэнукъым. ПхуещIэнукъым зыри!..

Догуэт! НетIэ щыпсалъэм ирихъэлIэу къеуамэ-щэ? «ТIэкIу дэзгъэкIынщи, иджыри сеуэнщ», жиIэу зиIэжъэу къыщIэкIэм! Пэплъэнкъэ, пэплъэнщ иджыри. И гугъэр апхуэдэу занщIэу хи-хыжынкъым.

Щымщ телефоныр!

Щымщ! Бзагуэ хъуами ярейщ! Хъыджэбзыр аргуэру йопль стIолым тет аппарат фIыцIэжыым, зи бзэр иубыдам. Сыт ищIэнур? Зэманыр макIуэ, телефоныр бзагуэщ, дэгущ! ЩIэкIыжын? ЗдэпIащIэр дэнэ? ЗыхуэпIащIэр хэт? Сыт и мыхъэнэ унэ здэкIуэжынуми, зыщIэс лэжъапIэми, лэжыгъэми, лэжъапцIэми, ахъшэми, мылькуми, гъащIэми, дунейми! Зыри зыми и мыхъэ-нэкъым. Псори лейщ, лейуэ кIигъэщIащ езыри. Зэи къэмыгъа-гъэ, пхъэщхъэмыщхыи къызыпымыкIэ жыгыжыым хуэдэу те-тынущ дунейм. Аращ къыщIигъэщIари. Щхъэ хъурэ апхуэдэу? Нэхъ лъапIэ дыдэу мы дунейшхуэм тет насыпым и Iыхъэ хэмылгу щхъэ къэхъурэ нэхъ дахэ дыдэу щыIэм? «Мыр мыбы хэхауэ ейщ», жиIэу, и насып зыхэлгыр и натIэм тетхауэ цIыхур къалъхуу щытамэ арат. Къалъхуркъым. Къалъхуркъыми, мис мыпхуэ-дэу лей къэхъу къахокI. Зыми щымыщу, зыри къыхуэмейуэ. Уи щIэныгъэри, уи IэщIагъэри, уи щхъэри сыт я мыхъэнэ, уи псэр зыми емыкIуэлIэнумэ?..

– УцIэс, хыи, уцIэзубыдэ пэтай, тIасэ...

Хъыджэбзыр, и фэр пыкIауэ, хъумакуэ фызыжъым кыыху-
доплъей.

– Иджыпсту, иджыпсту сыныщIокIыж, мыдэ лэжыгъэ гуэр и
кIэм нэзмыгъэсыжу хъуакъым.

Уэрамым цIыхур дэпхъащ. ШащIауэ зэблож, мэпсалгъэ, мэды-
хъэшх, тетIысхъэпIэхэм зыщагъэпсэху. Зи гугъапIэ дахэр нэщI
хъужа хъыджэбзыр абыхэм япхокI, и щхъэр егъэзыхауэ. Дуней
гуфIэгъуэр иIау нышэдибэ лъитIэгъа туфлгъэ фIыцIэ цIу цIыкIу-
хэм, и бостеищIэм, уэрамхэм, цIыхухэм, унэхэм, зэрыкIуэ гъуэ-
гум, зыблэкI пкъохэм – и нэр зыхуэзэ дэтхэнэми и гущIэм зыкъы-
дегъазэ, и щхъэм мыгъуагъэ хурегъэхьыж, и гур кыызэфIегъанэ.
Хуейкъым зыри илгъагъуну, хуейтэкъым къэзылгъагъунIауи.
Щхъэгъубжэ зэIудзам къыдоIукI уэрэд: «Уи лгъагъуныгъэм сэ
мафIэ лыгъэу сытресхъэж мы дунейм»... Апхуэдэщ дапщэщи –
лгъагъуныгъэ гугъуш зэхэпхыр. Тхыль къащти – лгъагъуныгъэщ,
кином кIуэи – лгъагъуныгъэщ, псалгъэмакъ зэхэпхмэ – лгъагъу-
ныгъэщ. Ар гъащIэщи аращ... Апхуэдизу щхъэи хуеят ар нобэрей
Iуэхум? Зэи зыми улIэным хуэдэу ущыгугъ хъунукъым. Хъумэ,
зыфI, мыхъумэ – фIитI... Хъэуэ, зэи зыми хущытыфакъым ар ап-
хуэдэу. Нэпсейуэ арауэ пIэрэ кызыыхэкIыр? ЗэрыцIыкIурэ аращ.
И зэрани къокI. Мис, иджыри гугъапIэ дахэр и дамэу зиIэтат.
Щхъэ зиIэтат апхуэдизу? Нэхъ мащIауэ зиIэтамэ, кызызэрехуэхь-
жари нэхъ мащIаут зэрызыхищIэнур. Нэхъ имыгъэузу къэнэнт.
Ехуз, егъэуз и гур. Щхъэи IуцIат мы щIалэм?! И нэгум нуру щIэта
нэ дахитIыр аддэ, уафэм вагъуэу кыыщыщIидзыжащи, дэплъей
пэт иджы. Укыигъэхуэбэнукъым, пхуэгъэхуэбэнукъым. Псэр
зыгъэхуэбэну дуней псом тетыр зыщ – псэщ. НэгъуэщI щыIэнкIи
хъунукъым. Дыгъэр къуохъэж, мафIэри мэужьыхыж. Щалгъуа
махуэм хуэдэу игъэлгъэпIэнт псэгъу щигъуэтар, абы и хуабэр япэу
кыыщылгъэIэсар. Псэху телэжъэнт щхъэгъусэ хуэхъуам. И гъащIэ
псор щхъэузыхъ хуищIынт, езым ейуэ, еипэу, нэгъуэщI зыми и
Iыхъэ кыыхэмылгъу мы дунейм зы псэ тетамэ!.. И гъусэу щIэкIыу,
кыыщIыхъэжу, и Iейр, и фIыр зыхуэдэр ищIау, «сысей» жиIау,
IукIэ ипIын мыгъуэти! И нэм, и псэм хуихъынти! ИIэкъым!

Псэ. Псэгъу. Абы и хуабэр иIамэ, гъатхэкIэ махуэ уэфIым
щIы къэплгъам лгъэIэса жылэу кыикIыкIынт. КъыкIыкIынурэ,
нэгъуэщIхэри нэгъуэщIыжхэри дунейм кыытехъэнут. Абыхэм
ящыщ дэтхэнэми езым и хуабэ кIапэ кыигъэхъуу, зыгуэрым и
гум, и псэм лгъэIэсрэ зылгъэIэсахэри кыигъэщхъэлгъэжу. Апхуэдэу-
рэ, илгъэс щэ бжыгъэхэр екIуэкIынут. МыкIуэдыжыххэу дунейм
тетынут. Иджы, зыщIыпIи нэмысу и закъуэу къэнащи, мэгъуа-
лэ. Зыми жепIэфынукъым: «Уи хуабэр кыызэти, мылIэжыныпсэ
кыысхэлгъэ!» ЖепIэкIи хъунукъым.

Абы папщIэ псэр пхъэрын хуейщ. Псэр пхъэрат, пхъуат...

КъуэгъэнапIэм кыыкъуэна нартыху хъэдзэу зэкIуэцIогъуэ,
щIокIуадэ унэ нэщIыжъым. Нэр зытеплгъэм гур къелыпщI.
ГуфIат, зы бэлыхъ къехъулIам хуэдэу гуфIат мо алэрыбгъу да-
хэр кыыщыдыхами, шифонерыр кыыщищэхуами, телгъхэпIэхэм

щегъэувэкIа тхылъ къомыр къыщыIэрыхъами. Сыту делэт! Псоми щIыхуейр «Абы» щхъэкIэт... «Абы» иригъэлъагъуну, «Абы» и деж щIигъэувэну. Арат зытрищIыхъар. Зэгуэр зыхуэээну зыщыгугъ «Абы» илъагъуу къыщызыфIигъэщIкIэ, псори дахэт, фIыт, лъапIэт. Иджы сыт? ЗырикIщ! Зэхуихъэсу, фэтэр зыщIэсым я унэгуащэм, куэд щIауэ унагъуэм, бынищ зиIэм и жьэм жьэдикуэ хъунуц, «унэхъыжьщ» псалгъэр къыжьэдэмыкIын, и нэщIыбагъкIэ «къыдэнэжа» къыхужимыIэн щхъэкIэ. АрщхъэкIэ дэтхэнэм и жьэр пкудэн?..

Пщэдей гуэрым щэбэтщ. Аргуэру къалэм и уэрамхэм нысашэхэр зэкIэлъхъэужьу автомашинэхэмкIэ щызежэнуц. Аргуэру къуажэм кIуэжын хуейщ. Аргуэру гъуэгум къыщыIуцIэнуц къыдеджахэр, и ныбжьэгъухэр. Я щхъэгъусэхэм, я бынхэм ящIыгъуу. Унэсыжмэ-щэ? И шыпхъу нэхъыщIэм и нэм бжэгъуу щIэуэнуц. Лъыхъу мащIэ къыхуэкIуа, иджыри къыхуэкIуэрэ?! Иратыркъым. ЕпщIанэр къиуха, къэжэпхъа къудейщ, итIани, дэкIуэнут, зы махуэ дэсынутагъым. Дыхъэжыху, «къохъусыж!» къыжриIэми, абы и гум илъыр нэгъуэщIщ. И закъуэу зыкъыхуигъэзэнщи: «НыбжызоIэ, иужькIэ уи жагъуэ умыщIыж!» – къригъэжьэнщ. Ари укIытэ, и щхъэр ирихъэкI хуэдэрэ. «Сэ узубыдыркъым!» – жеIэ апхуэдэхэм деж. И нэпсым къызэпежыхъ. И адэ-анэри къоплъ щыдыхъэжкIэ. Къаужэгъуауэ аракъым, ауэ я жагъуэщ зэрыдыхъэжыр. КIуэжынутагъым, дэкIуа я гугъэнуц. Ари нэхъ щIагъуэкъым. ИгъэгугъуфIэнурэ, игъагъыжынуц.

Апхуэдэу упсэуфыну? ЛIо, упсэукIи? Зыми зыкIи хуеижкъым, зыри зыкIи къыхуеижкъым. И Iэ зыхуихъыжынут. КIэ иритынут псоми зэуэ! Ауэ... Хъыджэбзым и Iуэхур Iуэхушхуэщ, зыгуэру къафIэщIмэ-щэ?.. «Арац, зыгуэркIэ цагъэуа мыгъуэ хъунт», жаIэнуц. ЛIэр Iуэху... Гурыщхъуэр, цIейнапейр... И щIыхъыр и насып зыхэлъым и деж щынихъэсыну махуэм щIэхъуэпсу и гъащIэр ихъауэ сыткIэ цIыхум я фIэщ пщIыжын?.. Зауэ къэхъейуэ, езым и закъуэ фIэкIа зыри хэмыкIуадэу увыIэжамэ арат. Е, дунейм мыпхуэдэу къытена нэхърэ, цIыкIу щIыкIэ лэжами нэхъыфIт!

Щхъэгъубжэм бгъэдохъэ. И нэпсым къызэпижыхъауэ, и Iупэхэр кIэзызу заулрэ кIэрытщ. И натIэр къигъэузу иреудэкI блыным. «Сыхуейкъым сыпсэуну!» – жиIэу къыхэкIиикIыгу гъуэлъыпIэм зыщриIубэм, машинэ Iэуэлъауэ къызэхех. Зызэтриубыдэу зэщIэдэIукIмэ – куэбжэм къэсащи, къызэтоувыIэ.

– КъыпхуейIауэ къэкIуащ... – Фэтэрыр зей унэгуащэр Iэнкуну бжэщхъэIум къытоувэ. Плъэмэ, нобэ лъандэрэ, хъэуэ, и гъащIэ псом зыпэплъа дакъыкъэр къэсат – и фызышэр пщIантIэм къыдыхъэрт!

Мо бэлыхъ къом и псэм игъэвамрэ мы иджы и нэгу щIэкIхэмрэ зэуIу щыхуэхъум, хъыджэбзыр къогъ.

– Мыпхуэдэхэм деж хъыджэбз псори гъыуэ хабзэщ, – къоIу зыгуэрым и макъ хэIэтыкIа, макъ лъэщ. – Абы зыри тевмыщIыхъ! ТращIыхъакъым!..

ЧЫРЖЫН НЫКЪУЭ

Махуэ псом дэнэ лъэныкъуэки щрикъухъа и бзийр къызэщикъуэжри, дыгъэм бгым зыкъуигъэпщкIуэжащ, куэди нобэрей IуэхукIэ фхуэсщIар, жыхуиIэу. КъытхуищIэшхуаи щыIэтэкъым, зи. Сыт къыпыкIынт бжыхъэкIэ дыгъэм? Щхъэхынэ-щхъэхынэу къыщIэкIщ гувэпауи, пасэуи къухъэжат. Шынэ хуэдэт, и хуабэу нэхъыбэ нобэ къыттригъэкIуадэмэ, пщэдей зэрылэжъэн имыгъуэтыжынкIэ. Апхуэдэу цыхъум, сэри къуажэм сыкъэкIуэжауэ си унэ ныкъуэщIыжь тIэкIу сыщылажъэм щIыIэр щызыхэсщIащ. Зызумысыжынщи, сыкъэрабгъэу щымытми, абы сыкъыгъэшынэщ хуабжъу. Сэ сыIуэхутэкъым, зыгуэрурэ сыкъелынт а щIыIэм, ауэ жьы сызэрыхъурэ кIуапIэ сыкъэзыщIа си уз къом, жэнэтым исым хуэдэу, тхъэжу си Iэпкълъэпкъым щыпсэухэм ар заремызэгъынур, леишхуэ къатехъауэ къалъытэжу къызэрызэрыIэтынур, къызэрыIэтмэ, фIы зэрыщIэзмышынур сщIэжырти, сыкъэтэджыжащ. Здынэсам къыщызгъэувыIащ махуэ псом сызыкIэрыса си ныкъуэтхри. СыпIащIэрт сыкIуэжу къалэм щызиIэ си кIэзонэ фэтэр хуабэм зыщIэздзэжыну. ЖыIэгъуафIэ щхъэкIэ, кIуэжыгъуафIэкъым а къалэ зи гугъу сщIыми, уцыхуейм уи щхъэ къыхуэпщтэу машинэ ущымыIэкIэ. Машини дэнэ къыкIын, умыахъшэрэ умыкъулыкъуу? СыкъыщыкIуэм зы сыхъэт псокIэ «маршруткэ» зыфIаща автобусыжь цIыкIум си Iэр зэтедзауэ сисащ, из хъууэ щытекIыным сыпэплъэу. Ар зей инатхэри нэпсейхэщи, зы цIыху ихуэжыну пхутекIрэ абы нэхъей! Иджы сыщыкIуэжкIи, зи, нэхъ сытыншыну къыщIэкIынукъым. Псори къызогъанэри, километр бжыгъэкIэ лъэсу сыкIуэн хуейщ, сызэрытIысхъэжыну машинэр щызекIуэ гъуэгум сынэсын щхъэкIэ. Ари зызымутэжу хъурэ, зыщIыпIи сынэмыс цIыкIэ. Къуажэр зи инагъым и кIыхъагъкIи и бгъуагъкIи гъуэгущхуэуи гъуэгу цIыкIууи щызэблэкIыу хъуар джафэу кърагъэжыкIри, ди гъунэгъу ипщэм къыщагъэувыIэжащ. Яхурикъуакъым зи кIэкIэ зыри щымытыж ди унэ закъуэм къызэрагъэсыжын асфальт. Езы къуажэри гузэващэу къыщIэкIынутэкъым и кIэр ятIэм хилъафэкIи хикухъкIи. Абы хэлъхъэж ди гупэр пхъэнкIий, куэншыб идзыпIэ зэращIари я машинэхэр зэрыщалъэсри. Абыхэм я фIейр, я хъэпIащIэр, я гыныр сэ нэхъ схуэфащэ нэхъей! Ар къызыхэкIыр сыт? Хъэуэ, дякIэкIэ зыри зэрыщымысыжми, къуажэр мыбдежым зэрыщиухми и закъуэкъым. Мо унэр щIын здэзмышухам, къалэмкIэ нэхъ сыщыхэт, си Iуэхуи зэкIэ нэхъ щыIэурэ зэрэкIуэкIым щхъэкIэ, сыхэхэс хуэдэу, моуэ жылэм сащымыщсащымыщу къалъытэ. Ауэ цыхъукIи, сэ мыр си адэжь лъапсэщ! Сыкъыщалъхуащ, сыкъыщыхъуащ мыбы. Езыхэр мы ди къуажэкIэм иджы къыдищIа къудейщ, я нэхъыбэр къыздикIари сытри сымыщIэу!

НтIэ, сытми, пщIантIэм моуэ сыкъыдэкIыжауэ, зы машинэ къыдэжейуэ солъагъу. Ауэ сытми машинэ къызэрыгуэкIыу къэнэжрэт ар езыр? Дунейр къызэриухуэрэ ящIаи щыIаи иракъутэж я гугъэжу, иужь дыдэу къыдагъэкIахэм хуэдэт. Иджыпсту

къухъэжа дыгъэм щIегъуэжу къигъэээжа уи гугъэнт, абы зы зэщIэцIууэкIэ, зэщIэлыдэкIэ иIэти. Абы ещхъ гуэри игъащIэм зыщамылъэгъуа ди шыуан цIыкIу хъэблэм фэ къытригъауэрт. Сэри сыгуфIащ, лIо, докIыжри докIыж, баш лей дищтэркъым, автобус къэувыIэпIэм нэс сыздишэнц хэтми, жысIэри. АрщхъэкIэ дэнэ къыщыувыIэнт, шэдыпсыр къыызжьэхиутхэу зблэжри ежьэжащ. Ар къыщызащIэм, сэ япэщIыкIэ сызэгупащ, итIанэ сыгубжьащ. АбыхэмкIи мыхъужыххэу, си псантхуэр къызэщIэубэлацэу цыхуежьэм, и ужь сихъэри, къэсщIащ машинэр апхуэдэу зблэзыхуа щIалэ хъыжьэр зи быныр. КъызырэщIэкIымкIэ, ар 1948 гъэм, гъаблэм цыгъуэ, шхын щхъэкIэ лIауэ щыта Хъэждаут мыгъуэм и къуэ Мухъэмэджэрий и къуэрылъхут!.. Си гур а зэман жыжьэм сфIоIэбэж...

Зауэ нэужьт. Мо дуней зэхэчэтхъам, зэхэфыщIам, цIыхум я фэм дэкI къомым уэгъури, къуийм и щIыIу гуэрэфу, къахыхъэжат – ихъат я гъэ мэкъумэшыр. Унагъуэм цIыхуу исри, я Iэщ кIапэ тIэкIу пщIантIэм дэтри абы цыгъуэ зыщыгугъыр шыгъуэгу хадэм кърах нартыхурт. Езы нартыхур цIыхум гъавэу, мыдрей и бзийр Iэщым мэкъумылэу яIэу арат, щыIэтэкъым нэгъуэщI. ИкIи ярикъурт. АрщхъэкIэ гектар ныкъуэм нэблагъэ ди хадэшхуэм нартыху кIэчан пэгун ныкъуэ къудей къыдэтчыжауэ арат. Мы гъэм нэхъыфIкIэ дызыщыгугъыу хэтса нартыхур хъарзынэу къытеува щхъэкIэ, ди хадэр удзыжьым тфIызэщIицтати, къыхэзгъэкIыу махуэ псом дыгъэвэхым сыпщIэу сыхэтащ. ЛIот пщIэнур, си анэ мыгузыншэм дэрэт унагъуэр дызэрыхъур.

КIыфI къыстехъуэу удзыжьымрэ дзыгъуэ тхъэкIумэ хуэдизу къытеува нартыху цIыкIухэмрэ си нэм хузэхэмылъягъукIыжыххэ щыхъум, сокIыж хадэм. Си Iи си лъакъуи къабзэу цызотхъэщI ди гупэ дыдэм щежэх псы щIыIэ цIыкIуми, дэн-бзэным хуэлээ си анэм щIэрыпсу схуищIа хъыдан вакъэ щабитIыр лъызотIэгъэж. Хъэлэчу сызэрешари лъагэу дэкIея яжьащхъуэхэмрэ ятIэ шыкъырхэмрэ хъэмфIанэ дзагуэкIэ махуэ псом сазэрэзэуа сабиийэ лантIэ цIыкIухэр бжьыбжьу зэрыузри сщыгъупщауэ, сахолъадэ джэгугу уэрамым дэт си ныбжьэгъухэм. Сэ абыхэм сахыхъэнуи сахэтынуи куэдрэ къысхуихуэртэкъыми, дуней гуфIэгъуэр сиIэт. Махуэм сыт хуэдэу гугъу семыхъами, лIот, абы цыгъуэ си лъыр уэру Iэпкълъэпкъым щызеуэрти, сылътэным хуэдэт. Жэщ къыстехъуэу, мис мы ныщхъэбэ хуэдэу Iуэхум сыкъыпэрыкIыжын хуей хъууэ, сащыхыхъэ зэзэмызэми, езы цIыкIухэр махуэ псом джэгункIэ ирикъуауэ, я зэбгрыкIыжыгъуэм хуэзэрти, даIим джэгур къыстекъутэрт. Иджы гуэрым аращ къэхъуар, къыстекъутащ.

– Модэ, ей, мо Хъэждаутхэ я деж цIыху куэд Iей долъадэ. Сыту пIэрэ къэхъуар, дывгъакIуэт, – жеIэ цIыкIухэм ящыщ зым.

Псори зэрехъэжьэ. Сэри зыкъгъэзгъэнэнт, дызэрыдокIутэ гъунэгъум я пщIантIэм. Унэм гъы макъышхуэ къыщIэIукIырт. Дэ дыхуейт абы дыщIыхъэну, ауэ ядэртэкъым дыщIагъэхъэн. АрщхъэкIэ зы щIалэ цIыкIу сэрэ дафIыщIохъэ. Абы цыгъуэщ сэ игъащIэм япэу хъэдэ щыслътэгъуар. Хъэждаут упщIэ фIыщIэм телъу унэ лъэгум илт, и щхъэм фIэкIа къыщIэмыщу зыгуэр тепхъуауэ. Гъунэгъу

лIым абы и жьэр щIипхэну и ужь итт, ауэ зи хьуртэкъым. Хьы-дан хужь-гьуабжафэ тIэкIу иIыгьыр кIэщIыIуэти, и кIапитIыр хузэхуэгъакIуэртэкъым зэрыбдзэн хуэдэу. Щымыхъуххэм, абы и пIэкIэ напэлъэщI хуэдэу зы кьуэлэн кIыхь гуэр кьыхуахь. Сытми, зэрызехьэрэ бэлыхьичэри дашэчу щIапхэ тхьэмыщкIэм и жьэр быдэу. Дэ а псор зэрекIуэкIым деплгырт, зыдуцэхуауэ. СымыщIэххэу си нэр хуозэ щхьэгъубжащхьэм тет шыплгэ дахэ цIыкIумрэ абы кьыбгьурыль чыржын ныкьуэмрэ.

– Уа-а, ди Хьэждаут дахэ мыгьуэ, удиIэжIым! – жиIэу ину кIийуэ кьыщIохьэ дунейм ехыжам и шыпхъу фыз гьур кIыхь кьуажапщэмкIэ щыпсэури, гьы макъым нэхъри зыкьеIэт. Дэ абы-хэм я лъабжьэм дыщIэтт, дыдэзыхьэхауэ дыщIэзымыгьэкIыжри дымыщIэу. Зыгуэрым гу кьыщытлгытэм, жьантIэмкIэ нэхъ дэкIуэтауэ дэт си гьусэ щIалэ цIыкIум и плIэм мащIэу кьыхуцIэрыIэ щIыкIэу телэбэри, пэшым дыкьыщIигьэкIуэтащ:

– Фэ мыпхуэдэхэм фепль хьунуIым, фыкIуэ, тIасэ, модэ щIыбым...

ДыкIуащ дэ «модэ щIыбым». Абыи дыкьыщызэтеувыIакъым. Псори зы дыхъужри, унэм дыкIуэжащ. Дэрауэ пщIэжынтэкъым зи макъым кьуажэкIэ псор кьигьэпсалгэу зэрызехьэу дакьы-кьэ бжыгьэ япэкIэ уэрамым дэтар. Ди щхьэр кьэдмыIэту дызэбгьрыкIыжащ. Зы цIыхум зы псалгэ жытIакъым.

Зэман Iейм цIыхур ерыскьыкIэ гугьу ехь кьудейуэ кьэнэжыр-тэкъым – шхын щхьэкIэ лIэ, лIапэ щыIэт. Мы ди Хьэждаутыжь мыгьуэми арауэ кьыщIэкIынут кьыщыщIар.

Сыщынэсыжам, анэр бжьэщхьэIум кьаплгэу тетт.

– Мамэ, Хьэждаут шхын щхьэкIэ лIауэ ара?

– ЛIа, тхьэмыщкIэ? Еууей! КьакIуэ мыдэ, уэ унэм щIэс, сэ абы сымыкIуэу хьунукъым. Аращ, хьи, ара мыгьуэщ, лIащ шхын щхьэкIэ... Кьэнахэм Алыхьым гуцIэгьу кьытхуищI. Зэ мыгьуэ кIэртIоф тIэкIум уцIэлэбэ хьууэ хьуамэ арат!

Ар жызыIэр щIэлэбэн щIэлэбакIэт а кIэртIоф жыхуиIэм – хисар зыщIыпIи нимыгьэсу кьыщIихыжат, кIуапIи-жапIи димыIэжу дыщриубыдылIапэм. КьэкIауэ, щIым кьыхэщу плъагьуу кьытеу-вар лъахъц куэдIей кьыкIэрыблэблү кьыхитхьыжри, кIэртIофищ тхуигьэват.

– Мамэ, нтIэ щхьэ зыгуэр ирамыгьэшхарэ абы, шхын щхьэкIэ ямыгьалIэу?

– ЯIэт? ЯIэ мыгьуэтэIым. ЯгьуэтаIым ирагьэшхын лъэпкь.

– Чыржын ирагьэшх хьунутэкьэ?

– Ягьуэту кьагьэна мыгьуэ, хьи, тхьэ кьыбгурымыIуэрэ, яIэтэIым бзесIаIэ?!

– ЯIэт, тхьэ-тIэ, яIэ!.. НетIэ дыщыщIыхьам я щхьэгъубжащ-хьэм чыржын ныкьуэшхуэ телгьу тлъэгьуащ. Ар ирагьэшх хьунутэкьэ?

– Ирагьэшхынуги, хьужаIым.

– Сыт щIэмыхъужар?

– ЛъэрымыхьыIуэ хьуати, хьужаIым, хуэшхыжаIым.

– Апхуэдэу щымыхъум-щэ? Щхъэ ирамыгъэшхарэт абы щыгъуэ?

– Апхуэдэу нихъэсауэ я гугъаIым.

Анэр иджыпсту пIащIэрт, итIанэ абы ущыкIэрыхъыжьэр фIэфIтэкъыми, къыфIэзгъэкIатэкъым. Ауэ си сабий акъылым къысхуимыгъэтIасэу сиукIырт абы жиIэхэм: дауэ зэрамыгугъари зэрамыщIари? Узыщыгугъыжынури лIот ущыгугъэжынури дэнэт, цIыхур уи нэкIэ плъагъуу шхын щхъэкIэ лIэуэ щытелъкIэ?!

АрщхъэкIэ а сэ сызэригугъэм щыщыIэтэкъым Iуэхур. Пэжт анэм жиIар – яIэщIэлIат, абы нэса я мыгугъэурэ. ЗэрыжаIэмкIэ, а «щынэсар» езы лIэ дыдэми къимыщIэнкIэ хъурт. Ар сэ къыщызгурыIуар мы тхъэмыщкIэр зэрылIа щIыкIэм тепсэлъы-хыжу иужькIэ щызэхэсхыжаращ. Щхъэгъубжащхъэм тету слъэгъуа а шыплъэ цIыкIум кхъуей шыпс итт. Чыржын ныкъуэ абы бгъэдэлъар а шыпсым ирагъэшщIурэ, ирагъэшхын я гугъэу къыхуахъауэ арат дыгъуасэ. ТхъэмыщкIэм пIалъэ къыхигъэкIыжащ, идакъым занщIэу ишхын. Нэхъ къищтащ, зыхуигъэшэчу, зэман дигъэкIыу ишхмэ: фIыуэ ищIэрт гузэвэгъуэм ирихулIэу ар къыхуздрахам нэгъуэщI къызэримыкIыжынури, зэрыщымыIэр. ИщIа мыгъуэ апхуэдэу и Iуэхур кIэщI хъуну, ищIакъым. Жэщым и ужь ихъат, жаIэ, ирагъэшхыну. ЩыкIуэжакъым. ХуфIэгъэкIыжакъым и тэмакъым, иIэжтэкъым абы ирикъун къару...

– Мыр лIо, – жери, Хъромэ Шока (и цIапэр Хъэсэнбийщ) мо зэман жыжьэм щыхыхъэжа си гур си щхъэр здэщыIэм къехыж. – Зи шыд бгым щыхуа къуощхъэу, щхъэ ухэплъэрэ? Гуныкъуэгуэ гуэр уиIэ хъэмэ?..

– Гу уиIэ закъуэмэ, дэнэ дежи гуныкъуэгуэкъэ, – жызоIэ.

– Сэ сщIэрэ, къэхъуаIа, жызоIэри аращ.

– Хъэуэ, къэхъуаи щыIэкъым. УнэмкIэ сыкIуэжати, сыдэкIыжу аращ.

– Слъэгъуащ нышэдибэ бгымкIэ зыкъыщыдэбдзэжым. Сыт щIа абы лъандэрэ, дауи, умэжэлIагъэнщ. НакIуэ, тIэкIу уедзэ-къэнщи, удэкIыжынщ, – жери, ауэ щыт шхапIэмкIэ и щхъэр ещI.

Мы Шока сэ куэд щIауэ си цIыхугъэщ. ЦIыху хъэрэмыгъэншэщ, фыгъуэ-ижэхэм ящыщкъым. IэщIагъэ куэдым хозагъэ, IуэхутхъэбзэкIи фIыщ. ГъащIэр, дунейр, цIыхур фIэфIу мэпсэу, сыт хуэдэ щытыкIэм имытами, узригъэхъуапсэу. Зэи плъагъунукъым ар нэщхъейуэ хъэмэрэ губжьым зэщхъэщихуауэ щIыкIейуэ псалъэу. Къуажэр уэкIэ, жьырэ псыкIэ къутэж щыпэтам мыр леишхуэ зытехъахэм ящыщу къалъытэщ (къарищIаи щыIэтэкъым нэхъ лейуэ), ахъшэ мелуан къратри, дагъэкIауэ щытат къуажэм. ДагъэкIат, и уни и щIапIи къытрахри. Къалэм фэтэр къыщащэхури, дэсат иджыри къэс. Иджы, абы щыгъуэ дзыгъэкIауэ щыта дыдэхэм «дыщыуащ, уи уни уи лъапси къыштетхыу къуажэм удэтхуну апхуэдэ хуитыныгъэ диIакъым», щыжаIэжым, къэкIуэжри къыдэтIысхъэжащ, я къалэ унэр ящэжщ, ахъшэ хъушэр я жып иралъхъэжри...

Арэзы сохъу Шока жиIамкIэ. ПцIы хэмылгъу, сымэжэлIат. Сигу къэкIыжащ Бэдракъ Алик жиIэу куэдрэ зэхэсхыр: «ПцIэ зыщIэнуум упэрымыуэ!»

– НакIуэ. Зэгуэр уэшх къешхауэ цытащ, живоIэри, къэрал ахъшэм лъакъуащхъэкIэ фыхэтц, илгъэс бжыгъэ хъуауэ, зы ягъэ кIынкъым дэри абы зэ дыхэвгъэшхыкIкIэ, – жызоIэ.

ФIыкъэ цIыху угъурлыр, псэ къабзэр – хуиту, уэр-сэру уоп-сэлгъэф, а жыпIэр и щхъэ иригъэжэнкIэ, къайгъэ ищIынкIэ умы-шынэу. Сыплгэмэ, шэдыпс къызиутхыу нетIэ къызблэжа маши-нэ емынэр дыздэкIуэ шхапIэм и бжэIупэм Iутц. ДыщIохъэри, езы дыздэр щысц, нэгъуэщI зытIуци щIыгъуу. Псори ди цIыхугъэти, дыхуэмеищэми, дагъэтIыс я Iэнэм. ЗэщIовэ, ину псалгъэу зыгуэр-хэр жаIэ. Хъэждаут мыгъуэм и щIэблэм сэ сыкыцIыхуу, нетIэ зэ-хэзещхъуэн сищIауэ жеIэ. Тхъэ еIуэ ныщхъэбэ къалэм сыздишэж къудей мыхъуу, ди унэ бжэIупэм сыIуишэжыну.

Ренатт мы щIалэм и цIэр. Хъэждаут мыгъуэр лIы лъахъшэ цIыкIуу, лъэбакъуэ жьгъейкIэ кIуэру дэту щытамэ, мыр щIалэ лъагэшхуэт, бжыфIэрэ бжыфIэу. ЛIы цIыкIу фызышхуэкIэ ерыщкъэ-тIэ, псоми ин къашэурэ, жыгым хуэдэу лъагэу къызэщIэуват щIэблэр.

Ахэр си гум щызэзгъэзахуэ пэтрэ, бжэр кыIуах.

– Ренат, мыр уэ къыпкIэрыхуа хъунщ, уи машинэм и бжэм дей щылгъу къэдгъуэтащ, – газетым зыгуэр кIуэцIылгъу иIыгъыу кыщIохъэ зы щIалэ цIыкIу.

Ренат здэпсалгэм, абы хуоплгэкI, зыкърегъээзэкIыжри, и ныкъуэжыIэм пещэж. Зэпымыууэ псалгэр а зыращ, мыдрейхэр абы додаIуэри додаIуэ. Ренат и псалгэр зэпызыудыфыну мыбде-жым щыIэр зы закъуэщ – жып телефон гъэщIэрэщIа цIыкIурщ. Сытемынэри кыыхуейIа хъурэ абы нэхъей! МыувыIэу къоуэ, къе-уэхуи кърехри, йоплъ. А кыыхуейм емыпсалгэу цытрипIытIэжи щыIэщ. А щемыпсалгэхэм деж зэремыпсалгэ къудейм щхъэкIэ зигъэлIу, абы зригъэину зыгуэру зещI. «А-а, щхъэр ягъэуэз абы-хэм!» – жиIэнци, и жыпым ирилгъхъэжынщ телефоныр.

Ренат, щIалэшхуэм и мызакъуэу, зэкIужщ, нэкIу хужь къабзэрэ набдзэ фIыцIэ-щхъэц фIыцIэу. Мыбдежым мыр мып-хуэдэу щымытамэ нэхъыфIт жыхуэпIэн и Iэпкългъэпкъл дэгъуэш-хуэм илэкъым. Щыгъын нэхъыфIу щыIэри щыгъщи, нэхъ-ри нэхъ бжыфIэж, дахэ щIохъукI. Дэ абы псори дофэгъуэкI. ЦIыхушхуэщ, сыти жыIи. Гупым къытхыжиIыхъымкIэ, и телефон псалгэмакъхэмкIэ къызгурыIуащ мы цIыхушхуэр Iуэхушхуэхэми зэрыхэтыр. Аргуэру си нэгум кыщIоувэ Хъэждаут цIыкIу, «ты-ты», жиIэу щIэкIуэрыкIыу. Абыи еплгъ, мы Ренати къеплгъыж. Дауи ирехъуи, мы ди дунейр ефIакIуэ зэпытщ, адэ, номиным дыкызыэрытекI лгъандэрэ, йофIакIуэ цIыхури. Абы и щапхъэу кысщохъу Хъэждаутрэ Ренатрэ теплгэкIэ зэрызэщхъэщыкIыр. Ауэ ефIакIуэу пIэрэ гурэ псэкIэ? НэхъыфI хъурэ цIыхур уеплгъкIэ и щIыIумкIэ щумылгъагъу адреи и «дунеймкIэ?» НэхъыфI хъумэ, сыт пцIымрэ хъэрэмырэ нэхъ мащIэ щIэмыхъур? Дэнэ кыкIрэ ди лыр зышх нобэрей зэхэтыкIэр? Ди гур нэхъ пхъашэ, къурэ

мыхъуу пIэрэ кIуэху? Хъэждаут къулейсызт, тхъэмыщкIэт, зы мащIэут щIым къызэрытешри. Ауэ гумащIэт, хулъэкIымкIэ нэгъуэщIым дэIэпыкъунут. Сэ сощIэж абы зэ зым, зэми адреим деж кIуэхуэрэ, зи цIыхухъу зыщхъэщымытыж унагъуэ тхъэмыщкIэхэм Iэбжэ-набжэкIэ, нэгъуэщIкIэ зауэ нэужьым защIигъакъуэу зэрыщытар. Мы Ренат пхуищIыну пIэрэ апхуэдэу? ФIэщIыгъуейщ. И жъэм сыт жиIэми, Хъэждаут и гур мыбы зэрыкIуэцIымылъыр уолъагъу. Пагэщ, цIыхур къыфIэIуэхукъым. Гу лъыстащи, зыгуэр имыгъэикIэу псалъэркъым. Езым фIэкIа дунейм цIыху темыт хуэдэу пэрысщ Iэнэм. Къулей зэрыхъуауэ жыхуиIэр-щэ? МыIэрысэщ. Ари гугъу лъэпкъ демыхъу, и пщIэнтIэпс ткIуэпси хэмыхъу. КIуапIэ къыхуигъуэтащ, «былым лIэужьыгъуэ жъэрыплъэ къомыр» (апхуэдэ дыдэу жиIащ!) укъауэ къыгъанэри. Колхоз жаIэу игъащIэ лъандэрэ къуажэр зытелэжъар езым зыIэригъэхъащ. Ядигуэшащ езым ещхъ зыгуэрхэм!..

– Ренат, – жи нетIэрей щIалэ цIыкIум аргуэру. – Мыр уи машинэм деж щылъащ.

– ДаIэ, сыт мыр? Ыы, хъа, хъа, хъа, – мэдыхъэшх Ренат ину, кIыхъу. – Мыр нанэ къызитат сыкъыщыдэкIым.

Газетыр зэкIуэцIехри, тхылъымпIэпсым илъу къыдолъагъу... чыржын ныкъуэ!

– Мыр ди нанэ, тхъэмыщкIэ, ешх фIэфIыпсу. Нартыху хъэжыгъэ къыдегъэщэхури, егъажъэ мыпхуэдэу. ЖеIэ, хъа, хъа, мыр ерыскъыфIу, нэхъ зэгъи нэхъ къэуати щымыIэу. Дэри мис мыпхуэдэурэ къыдет къытхуэупсэу, зы бэлыхъ къытхуищIэ и гугъэжу. Хэт мыгъуэ мыбы хуейри. И жагъуэ сымыщIын цхъэкIэ къыздэсщтат сытми, нышэдибэ сыкъыщыдэкIым. Псо къысхуишияр къэзгъанэри, мы ныкъуэ ауэ щылъыр къэсщтащ, хъа, хъа, хъа! – и гур хэхъуэу мэдыхъэшх. – Сэ мыр сшыхххэркъым зэи, хыфIызодзэж ахъу. НетIэ машинэм сыкъыщыкIым слъэгъуат мыр къызэреджэрэзэхар, къэзмыштэжауэ арат... Iух, цIыкIу, модэ хъыи хыфIэдзэ!

– ХыфIумыздэ! – си псэм щыщ гуэр а хыфIадзэну жыхуаIэм дэкIуэм хуэдэу, сопхъуэри къыIэщIызох чыржын ныкъуэр.

СыщыцIыкIум сыт хуэдиз гухэхъуэ къызитрэт сэ чыржыным! Тебащхъэр сыпIащIэу тезудрэ ар къикIамэ, мы дуней фIыгъуэр сысейт. Сэ аращ сызэрапIар, сыкъызэрыхъуар. Гуэдз къытIэрыхъуэ, щIэфэлыдж, щIакхъуэ тщIы, тшхы щыхъуар нэхъ сыкъэжэпхъа иужькIэщ. СылIат сэ, мы чыржыныр симыIамэ. Сэри сэ си ныбжь псори аращ адыгэр дызэрапIар. Мы иджыпсту къыщыпкI Ренат сымэ къызытепщIыкIыжари аращ.

– Мыр ерыскъыщ, щIалэ, – жызоIэ, Ренат дежкIэ зызогъазэ, къыбгъэдэлъэдауэ, абы и тхъэкIумэм къыхъуацэ Iэнэзехъэ хъыджэбз зи бгъэхэр къанэ щIагъуэ щымыIэу къыщIэщыр нэщхъкIэ кIэрызохури. – Ерыскъым пщIэ хуэщIын хуейщ, ухэтми, усытми!

– Сэ нанэ согъэщIагъуэ, мыргуэрым жиIэрелърэ, – жи Ренат, мо сытри къыхуагъэдахэу щысыр и псалъэм губжь къыфIыщIэувэм гъуэгу зэрыримытыным елIалIэу. – ЦIыху дэнэ къэна, хъэм пхуишхынукукъым мыр иджыпсту, къуэш. Еплъ ети, уи фIэщ мыхъумэ.

ЗэкIуэцIыжыхьыжарэ езыр хьэлгэрэ хьэлгэу. Пшхыныр щызо-
гьэтри, цIыху ирибукI хьунуц мыбы, хьа, хьа, хьа!

Чыржыным щодыхьэшх! Сэ зэи срихьэлIатэкьым абы щы-
дыхьэшхын дэнэ кьэна, апхуэдэу тепсэлгьыхьу. Ренат и нэкIу
джафэшхуэ фадэм нэхъри иузэцIам соплъ, куэд схузэтрихьа-
рэ жысIэнури сытри кьысхуэмыгьуэтыжу. Абы экраным хуэдэу
кьыкIэридзэу щедзэ хадэм нартыху сыпщIэу ситу сыхэкIуриеу,
хьэмфIанэри зэрысIыгьыу ськьыщагьуэтыжар, кIэчан зытIуш
щхьэкIэ ди гьунэгьу ипщэр зыгуэрым махуэ псокIэ хуэлэжьауэ
зэрыщытар, мы иджыпсту ныбэизыгьэм кьигьавэм и гьащIэр
кьызэрыкIыкIа Хьэждаут хьэдэу щилгьар, щхьэгьубжащхьэм
абы щыгьуэ телгьу слгьэгьуа чыржын ныкьуэ мы псалгьэмакьыр
кьызытехьеикIам ещхьыркьабзэр...

– Уэ, уэ... – зэкIэлгьызоху, а «уэ, уэ» жыхуэсIэхэм кьа-
кIэлгьыкIуэнур зэрызыщIэми, сцIапэми схузэпымыщэнкIэ
зэрыхьунуми семыгупсысыжу. – Уэ укьызыхэкIар пщIэжрэ!
Фи Хьэждаут а чыржын ныкьуэм щхьэкIэ лIащ, пщIэрэ ар уэ?!
ЗыкьыпфIэщIыжащ уэ щыкIам. Зи нэр кьэплгьэжа факьырэ нэхъ-
рэ нэхъ Iей щыIэкьым!

– Уэ ууейр иджыри кьэплгьэжакьым!

А кьыскIэлгьидзыжам и пэжагьым ськьыуIарэ пэздзыжы-
ни кьысIэрымыхьэу сыщыхьум, занщIэу ськьотэджри сы-
кьыщIокIыж. Пшагьуэ Iув хьэлэч кьытрихуат, Iэ пцIанэ-
кIэ зы IэшкIэ кьапщтэу быдэу пкьуэмэ, крушкIэ из
кьыпхуцIэкьузыкIыным хуэдэу псыр кIуэцIызу. ЩыIэм и
щыIэжт езыр. Ар нобэ щыIа дыгьэпс тIэкIум кьишауэ арат. Сы-
маджэм и пыгуфIыкIыкIэм ещхьщ мышхуэдэ бжьыхьэ тешхы-
хьыпам и уэфIыр, етIуанэ махуэм кьызэIохьэж. Мышхуэдэурэ
кIуэнц иджы гьэмахуэр кьихьэу, зэман дэкIыжыху: дыгьэ умы-
лгагьуу, нэкIэпсыжэрэ пыутыкIауэ, кьэсышхуэ-кьэшхышхуи
щымыIэрэ уи щыIамахуи уи гьатхи зэхыхьэжауэ. Ар цIыхум и гум
тегьуалгьхьэм, иужьыгум и закьуэкьым. КьэкIыгьы жыги игьэ-
хьуркьым. ЩыIэжкьым щыIамахуэ жьычыр, гьатхэр кьэсамэ,
шы пщIэнтIам хуэдэу бахьэр кьыхихуу щыIр гьущу щыщытар.
ЗэкIуэкIащ, зэIыхьащ псори... цIыхури абыхэм яхэтыжу!

Нобэ хуэдэу, аргуэру гьуэгуум сытрехури, зблож Ренат. Хьым,
сыздишэжыну жиIатэкьэ, щхьэ сыздимышэжарэ? Дэнэми!.. Абы
и машинэ хуабэм, щабэм сису ськIуэжынут иджы, жылэм ещхьу
сыщытамэ. Емынэ лгьэрыкIуэм сызэрехуэ, сыхуиткьым си жьэм.
Жьэм сыт и лажьэ, лажьэр зытехуар сигуращ. Техуакьым чыр-
жын ныкьуэм и Iуэхур сигу. Иджы, мис... ПIрегу! Ськьыщхьэ-
щыжащ си анэ, езгьэщIакьым ауан, хэутэн. СыхуцIегьуэжыр-
кьым сщIами кьысщыщIами. Псори апхуэдэу дыщытамэ,
мышьумыщIэм зедгьэщIэжыфу екIуэкIамэ, ди цIыхум нэгьуэщI
дуней тетыкIэ яIэнт нобэ, зи лгьэ кьихьыр кьимыхьым теувэу
кIуэцIрымыкIыу... Тхьэм ещIэ а Ренат кьысхужилар, кьызжьэ-
хигьэуэным хуэдэу и машинэр кьызихулIэу гьуэгу Iуфэм сригулIу
иджыпсту щызблэжам. Кьызжьэхигьэуакьыми, ари хьарзы-
нэщ. Кьызжьэхигьэуэу сригьэуекIыпами, зыми кьамыщIэнкIэ

хъунут. Уэрамыр цIыхуншэт, пшагъуэри Iувт. Сэр нэхърэ нэхъ лъапIэIуэхэр яукIри, зыукIари хокIыж. Къахуэгъуэтыркъым. Апхуэдэщ зэманыр, сыт пщIэн. Сэ си Iуэхур зэрамышуэххэнри хэлът. Хэлъэдэнт, дауи, си Iыхьлы тIэкIур. Абы, Iуэхур зи пщэ илхэм хьэлъэхулыщэр къратурэ, зэманыр ягъэкIуэнт, ауэрэ кIэщуэщ хъужынти, арат зэрыхъур. Псори тэмэму ирагъэкIуэ-кIыу, къагъуэтышауи сощIри, зыри къыхухагъэкIынтэкъым. ИращIэнтэкъым зыри, къыхуэгъунт. ЛIо, апхуэдэ куэдым я щхьэр хахыф иджы.

Куэдрэ сытетын хуей хъуащ къэувыIэпIэм. Пшагъуэ Iувым маршруткэри къыпхухэцIыхукIрэ, и уэздыгъэр уи нэгум иубыдауэ блож. ИтIанэщ а блэжар зищIысыр къыщыплъагъур. Е и макъкIэ, е и IэуэльбауэкIэ машинэр зыхуэдэр къэзыщIэхэм сащыщтэми зыгуэртэкъэ. Блэж псоми зэхуэдэу Iэ япэсIэтырт. Сыту си жагъуэ апхуэдэ гъуэгутет кIыхь ущыхъур, жылэр къыпщIэплъу. Нэхъри, щыкIыфIым деж уэ плъагъуркъым а блэкI машинэм исыр хэтми, езым хуиту укъелъагъу. Адэ къыщыщIэдзауэ, бблэжыху и нэр къыптриубыдауэ къоплъ. Ар хъунт, нэгъуэщI щIыпIэ щыщу къуажэм пхырыж къудейтэмэ. Маршруткэ узэщэра уи гугъэу угуфIэу уи Iэр щIэпIэтар, жыжьэ мыкIуэу, куэбжэпэ гуэрым къыщоувыIэ, уэрамхэмкIэ долъадэ. Абыхэм, махуэ къэс уащыхэмыткIэ, къосэжауэ щыщымыткIэ, Iэмал имыIэу зыгуэр жаIэ уэр щхьэкIэ... ЖамыIэми, йогупсыс. Уэри, жылэр зэхъуапсэм уазэрыщымыщыр щыпщIэжкIэ, хьэлэщ ар!

Хьэлэчри мыхьэлэчри схузэхэмыхужу, ирикъункIэ сытетащ гъуэгущхьэIум. ИтIанэ зы машинэ цIыкIу гуэр збложри, къоувыIэ. ФIэжыжьэIуэ мэхъури, къригъэкIуэтыжу хуожьэ. Шофёрым къыбгъурысым, екIуэкIыр къыгурымыIуэу, щIоупщIэ:

– ЛIо, сыт ар?

– Зыри, – жи мыдрейм. – Мобдей тетыр здэтшэжынщ. Тха-кIуэщ, тхьэмыщкIэ...

Усэхэр

ХЬЭХ Сэфарбий

СИ ЛЬАХЭМ

Си нащхьуитIыр куэдрэ сэ сфIодийри,
 Уи Кавказ кIурш дзахъэм топлъызыкь,
 Си гупсысэм кIапсэу зеукIуэдийри,
 СфIыхохъэж уи тхыдэми, зеплъыхь.

Си псэ дьдэм пэсщIу гум щызгIафIэм
 КъысфIыщIохъэ нэгум уи блэкIар:
 Мы кIуршыжьхэр къыхэжыху уи щIыфэм
 Хэт и щIопщ си льяхэм къыптехуар?

ЗЭМАН ЯБГЭ

Илъэсхэр си нэкIум
 ТкIуэпс щIыIэу къищащэу
 ЛэщIыгIуэхэм сапхольэтыкI,
 БлэкIам согъэзэжри,
 Лъэпкъ тхыдэм Iущащэу
 КъызжиIэм сыдыхощэтыкI.

Къызжелэ си лъэпкъыр
 МащIэIуэу щытауэ,
 ЗэкIуэмытауэ къызжелэ.
 Къызжелэ си лъэпкъыр
 Бэлыхьым хэтауэ,
 Си гущхьэр фIыщIэу кIрелэ.

А псом сыздедаIуэм,
 Гузавэ къэсщIтауэ,
 БлэкIахэр къэкIуэнум хузохь.
 КъэрабгIэу щымытми,
 Мы си псэр къэсщIтауэ,
 Зольатэ —
 Сэ нобэ гугIу сохь:
 Иджыри аращи,
 Адыгэр мащIэIуэщ,
 Иджыри аращ —

Зэкьуэмыт...
Зэман дызыхуэкьуэр,
Солъагьур,
Ябгьуэщ,
Къэхьуну жыхуэпэм
Щлэ лъэпкъи щлэмыт!

АУШЫДЖЭР КЪУАЖЭКІЭМ,
БГЫЩХЬЭМ СЫКЪИТУ

Зэщлэщлэщлэ си лъахэ кьуршылъэр,
Къыпфлэщлэщлэ дыщэпсклэ ар гъэжауэ.
Пщэдджыжь дыгъэм гуапэу лэ кьызелъэр,
И бзий цыкьлэхэр бгым кьыкьуигъэжауэ.

Къуэм удэплъэм, псыр уолъагьу плэтлауэу
Мывэ кьуршым хэлъу ниджэм телъу.
Пщэдджыжь пшэплъыр хэлъу а псым уфафэу,
Бгыр кьрелэ абы нэкьлэщхьэплъу.

Зыкьэбгъазэм — убгьуащ губгьуэ тхьуэплъыр,
Удз гъэгъахэр кьоплъ удахьэхьыну.
Ахэм ебгъэпэммэ
Ппэм сымаджэ хэлъыр,
Си флэщ хьуркьым кьэмытэдджыжыну.

Къурш тхырыгухэм я щхьэфэ сырыхум
Тель уэс лувым сэ кьысщлэхьэ и мэр.
Сыздэщытым, бгы задейм сыщыхум,
Щыльщ и куэщлэ сихуэну кьуажэ щимэр.

Мэз лъэбыцэ щытхэр си нэ-си псэщ,
Псынэ кьышкьурыкьлэхэм сигу хагъахьуэ...
Уей, си лъахэ, сыту си насып сэ —
Сралъхуащ уи бгыжьхэм я клэдахьуэ!

* * *

Мы дуней шэрхьыжьыыр
Здэхьэпкьлэрапкьлэм,

УкышыкІэрэхьукІамэ
И гупкІэм,
УльэщІыхьэу
УитІысхьэжын плъэкІыркъым,
Гублащхьэм дэсхэри
КъызэплъэкІыркъым!

* * *

ЦІыхухэм ахьшэ бжын щагъэту,
Я щхьэр хуиту зэ къалэту
ЗэхэщІыкІыу ябгъэдэльыр,
Хьэлэлагъыу я гум ильыр,
Я гульытэм и инагъыр,
Я нэмысым и лъагагъыр,
Я къабзагъэр,
Я захуагъэр,
Я гуапагъэр,
Я дахагъэр,
Я цІыхугъэр
Зыхуэдизыр сэ къэсщІарэт!

* * *

Дэ зэи дихуэркъым пыІэгъуэ,
Уэ еплъыжыт гъэзагъи уи гур,
Докъур димыІэу увыІэгъуэ
ДыхыхукІэ ди гъащІэ гъуэгур.

Ди нетщ мурадхэм лъэлэсыныр —
Дэ дихьу-диль зэпытурэ доллэж,
Дыла нэужькІи кхьэм ди сыныр
ХэлэтыкІа нагъыщэу къоувэж!

КІЕЙ

Бжэгъу хьуху ежьэнт —
ЕІэри,

Къагъашащ чы щыкІэ
КІейр.
Иджы,
Къуаншэщ, жаІери,
Яуб
Іушэу кІей дэкІейр!

ЦІЭНТХЪУЭРЫГЪУЭЩ

Зыр шыбакъуэм,
ЩІэцІэнтхъукІри,
ТІэкІущ джэлэным иІэжар.
Адрейр блэкІат,
ПыгуфІыкІри —
ПэкІэ щІисащ езыр ар.

ЗэрымщІыхуитІ
КІуэрыкІуэм
Тету Іэплэ зэхуащІащ,
Джалэ фызыр
Жыг ІэплакІуэм
Щепхъуэм,
Лым ІурыІэбащ.

Лыжыи
Пшащэ нэкІущхъэпльи —
Нэжэгужэ псори хъуащ,
Мэдыхъэшхыр щыти щылыи —
Я хъэм бажэ къиубыдащ!

... Щыхум езым нэщхъыфІэну
И нэ къокІыр, армышъуам,
Сыт хэль атІэ гъэщІэгъуэну
ЦІэнтхъуэрыгъуэ зэрыхъуам?

ТЕНДЖЫЗ ІУФЭМ

Гъатхэпэщ,
ЩыІэІуэщ,

Хъуркъым зыбгъэпскІ,
Ауэ тенджызым уетхъэкъур,
Псым ухэмыхъэу жыжьэу ублэкІ
Къудейми,
Плъагъум урокъур.

Месыр,
Толькъуным лъагэу зелэт,
Нэпкъым и Іәпләр хуеуцІыр,
АрцхъэкІә нәсмә,
ЗанцІәу къокІуэт,
Мәхъу къарууншә, мәжәщІыр.

Нэпкъым и дежкІә ар зыми цымыщ.
Къримыдзәххә, уегуакІуәм,
Мыдрейр делагъэкІә мәхъур ерыщ,
Джаләм тәджыжу ныхуокІуә.

Ахәм саздеплъым, сегупсысащ
Дә тІум дяку къихъуә илъәпкъым...
Толькъун мыувыІәу пхъэрыр сәращ,
Сыту уещхыІуә уә нэпкъым!

КЪУРШ ПСЫНӘ

Сә сыкъурш псынәщ.
Къыпхысхщ къырри,
СыкъыщыщІәжащ бгы лъапәм.
Іуащхъәшхуәхәри
Мывә шыкъырри —
Куәд мәхъу къиувәхәр
Си япәм.
Ауэ ялъәкІкъым саубыдыну.
Ар ирегувә,
ИрещІәх —
Къыспәувам симыгъәкІуәнү
И гущІыІу сохъу,
Сыщхәдожәх.

Сощлэ
Хышхуэхэри, тенджызи,
Псы уэр лэджи зэрыщылэр.
Ауэ сылейкъым —
Зэзэмызи
лэфлу ирафыр
Си псы щылэр.

Сэ сыкъурш псынэщ,
Сытенджызкъым,
Сыхыкъым —
Къыстемыхъэ кхъухъ.
Ауэ
Икни сыугъурсызкъым,
Къулейсызыгъэ
Сэ къэзмышъ.

Къэхъуауи щлы сыщыкъиини,
Зы чы щлыклу къисчу сыхыхъа,
Хышхуи, тенджызи,
Псы уэр ини
Къабзагъклэ къыслъэщлэмышъа!

Сэ сыкъурш псынэщ,
Сыкъурш псынэщ —
Сылуфщлэм
Слъокл къыщызудын...
Сыпсылэрышэкъым,
Сыпсынэщ —
Къэфтлыху си лъабжьэр,
Сохъу нэхъ ин!

ХЬЭХ Сэфарбий

СИ ХЬУРЕЯГЪКІЭ

* * *

Хуабжыу сешарэ иужькІэ тІэкІуи селубыжауэ, лэжьапІэм сиджэдыкІыжырт зыпщыхьэщхьэ. Си щхьэр фІэлэлу сыздэкІуэжым, джэду гужьеям си гьуэгур эпиупщІри, ауэ щыт жыгышхуэм шэ цІывауэ дэжеящ. Асыхьэтым мы дунеижьыр зэрыщыту зыІуригьэлъэдэным хуэдэу, зы хьэ гьумыщІэ кьыкІэлъос. Ар джэдум лъэлэсыным зы джэдуукІэ хуэдизщ иІэжар!

Хьэр жыг щхьэкІэм пысым худэплъейрт, и нэр кьихуу. Зэпкьритхьынт, кьыІэрыхьатэмэ. Ауэ кьыІэрыхьэртэкьым икІи кьыІэрыхьэнутэкьым. Сыт ищІэнт – щытщ-щытри, ІукІыжащ.

Сыуври, мо тІэкІуи утхьуа си щхьэм Іэджи щызекІуэу, Іэджэрэ сегупсысыжащ ІукІыжа хьэми, жыгым тес джэдуми, сэ езым си Іуэху зыІутми...

А джэдум и жыгым хуэдэ сІащэрэт!

* * *

46

Зымахуэ зы цІыхубз кьыщІыхьат си деж. Дыуэршэращ, зи щхьэфэ димыІэбаи кьэнакьым. ЗгьэщІэгьуаращ: и щхьэгьусэри, и бынхэри, и гуащэри, и тхьэмадэри, и гьунэгьухэри, и лэжьэгьухэри, и ныбжьэгьухэри, ауэ и цІыхугьэ кьудейхэм нэгьунэ – псори фІыщ, дахэщ, губзыгьэщ, цІыху дыщэ защІэщ ихьуреягьыр.

Сэ абы седаІуэщ, седаІуэри, моуэ сигу кьэкІащ: «Мыр езыр нур кІапэщи аращ. Здынэмысым нэсыркьыми, зыхуэдэр ищІэркьым, здынэсым и нурыр тредзэри, зэщІопсэ, дахэ мэхьу, мэлыд налкьутналмэсу».

Нэхум кьыфІ щыІэу ищІэркьым.

* * *

Мыгьатхэ-мыщІымахуэщ. ЩІы хьуреяр зэрыщыту щІихьумэ и гугьэжу, уэс цІынэр кьреупщІэх пІащэу, зэпытІэтІыжу. АрщхьэкІэ, ятІэ хьудырым зэрыхэхуэу, хоткІухьри – щыІаи щымыІаи.

Сэ автобусым сыкьокІри, бгы задэм сыщхьэщохьэ.

– АбыкІэ уехыжыфын мыгьуэ нобэ хуэдэ махуэм? – кьыскІэлъопль сыкьызэрыкІа машинэм исхэр.

Сэ, кьуажэкІэм зэрыдыхьэ Шульгагьуэри мыхьуу, абы и пщэдыкьым хуэзэу щыщІызотхьури, сокІуэ, зыри жызмыІэу. Сыт хуэдэ псалъэ а сэ кьысщысхьу кьыскІэлъыплъхэм яжесІэнур, дауэ кьазэрыгурызгьэІуэфыноур, кумблээмбхэм, мывэжь кьом икьухьахэм, пабжьэм, ятІэ куум пхыкІыу ди унэм – сыкьыщыхьуа адэжь лъапсэм занщІэу хуэкІуэ мы лъагьуэ бгьузэ цІыкІум нэхьрэ нэхь джафэрэ нэхь тыншрэ мы дуней псом гьуэгу зэрытемытыр?!

* * *

Си щхьэр вындыклэу фыцлэрэ си гур уэсыщлэ кьесауэ кьабзэу, нэхутхьэху дахэу сыкьытехьат мы дунеижьым. Иджы си щхьэр уэсу хужьрэ си гуцхьэр флэмыщлэу уфлэцлэуэ сытеклыжынуц!

* * *

Си Дыгъуасэр, си Нобэр, си Пщэдейр – Iэнэ льякьуищым флэтц си гьашлэ Iыхьэр зэрыщыту. Си Дыгъуасэм си фэм ириха жыхуэплэм уцлэмыупцлэ! Зи, нэхь бэлыхь мащлэ сигъэшэчыркьым си Нобэми.
Ауэ а псори сцигъэгъупщэнущ си Пщэдейм!

* * *

Си флэщу сыкьолэ, кьысхуэлэтын си гугъэу – кьысхуэлэтыркьым. Си флэщу зызоц, сылтэщлэыхьэн си гугъэу – сылтэщлэыхьэркьым. Сытеклуэну флэкла сымыщлэу зызопщыт – хьуркьым... Апхуэдэххэц – сэ си гугъэц схузэфлэкыну, арщхьэклэ схузэфлэкыркьым.

Ар кьызыхэклыр си Iэпкьлэпкьыр жьы хьури, си псэр зэрыцлалэу кьэнащи арац. Абы сэ хуабжьу гугъу срегъэхь, ауэ апхуэдэу кьыщлэкынуц зэрыщытын хуейри – псэм иджыри Iэджэ, Iэджэжьи кьыпэщылгыц...

Бетэмал, дауэ ухьу, дауэ хьууэ сыкьытеухьэт мы дунейм, сыту зэман куэдылуэ щысфлэклуэда!

47

* * *

Хуабжьу флэуэ и Iуэху дэклэу, сату хьарзынэ ищлэрт лым. Щлэмылщыцлэтэкьым и тыкуэным. УIэбэмэ, улъэлэсыну гьунэгъуу кьыщыст нэгъуэщлэ зылли, сабэм хэлъ и пылэ флэйм жьгъей тлэклу илчу.

– Мы уи хьугъуэфлэгыуэ кьомым щыщ гуэр ептмэ хьуркьэ мы тхьэмыщклэм, – жьызоIэ сыздыблэклэм.

– Мыбыи? – факьырэм и дежклэ и щхьэр ещлэ кьулейм. – Уэлэхьи, «щыщ гуэр» дэнэ кьэна, си льяпсэм илщ псор зэрыщыту естынщи, ар а зэрыфакьырэу кьэнэжынуклэ!

* * *

Зыхыхьа унагъуэр игу ирихь-иримыхьым щыщлэупщлэм, зэрашэрэ куэд мыщлэ пхьум льякьакьым игу кьэуэ тлэклур и анэм щибзыщлын.

– Псори хьарзынэт, – жиIащ абы. – Зы закъуэр мыхьужамэ... Уи флэщ зэрыхьун, сазэрыхыхьэрэ зы пщэдджыжь напэлэтьэщлэ гьущэклэ зыслэщылыну кьысхуихуакьым, зытхьэщыплэм флэлыр сыт щыгъуи псыфу срохьэллэ!

– Ар дагъуэкьым, – кьэпсэлъащ псори зэхэзыха адэр. – Жьыуэ кьэтэджи, напэлэтьэщлыр гьущэу щытынуц.

* * *

Пхъашэт, ткIийт зи гугъу сщIыр. И Iэри и жъэри джатэт. Зы мащIэри фIэгъэнапIэ ищIырти, къайгъэ къиIэтырт, цIыхум яхэзагъэртэкъым, Iузагъэртэкъым лэжьапIэ, дэтхэнэри и дауэгъу-зауэгъут.

– Сэ иджы зыми зы щхъэкIи гукъанэ хуэсщIыжыркъым, псоми псори яхузогъэгъу, – жиIащ зымахуэ а лIым, и щхъэ тхъуар ирихъэхри.

Абы мыр сигу къигъэкIащ: цIыхур ерууншэу, гуапэу, шабэу дунейм къытохъэ. ИужькIэ Iэджем Iэджуи захъуэж. Ауэ жьы щыхъум, псори тосабырэж, мэхъу IэтIэлъатIэ – щIым езым къызэрыхэкIам хуэдэу фIэкIа къищтэжу къыщIэкIынкъым. Бахъэу къыхэкIар мыл кIанэу къыщытехуэж щыIэщ, ауэ ари мыткIуауэ зыхигъэхъэжыркъым.

* * *

ЛэжьакIуитI. Зыр лажъэрт, цIутI жимыIэу. Адрейр мыувыIэу тепсэлъыхъырт ищIам, яригъэгугъэрт куэд илэжьу. Гъэр иухри, зэрыгурыIуэгъуэти, лэжьам и гуэныр изт, Iээу псалъэм ейр нэщIт...

Ар сигу къыщIэкIыжараши, хъэм нэщI щхъэIуо щеуэ жъэрыIэзэ-Iэпэзадэхэм я зэманыр имыкIауэ (зэгуэр икIынкIэ хъунумэ), гъащIэми дунейми зыужь яIэнукъым!

* * *

Псоми апхуэдэу яхущыту къыщIэкIынт а лIыр – къысхуэгуапэт, хуэзмыщIаIами. Сэлам къыщызихкIэ, си Iэ иубыдам къыблэкIуэтырт, ии, IэплIэ къысхуещI иджы, жызигъэIэу къызэкIуэталIэу. Жыжьэу сыкъильэгъуа къудеймэ, и щхъэр медан зытхухкIэ къысхуигъэджэгурт, сэлам къызихыу.

Зы махуэ сыщыхуэзам зыхуэсхьынуур къысхуэщIакъым абы и щытыкIэр – зблэкIащ къэмыувыIэу. Сэлам есхар сIихарэ сIимыхарэ схузэхэмыгъэкIыу, мащIэу и щхъэр ищIа хуэдэу къысфIэщIри, блитхъуащ. ЩIыIэу сигу къэкIащ: ярэби, махуэ къэс къохъуIа, гуауэ иIамэ, сыхуэгузэвэн хуеяуэ пIэрэ?

ИужькIэщ къэхъуар къыщысщIар – къэрал псо мыхъэнэ зиIэ къулыкъу къратауэ арат!

* * *

Зыдэс къалэм щалъхуа-щапIат щхъэгъусэ зэхуэхъуахэр. Хъарзынэуи зэдэпсэурт, ауэ... Ауэ унэгуащэм ерыскъыр игъэфырт. ЩIакхъуэр щIакхъуэу, лыр арауэ, гъэшыр, кIэртIофыр...

Пэрыхъэту ипщэфIынт, зэ хэшхыкIынти, къэнар, а зрапщэфIыкIа дьдэм къызэринам хуэдэу илъынт махуэкIэрэ, тхъэмахуэкIэрэ... ЛIым абы гу лIимытэу, хъэмэрэ и жагъуэ мыхъуу щыттэкъым – ауэ жриIэм къикIартэкъым – щхъэрыгъажэ ищIынти, фызым махуэ бжыгъэкIэ гукъыдэж иIэжынтэкъым.

Апхуэдэу екIуэкIыурэ, щIы кIапэ тIэкIу къратри, мы гъэм кIэртIоф ящIат. Гугъу дехъащ и хэщIэнми и зехъэнми, ауэ къэтIыжыгъуэр а псоми хуэдэжтэкъым. Бжьыхъэ щхъэкIэ, дыгъэр гуащIэт. КъатI-

к'ъашыпыжми, махуэ псом я пэр щ'лым етауэ лэжьаш ахэр. Зы т'к'луэпск'вым, т'лук'вым унэгуашэм и п'ц'лэнт'лэпсу щ'лым хэт'к'луар.

А ц'ыхубз ц'ык'лум абы л'яндэрэ к'лэрт'лоф имыг'эфыжым и зак'уэк'вым, ерыск'вы л'япк' Исраф ищ'ыжырк'вым.

* * *

И л'ям имы'ыг'ыжу ешарэ и псэр пыхуу, ераг'к'лэ п'лэм и щ'х'эр п'щ'ых'эщ'х'эклэрэ нех'эс Х'эжмурат. Арщ'х'эклэ, и мыл'ку, и ах'шэ к'юмыр щ'ик'х'у'хам и гупсысэхэр щ'ыф'ыызэбгрожри, дахэ-дахэу жеяи, зыг'эпсэхуаи мых'уауэ, к'лэху к'ыщищ'ым к'ютэдджри, аргуэру сомым к'лэл'ожэж'эж. И псэм зы махуэ уэху жимы'лэу тетц дунейм а х'арыпыр, и узыншаг'эари хил'х'аш. Ар к'луэху нэх'т'т'еиж мэх'у, ц'ыхум яф'лэпсэкл'уэдщ'...

Нэпсейр, мыл'ку нэх'ыбэ и'лэху, нэх'т'х'эмыщ'к'лэ мэх'у!

* * *

Ц'ыхум хуэпщ'лар игу к'эбг'эк'л'ыжыну, абы утепсэл'ых'ыжых'х'эну ик'лаг'эщ. Ауэ ар п'ц'ог'у'пщэ, а хуэпщ'лар зыхуэпщ'лам зэрыхуэпщ'лам ухуц'риг'ээг'уэжамэ. Апхуэдэ гуэр к'ысщ'ыц'лауэ сыщ'ыст, сызэгуэпу. К'ызыщ'лэздзыжурэ, си гупсысэ-губж'х'эм т'х'э щ'ыс'луэрт абы си ф'лаг'ы иг'аш'лэ псок'лэ езыг'эк'л'ыжыну...

Абдежым си нэр хуозэ ди адэм хисауэ п'ц'лэнт'лэм дэт дэшхуеишхуэм. Сыт хуэдиз удын к'ытехуэрэ абы ил'эс к'эс, к'ыпык'лэ дэр зышх'х'эм к'ытрадзэу! Ит'лани мы г'э гуэрым ар к'эщ'х'эл'ят, и дэ купщ'лаф'лэхэмк'лэ аргуэру абых'эм етэну!

* * *

– Ар генийщ! – щ'ыжа'лэм, зы щ'лалэ хуабж'у к'эу'лэбж'аш, а зэхихар абы и ф'лэщ зэрыпхуэщ'ын мы дунейм зэрытемытым гу л'ыпштэу:

– Пэжк'вым а жыф'лэр, ар сэ си г'унэг'у'щ, зиунаг'уэрэ!

А щ'лалэж'ым зык'юмк'лэ ещ'х' дымых'уу п'лэрэ дэ псори, нобэ к'ытхэт гений зырызыр к'ыдгуры'уэн, ди ф'лэщ х'ун и л'энык'уэк'лэ?

* * *

– Узыншэщ, уи к'эру ил'гыг'уэщ, ит'лани... – гук'ванищэр хуэсщ'лрэ жезмы'лэ щ'ымы'лэу соущие нэх'ыщ'лэм. – Бетэмал, а уэ уи ныбж'ым иджыпсту сэ сык'ыхутэжамэ, п'ляг'унт сщ'лэр!

– Нт'лэ, сэ си ныбж'ым уитак'э уэ?!

– Абы щ'ыг'уэ уэ а уи щ'х'эм иджыпсту ил'ным хуэдизщ сысейми ил'бар!

* * *

Щ'лалэщ'лэ гуэр г'эшауэ блэкл' л'ыж' тешх'ых'ыпам зык'лэ пагэу, л'ягэу к'ыхуепл'ых'ыу к'епл'яти, п'ц'лэнтэк'вым, зэрыгушхуэ, и напщ'лэ тел'у и щ'х'эр щ'ил'эт а щ'лалэг'уэ-бж'ыф'лэг'уэр езым и л'ыф'ыг'эк'лэ к'ых'барэ модрейм ар хузэф'лэмык'ыу к'энауэ ф'лэклэ!

* * *

– Мыр тхаклуэшхуэщ, – жралэ ахъшэлл-мылькуллым, хьэщлэр бгъэ-дашауэ. – Дауи, уэ абы и цлэр зэхэпхашц...

Арщхэкклэ ллы нэпсейм, ахъшэ, мыльку ищлынымклэ сэбэп кы-хуэмыхъунум луэху лъэпкъ тезымыщлыхъу псэум, ищлэххэртэкъым ап-хуэдэ тхаклуэ дунейм тетуи темытуи. Зыуи кыщыхъуакъым цлыхубэ тхаклуэр, кьеплтыххакъым.

Ар иккы гъэщлэгъуэнккъым: былымым и дежклэ тхыльтри губгъуэм иль мывэжъри зыщ – тлури пхъуэклу хъунукъым.

* * *

– Сэ абы зы лъагъуныгъэ хузилати, сэ абы зы лъагъуныгъэ хузи-лати, – жилэрт куэд щлауэ сызыхуэмызэжа си цлыхугъэм. – Си псэр щлэстынут. Ауэ, гъэщлэгъуэнщ, апхуэдэу щхъэ хъууэ плэрэ, пхужылэнккъым иджы сэ абы зы лъагъуныхъуныгъэ хузилэ хъужащи!

Зыщлыкку си флэщ хъурккъым сэ абы жилэр: лъагъуныгъэр ар ипэжыплэкклэ лъагъуныгъэмэ, а жыхуилэм хуэдэ лъагъуныхъуныгъэм хуэклуэжынккэ мы дунейм зы лэмал щылэккъым, сыт абы кыытемы-хъуами!

* * *

50

Еклуш, щлэрыпсщ щлалэм щыгъ ильэпкъыр. Езыри мыувылуэ зыккэлъоплтыж: зытольэщлыхъ, зосэбауэ. И щхъэм кыщыщлэдзауэ и лъакъуэм нэс ауэ зы цы цлыкку зыщлыплэ клэрылгуэ зэи плъагъуну-ккъым. Ауэ...

Ауэ, луэхуракъэ, езыр а щыгъхэм еклужырккъым и хьэлккэ, и псэ кьабзагъэккэ: жьэ лей зэщлех, нэхъыжъ, нэхъыщлэ имылэу цлыхур игъэ-улыифынуш, укытэ жыхуэплэр ищлэрккъым...

А псор зы ищлыжщ си цлыхугъэ гуэрми, абы и вакъэ зэщлэцлууэхэм еплъурэ, шэрыуэу псэлыащ: и напэм нэхърэ и лъапэр нэхъ кьабзэщ!

* * *

Пщэдей хуэдэм кьуажэм сыклуэжын хуейти, машинэ щхъэккэ сыщлыхъат си цлыхугъэм и деж. Сыкыигъэгугъауэ сыкыыздыщлэккы-жым, дэ тлуми ди цлыхугъэж нэгъуэщлэ зы сылуоуэ. Абы и хьэтырккэ сыкыызэтеувылэжауэ, хэгъэрейм кьрегъажъэри, кыщлыхъам йоп-салъэ, щлэмыкьуаншэ гуэрккэ игъэкъуаншэу. Абы езыми ищлэжырт а зыхущлэбжэм лажъэ зэрымилэр.

Сэ си жьэр суцлат зыгуэр жыслэну. Арщхэккэ абы сыкыщхъэ-щыжрэ, мо пцлы зыупсам игу зэзгъабгъэмэ, кьуажэм лъэсу сыклуэжын хуейуэ кысхудэккынккэ хъунути, зызушэхужащ.

Арати, си щхъэм ифлэ щхъэккэ кьэнащ пцлым сыпэувын... А щлэамккэ сыкыуаншэу зыслытэжынуи сигу кьэккыххакъым!

Мис апхуэдэу дызэрыщытыр армырауэ плэрэ дунейр кы-зэриухуэрэ цлыхур зэбэн пцлым ккэ имылэрэ пэжым бгъурыту кыщлэгъуэгурыккуэр?

* * *

Бзу лIэужьыгъуэ гъэщIэгъуэн гуэр щыIэу жаIэ щызекIуэкIэ, и лъакъуэ цIыкIухэмкIэ сурэт дахэ дьдэ ищIу. Ауэ а сурэтыр зэи зыми ильагъуркъым – и кIэ кIыхь ильэфымкIэ трегъэкIыж.

А къуалэбзу цIыкIум ещхь цIыхуи щыIэщ, къыпхуищIэр игъэ-кIуэдыжу.

* * *

Абы хуэщIа Iэдэ цIыкIукIэ и набдзитIыр егугъуу трифыщIыкIщ къабзэуи, езыр зэрыхуей дьдэм хуэдэу къэрэндащ фIыцIэкIэ трищIыхьыжарэ и нэкIур зэрыщыту къылыкIауэ зы хьыджэбз гъуэншэдэж лъэпахъуэ къакIуэрт, зэрызищIыну имыщIэрэ хьэлыншэу зызэфIишу.

– Уа, хьыджэбз, мы гъуэгур мы гъуэгумкIэ кIуэуэ пIэрэ? – зыху-зогъазэ езым ещхьыж упщIэ мышыукIэ, ар зи цIыху лIэужьыгъуэр къэсщIэну.

И дамитIыр и тхьэкIумитIым жьэхэуэу дрешей, Iэбжьанэ кIыхь Iей зыпыт и Iэпхъуамбэхэр укъуэдияуэ иIыгъыу и Iэхэр егъэкIэрахъуэ, а узэрыпсалгъэ бзэр къызгурыIуэркъым, жыхуиIэу.

Сэ абы сыщыгуфIыкIащ – си жагъуэ Iей хъунут, ар адыгэу къыщIэкIамэ.

* * *

51

Уэрамыр егъэджакIуэщ, гъэсакIуэщ икIи театрышхуэщ, уи трагедиери уи комедиери зэщIэту щекIуэкIыу. Мыр мыбы щыслъагъункъым хьэмэрэ щызэхэсхынкъым жыпIэу, зым щхьэкIи шэсыпIэ уихьэ хъунукъым...

Зыпщэдджыжь лэжьакIуэ дьздэкIуэм, жыжьаплгъэу зылI къыдо-лъагъу уэрам зекIуапIэ дьдэм зэпрыуэ теукъуэдияуэ. Асфальт гъурым нэкIукIэ хэлубат, и пыIэ тIэкIури ибгъукIэ ауэ къыщылт, щхьэрыхуауэ.

– Модэ фыплгъэт, – и Iэпэр абы и дежкIэ ишиящ лIы къызбгъуры-тым. – Пщэдджыжь нэмэзым дапщэщи хунэса апхуэдизу щIэбжьэ-хъуэну!

– Ей, фэ цIыхухъухэри фэ цIыхухъухэр, – и щхьэр игъэкIэрэхъуащ ди гъусэ цIыхубзми, – фитхьэлэнуми, зевгъэтхьэлэнуц фадэм!

– Ара фи гугъэр? – ауаныщIу пыдыхьэшхыкIащ нэгъуэщI зыи. – Абы узэрыхуэдэн, и тIроцэщ, и тIроцэ!

Дынэсмэ – кIапсэ куэдыкIей щызэблэкI мащэ ток зекIуапIэм и Iум зыIуигъээзэгъауэ, а лIым зы кIапэ гуэрхэр и Iэ пыдиикIахэмкIэ эпищIэжырт, бэлыхьыщэр телгъу.

ГъэщIэгъуэнщ, цIыхум дэтлъагъу псор занщIэу мыхъумыщIагъэм хуэтхьыну щхьэ дыхьэзыр?!

* * *

Мы дунейр зыуэ къызэрыгуэкIиши, упсэуныр зыми щымыщ зы тынш гуэру къыпщохъу. Ауэ ар апхуэдизкIэ къызэрымыкIуэщи, умылIэу узэрытетыф къудейр умыгъэщIагъуэу къанэркъым!

ЗИ УСЭБЗЭР МЫУБЗЭЩХЪУ

XX лэщыгъуэм и 50–70 гъэхэм адыгэ литературэм къыхыхьа усаклуэ, тхаклуэ гупышхуэм – Тхьэгъэзит Зубер, Гъубжокъуэ Лиуан, Бецтокъуэ Хьэбас, Тутыж Борис, Бицу Анатола, Гъэунэ Борис, Сонэ Абдулчэрим, Ацкъан Руслан, Мыкъуэжь Анатола сымэ, нэгъуэщхэм – хэлъхьэныгъэшхуэ хуащлащ лъэпкъ щэнхабзэми, гъуазджэми, литературэми.

Псыпэ лъэужьыфлэу кыщцэклат Бецтокъуэ Хьэбас лъэпкъ литературэм лъапэ махуэклэ кызырыхыхьа «Ракетодромхэр» (1969) япэ усэ тхылгыр, зэрыжалэу, «щэм и щлагъ хьуар». Абы кърыклуаш клуэ пэтми нэхъ куу хьу усыгъэ псышхуэр: зыр адрейм клэлъыклуэу дунейм кыытехьащ «Розэм и чэзуш» (1973), «Адэжь щыналъэ» (1978), «Нарт макъамэхэр» (1981), «Напэ» (1985), «Фылтагъуныгъэ тхылъ» (1988), «Псым щхьэщыт жыг закъуэ» (1991), «Лирикэ» (1993), «Тенджыз лүфэ гъуэгуанэ» (1998), «Дуней телъыджэ» (2003), «Бжыхьэ дыщафэ» (2006), «Дыщэхурэ флэмыщлрэ» (2012) тхылгхэр. 1977 гъэм Мэзкуу кыщыдэклауэ щытащ Плисецкий Герман урысыбзэклэ зэридзэклауэ «Красный всадник» усэ тхылъ цыклуэр. 2011 гъэм Хьэбас и усэ сборник

(«Чыг закту») Мейктуапэ кышыдэклащ, Ктулэ Лидэ адыгеибзэклэ зэридзэклауэ. Апхуэдэуи, 2009 гъэм «Эльбрус» тхылъ тедзаплэм кышыдэклащ Бещтоктуэм и литературэ-критикэ статьяхэр щызэхуэхъэса «Анэдэлъхубзэм и псынащхъэ» тхылъыр.

Лэщтыгтуэ ныктуэм нэблэгъауэ лъэпкъ литературэм хуолажъэ Бещтоктуэ Хъэбас. Зы лы ныбжь ирикту творчествэр кууш, гъунапкъэншэщ. Бещтоктуэр и зэфлэкл щеплгыжащ литературэм и жанр зэхуэмыдэхэм: лирикэм, лиро-эпикэм (усэу тха «Мывэ лъэхъэнэ» роман-мифыр), прозэм («Улэзэмэ – куэдрэ!» рассказыр), драматургием («Имыс», «Нэсрэн Жьаклэ», «Кхъуафэжъейклэ хым зэпрысыклхэр», «Истамбыл кыикла джэду», «Сэроробот»); апхуэдэуи абы и гуащлэ хилъхъащ литературэ критикэмрэ публицистикэмрэ. Къищынэмыщлауэ, усаклуэм адыгэбзэм лэзэу кыригъэтлэсащ нэгъуэщтыбзэклэ ятха тхыгъэхэр: цыклухэм папщлэ абы зэридзэклащ лъэпкъ зэхуэмыдэхэм (инджылызхэм, шотландхэм, португалхэм, хорватхэм) я таурыхъхэр («Джек насыплъыхъуэ зэрыклар», «Дреглин Хогни иныжъыр», «Жьындур ишхаш», «Шейтланымрэ зауэлымрэ», нэгъуэщлхэри), Шекспир и «Лир пащтыхъыр» («Король Лир») тхыгъэ цлэрылуэр.

Ищхэклэ кышыдгъэлъэгъуа «Красный всадник» усэ тхылъ цыклуэм нэмыщл, Бещтоктуэ Хъ. и усэхэр урысыбзэклэ зэдзэклауэ дунейм кытехъакъым, дяпэклэ апхуэдэ тхылъ кыдэклънуи флэщщтыгъуейщ. Ар щхъэусыгъуэ зыбжанэм кыыхокл: япэрауэ, дэ дызэрыщыгъуазэмклэ, езы усаклуэр арэзы техъуэркъым и усэхэр урысыбзэклэ зэрадзэклъным; етлуанэрауэ, Бещтоктуэм и усэбзэр, и усэхэм ящлэль философии куур, нэхъыщхъэраци, сатыр къэсклэ хэшыпсыхъауэ хэлъ лъэпкъ зэхэщтыклар, адыгэ гупсысэклэр урысыбзэм кызыгъэзэгъэфын зэдзэклакларуэ къэгъуэтыгъуейщ. Хъэбас и хъэтлымрэ и зэчиймрэ кыызэтенэу, и усэхэм кыхэнэу ар нэгъуэщтыбзэм кыригъэтлэсэн луэхуми зупщытыныр дзыхъщтыгъуэджэщ. Зэгуэр Гъубжоктуэ Лиуан и гугъу ищлу, Бещтоктуэм мыпхуэдэу жиэгъат: «Лиуан Губжиков – самый глубокий и тонкий лирик своего поколения. Но в переводах его не читай – в них его нет...». А псалгэхэр езы Хъэбаси епхъэллэ хъунуш: зэрадзэклауэ щылэ и усэ мащлэхэми усаклуэм и хъэтлымрэ и усыгъэм и макъымрэ къащыхэпцыхукларжыр зээмызэщ, сыту жыплэмэ шы емылыджым хуэдэу абы и усэ лэлхэр, я купщлэкли я фащэкли мылумплафлэхэр, зэбдзэклъныр луэху тыншкъым. А псом кыыхэклэ, езы Бещтоктуэм и еплъыклэм арэзы дытехъуэу, абы и усэхэр, я адыгэпсэр хъумауэ, адыгэбзэклэ «псэумэ» дэри нэхъ тфлэкъабылщ. Псалгэм папщлэ, зэдзэклыгъуафлэкъым, зэдзэклъын хуейуи кыщлэклъныккъым къэзыгъэщла лъэпкъым и нэпкъыжъэ зытелъ мыпхуэдэ сатырхэр: «Лъэмыжыр хэуэу ещтыр ислгэмей, / Пшынауэщ пшэхэр...»; «Адыгэ губгъуэ пшэру / Натлэпэклэ бжъэпэм нэщлэнт. / Зэхэтщ уи гуэдз хъэсэр уэршэру, / Нартыхур шуудзэу зэхэтщ»; «Етлэсэхыт (май. – Хъ. Л.). Уи цей щхъуантлэр щыхи, / Щтым и щтыфэ пцланэм къеубгъуэкл. / Упщлэ нылэ хужьыр флэлъэ жыгым, / Уезэшамэ, ари кгохъэлгэкл», нэгъуэщлхэри.

Сыт хуэдэ луэхугъуэм хуэмыусэми, Бещтоктуэ Хъ. и лэдакъэщлэклхэр лъэпкъ гупсысэклэ псыхъащ, абыхэм сыт щыгъуи адыгэм и дунейр зыгъэнахуэ образхэр (бгы, шы, мывэ, фащэ, цей, хъэзыр...) гъуджэм

хуэдэу кьатош. ЗэбдзэкIынкIэ Iэмал зимыIэщ мы сатырхэри:

*Цей фIыцIэшхуэм губгьуэр ихуэпащ.
Дунейм и гум махуэр ихуэпащ.
Жьэжьэ соплъэр: нэхухэр, жэщ кьэхъейр
Дыщэ хьэзырыбгъэщ, бгырыс цейщ.*

*Си губгьуэшхуэ, хьэзырыншэ цей
Си адэшхуэм щитIэгъакъым зэи.
Ирахыну хуежъэм уи хьэзыр,
Сигу кьэчэнур – уи фокIэщI хьэзырщ!*

Бештокъуэ Хь. и усыгъэр кьуэпсыбэщ, плъыфэбэщ. Гупсысэ щIэлъым екIужу гъэпса абы и усэхэр нэхъыбэу зыхуэгъэзар анэрщ, хэкурщ, цIыхум и гурыщIэхэрщ. Псом хуэмыдэу, хэкум теухуа усэхэр Хьэбас и IэдакъэщIэкI нэхъыфIхэм ящыщ, ахэр адыгэ усыгъэм сыт щыгъуи кьыдэгъуэгурыкIуэ граждан лирикэм и зыужьыпIэщ.

Бештокъуэм и усыгъэм щынэхъыбэщ адыгэм и тхыдэр узу зыпкъ-рыт, лъэпкъым и кьэкIуэнум хуэгъэпса усэхэр. Сыт хуэдэ зэман хамылъхуами, сыт хуэдэ щIыпIэ щымыпсэуами, сыт хуэдэ кьулыкъу иримыхъэкIми, дэтхэнэ цIыхум и дежкIи нэхъыщхьэр кьызыхэкIар ищIэжынырщ, игъэпэжынырщ, и лъэпкъ хабзэ игъэнэхъапэрэ и бзэ Iурылъыжу псэунырщ. Аращ усакIуэми щIыжиIэр:

54

*Уэ уадыгэщ, дэнэ ущымыIэми,
Дунейр уи мылъкуми, зы апэсы уимыIэми,
Уэ уадыгэщ – уи лъахэмкIэ еплъэкI,
ЕплъэкIи, хуэщIэ, кьыумыгъанэу плъэкI.*

АрщхъэкIэ, нобэкIэ гъунэжщ «адыгэу ущытыныр гугъу»^{*} кьэзыщI щхъэусыгъуэхэр. Дэтхэнэ усакIуэ нэсми хуэдэу, Бештокъуэр егъэпIей-тей дунейр зэрынэмыщIысам, IутIыж Борис и жыIауэ, «фитIнагъэ фиблым кIуэцIысхэр», езы Хьэбаси и жыIауэ «фыгъуэ-ижэ синдром» зыпкърытхэр гъащIэм зэрыщытепщэм:

*ФейIуэрэ зэрахъэ,
Я хьэгъэщагъэр ебэкIыу,
ФIуэ дыгъуауэ зыгъахъэр
Мыдыгъуэфам епэгэкIыу.*

Бештокъуэ Хь. и усэхэр пэжым и телъхъэщ, кьабзагъэм, дахагъэм, гуапагъэм хуэунэтIащ, философии гупсысэ зэмыфэгъухэмкIэ узэ-дащ. «Iхуэмыгъэдахэмэ гуапэмкIэ, / ГъащIэр – яута чэтщ» жызыIэфэ усакIуэм, дауикI, а гъащIэри, зыхэпсэукI зэманри, и псэр кьуэпс лъэщкIэ зыпыщIа ди тхыдэ гукъутэри куууэ зыхещIэ, кьызыхэкIа лъэпкъым и фIым щогуфIыкI, и Iейри «гуащIэу кьыщезузым хуэфэщэн еус»:

*Мухъэжырхэм я гъуэгуанэ,
Мухъэжырхэм я тенджыз,*

^{*} Бемырзэ Мухъэдин и усэ сатырщ.

*ЩІэблэ куэдым ди гукъанэ,
Ди губампІэ, ди гууз.*

*Мухъэжырхэм гу кІыргъ макъыр
Хамэ гъуэгухэм ныщагъэлу...
Пшахъуэр магъыр, уэгур магъыр,
Къуршхэр жэщкІэрэ мэцэлу.*

Бещтокъуэм и усыгъэр уэгум етащ, абы и «псэр уэгу хуитым йопсэ-хуэж». Аращ усакІуэм дыкъыщІыхуриджэр цІыхум иджыри иуцІэпІы-ну зыхунэмыса уэгу къабзэмкІэ нэхъыбэрэ дыплъэну, нэхъыбэрэ Ухыгъэм дегупсысыну, апхуэдэ щІыкІэкІи ди псэр фІеигъэм щытхъу-мэну:

*Нэхъыбэрэ фыплъэ уафэмкІэ,
Нэхъыбэрэ фегупсыс.
Дунейм фытетыху, ІуэхущІафэкІи
ПсэкІи фымыугъурсыз.*

ИщхъэкІэ къызэрыщыхэдгъэщаци, Бещтокъуэм и творчествэм къызэщІеубыдэ дыкъэзыухъуреихъ дунейри, лъэпкъым и щыІэкІэ-псэукІэри, гъащІэм и философиери. Ауэ абы и фыпІэу къэлъгытапхъэщ лъагъуныгъэ лирикэр. Ар езыр налгъэ куэду зетепщІыкІыжми, усакІуэм и гухэлъ усэхэм нэхъыщхъэу щыпхрышар гурыщІэ нэху зыхэлъ псэм нэхъ къабзэрэ зи лъынтхуэхэм гухэлъ «щызежэ» пкъым нэхъ дахэрэ зэрыщымыІэрщ. Аращ усакІуэм и псэр псынэм хуэдэу лъащІэншэ зыщІри:

*Уиплгъэн плгъэкІамэ, си псэ-псынэм –
Псэм щыкІэзызу уи сурэтыр
Къалгъагъужынти гуфІэу уи нэм,
Уэ зэхэпхынт псынэ уэрэдыр.*

Бещтокъуэ Хь. и лъагъуныгъэ лирикэм цІыхухэр нэхъыбэу зэры-щыгъуазэр абы и псалгъэхэр зыщІэлъ уэрэдхэмкІэщ: «Си дахэкІей», «Сыт пхуэсщІэнур, сигу?...», «Си гухэлгъэм я нур», «Си лъагъуэ», нэгъуэщІхэри. Мы уэрэдхэр и щыхъэт наІуэщ Бещтокъуэм и усыгъэр зэрыкуум къыдэкІуэуи, ар бзэ шэрыуэкІэ зэрытхам, абы хэт макъ зэщІэжыуэхэм макъамэм пэджэж ритмикэ шэщІа къызэрагъэщІым. Псалгъэм папщІэ, усакІуэм «лъагъуныгъэр» – «хышхуэ къэукъубеям», гухэлъ къызыщыпкІ и «гур» – «кхъуафэжъейм» щригъапщэкІэ, абы кыгъэщІ образ телгъыджэхэр ди литературэм щыщІэщыгъуэщ, зы-хуэбгъадэ хъун щымыІэуи гъэщІэгъуэнщ. Куэдым гукъынэж ящы-хъуауэ, и псалгъэхэри цІыхубэм къыхэкІа яфІэщІу жалэ Бещтокъуэм и усэ зыщІэлъ «Си дахэкІей» уэрэдыр:

*Хышхуэ лъагъуныгъэр
Къэукъубеяуэ
Си гур, кхъуафэжъейуэ, кърехуэкІ.*

иджырей усаклуэшхуэхэм я псалгэклэ бжеслэнщи – «усыггэщ». Етлуанэ-рауэ. Иджыпсту дыдэ зи цлэр кысхуэмыгубзыггыж гупсысаклуэшхуэ гуэрым мыпхуэдэу жицэггэщ: поэтиер кыпхуэмылуэтэну мезыггэпцэ жанри. Дыдейхэм, уэри уахэту, тыншылуэу ивоггэпцэ, феужьэрэклылуэу кыволуатэ. Псом нэхэрэ нэхггэщлэггэуэныжыр – бзэ хьэху кьапщтэу кыщыплуатэм дешкгэ. Анэдэлгхубзэм щыщу уэ пцлэм пцэфланлэбжэм ублхыркгым. Урысыбзэр, хьэгурыггэжэ кьепхуэклыурэ зэбггэщлауэ, поэтикэ фызэджэр Щам и бжыхуэ ибохуэк...». Зэрыналуэщи, Бещтокгэуэм и драмэ тхыггэхэм гьэсэнэггэ-ущиынэггэ мыхьэнэ ялэщ, абыхэм мурад нэхьыщхьэу щыпхрышар цыхухэм я хьэл-щэн мыхьумыщлэхэр сэтей кьэщлынырщ, кейр «ггэщлэм хэггэкьэбзыкыным» псэемыблэжу телэжьэнырщ.

Щхьэхуэу кытеувылапхгэщ Бещтокгэуэм и тхылгыщлэм – 2012 ггэм «Эльбрус» тхылг тедзаплэм кыщыдэкла «Дыщэхурэ флэмыщлрэ» роман-дневникым. Тхылгым ихуащ адыгэ литературэми, нэхг убггэуэуэ кьапщтэмэ, Кавказ Ищхьэрэм щыпсэу лгэпкгэхэм я литературэхэм щыщлэщыггэуэ жанркэ – лирикэу ггэпса роман-дневникыу – тха тхыггэшхуэмрэ поэмэхэмрэ («Адыгэ Прометей», «Имыс», «Сэроробот» драматическэ поэмэхэр, «Зауэ щылар» поэмэр, «Истамбыл кыккэ джэду» трагикомедиер).

Кызэрэхэдггэщаци, «Дыщэхурэ флэмыщлрэ» тхыггэр зи жыпхьэ ит лирикэу ггэпса роман-дневник жанрыр ди литературэм и лгэбакгэуэщлэщ. Ар зы гупсысэ клэпэклэ зэпыщла усэ щыщу зэхэтщ. А гупсысэ клэпэр зы псалгэклэ кыпхуэлэуэтэнукугым, езыри налгэналгэуэ зэтопщыкыж, ауэ тхыггэр зэрыщыту кьапщтэмэ, абы щынэхьыщхьэр адыгэм и дунейрщ, лгэпкгым и ггэщлэрщ – и тхыдэ гущлыхьэрщ, и нобэрэй щылэклэ-псэуклэрщ.

Зэ еплгыггэуэклэ гу лгэумытэу, ауэ гупсэхуу щлэбджыккэмэ налуэ кьэхууу роман-дневникым кыхонэхукл сабииггэуэм и лэфлагккэ, гуггэфккэ псыхьа сатырхэр. Ггэщлэггэуэнщ апхуэдэ гупсысэхэр усаклуэм кызэрилуатэ сабиибзэри:

*Ухуэмызауэ плэрэ блэкыу
Ди сабииггэуэм,
Чыцл цыкылухэр щыггэуу кызэплгэкыу,
Хьэу цыкылухэр щыггэуу?*

Роман-дневникым и 35-нэ усэм – «Адыгэ гущэкгэу уэрэд» зыфлещам – усаклуэм сабийм зэреубзэ бзэ щабэклэ кыщчелуэтэж адыгэм и блэкла гурыфлыггэуэншэр, апхуэдэ кьэлэуэтэклэклэ лгэпкгым ллэщлыггэуэрэ ныкгэуэм щыггэуауэ кьефыкл узым щлэпщэ щыккэу, ар нэхг клэщхьэ зэрищыным пылгэу:

*Хьэбэ цыкылу кызэггэщли,
Кууэ лэфлу жей...
Гукгэкыжхэм псэр хаггэщлу
Тлэку саггэгужьей.*

Тхыгээр зэрыт жанрми кызыэригъэналуэци (дневникыу шыщытклэ), абы щлэлъ гупсысэ нэхъыщхьэр усаклуэм и гъащлэм гуэхыплэ имылэу епхаш, нэхъ пэжу жыплэмэ «Дыщэхурэ флэмыщлрэ» роман-дневникыр автобиографическэ тхыгъэу кълэлытапхъэщ. Псом япэу абы кыыхэщыр усаклуэм и гъащлэ гугъусыгъурщ, и псэ плэщлэрщ, игу мызагъэрщ. Аращ тхыгъэм хэт усэхэм языхэзым «усаклуэхэр – бэлыхьхэмыклэ» жилэу абы щлыщитхыр. Апхуэдэ «бэлыхьхэмыклэ» гъащлэ натлэ зыхуэхъуа Бещтокъуэм езым и псэм и усэклэ илэжщ – зэм игъэгуфлэу, зэми игъэгулэу – тлум щыгъуэми и кълэмыпэм кыпыкI дэтхэнэ псалъэри игъэпэжыфу («Къулыкъурэ сомкIэ сымыусэ, / Щлэусэр зыщлэр езы псэрщ»), пэжыр жилэн папщлэ «и псэм мывэ кыщрилъэфэклэу» («Нэпс щлэту усэ кълэблэгъауэ / Уи кыртIымыкIэ епкъухыжащ»).

«Дыщэхурэ флэмыщлрэ» роман-дневникым хыхъэ усэхэм я нэхъыбэр ящлэлъ философии гупсысэклэ, я кълэуэтэклэклэ афоризмхэм пэгъунэгъуш. Псалъэм папщлэ, я мыхъэнэри куурэ езыхэри гъэщлэгъуэну гъэпсащ мы сатырхэр: «Куэд елгытащ узышэм псафэ»; «Гугъум я нэхъ хьэлгэр зыхьри / Насып жыгымкIэ йоплгэклэ»; «Гъащлэр – зы бэуэгъуэщ, / Ущегъэжым деж, / Ауэ зы Iубыгъуи / Здэпщтэу ямыдэж»; «Поэзиер мы щыгъум щатхми, / Мо уэгум псэклэ пэгъунэгъуш»...

Щлэныгъэ лэжыгъэ щхъэхуэ хуэфашщэщ Бещтокъуэ Хь. и усэхэм я поэтикэр кълэхутэным. Ахэр жыпхъэ зэмылэужыгъуэхэм иту, ритмикэ шэщлэ ялэу, рифмэклэ кълэулейуэ гъэпсащ. Усаклуэм и творчествэм усэ жыпхъитхуми (ямб, хорей, дактиль, амфибрахий, анапест) ущрохьэллэ, ауэ абы нэхъыбэрэ кыигъэсэбэпыр стопаиплэу е тхууэ зэхэт ямбырщ:

58

<i>Уи Iуэху тэмэму псэр мэгугъэ,</i>	<i>U - /U - /U - /U - /U</i>
<i>ИтIани кыитрехъэж шэч тIэклэ.</i>	<i>U - /UU /U - /U - пир. 4</i>
<i>Мы ди зэхуакур зыхуэклэ лыгъэ</i>	<i>UU /U - /UU /U - /U пир. 2, 6</i>
<i>Зэрызимылэр кълэзмыгъэклэ.</i>	<i>UU /U - /UU /U - пир. 2, 6</i>

Языныкълэуэ щлэныгъэллэхэм кызыэралъытэмкIэ, адыгэ усыгъэм стопаитху хъу ямбыр зэзэмызэххэщ кызыэрыщагъэсэбэпыр. Апхуэдэу щытми, стопаитхуу зэхэт ямбым нобэрэи адыгэ усыгъэм зыужыныгъэ щигъуэтащ, ар усаклуэхэр нэхъыбэрэ зэжаллэ жыпхъэхэм языхэщ. Бещтокъуэм и нэхъыбэ дьдэрэ (стопаиплэ хъу ямбым иужькIэ) кыигъэсэбэп жыпхъэщ:

<i>Слыгъащ уи блыпкыыр, уигу ешар слыгъащ,</i>	<i>U- /U- /UU /U- /U- пир. 6</i>
<i>ИтIани уи псэр кыыщысхуэмыгъуэтым,</i>	<i>U- /U- /UU /UU /U- /U пир. 6, 8</i>
<i>Хьэмбылуу тIысри, си гур бгъэм щыгъащ,</i>	<i>U- /U- /U- /U- /U-</i>
<i>Сэ сыпщлэхуэпсти уэ узэрыщыту.</i>	<i>UU /U- /U- /UU /U- /U пир. 2, 8</i>

Бещтокъуэм и усыгъэм ущрохьэллэ стопаих хъу ямбым и щапхъи:

<i>Сэ куэдрэ сыбэмплэщ,</i>	<i>-- /UU /U- /U- /UU /U- /U сп. 1, пир. 4,10</i>
<i>мэжъу Iэтэм хэлъ</i>	
<i>хъарбызу,</i>	

<i>Сешыху сыкэлыбац, сигу плъыжъыр сфIэкIэзызу;</i>	<i>U- /UU /U- /U- /UU /U- /U</i> нир. 4, 10
<i>СыкэаскIэу, сыкэачац, кыдихыу си гум сыхээр, Сэ куэдрэ си лгыр ззыжу сылгыхуац.</i>	<i>U- /UU /U- /U- /U- /U- /U</i> нир. 4 <i>-- /U- /U- /UU /U-</i> сн. 1, нир. 8

Ямбым щыгъуу адыгэ усакIуэхэм нэхъыбэрэ кыагъэсэбэп жыпхъэхэм ящыщ хорейр. Абы щыгъуэми, стопаитIу е щыуэ зэхэт хорейм нэхъ мащIэрэц узэрырихьэлIэр, ди лъэпкъ усыгъэм нобэкIэ зыужьыныгъэ щызыгъуэтар стопаиплIу, тхууэ е нэхъыбэу зэхэт хорейрщ. Бещтокъуэ Хь. и и усыгъэм хэтц адыгэ усакIуэхэм нэхъ мащIэрэ кыагъэсэбэп стопаибл хъу хорейм и шапхъэ:

ИрисцIэнур сымышцIэжу Iэхэр кысIэцIэнэмэ, UU /-U /UU /-U /-U /UU /-U /U
Ревматизм хэтым хуэдэу, си псэр сфIызэцIэнэмэ, UU /-U /-U /-U /-U /UU /-U /U
Сэ кыызогъэзэж си губгъуэм... *-U /UU /-U /-U*

Мы шапхъэм деж япэ сатыритIыр стопаибл, ещанэр стопаитI хъу ямбкIэ тхач.

Бещтокъуэ Хь. пычыгъуищу зэхэт жыпхъэхэми хуэлэкIуэлъакуэщ. Апхуэдэщ, псалгэм папцIэ:

- стопаитIу зэхэт амфибрахиер:

<i>Нэхущым и ныбжъыр</i>	<i>U-U /U-U</i>
<i>КыщIохъэ си пэшым.</i>	<i>U-U /U-U</i>
<i>ЙотIыркъ сыхэтыжъыр,</i>	<i>U-U /U-U</i>
<i>Зэманым хуэпэжу.</i>	<i>U-U /U-U</i>

- стопаитIу зэхэт анапестыр:

<i>Ди гурыгъуи насыпи</i>	<i>UU- /UU- /U</i>
<i>Зы бэуэгъуэу зылыгъ</i>	<i>UU- /UU-</i>
<i>Кытцхъэщытым и жытым</i>	<i>UU- /UU- /U</i>
<i>Ди ажалыр щопыркъ.</i>	<i>UU- /UU-</i>

- стопаищу зэхэт анапестыр:

<i>Зы бэуэгъуэр – зы вагъуэ и уасэщ.</i>	<i>UU- /UU- /UU- /U</i>
<i>Зы усэфIыр и уасэщ уафитI.</i>	<i>UU- /UU- /UU</i>

Дактилым и Iуэхур нэхъ гугъуш; Бещтокъуэм и усыгъэм дэ зы шапхъи кыыщытхуэгъуэтакъым дактиль жыпхъэм «кыабзэу» изагъэу. Ауэ усакIуэм ар кыегъэсэбэп нэгъуэщI жыпхъэхэм едзылауэ, нэгъуэщIу жыпIэмэ логаэдхэм (жыпхъэ зэхуэмыдэхэр зэдзылауэ тха усэхэм) деж:

<i>Сигу кэмыкІыххэт мыпхуэдиз</i>	<i>-UU /-UU /U-</i>
<i>Бэлыхь пыщІауэ псэм и гъащІэм.</i>	<i>U- /U- /U- /U- /U</i>
<i>Зэм бэлэрыгъыу мэкІэзыз,</i>	<i>-UU /-UU /U-</i>
<i>Зэм тегушхуэІуэу зыкъуегъащІэ.</i>	<i>-UU /-UU /U- /U</i>

Япэ, ещанэ сатырхэм дактиль стопаитІрэ зы ямб стопарэ щызэдзылащ, етІуанэ сатырыр ямбкІэ тхащ. ЕплІанэ сатырым и жыпхъэм лъэныкъуитІкІэ убгъэдыхъэ хъунуш; зы лъэныкъуэкІэ – дактиль стопаитІрэ зы амфибрахие стопарэ, етІуанэ лъэныкъуэкІэ – дактиль стопаитІрэ зы ямб стопарэ щызэдзылауэ. ЕтІуанэ бгъэдыхъэкІэр нэхъ тэмэму кыдолгытэ, абы и щхъэусыгъуэри ар япэ, ещанэ сатырхэм я гъэпсыкІэм зэрытехуэрщ.

Урыс усыгъэм зэман куэд щІауэ кыигъэсэбэп логаэдыр нобэкІэ адыгэ усыгъэм кыигъэлэрыхуэ, нэхъ убгъуауэ зыщызыужь усэ къэгъэщІыкІэщ. ИщхъэкІэ кызызэрыщыдгъэлъэгъуащи, логаэдым зыужыныгыэ щигъуэтащ Бещтокъуэ Хь. и творчествэми.

Иджырей усакІуэхэм гулгытэшхуэ хуамыщІыжми, усэр нэхъ еджэгъуафІэ, зэгъэщІэгъуафІэ, абы и бзэр нэхъ къулей зыщІхэм ящыщщ рифмэр. КуэдкІэ нэхъ гугъуш сатыркуэці рифмэм и Іуэхур. КІуащ Б. кызыэрилгытамкІэ, ар рифмэкъым, атІэ «сатыркІуэці зэщІэжыуэщ» (аллитерацэщ). Нало З. къехъ «джэрдэджэж зэщІэжыуэ» («эховое созвучие») терминыр; Пщыгъуэтыж А. абы зэреджэр «акромонотграммэщ»; ХьэкІуащэ А. кытеувылащ «сатыркІуэці рифмэм». Дэ дызэреплъымкІэ, абыхэм зэщхъэщыкІыныгыэ мащІэ дыдэщ ялэр. Аллитерацэри, акромонотграммэри сатыркІуэці рифмэу (е абы и лэужыгыгъуэу) къэплгытэ хъунуш, анафорэр – пэщІэдзэ рифмэу, эпифорэр – кІэух рифмэу къэплгытэ зэрыхъунум хуэдэу.

СатыркІуэці рифмэм и щапхъэ нэсхэм уащрохъэлІэ Бещтокъуэ Хь. и усэхэу «Музыкэ», «Гушэ», «Нарт макъамэхэр» жыхуилэхэм:

*Пэкъуэ жейрэ? Пэкъуэ ла?
Пэкъуэ сыткІэ дыхуэныкъуэ!
Пэкъуэ хъухукІэ ныкъуэдыкъуэ,
ХедгъэтІэнт, кърихъэлІам.*

Мыбдежым сатыркІуэці рифмэкІэ зэпыщІащ етІуанэ сатырым и пэщІэдзэмрэ и кІэухымрэ, апхуэдэ дыдэуи ещанэ сатырым и пэщІэдзэмрэ и кІэухымрэ. Япэ сатырым тавтологическэ сатыркІуэці рифмэ хыболгъагъуэ.

Бещтокъуэ Хь. и усыгъэм зэрыщыналуэщи, сатыркІуэці рифмэм зэпищІэнкІэ хъунуш цезурэм зэпиуда Іыхъэхэр: япэм и кІэухымрэ етІуанэм и пэщІэдзэмрэ:

*Макъамэ телгыджэ,
и джийм нур кІэзызыр щыжабзэу... <...>
Макъамэр мэгъагъэ –
уигъагъми емыкІу кыуумыхъыну...*

Апхуэдэуи Бештокъуэм и усыгъэм зэээмызэ ущрохьэллэ сатыр зэкълэлъыклуитым я япэ Ыхьэхэм я клэхэр (цезурэм и пэм къит псалъитыр) сатырклуэцл рифмэклэ, абы ищылуужкли а сатыритым я клэххэри рифмэ зэгугъуклэ зэпыщлауэ:

И акъужьыр лъэтэнү къэлыдыну и *бзийр*.
Къэмылыду щытыну и ракетэр *ди бийм*.

Бештокъуэ Хь. и усэ гъэпсыклэм хэлъ щхьэхуэныгъэхэм ящыщ абы Іэклуэлъаклуэу дактилическэ рифмэри къызэрыщыгъэсэбпар. Апхуэдэ рифмэ лэужьыгъуэм и нэщэнэ нэхъыщхьэу щытыр рифмэ къэзыгъэщл ударенэр сатырым и клэхуым къыщыщлэдзауэ ещанэ пычыгъуэм зэрытехуэрщ:

Уи нитыр гъэпщклу плъэкыхуклэ на /плэ /клэ,
Плъэкыхуклэ уи гур нэщхьклэ гъэпщклу,
Апхуэдэу сэрклэ ущылъа /плэ /клэ,
Уэ уезэшыхуклэ гъуэгу сыгъэклу.

Бештокъуэм и творчествэм щыплэ пыхыкла щеубыд ди лъэпкъ усыгъэм зыужьыныгъэ щлагъуэ щызымыгъуэта тавтологическэ рифмэми. Ар къэзыгъэщыр зы псалъэщ, къытригъээжурэ:

Еша жьыбгъэу щыым телъ си гупсысэр
Сыкъокъужри – акъылым щлопщхьэж.
Тклуэпс дияуэ щыым щлэлъ си гупсысэр
Сыкъокъужри – си лъынтхуэм йохьэж.

Мы Ыхьэм къыщоклуэ пэщлэдзэ, клэху тавтологическэ рифмэхэм я щапхьэхэр.

Сыт хуэдэ лэужьыгъуэу щымытми (пэщлэдзэ, клэху, цыхухуэ, цыхубз, дактилическэ, тавтологическэ, абыхэм я лэужьыгъуэу: зэгугъу, зэблэдза, къызэщлэзыубыдэ), Бештокъуэ Хь. и Іэдакъэщлэкхэм къыщигъэщл рифмэхэр зэпэщщ, къулейщ, ассонансымрэ консонансымрэ (диссонансымрэ) уащрихьэллэ къэхьуми. Рифмэ къулейм и щапхьэ бжыгъэншэхэр абы и усэхэм хэбгъуэтэнущ. Апхуэдэхэщ: *дэжейр – егъэжейр, пщыыхы – пшыыхы, пшэи – пшэри, клэщлоплэ – къызэщлоплэ, къонэху – къоунэху, еклуэллэлэ – ллэлэ, хьэуазэ – щхьэуназэ, лей – къулей, дихуэnumэ – тэхуэnumэ, псори – псэури, къесу – къесэу, мащлэщ – мащэщ, тепщэчхэр – Іэчлгъэчхэр, бжыыхьэм – бжыхьэхэм, ихуэпащ – ихупащ, изогъэшх – изогъэш, яхэлъар – я лъахар, сабий – си бий, къыщлощ – къыщлощ...*

Усаклуэм нэгъуэщыбзэ псалъэрэ адыгэ псалъэрэ зэридзылэкхэрэ рифмэ къыщигъэщл къохуэ (апхуэдэ рифмэ къэгъэщыклэм и щапхьэ цлэрылуэу щлэныгъэлл куэдым гу зылъатахэм ящыщщ Клуащ Бетлал и «Индыл» усэм хэт «си ни си пи – Миссисипи» жыхуилэр): *планетэхэр – уитурэ, бомбэ – къомбэ, Прозерпинэу – уи нэу, Дульсинея – ууейуэ, Шекспир – Іэмыр, шедевр – шейдефэ, гений – ену, мартым – матлэ, Везувий – зэву, Юлий Цезарь – дащыхуэзэр, Ахиллес – ес, иллюминатор –*

*кIэщIокIуатэ, Антей – сэтей, Шекспир – ткIийр, Гёте – «Алыхь дотэм»,
полонез – уафэм нэс, секунд – къысфIагъэпуд...*

Бещтокъуэ Хь. и усэхэм къыщегъэсэбэп омоним зэдзылIакIэ къэ-
хъуа рифмэхэри:

Ирахыну хуежъэм уи **хъэзыр**,
Сигу къэчэнур – уи фокIэщI **хъэзырщ!**

Япэ сатырым «хъэзыр» псалъэм «газырь» мыхъэнэ иIэщ, етIуанэм
деж – «готов» мыхъэнэ иIэу къокIуэ.

Уэ узыхуэпабгъэр **умылъагъуми**,
И гъунэгъу ухъуамэ, упсэхунт.
Е, насып уиIамэ, фIыуэ **плъагъум**
И гум убгъурылгъу укъалгъунт.

Мы щапхъэм дежи ущрохъэлIэ «омонимическэ» рифмэм. «Лъа-
гъун» псалъэм япэ сатырым деж «видеть» мыхъэнэ щилэщ, етIуанэм
деж – «фIыуэ» псалъэм щIыгъуу фразеологизмэ къегъэщI, икIи «лю-
бить» мыхъэнэ иIэу къокIуэ.

ГъэщIэгъуэнщ междометиерэ псалгэ лъэпкъыгъуэ пыухыкIарэ
зэдзылIауэ усакIуэм къыгъэщIа рифмэхэри: *къыдэсейт – уэхъэхейт*
(1. жыжъэ щылэ зыгуэрэм ирогуо; 2. гузэвэгъуэ хэлгъу зыгуэрэм зэре-
гуо джэ макъ), *мэщхъыщхъ – цырхъ* (тхъэкIумэм къыхуэубыдыф къудей
макъ лъахъшэ кърагъэлъагъуэ), *гъатхэ – жьгъуатхыу* (зыгуэрэм и
нэкIум щеуэкIэ ищI макъыр кърагъэлъагъуэ).

Строфикэ ехъэлIауи щхъэхуэныгъэ зэхуэмыдэхэр хэлгъу Бещто-
къуэ Хь. и усыгъэм. Абы ущрохъэлIэ сатыритIым къыщыщIэдзауэ са-
тырийм нэсу зэхэт строфа лIэужьыгъуэхэм. Гулгъытэ лей хуэщIыпхъэщ
усакIуэм тираднэ строфар къызэригъэсэбэным. Нэхъ зыубгъуауэ мы
строфа лIэужьыгъуэм ущрихъэлIэр хъуэхъухэрщ, и нэщэнэ нэхъыщхъэ-
ри мыращ: хъуэхъур зытеухуа IуэхумкIэ строфар къыщIедзэри, адэкIэ
езы хъуэхъур къокIуэ, и кIэм хъуэхъур къехъулIэну, хужиIа фIыгъуэхэр
Тхъэм кърипэсыну лъэлукIэ еухыж. Тираднэ строфар IыхъитIу гуэша
зы псалгэухащ, а IыхъитIым я зэхуакум хъуэхъур дэгъу. Ар хъуэхъур
зытеухуа IуэхумкIэ къыщIимыдзэу, занщIэу хъуэхъукIэ къыщIидзэрэ
Тхъэм хуэгъэза лъэлукIэ иухыжуи къыщыкIуэ щылэщ. Апхуэдэ щапхъэ
ушыхуозэ Бещтокъуэ Хь. и усыгъэм:

*Мамыру уи гур, уи нэр нэхуу,
Акъылым пхуищIу псэр жьыджэр,
Уи зы ижэгъу къыпфIэмыIуэхуу,
Цыхугум нэсу Iуэхуу пщIэр,
КъемыIэу гъэхэр уи къабзагъэм,
Уи нэпс къемыкIуэу нэр къэплъэху,
Къыбжалэм уи псэр игъэзагъэу
Тхъэм къуит гъащIэшхуэ – тэлай нэху.*

Мыбдежым япэ сатыриблым хъуэхъур кыщребжэклри, еянэм деж кърибжэклахэр кыыхуищлэну Тхъэм хуэгъэза лъэлуклэ еухыж.

Бещтокъуэм и усэхэр ритмикэ и лъэныкъуэкли гъэщлэгъуэнщ, щлэщыгъуэщ. Интонационнэ е графическэ (пунктуационнэ) кытеувылэныгъэхэр (паузэхэр) кыгъэсэбэпклэрэ усаклуэм абыхэм ящлелъхъэ макъамэ зэхуэмыдэхэр. Абы щыгъуэми, а кытеувылэныгъэхэр здэщытыр сатырхэм я клэуххэм и закъуэкъым (адыгэ усыгъэм нэхъыбэрэ узэрыщрихъэллэ хабзэм тету), атлэ дэнэ дежи ущыхуэзэнклэ хъунуц. Псалъэм папщлэ, кытеувылэныгъэ защлэу зэхэлъщ мы усэ лыхъэр:

*Лъахъыщ. Лъэкъутэщ. Псэ гъэбамплэщ.
Жагъуэщ. Гугъуэщ. Къуейщлейщ. Гуиихищ.
Щитл убакъуэщ... Цищ убакъуэщ.
Уи къарур аргуэру бухищ...*

Мыпхуэдэ кытеувылэныгъэхэм усэр къеджэгъуафлэ ящл, ритмикэ гъэщлэгъуэн щлалъхъэ.

Бещтокъуэ Хъэбас ноби адыгэ литературэм жыджэру холэжьыхъ, ар ди усаклуэ нэхъ пажэхэм ящыщщ. Абы и творчествэр нэхъ куу хъууэ, гъащлэм и щэхухэр псэклэ кыихутэу, кыихутар усэбзэ дахэклэ ди пащхъэ кырилъхъэжыфу кыогъуэгурыклуэ. Лъэпкъыр зэрыгушхуэ усаклуэ щэджащэм дохъуэхъу и гъащлэри и гуащлэри кыхъ хъуну!

ХЪЭВЖОКЪУЭ Людмилэ,
филологие щлэныгъэхэм я кандидат

Усэхэр

БЕЦТОКЪУЭ Хьэбас

КЪЭБЭРДЕЙ

Чий лъэрыкIуэм тетхауэ уи тхыдэр
 Якъутащ, яфыщIащ, ягъэсащ.
 Ильэс куэд щIащи, гум къысхуимыдэ
 КъыпщыщIар, къуалэжьбар, къуапэсар.

Хъаным и дээр, тыркудээр, джаурыр...
 ДунеитIыр щызэныкъуэкъу
 Дурэш гуащIэм къыдэпсу уи нурыр
 Хъурт щIэх-щIэхыурэ уи лъым и фэгъу.

Къэбэрдей! Къазмакъ банэр зи гущхьэм
 Къыщыхэуэми гугъэу зыхьа!
 Къыпхуэнащ лъэпкъ и къупщхьэр — нэхьыщхьэр,
 Эман кIыхь и мафIэскIэ псыхьар.

64

АДЫГЭМ ДИ ГЪЫБЗЭ

Къэбэрдейуэ дэ тхэлъыжыр мащIэщ,
 КIэнтхьи тхьупси зэхэшыпсыхьащ.
 Ди блэклам уиплъэфмэ — щIэншэу мащэщ,
 Куэдкъым къытхуэнари дэ лъэпкъ гъащIэу.
 Ээм емьнэм, зэм гынжьейм дихьащ.

Дихьыпащ пащтыхьым и топыпэм,
 Мухъэжырхэм хым адрьщI дахьащ.
 Мащэм ущеплъыхкIэ гур зэлымIу,
 Мащэ куум кIыфIыгъэ ткIийр и ныпу
 Тхыдэм дэ ди Iуэху щызэIыхьащ.

Хуэлэжьащ адыгэр Iуэху зэIыхьэм,
 ТелъщIащ адыгэр я бэлыхьым,
 КъамыукIмэ — зэрыукIыжащ.
 Ди лъэпкъ тхыдэ жаIэу зашыIакъым.
 Чыристан гущIэгъуи зэхуаIакъым.
 Муслъымэнуи зэрыIыгъыфакъым.

Къуэпсу ялэр гъэру ящэжащ.
Сэ ди тхыдэм гужыгъэжь куу хузилэщ.
Езгъэкъух, ухуеймэ зызгъэшылэ.
Дауэ сымышцлами, къысфлэдеху.

Дыкъэралу дыхуэхъэзыракъым,
Лей къызылбысари ди мызакъуэ.
Дуней псор щыгъуазэщ — ар мыщэху.
Ауэ уафэм къемыхуэх къэралыр,
Дащэрэ ухуейми къытегъалэ,
Думычыхмэ — щыгъуми уемызэгъ.
Дачыхакъым, зэкъуэувэфакъым,
Мис ар тхъэхэм къытхуагъэгъуфакъым,
Къэзыщлар аращ ди гъащлэр зэв.

АДЭЖЬ ШЫНАЛЪЭ

Адэжь шыналъэ, уи налъэ хремышу,
Псэуху уи зы псэ гуауэ хремышуэ.
Щремышцлантахуэ уи зы бын псэуху
Зэлаллэ гъащлэу махуэ къэс яухуэм.

Адэжь шыналъэ, ухъу уи гъащлэр кыхь,
Уи дыгъэм махуэ къэс уи жыгхэр щлэфу.
Ущыхуей махуэ — дурищхъэузыхьщ,
Дурилумэтщ, телъыджэ пхуэдмышцлэфми.

Адэжь шыналъэ, дыносри — дыщцлалъхъэж,
Нэхъапэ щылэ зи бгъэклэ узыпым?!
Хъуэхъубжьэу усэ слэту сыноджэж,
Уэ уи сурэт къытридзэу си лэщлыбым.

Адэжь шыналъэ, уи налъэ хремышу,
Щыху гъащлэу зепхъэ хремын насыпым,
Къыщцлэхъуэ щлэблэм уи къуршыр ялъагъуху,
Луэхущлафэклэ лъэлэсу уэ уи псыпэм!

Адэжь шыналъэ, лъагаплэщ шы хъурейр,
Адэжь шыналъэу — лъагаплэм и лъагаплэ!

ЕкӀуэкӀмә дахәу, хуиту уи дунейр,
УәрәджӀә дыухынщ ди гъащӀә лъапӀәр!

АДЭШХУЭ

Си адәм ядәм и адәж
Лы ябгәр куәдрә кыызоджәж:

«Угубзыгъащә? УщыкӀа?
Уи кыуәпсхәр пщәжу — уисыкӀа?»

ЗыкыпфӀәщӀыжрә? Уеджәца?
Уадәмышъужрә? Уезәша?»

Си адәм ядәм и адәж
Лы пагәр ткӀийуә кыызоджәж:

«Ядәхъу, ядәжә, дәни нәс,
ИтӀани, умыгъәгъу уи кыуәпс.

Уи кыуәпсыр зә пыбупщӀыжам,
Уә кыпщӀәжыну́р кыпщӀәжащ.

ЗәпщӀәжыфыну́р зәпщӀәжащ,
УщӀәпсәу́ну́р щӀәптӀәжащ».

И нә бзаджитӀыр пщтыру кыопль,
Сә тӀәкӀу дзыхъмыщӀу кысхукъуопль.

И кыамәр фӀыщӀәщ, и дзәр хужыщ,
И пыӀәр кыуацәщ, и нәр пльыжыщ.

НАНЭ И ЖЪЭГУ

Си анәшхуэм и фәепль зы жъәгу
Куәдрә, куәдрә кыщӀохъәж си нәгу,

Жъәгум дәпхәр кыщызәроӀәт,
Жъәгум дәльмә, кыару пщтыр щакуәдщ.

ЗэщIопщIыпщIэ, пIэнкIыу кьотхьутхьукI.
Зым адрейм и щхьэфэр тресыкI.

Дэп ундэрэбжъахэр щоункIыфIыкI,
Къэжанахэр кьыхегъэтIыльыкI...

КьыхегъэтIылыкIри, гьущI иIыгь,
Зи жьэр къэпщтырамкIэ, егъэщхьыщхь.

Зелэтыжыр, къещтэри кьубгъан,
Псы хеутхэ мафIэ зэхэтхьуам.

Жьэгум яжьэр кьыщоубэлэц,
КIуэну йолэ уэнжакъыпэм нэс.

Нанэ къабзэлябзэт, дыщэ щIыIут...
ЗетхьэщIыжри, сэ кьызет IэшрыI.

* * *

ФIыуэ тIагъу мы ди хэкуми,
Льэпкьыу Iэджэ исащ...
Я нэгү щIэлъыр кIуэщI льэгуми,
Хэкур дэ кьытIысащ.

Илъэс минхэр дэкIынщи,
НэгъуэщI льэпкьи исынщI...
ЯщыщI гуэрхэр тIысынщи,
Дэ кьыдэгупсысынщI.

Мо кьыр лъапэм кIэщIыхьэу,
ТеуIуэн къахэкIынщI...
ТеуIуам зригъэпIыыхьу
Ди бзэр кьыщIэлукIынщI.

* * *

Сэ куэдрэ гу зылыстэжащ,
Сыхуэнэпсейуэ дуней иным...

Си гугъэ куэди пыслъэжащ,
ФIэкIа сыкъэмыбырсеину.

СагъэцIэнтхъуащ щафIэкъабылым,
Сыбэлэрыгъмэ — сытехуащ.
Сытеджэлэжу си гум илъым
Сэ мызэ-мытIэу къысхуихуащ...

Жэнэтт жысIэну жэнэтакъым,
Жыхьэнэмэкли тIэкIу фIыIуащ.
Сыарэзыуэ къызитамкIэ
Къызэзытам сыгурыIуащ...

Сэ куэдрэ гу зылыстэжащ
Сыхуэнэпсейуэ дуней шэрхъым...
Абы и гудзэр гупхэм щихъуэу
Ремонтым къызэрикIыжар
Хабзэжъуи сэ къэслъытэжащ.

* * *

Гъуни щIэи иIэкъым дунейм,
Гъунэ ямыгъуэтым ухуемыIэ.
Хуиту упсэунум сыт уимыIэр?
Уи псэр тыншу бакъуэ уи пщэдейм.

Гъуни щIэи иIэкъым дунейм.
Ауэ щIэуи гъунэ зэримыIэр,
Гъунэ псалъэм къыкIым сыщIыхуеIэр
Гъунэ сыхуэныкъуэу аркъудей?

Си гупсысэр хуиту нэмысауэ
И зы кIапэ мы дунейм слэщIэкI
Хъужмэ, жысIэу си гур къызозауэ:
И гугъэж щымыIэу езым фIэкI!?

Гъуни щIэи иIэкъым дунейм:
Гъуэтыгъуейкъым сэ си Iэпкълъэпкъ гъунэр.
Ауэ си псэ гъунэр къэплъагъуну

Упэмьплэ, уимылэм зэман лей!
Псэм тыншыплэ щилэкьым дунейм!

* * *

Налшык парк, ди щлалэгъуэм и хадэ,
Ноби, мисыр щлыдош уи хьэуар.
Уи акъужьыр тлэклу сьпэ кьилъадэу
Къепщытэжыр уи деж щыдгъэхьар.

Къепщытэж дыгъэ бзийм я жэрагъыр,
И пшэрагъыр щхуантлагъэ бэгъуам,
Ди щлалэгухэм хуэпсаплэу зэрахъэу,
Зи сурэт уэгу жэбзам щытлээгъуар.

А хуэпсаплэм къабзагъэу хэлъарщ дэ
Къедгъэблыжурэ дызыгъэпсэур.
Уи акъужьыр гъэгъахэм холъадэ,
Налшык парк, псэ анэш, ди жьыпэу.

СИ ЛЪАГЪУЭ

Си нэхунэ, си гукъуэпс, си лъагъуэ,
Сыкъэклуащ аргуэру сэ уи дей,
Ауэ флыуэ слъагъур птезмышлагъуэ,
Щлэспщытыкми сакъыу уи сэтейр.

Мис — иджыри жыгхэр уэ уи жьауэщ,
Пщлащэм луэщэцэныр ямыух,
Ауэ флыуэ слъагъур кьыспежьауэ
Ахэм сэ кьызжалэу зэхээмыш.

Дэнэ, сигу сымаджэ, уздэплащлэр?
Ба хуэпщлыну хэт зызыхуэпшийр?
Гъатхэ клуауэ плэщлэклащ уи пщэцэр,
Арщ ерыщу сэ ущлэзуцийр.

Си нэхунэ, си гукъуэпс, си лъагъуэ,
Сыкъэклуат аргуэру сэ уи дей,

Ауэ фIыгүэ слъаггур щIэзмылъаггүэ
Ди дэлэлу щытыгга жыгейм.

«ДЫЦЭХУРЭ ФИАМЫЦIРЭ»
Лирикэу ггэпса роман-дневникым щыщщ

10

СыкъэбггэщIати сыусэну,
СхузэфIэкIын къээзыггэна.
ЗыгуэркIэ зыпхуэзггэгусэну
Гукгани си гум къимына.

Къабзабзэу псэр сузэщIыфауэ
Быдаггэ сиIэу жызмыIэн.
СызэпшэлIэжмэ, тIэкIу гувауэ,
ХущыщIэр уэ къысхухэплъхгэнщ.
2006

70

30

Си джанэр щысхри сытIысащ,
Акгужьыр хуиту къепщэт,
Ди ггащIэм тIэкIу сегупсысащ,
Гупсысэм сритепщэу.

Тепщэггүэ гуэри симыIа,
Мылъкушхуи сылбыхгуакгым.
МазэщIэм сигу къысфIиуIам
СемыIэзащIэу хгуакгым.
25.07.2007

32

Зэгүэр Iэтауэ яхба ныпыр
Иджы зэм-зэму драIэтей.
ПхущIалъхгэжамэ лгэпккъ насыпыр,
Ухуеймэ дапщэри пIейтей.

Гууз-лыузым дыхэмыкIыу
Дызэрыпсэур хэт къыфIэIуэху?!

Е щIэс уи унэ ущIэмькIыу,
Е кIий, Iуэху уащIу уатхьэлэху.
07.07.2007

33

УкьэмькIуэ ныжэбэ, Булгаков*,
Уи Емынэм зегъэгъэпсэху.
Ар кьызыхуэпхьыжыни кьэнакьым,
Хэмытыж кIэнтхь кьэнар зауэ Iуэху.

УкьэмькIуэ Балъкь Iуфэ Якоби,
НыIуахуа шагъдий жэрхэр мэщIу,
Я щIэу макьыр кьэлусу ди нобэм,
Теса лыфIхэм кьальос ди тхьэлъIу.
08.07.2007

37

Бзур мэфий, кьуаргьыр магъ,
Зы губжь гуэр зэщIагъэст.
Мы жыгышхуэм и щIагъ
Дрикъуху дыщIэгъэс.

Мы дунейр нэхь кьагъэплъ,
Мэхьу шынагъуэр нэхь куэд.
ТIэкIу мо уафэм дегъэплъ,
ТIыс, уи узыр укIуэд.

Мы жыг щхьуантIэм и щIагъ
Дрикъуху дыщIэгъэс.
Мы дунейр зи дахагъ
МащIэ-мащIэу ягъэс.
19.08.2007

39

Псэр игъэбауэрэ бауэу езыри,
Хадэм кьольадэ акъужь.

* Зи унафэжIэ емынэр Кьэбэрдейм кьыхезыгъэхьауэ щыта генералщ (1810 гь.)

УемыпIэщIэкIыгурэ зыгъэхъэзыри,
Уи гур абы дэгъэущ.

КъыщигъэзэжкIэ зызэлупхынщи,
ГъащIэр щIэщыгъуэу пльытэнщ,
Е – уи гурыгъухэм бэджихъкIэ уапхынщи,
Бэджхэри къыптегуплIэнщ.

20.08.2007

54

Тамбукъан гуэлым деж щыпаупщIри,
Бзыхъэхуэ бгъузэ къытлъысыжащ.
ПлъэкIмэ ныкъуакъуэ, пфIэфIмэ щIэупщIэ –
Дыкъызэцагуэри дакъузыжащ.

Зэныкъуэкъу куэдым гъащIэ кылэжъмэ,
Адыгэ Хэкум нэхърэ нэхъ нэху
Зы щыхъэрышхуи, зы къэралыжьи
Щыым щыбгъуэтынкъым, сигу...
Зыгъэпсэху.

2007

58

Псэ хъарзынэ зетхъэу
Псоми къытфIощIыж.
Зыр фыгъуэным хетхъэ,
Зым зыкъыфIощIыж.

Далъэркъым акъужьыр,
Тхъэмпэхэр мысэхъу...
Псори Дунеижьым
Iээу зэхуегъэхъу.

02.10.2007

61

НакIуэ бжьыхъэ хадэм,
Дахэу дыхэгъэт.

Акбужь къыхэльдэм
Жэуап гуэр едгъэт.

Дыхэмыльэдэфми,
ФЫуэ зыдгъэплъыхь.
НакIуэ — ди хадэфIым
ТхуегъэтIыгъуэ пщIыхь.
10.10.2007

63

Е уэс? Е жэп? Мо хужьыр, щIыIэр?
Тхьэм ещIэ — пIальэр къэсагъэнщ.
ЩIалэгъуэр... Дэнэ ар здэщыIэр?
Гум и пщтырагъым хисхьагъэнщ.

Е уэс? Е жэп? Мо хужьыр, щIыIэр?
Къыпхуэзэшауэ къехагъэнщ.
Псэхугъуэр... Дэнэ ар здэщыIэр?
УпIейтеиIуэу бгъэщтагъэнщ.
11.2007

73

67

Данэху-данапIэм щапIри
ЩIы фIыщIэм йокIуэлэж.
Мыгъуагъэри хьэзабри
Абы егъээзэгъэж.

«Жыг дахэу» уэгум щыIэм
КъытIумыхуэн япытщ...
Ди щIыгум шагъэгуIэм
Я бжыгъэри мылъытщ.
22.12.2007

95

Дыгъуасэ сегуэуауэ къыщIэкIынщ,
Къызоньыкъуэкъур си гур...

Сэ нобэ дэнэ уэ укъисхыжын,
ЩIэсщыкIми мы щIыгур.

МэкIуэщIыр уи сэфэтыр, мэбзэхыж,
Си псэм ныпыткIукI защIэу.
ПхузэфIэкIынымэ, уэ ськъэгъуэтыж,
Сэр папщIэкъым, псапашIэу.
10.07.2008

97

ЗыгъэпщкIу, зызэгуэпIэж, зыщIэтIэ,
Укъащтэжыху зумыгъэхъей.
Уэ нобэ блэжьым къару щIэптыр
Зыхуэгъэзар — пщэдейрщ.

ЗыгъэпщкIу, блэгъэкI, блегъэх, гъэпсалъэ,
БгъэлъапIэ дьдэр гум щыкъуэ.
Гур щыпщIыфакIэ гупсысалъэ,
Уэр щхъэкIэ къавыр — щхъэгъэуэщ.
16.07.2008

74

111

Ськъэтэджмэ — услъагъунущ,
Сьгъуэлъыжмэ — узипщIыхыщ.
Уэрыншамэ — псэр сфIэгъунущ,
Уэрыншамэ — гур Iыхышыхыщ.

Илъэс Iэджи уэ ущыIэу
СьмыщIэххэу есхъэкIащ.
Жьы сыхъуауэ дуней щIыIэм
Дыгъэу укъыщыкъуэкIащ.
06.08.2008

132

Фыгъуэ-ижэ — адыгэ синдром,
Мы дунейм щыблэжьащ уэ зыкъом

Хьэгъэщагъэу, хылагъэу, бзаджагъэу,
Льэпкъым дежкІэ насыпыншагъэу.
Фыгъуэ-ижэ, адыгэм ди лышх,
Ди льэпкъыль, ди насып къызыпыж.
10.2008

134

Ди бзэр мэужьыхыжыр,
Льэпкъри мэужьых.
Ди псалъэ курыхыр
ЩІэблэм зэхимых.

Тхыдэм хэбзэхэжхэм
ЯІэн гукъыдэж?!..
ГъэтІысхьэн къыхэжхэр
Жэп къехам егъэж.
03.11.2008

137

Адыгэ псалъэм и бэуэклэ,
Адыгэ псалъэм и щыІэклэ,
Дэ гуныкъуэгъуэу диІэр уэрклэ
МыІуэтэгъуафІэ тхыбзэ пщІэклэ.

Ди тхыдэр ябзри ядыжауэ
Дыкъарууншэу дызэхэсщ.
ПхуэдмышщІэфар – умыщІ уи жагъуэ,
ТхузэфІэклар – уи дыгъэ нэпсщ.
10.11.2008

142

Мыкуэд хуэныкъуэр пщІахэм,
Ухуеймэ зыфыщІыж...
ЩІыхубэр зыфыщІахэм
Фэепль хуагъэувыж.

ФэеплЫи кхьащхьэдэси
Дылъыхъуэу дымьпсэу.
Бзаджагъэр жьантIэдэсщи,
Етхьэлэ дуней псор.
14.11.2008

170

Хугу зыщып тхьэрыкъуэхэр
Зэрызекъуэу щыщ.
Къыдэнахэм щIыкъуэхэм
Нобэ сыт я Iус?

Хугу ящып тхьэрыкъуэхэм,
Я насыпым щыщ...
Хъуапсэм, ныкъуэдыкъуэхэм
Тхьэм гущIэгъу къахуищI.
31.12.2008

76

174

Жыгхэр. Нэхур. Мазэр.
Акъужь къэушыжыр.
Уи псэр къэзыгъазэ
Льагъуныгъэ жыжьэр.

Льагъуныгъэ жыжьэу
Фэбжь псэм хэхъухьар.
Уи акъыл къэгубжъу
Куэдрэ хэкъуэуар.
02.01.2009

176

Уи нэгур уэгум хуэгъэзауэ
Дунейм узэрытетыр
КъызэрызгурьIуэнур дауэ?
Зы жэуап гуэр къызэтыт.

Е уи псэр уэгумкIэ кыикIа?
Е щыгур гум пIимыхрэ?
Уи гъащIэ гуащIэу писыкIам
Iугъуэмэ тIэкIу кыпихрэ?!
03.01.2009

180

Нэху фагъуэр кьопэзэзэхыр,
Уэс нальэр кьоджэрэзэхыр...
Епшажъэ гупсысэр бзэхыу
Жыг хадэ диям ухэтщ.

Уи гъащIэм гуащIэу хэльари,
Уи усэм хуабэу хэплъхъари,
ХъуэпсапIэу кьомыхъуллари
Уи плъэгъуэм щыпхузэхэтщ.
05.01.2009

183

Лашэрэ Къамботрэ*
Нэгум кыщIохъэж.
КыщIохъэжыр куэдрэ,
ТIуми сахуозэш.

Я бзэм и бэуэкIэм,
Я псэм пэж хэльам,
ЗэдэгушыIэкIэ
Лъэпкъым IэшIэкIам.
09.01.2009

212

Жыг дахэшхуэ, жыг хьэлэл, жыг щхъуантIэ,
ЕупIэхуи — псэм зегъэгъэпсэху.
ЦIыхур зыхуей псом лъэлэсу хъуатэм,
ЦIымыIэнт гум кьешыкыылIэ Iуэху.

* ДжэгукIуэшхуэхуэ Агънокъуэ Лашэрэ Абазэ Къамботрэщ зи гугъу ищыгьр.

Луэхуи-дэлъи зэкIэ кьэдгьэгъани,
УэгумкIэ дыгъаплъэ, пшэм дегъэплъ,
Щыгум ибзэхэжрэ ди гукъанэр,
Щыгум щыжэбзэжу ди гухэль.
04.08.2009

213

Бжьыхьэ хадэ, бжьыхьэ пщIащэ,
Бжьыхьэм и акъужь,
Ди бэуэгъуэр зэпыщIащи,
Сэри фэ сыфщыщц.

Сыкъивмыдзэми емыкIукъым,
Сэ куэд зэIысщIащ...
Фэ мы щIыгум гъуэгуу щыфкIур
Дыгъэм кIэрыщIащ.
10.10.2009

78

218

Былымаблэм и гужьейгъуэмрэ
Эи псэр къаблэр зыхэт псэхугъуэмрэ
Я зэхуакум зы абгъуэ гуэр

Къыщыгъуэти, умышIэщIащэу,
Уи гупсысэр тIэкIу бгъэпэщэу,
Къуалэбзухэм дэгъэуэршэр.
14.11.2009

223

Къытедгъэзэжурэ жьидвгъэлэ,
Е жьидмышIэххэу дыщывгъэс,
Бзэ димыIэжмэ — гъащIэр щIыIэщ,
Бзэнщэныр Тхьэм къытльимыгъэс.

Щы уимыIэжмэ, бзэ уимыIэм —
Лъэпкъ жыхуаIэжыр сытыра?

Е уэгум и гур кьытхуэщлылэ?
Мы ди щлыр щхьэ кьытщлэпщтыра?
22.11.2009

231

Сьщытхэ стллым фемылусэ,
Нэгьуэщлклэ сынывэмыльэлу.
Зэхэвмыгьэзэрыхь си усэ,
Кьыизэвмыгьаджэ кьулыкьущлэкьу.

Кьысщыхьэм — щлагьуэкьым спихьнур,
Абыхэм луэхур нэвмыгьэс.
Сьпсэхунклэ сигу кьисхьнур
Тхьлбымплэм кьабзэу кьыльыивгьэс.
28.11.2009

241

Тенджызхэр нэпкьым ирилэклыу,
И мээхэр емызэшу кьэклыу,

И бзухэр льатэу, жьыгхэр щатэу,
И пшэхухэр уэгум щызельатэу

Мы щлыр дэ кьытхуэзыгьэщлар
Щыгуфлыкыну сыт хуэтщлар?
05.12.2009

272

Льэпкь зэбграхуа,
Зи щхьэ хуимытыж.
Уи фэм дэбгьэхуар
Псапэу тхьэм кьуитыж.

Уахэщыпсыхьыныр —
Ар дуней насып?!

Бэлыхь псори пхыну
Къралъхъат уи щыб?
15.01.2011

275

Ди лъэпкъ тхэмыщкIэ, укъэмыушурэ,
Уи пшына макъыр ужьыхыжащ.
ЩхэщытхъужынкIэ, хъуэхъукIэ уемышурэ,
ПщIыхьхэм уи тхыдэр хэпшэхъуэжащ.

Щызэрызекъуэхэм мы дуней гугъум
УадекIуэкIыныр мыкъалэн тынш.
Ар къыдгурыIуэми, фIым дыщыгугъыу,
Уэ дыпхуэхъуапсэурэ дыкъыпхуоуш.
08.02.2011

281

Фейр я къурмакъейм къэсауэ
Хэкур зэхэзыдыгъуэжхэм
— Щалэгъуалэр къыдозауэ —
Жалэу сыт ягъэщIэгъуэжкIэ?!

Лъэпкъ насыпкIэ дыIыхьэншэу
Ижь-ижьыжкIэрэ къокIуэкI.
Хэт — мылкъуншэщ, хэти — тхьэншэщ,
Хэт купщIэншэщи — къопIэнкI.
14.02.2011

298

Сумыгъаджэ Къэбэрдейм и тхыдэм,
Седжэмэ, сымаджэ сыщIохъуэж.
Хыхьэмэ гупсысэр гъадэщIыдэм —
КъауIарэ щэIуу къыщIопхъуэж.

Сумыгъаплъэ ипэкIэ жыжьэIуэу,
Пшагъуэр гъуэзым сфIыхоцхъэрыуэж.
ДызылIам дэ, къихъэу ди гуцIыIум,
ДауикI, иIэцц уз къешынэуэж.

19.04.2011

299

Бзум укъеуфэрэзыхъыр,
УкъицIыхуу арагъэнцц.
Усэ зацIэу гъацIэр зыхъыр
Уи гум идэркъым бгъэцтэн.

А тхъэмыцкIэр цIыIэм цисми,
ТIэкIу мыгусэу хуэмышэч.
УмышIацIэурэ уцIысмэ —
ЗыхицIэнуцц уи гукъэкI.

19.04.2011

КЪАЛЪЫТАМРЭ КЪАМЫХУТАМРЭ

Дунейм зэрехыжрэ илгэс 30 мэху, псэужамэ илгэс 90 ирикзунут Дыгулыбгъуей дэса тхаклуэ, жылагъуэ лэжъяклуэ Къаныкбуэ СэИэдулэ. Мы тхыггэр теухуащ абы и Иэдакгэ къыщIэкIа «Ленинград къикIа хы-джэбз» жыхуиIэ роман цIэрыIуэм.

1974 гэм Москва «Сабий литературэ» тхыль тедзапIэм къыщы-дэкIауэ щытащ Къаныкбуэ СэИэдулэ и тхыль «Девочка из Ленинграда» жыхуиIэр. Совет Союзым щыпсэу лэпкэхэм ярыхэзым ущыцу, уи тхыль урысыбзэкIэ зэрадзэкIыу тхыль тедзапIэ нэхыщхьэхэм ящыщ гуэрым къыщыдэкIыныр а зэманым къызэхуылIэр закбуэтIакбуэт, абы къикIыр литературэм ухыхауэ, тхаклуэ нэхыфIхэм ухабжауэ арат. Уи тхыггэр щызэрадзэкIакIэ, авторым и гупсысэхэр цIыху мин бжыггэхэм ящIэныр щхьэпэу къалъытауэ къикIырт.

Тхылбым и Iуэхур езы СэИэдулэ и мызакбуэу, и къуажэ Дыгулыбгъуейрэ Бахьсэн районым щыпсэухэмрэ хуабжбу яггэщIэгъуа, ялгыта Iуэхущ. Журналист цIэрыIуэ, «Адыгэ псалгэ» газетым куэд-рэ щылэжъя Къамбий Зуфар итхауэ щытащ: «Къуажэ-къуажэкIэрэ ЩэнхабзэмкIэ унэхэм цIыхур щызэхуэсурэ тхаклуэр ираггэблаггэрт, тхылбым щытепсэлъыхьырт, зытхам ушцIэ куэд иратырт, еджаклуэ

цЫкІлүхэмрэ студентхэмрэ тхылбым теухуауэ лэжыггэхэр ятхырт». ГьэщІэгъуэныракъэ, цЫхум хаубыдыкІауэ яджари, зэпкърахари урысыбзэкІэ кьыдэкІа тхылбырщ, романыр адыгэбзэкІэ щыІэрэ пэт. ГурыІуэгъуэ хуэдэуи щытщ ар кьызыхэкІар: сыти жыІи, тхылбыр Москва кьыщыдэкІат, а зэманым кьекІуэкІ кьэрал идеологием, гьэсэныгъэ Іуэхум ар сыткІи хэзагъэрт.

Льэпкъ литературэр зыджхэми урысыбзэкІэ кьыдэкІаращ гу зылытари зэпкърахари. ИльэсищкІэ абы ипэ иту адыгэбзэкІэ дунейм кьытехьа «Ленинград кьикІа хьыджэбз» романыр урысыбзэкІэ кьыдэкІам кьыкьуэмыщауэ жыпІэ хьунуш.

Иджы нобэ кьэтщгэжри деджэжауэ зыдогъапщэ а тхылбитІри, пхузэмыгъэзахуэрэ гурыІуэгъуейуэ щытщ урысыбзэ тхылбымкІэ гулытэр апхуэдизу щІекІуэкІар. Романым зэрамышьуэкІыу кьыханар абы нэхьыщхьэу хэт Рае и цІэ закьуэрауэ жыпІэ хьунуш. Кьаныкьуэм нэгъэсауэ итха романыр щысхь имыІэу ягъэкІэщІри, курыт еджапІэм щІэс ныбжьыщІэхэм папщІэ повесть кьыхаІушцЫкІащ, кьэнар хэпщІыкІыу зэрахьуэкІащ, сюжетыр «ягъэщІэрэщІащ», лЫхьужьхэр зэблагъэувыкІри, щІэуэ зыгуэрхэри кьыхаггэхьащ. И фІэщыгъэцІэм деж щегъэжьауэ псори яхьуэжат: «Ленинград кьикІа хьыджэбзыр» «Ленинград кьикІа хьыджэбз цЫкІу» хьуащ. Апхуэдэуи зэхьуэкІыныгъэшхуэкьым ар жыпІэу ублэкІ хьунут, ауэ хэлъа купщІэр ихьуэжащ абы (ар иужькІэ кьэдггэлъэгъуэнщ). Тхыггэм хэбзэхькІащ Налшык щекІуэкІа гьащІэр кьызэрыггэлъэгъуа, кьалэ псэукІэм ухэту кьыпщызыггэхьу Іэмалхэр, ауэ щыхьукІэ романым и ІэфІыр зэрызыхэпщІэр аращ, псом хуэмыдэу, мы щІыпІэм ущыщрэ зауэ нэужьым Налшык кьыщекІуэкІахэм зыгуэркІэ уепхамэ.

Льэпкъым и хьэл-щэныр, псэукІэр телъэщІарэ кьыхэмыщыжы апхуэдэщ урысыбзэкІэ зэрадзэкІар, атІэ, адыгэбзэкІэ тхам кьызэрыщыггэлъэгъуамкІэ, зэрыщыта дьдэмкІэ, а зэман хьэлъэми адыгаггэр яфІэмыкІуэдауэ абы цЫхур, унагъуэр зэтриІыггэрт – ар романым и ехьулІэныггэхэм ящыщ.

ЗэдзэкІакІуэ Волковэ А. «кавказ колорит» жыхуаІэр зыгуэрурэ хиггэхьащ повестым, арыншауи хьунутэкьым, ауэ ар зэрыхиггэхьар нэхьыбэу Кавказ щІыпІэм теухуа, пейзажым теггэпсыхьа ІыхьэхэмкІэщ. Абы нэмыщІ, «тюркизм» хьушэ хигуашэурэ зэфІиггэкІащ тхыггэм кавказ «теплэ» етыныр. ТхакІуэм лЫхьужьхэм яфІища цІэхэр зэдзэкІакІуэм ехьуэж: Рае кьезыггэла дохутыр Мэжид Мамед Махмудович мэхьу, еггэджакІуэ Мухьэробий Абдурахман Исаевичу кьыщІедз. Апхуэдэ кьалэн кьыхуаггэувами е езым и гупыжкІэ ищІами дэ тщІэркьым, ауэ зэдзэкІакІуэм, зэлэжыну кьыщтам щхьэщыкІри, езым ей гуэрхэр хитхащ.

Нобэ мы авторым и гугъу ящІыжыркьым, и тхыггэхэми тепсэлгыхьыжыркьым. Кьамбий Зуфар и тхыггэу 2001 ггэм «Адыгэ псалъэм» кьытехуам, ищхьэкІэ зи гугъу тщІам нэмыщІ, тІэу кьудейщ абы и цІэм узэрырихьэлІэр: «Адыгэ тхакІуэхэр» тхылбым ихуащ, «ТхакІуэхэм я союзым хэмытахэр» жыхуиІэ Іыхьэм хэту. ИтІанэ «Адыгэ литературэм и тхыдэ» тхылбым (2013) романым и цІэр кьыщраІуащ. Пэж дьдэу, СэІэдулэ ТхакІуэхэм я союзым хэтакьым, тхакІуэхэми куэдрэ

яхуэзэу щытакъым. И тхэн Іуэхури тыншу екІуэкІауэ пхужыІэнукъым. Арагъэнт и натІэ къритхар. ЯпэщІыкІэ гузэвэгъуэрэ гугъуехьрэ зауэм и зэранкІэ игъэващ, иужькІэ тхэным емыхьэлІа ІэнатІэхэм (СэІэдулэ колхозым щылэжьащ, Іэщ фермэм и унафэщІу, нэгъуэщІ лэжьыгъэхэри ирихьэкІащ) пэрытащ.

СэІэдулэ ныбжьыщІэ дыдэу усэ итхыу щІидзат, ауэ Хэку зауэш-хуэр къэхьейри, ар и Іуэхужакъым, и еджэнри абы кызыэпиудащ. И адэ Хьэлий зауэм дащри, езыр быным я нэхьыжьыти, анэм и дэІэпыкъуэгъуу къэнащ. Іэщ фермэми, Іэщыхьуэхэм яхэту хьупІэми тесащ. А ильэс-хэм ятеухуауэ абы иужькІэ итхащ «Тыгъэ» жыхуиІэ рассказыр. Абы кышыгыгъэлыгъуэжащ нэмыцэр кышыцхьэщыльэтауэ бомбэ къахиутІыпщхьэу, езым Дзэлыкъуэ хьупІэхэм къуажэ Іэщыр къриху-хыжу кызыэрыригъэлар.

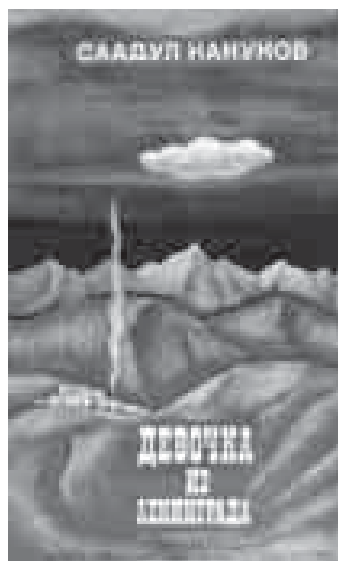
1943 гъэм зауэм уІэгъэ щыхьуауэ Хьэлий къегъээзж, колхозми хохьэж, щІалэ цыкІури абы кыыхэмыкІыххэу мэлажьэ. Ауэ зауэр иуха нэужь, и еджэным пещэж. А зэманым абы зыпищІауэ щытащ адыгэ тхакІуэ Теунэ Хьэчим. СэІэдулэ и тхыгъэ кІапэ Теунэм и архивым хэлъщ: «... Сигу зэи ихужынкъым уеджэн хуейщ жыпІэу зэрытебгъэ-чыныхьар. Зауэ нэужьым а уэ кызыжепІамрэ кызыэпта чэнджэщхэмрэ куэд кысхалъхьащ...»

Курыт еджапІэр къиуха нэужь, Къаныкъуэр Налшык дэт педучи-лицэм щІотІысхьэ, ауэ ильэс докІри, мэкъумэш техникумым зрегъэ-дзыж. Зэрысабийрэ губгъуэм ит, еджэным щІэхьуэпс щІалэщІэм зыкІи къегугъуэкІакъым мэкъумэш, Іэщ гъэхьун Іуэхум теухуа щІэныгъэр. Техникумыр фІы дыдэу къеухри, ар районым ягъэкІуэж Щоджэн-цыкІум и цІэр зезыхьэ колхозым и зоотехник нэхьыщхьэу. Лэжьы-гъэм пэроувэ, ауэ тхэн Іуэхум хуиІэ хьуэпсапІэр кызыэреблам теухуауи къеІуатэ: «Махуэ лэжьыгъэр кызоухри, пщыхьэщхьэ къэс си тхыгъэм пызощэ, повесть езгъэжьам иужь ситщ...» – апхуэдэу кыщІедзэ абы па-сэу итха «Схуэмыубыд хьуэпсапІэ» повестыр. А хьуэпсапІэращ ІэнатІэ хэубыдыкІам пэрыт щІалэм аргуэру Налшык къезыгъэгъээжэу еджэ-ным пезыгъэщар, пединситутым щІэзыгъэтІысхьэжу къезыгъэухы-жар. 1949 гъэм ар Советскэ районым ягъакІуэ, газет кыдыгъэкІыныр зэтриублэныр и къалэну. «Путь к коммунизму» газетым и редактор нэхьыщхьэ мэхьу, ауэ ильэсищ зэрыдэкІыу и ІэнатІэр ирагъэхьуэж – Аушыджэр къуажэм щызэхэт колхозым парт секретару ягъакІуэ. А кол-хозым и япэрей ІэщІагъэмкІи щолажьэ СэІэдулэ. Езыр тхэну хуейщ, арщхьэкІэ кыыхуагъэфашэ лэжьыгъэхэр тхэным пэІэщІэ зыщІи, и гьащІэр кызыэрекІуэкІым пэщІэтрэ и хьуэпсапІэмкІэ еІэу йокІуэкІ.

СэІэдулэ тхэным зыщритыпар 60 гъэхэращ. Прозэм дехьэх икІи зытетыхьыну темэхэр мыувыІэу къелъыхьуэ. ЯпэщІыкІэ, зэры-жытІащи, усэкІэ къригъэжьат. Абыхэм ящыщу хьума хьуар мащІэ дыдэщ, ауэ а мащІэми кыыхощ и гу къабзагъэмрэ и мурад нэхухэмрэ. И рассказхэм ящыщ зым зэрыщыжиІэмкІэ, 1943 гъэм абы усэхэмрэ поэмэрэ итхащ нэмыцэ зэрыпхьуакІуэхэм ди зауэлІхэр зэрапэщІэтам теухуауэ. И усэхэм щыщ зыбжанэ «Къэбэрдей» литературэ альмана-хым кыйтеухуауэ щытащ. Апхуэдэщ «Сэлам гуапэ узохыр», «Анэм и япэ гуфІэгъуэ» жыхуиІэхэр.

А зэманым кьэралым кыщекIуэкIа зыужьыныгьэмрэ абы щIалэгьуалэр зэрэхэтырэ я шапхэщ «Анэм и япэ гуфIэгьуэ» усэр. Абыхэм прозэ жанрым иту кьакIэлъыкIуащ гьэсэнныгьэм, Хэкум хуаIэн хуей фIылгагьуныгьэм кьыхуэзыгьэуш тхыгьэхэр.

60 гьэхэм я кIэуххэм, 70 гьэхэм я пэщIэдзэхэм адыгэ (кьэбэрдей) литературэм роман жанрыр япэ щичарэ щытепщэу апхуэдэт. А зэманрац зи цIэ кьитIуа «Схуэмыубыд хьуэпсапIэ» повестыр СэIэдулэ щитхар (1963). Ар зытеухуар езырат, тхэным зэрыпэрыувэ щIыкIэмрэ и гугьапIэхэмрэт. ИужькIэ етх «Адэм и льэужь» зыфIища повестыр, ар революцэ гупсысэкIэ гьэнщIат. СэIэдулэ и гьашIэм теухуауэ кьиIуэтэжахэмрэ итха-кьыхуатхыжахэмрэ ятепщIыхьмэ, ар тхакIуэ IэщIагьэм хэпщIа хьунымкIэ зи псалгэ, зи чэнджэщ нэхь зэхихар Теунэ Хьэчимрэ осетин тхакIуэ цIэрыIуэ Джатиев Тотырбекрэщ, а тIум СэIэдулэ яхуэзэу щытащ, жаIэм мыхьэнэ ириту, езыхэми гулгытэ кьыхуащIу. Сыт зытриухуэнур и япэ тхыгьэ иныр? Мис абыкIи чэнджащэрт Кьаныкьуэр. ИкIэм-икIэжым кьыхихар езыр фIыуэ зыщыгьуазэрэщ – зауэр, зауэ нэужь зэманыр, абы зи сабиигьуэ хиубыда цIыхур. А Iуэхугьуэхэрщ «Ленинград кьикIа хьыджэбэ» романым льябжьэ хуэхьуари.

Ильэс плIыщIым щIигьу ипэкIэ кьыдэкIа а романым ущеджэжкIэ псом япэу гу зылыптэр куэдым ядумылгагьу фIагь мыбы зэрэхэлырщ: удихьэх зэпыту, и кIэм унэджысыху уимыутIыпщу уиIыгьщ. Ар бгьэщIэгьуэнутэкьым, зэныкьуэкьу, зэпэщIэт наIуэхэр хэту щытамэ. Кьэхьухэр кьызэриIуатэр цIыху зэпIэзэрытым и псалгэкIэкIэщ. ИтIанэми, Кьаныкьуэм кьиIуатэм уохьэри, укьыхэкIыжыну ухуэмейуэ адэкIэ кьэхьухэм укIэлъопль. УзыIэпешэ ехьэкI-кьехьэкIрэ фэрыщIагьрэ зымыщIэ тхакIуэм и псалгэм.

ЖытIам и щыхьэтщ романым щыщ пычыгьуэхэр «Ленин гьуэгу» газетым кьытрадзэн щызэпагьэужам цIыхур абы кьызэрыщIэупщIамрэ кьыпащэну зэрыщIэлъэIуамрэ. Зы кьуажи кьэна кьыщIэкIынтэкьым

тхыгъэ кыздимыкIа, къатхэрт унэгуащэхэр, егъэджакIуэхэр, хъупIэм тес Iэщыхъуэхэр, нэхъыжьхэр.

«Ленинград кыикIа хъыджэбз» романым кыщиIуэтэжам и нэхъыбэр СэIэдулэ езым и нэгү щIэкIащ, игъэващ иджыри щIалэ цIынэу. Мыр езыр зытеухуар зауэ зэманым бийм IэщIыхъа щIыпIэм кыщекIуэкIа псэукIэ хьэлъэрами, тхакIуэм и гупсысэр зауэм Iутхэм я лIыхъужыгъэмкIэ гъэзат. Бийм IэщIэль Налшык кыщекIуэкIхэр зэрытлыагъур Рае хъыджэбз цIыкIур зыхэтхэмрэ абы и фэм дэкIхэмкIэщ. И квалэ Ленинград псээпыльхьэпIэм ихуарэ Рае и анэр бомбэ кьрадзыххэм иукIауэ, хъыджэбз цIыкIур а гузэвэгъуэм кыххэкIарэ и псэ тIэкIур Налшык кыхъауэ... Сыт абы и натIэ хъунур? Хэт зыIущIэнур? Уоджэ романым, уфIэгъэщIэгъуэну.

Iугъуехь куэд зыгъэва, зауэм пасэу балигъ ищIа сабийр – ар езы тхакIуэм псэкIэ ихъумэ и блэкIарат.

Хэку зауэшхуэм теухуауэ япэм ятхахэм еджэн щIэбдзамэ, зэшыгъуэр, фэрыщIыгъэр ебэкIыу апхуэдэщ. Псалъэ хэлэтыкIахэм цIыхур кыкыуэмыщыжу. Къаныкыуэм и романыр кызыэрыгуэкIыу тхами, ар адреихэм ещхъкыым, цIыхур кыххэщү, абы гукIэ зыхищIэр, псэкIэ игъэвыр уэри зыхэщIэу укъоджэ.

УрысыбзэкIэ кыдэкIам Рае шына, кыикIуэт зымыщIэ хъыджэбз хахуэу кыххощ – ар шаблон, зэшыгъуэ образхэм нэхъ хуокIуэ.

АдыгэбзэкIэ тха романым цIыхугъэмрэ хьэл-щэн дахэмрэ зыхэлъу кыщыгъэлъэгъуа хъыджэбзыр нэгъуэщIщ, нэгъуэщIуц кьэхъукъащIэхэри абы зэрыщызэхэхуэнар, зы мащIэм адреи мащIэр кыкIэлъыкIуэрэ зыр зым пыувэжу. Урысыбзэм ину кыгуэгъэхуарэ хэлэтыкIа-гъэбэтауэ псори кыщыгъэлъэгъуащ. ЛIыхъужыгъэри, хэкум хуалэ лъагъуныгъэри кыххощ адыгэбзэкIэ тха романым, ауэ ар зыгъэщIагъуэ, хэлэтыкIа псэлъэкIэм хуэхейщ.

Рае псээпыльхьэпIэм ихуэри, Iэщэ кыищтэн хуей хъуащ. Техуэ-темыхуэми, Iэщэр егъауэ. Техуауэ, фашистхэм ящыщ иукIауэ кыщIокIри, ар газетым ятх. Езы хъыджэбзым газетыр егъэщIкIу, фашистхэм ялъагъумэ жиIэу шынауэ... ИтIанэ и анэшхуэм и гъусэу я псэупIэхэр яхъуэж, Iэпхъуэшапхъуэм щIадзэ... Ар адыгэбзэм – езы романым зэрыхэтращ. Урысыбзэм Рае зэрыхэтыр щIалэ цIыкIу хьэлущ, и щхьэщыр кIэщIу щIэщарэ щIалэ щыгъынкIэ хуэпауэ, абыкIэ езыми зыгъэщIагъуэу.

Рае кызыэрыгуэкI хъыджэбз цIыкIут (адыгэбзэм зэрыхэтыр), икIи абы игу щыщIэхэр, зэгупсысхэр, зыщIэхъуэпсхэр апхуэдизкIэ уи фIэщ хъууэ къетхэкIаци, гъащIэм узыщыхуэза гуэру кыпщохъу. Зауэм Iут и адэр бийм и лъэныкыуэ хъуауэ хъыбар щыIэщи, мис абы и щхьэр кьригъэлэтыркыым, гуфIэгъуэ тIэкIу кыльбэлэсами IэщIегъэхуж. И гур еудыхауэ, ауэ махуэ къэс кьэхъухэм хэту, псэуну еIэу, езым зыхъуэжу, балигъ хъууэ – хъыджэбзым щэхуцIыкIуу зэрызиужыфар кызыэрыгъэлъэгъуар романым и ехъулIэныгъэ наIуэрэ пэт, зэзыдзэкIахэр абы блэпльыкIащ, щыщ гуэри хамыгъэхъуэ.

«Ленинград кыикIа хъыджэбз» романыр теухуащ зауэ зэманым нэмыцэ зэрыпхъуакIуэхэм яубыда щIыпIэм кыина цIыхухэм я бэшэчагъымрэлIыгъэмрэ. ЛIыхъуж нэхъыщхьэу хэт хъыджэбз цIыкIум и гугъу

пщІымэ, абы и гурыгыу-гурыщІэхэр нэхьыбэу зэхьэлІар ІуэхугьуитІщ: и адэр хэкум епщІыжауэ зэрагыэкьуаншэм зэрыригузавэмрэ и гьусэу кьэна и анэшхуэ сымаджэрилэм щхьэкІэ игу зэрыхэщІ зэпытымрэ.

Зауэр иджыри кьыздэмыса Налшык кьокІуэ Раерэ и анэшхуэмрэ, зауэм Іут и адэмрэ бомбэр кьыщытрагьэлъальгэм Харьков вокзалым деж щыфІэкІуэда и дэлъху нэхьыщІэ цІыкІумрэ я хьыбар ищІэркьыми, аращ и гур дзапэкІэ иІыгыу зыпэплъэр. А вокзал дыдэм деж зауэлІхэм яхэт дохутыр Кьэлэжьокьуэ Мэжид зэрымыщІэкІэ щыхуозэри, аращ фызыжьымрэ хьыджэбз цІыкІумрэ НалшыккІэ кьезыгьэунэтІыр – иухагьэнт а тІур ажалым кьелыну. Мэжид ахэр кьегьэгугьэ зауэм Іутымрэ кІуэдамрэ я хьыбар кьыщІэну.

Мазэ бжыгьэ докІри, Рае зыкьыхуегьазэ Мэжид и ныбжьэгьу корреспондентым, абы и щхьэр кьыфІэхуауэ кьыІуатэр хьыбар Іейщ: Рае и адэ майор Димитриев Николай махуищ зауэ нэужьым, Киев и Іэшэлъашэхэм деж бийм защригьэубыдащ. Нэмыщэм и лъэныкьуэ зыфщІ жиІэу зауэлІхэм закьыхуигьэзауэ щыхьэт техьуэхэри щыІэщ...

Рае а зэхихьр и фІэщ хуэщІыркьым: «Ар пэжкьым! Си адэр, дэ фІуэ дыкьэзылбагыу ди адэр, Хэкум щхьэкІэ, дэр щхьэкІэ и псэр итыфынущ абы! Ар епщІыжакІуэ хьунукьым!» Дапхуэдэу и гур имыкьузми, а хьыбар шынагьуэр хьыджэбз цІыкІум и закьуэ кІуэцІыкІыщІэкІэ егьэв – анэшхуэм жриІэмэ, а сымаджэр абы кьемылынкІэ зэрыхьунур кьыгуроІуэри.

Илъэс пщыкІуищ зэрыхьур Рае, абы и псэ кьабзагьымрэ гу кІуэцІылгьымрэ узыІэпешэ, и анэшхуэр имыгьэлІэн щхьэкІэ сытри ищІэнущ, езыми зыхигьэкІуадэ хьунукьым. Бийр Налшык кьобгьэрыкІуэ. Раерэ и анэшхуэмрэ куэд я фэм докІ, цІыхубзым сытри ишэчынущ и кьуэрылъху хьыджэбз цІыкІум щхьэкІэ. ИкІи анэшхуэм и насып кьихьынущ текІуэныгьэм нэс кьэпсэуахэм яхиубыдэну, иужькІэ еджапІэ щІэс Рае и ехьулІэныгьэхэми щыгуфІыкІынущ, тхьэмыщкІафэ кьызэрытримыгьэуэныр и кьалэн нэхьыщхьэу илгытэу.

НтІэ, мис апхуэдэ зэхуцытыкІэ дахэр, псэ кьабзагьуэ анэшхуэмрэ Раерэ яку дэлъыр хэткьым урысыбзэкІэ кьыдэкІа тхылгьым. Абы нэмыщІ, кьэралым епщІыжын Іуэхур а зэман шынагьуэм кьызэралгытэу щытамрэ абы хиубыдахэм я Іуэхур хэплъэгьуэ дыдэ зэрыхьумрэ адыгэбзэм куууэ щызэпкьырихэми, урысыбзэм хэбгьуэтэнукьым.

Адэр Хэкум епщІыжауэ кьэІуа хьыбарыр романым и пэщІэдзэхэм деж кьыхохьэри, и кІэухым дежщ тхылъеджэм пэжыр кьыщищІэр. Рае щэхуу псэкІэ игьэвыр а Іуэхугьуэращ. И гьащІэм кьыщекІуэкІыу хьуар зэлыгытари аращ, и гуфІэгьуэр кьыІуригьэхужрэ и гуауэр игьэбагьуэу.

ТекІуэныгьэр кьэралым кьехь, налшыкдэсхэми мамыру псэун ирагьэжэж, ауэ хьыджэбзым и щэху бзыщІам и гур хегьэщІ, и фэкІэ зыми закьрымыгьащІэу, и анэшхуэми а щэхур щибзыщІ зэрыщысхьым кьыхэкІыу. Езыр фІы дыдэу йоджэ, хьэл-щэн дахэ егьэлбагьуэ, кьэзыщІыху-кьыІуплгьэхэр и теплэм кьыдехьэх... И гурыгыузым ириудыхын дэнэ кьэна, псэ кьабзэрэ дзыхь зытепщІэ хьун хьэл зэпІэзэрытрэ зиІэ цІыху дахэ кьыхокІ Рае.

Хыджэбзым я унагъуэ щэхур ибзыщI щхьэкIэ, щIыи зэрыхуэмы-упсынур кыгуроIуэ. Зауэм Iутхэм я унагъуэхэм ахьшэ иратырт, Рае и адэм щхьэкIэ ягъэува пособиер къахьати, хыджэбз цIыкIум ар къищтэн идактым – кыыхуэщтэнутэктым. Мис абдеж анэшхуэми къещIэ Iуэхур зыIутыр... «ЦIыхум я нэгум хуиту сыщиплэфынур сэ езыр пэжым сытетмэщ», – жи Рае.

Палъэшхуи дэмыкIыу къащIэ унагъуэ цIыкIум и щэхур: пособиер Рае собесым ехыж, мазэ докIри, Димитриев Николай Хэкум ещIыжащи, унагъуэм ахьшэр трахыж жиIэу, а хыбарыр зэльащIыс.

ЦIыхум Iапэ кыыхуамышийуэ зыгуэрурэ гъащIэм хэпсэукIын папщIэ, Рае и унэцIэр ехъуэж, анэшхуэмрэ абырэ щIэрыщIэу псэун ирагъажьэ, ауэ къралым ещIыжахэм я унагъуэхэм яхэту щIыпIэм зэрырашынумкIэ хыбар кърагъащIэ. Сыбырым яшэнухэм яхэту хыджэбз цIыкIумрэ фызыжымрэ вокзалым кытохутэ. ЕщIыжакIуэхэм я благъэ-Iыхьлыхэм уахегъаплъэ тхакIуэм абдеж. Уи гур ящIегъэуэ.

Я насып кърехьэкI, зыгуэр къадоIэпыкьури, Раерэ и анэшхуэмрэ дамышу къагъанэ – апхуэдэ кыщыхьур зээмызэххэт. Бийм зэтрикьута, зэхэфыщIа кълэ уэрамхэм кыдохутэж а тIур.

ТхакIуэм кьехьулIахэм ящыщ кълэм, къуажэм я теплэхэмрэ цIыхухэм я псэукIэмрэ кызэригъэлъэгъуэфар. Налшык кълэ и уэрамхэм удегъаплъэ, зауэм тхьэмыщкIэ зэтрищIа къуажэхэм удешэ, Раерэ и анэшхуэмрэ яужь урегъэувэри, уегъэлъагъу апхуэдиз гугъуехьымрэ тхьэмыщкIагъэмрэ хэпсэукI адыгэхэм я къабзагъыр, я цIыхугъэр. Зауэр щекIуэкIым полицай бзэгузехьэхэм защигъэпщкIуу Рае и анэшхуэр лъаIуэу къуажэ-къуажэкIэрэ дэтащ, зыIухьар нэхь тхьэмыщкIэ дыдэу псэухэм ящыщми, я унэ кIуэцIыр къабзэу, унэм щIашэрэ ягъашхэу, нэху кыщрагъэкIыу апхуэдэт. Фызыжь кхьахэщ Нэхушыр, и закъуэу мэпсэу, абы и унэр апхуэдэу къабзэу дауэ щигъэтыф, езыми ишхын дэнэ кърихрэ желэри Рае егъэщIагъуэ. Нэхушыр и гьунэгъухэр кыдоIэпыкьу – адыгэм я псэукIэр апхуэдэщ, тхьэмыщкIэр и закъуэу къагъанэрктым, зауэр екIуэкIми, а хабзэр якъутэрктым.

Мырат хабзэри, мырат адыгэхэр зэрыщытари жиIэу тхакIуэм кърибжэкIырктым, атIэ романыр езыр зэрызэхэлъыр апхуэдэуш – лIыхъужьхэр зопсалъэ, къаIуатэ, зэхуозэ, зыр зым доIэпыкьу...

Тхыгъэм и кIыхьагъкIэ авторым иубыдауэ иIыгъыр ар зытеухуа пщащэм и лъэныкъуэраш – абы и гъащIэ еплъыкIэр долъагъу, и псэм зэрызигъэкъабзэм дыкIэлъоплъ. И псэр зэригъэнэхъапэрагъэнщ – и теплэм куэдрэ и гугъу ищIырктым. Нэмыцэ сэлэтым, Рае кыIуплъа нэужь, жиIэу зэхыдох: «хыджэбз зэхэфIея цIыкIу». Зыкъом дэкIауэ щыгъуазэ дохъу: Рае къамыщIыхун щхьэкIэ щIалэ цIыкIу щыгъын щитIэгъэн хуей хьуащи, ар хуабжьу къохьэлъэкI, хуейтэктым абы. Урысыбзэм зэрыхэтымкIэ, Рае щIалэ цIыкIуу зэрыхуэпам ирогуфIэ, ирогушхуэ, абы трегъуэ.

Адыгэбзэ романым и кIэм дыноджысри, мис абдеж щыдолъагъу пщащэм зэрызилъэщIар. Романым и фIэщыгъэцIэр – «Ленинград кьикIа хыджэбз» жыхуиIэ псалъэхэм дыщрихьэлIэр и кIэхураш.

Рае кьэзылыагьухэр, техникумым щІэтІысхьэну зэхэт щІалэгьуалэр кьыкІэлыпльурэ кьызэреджэр арац – Ленинград кьыкІа хьыджэбз!

Техникум пщІантІэм кьыдохьэ хьыджэбз экІуж, бостей пльыжь дахэ цыгьыу, тхакІуэр мис иджы топсэлыыхь абы и теплэм: и щхьэ-цыгьуэр зыуэ ухуэнащ, и пэ цыкІур кІагуэу пІэтІинэщ. Таурыхь-хэм кьыхэувыкІа тхьэлухудхэм хуэдэщи, псоми кьахощ. Гугьухь-ри гуауэри щхьэщыкІыжри, лъэужьыншэу кІуэдыжащ. Цыхупсэр псыхьа зэрыхьуам и шапхьэу, романым хэт хьыджэбзым игу-и щхьэ щІызэтельыр зэрыцыкІурэ игьэв бэлыхь кьомым кьелащи арац, кьабзэу, цыхугьэшхуэ хэлъу балигьыпІэм иувэфащ пщащэр. Мис апхуэдэу зи псэр зыпсыхьыфаращ авторым икІэм-икІэжым пэжым иришалІэу зигу игьэпсэхужыр – Рае и адэр Хэкум ещІыжатэкьым, шыуагьэкІэ ещІыжакІуэхэм хабжауэ арат. АдэкІэ сыт кьэхьунур? Ар Іуэхукьым. Псом нэхьрэ нэхьапэр – Ленинград кьыкІа хьыджэбзыр хуиту дунейм тетщ...

УрысыбзэкІэ шыІэ тхыгьэм Рае балигь хьуауэ щытлыагьуркьым, апхуэдэ зэхьуэкІыныгьэхэри и гьащІэм кьыщыхьуркьым.

Адыгэбзэ тхыгьэм и кІэухым укьызэщІиІэтэу дуней мамырым и гуфІэгьуэр кьыхощ. Романыр зытхам фІы дыдэу зыхищІэрт зауэр зыгьэунэхуауэ иужькІэ гьащІэ мамырым хэпсэукІ цыхум и гуфІэгьуэм и куууагьымрэ и мурадхэм я дахагьэмрэ.

Романым и повесть варианту урысыбзэкІэ кьыдэкІам еджахэми зытхами дагьуэ хуащІакьым. Кьаныкьуэр езыр сыт абы арэзы щІытехьуар жыпІэмэ, зэрыхуэдгьэфащэращи, СэІэдулэ и фІэщ хьу-щэртэкьым ар Москва кьыщыдэкІыну. ТхакІуэхэм я союзым хэмыту, езыр-езыру тхыль тедзапІэм иригьэхьа романым зыгуэр еплыхьхэну. Зы махуэ гуэрым СэІэдулэ и кьуэш нэхьыщІэ Хьид кьалэ тхыль шапІэм щІыхьауэ «Девушка из Ленинграда» тхыль цыкІур кьылгьэ-гьуащ – гуфІэу и кьуэшым а хьыбарыр хуихьащ... Дапхуэдэ щІыкІэм иту кьыдэкІами, зытхам дежкІэ ар гуфІэгьуэшхуэт, ехьулІэныгьэт.

Кьызэрыхэдгьэщаци, романыр хуабжьу ягьэкІэщІат... СэІэдулэ и гьащІэм теухуауэ итхыжахэм дыкьыщоджэ мыпхуэдэу: «... романыр повесту Москва «Детгиз»-м кьащтащ. ЯпэщІыкІэ планым роману, лист 16 хьууэ, хагьэхьат, ауэ зыгуэрхэр яужь ихьэри хэпсэлыыхьащ, кьыдрамыгьэгьэкІыхьхэну. ИкІэм-икІэжым «Детгиз»-м и унафэщІ Каримовэр ирагьэкІуэтри, лист 16-р пщыкІуз ищІащ, романыр повесту кьыдагьэкІащ...» Хэт зэран хьуами ильэс плыщІ дэкІа нэужь зэхэбгьэкІыжкІэ мыхьэнэ иІэкьым, ауэ тхыгьэ купщІафІэм уеджэжу и фІагьым цыхум гу лъебгьэтэжыныр игьуэщ.

КЪЭЖЭР Иннэ,

филологие щІэныгьэхэм я кандидат

КЪАНЫКЪУЭ СэІәдулэ ЛЕНИНГРАД КЪИКИА ХЪЫДЖЭБЗ

Романым щыц нычыгъуэхэр

Техникумым еджэн щыщІидза япэ махуэм Рае аудиторием щыщІыхьар звонок къеуэу студентхэр псори я тІысыпІэ тІысыжа нэужьщ. Хъыджэбзыр щІыхьэри къызэтеувыІэжащ, езыр зэтІысылІэн стІол нэщІ кЫлгыхьуэу. Ар таурыхьхэм хэт тхьэІухудхэм хуэдэу дахэт, Іапкълъэпкъ зэкІужт, хэлэтыкІатэкьым. И щІыбагьымкІэ зэщІэмыкъуэпауэ щытеутІыпщхьа и щхьэцыр зэщІэлыдэрт, хьэуазэ плыфэу; и нитІ хуэнэщхьейфэу къыпІуплър нагъуафэ-щхьуафэу къылыдыкІырт, и пэр хуэпэтІинэ мащІэу нэкІу хужь дыхьэрэным декІурт, и набдзэхэр хуэсырыху мащІэт, ауэ къурашэу зээмызэ хэлгытырт, езыр жьэгьухут, тхьэрыкъуэ пщэхут, Іэдэбу зекІуэрт. Ар аудиторием щІэмыхьэ щІыкІэ зэщІэвэу зэхэса студентхэр щым зэрыгъэхьуауэ абы къеплгырт, я жьэр Іурыхуарэ я нэр мо дахащэм къытрамычыфу. Рае зричыжри, къылгъгъуа тІысыпІэ нэщІым хуиунэтІащ, зэрыІэдэб зекІуэкІэу. ЩІалэхэми хъыджэбзхэми я щхьэр ираІуэнтІэкІырт Рае здэкІуэмкІэ. Ахэр абы кІэлгыплъащ ар икІэ дыдэ стІолым нэс кІуэуэ планэпэм дэтІысхьэху. Рае а здетІысэхам и тхьэкІумэм кЫІуэрт щІалэхэр зэхьуацацурэ езым теухуауэ къажьэдэкІ псалгъэхэр:

90

«Ленинград кЫкІа хъыджэбзц ар».

Рае зэтІысылІа стІолым къыбгъурыт курыт сатырым щІалэ гуэр дэст, лъэпкькІэ адыгэу фэ тету, и тхьэкІумэр тегъэхуауэ урокым едаІуэ фІэкІа, и ижырабгъукІэ къыщыс хъыджэбзым зикІ хуемыплъэкІыу. Лекцэм зэредаІуэм хуэдэурэ, Рае зээмызэ абы хуеплъэкІырт, и нэкІубгъум фІэкІа имылыагъуми. Гу лыитэрт а зы щІалэм фІэкІа къэмынэу, япэ еджэгъуэ сыхьэтыр зэфІэкІыху, нэгъуэщІ стІол бгъэдэс, жыжъуи къыщыс щІалэхэм мызэ-мытІэу я щхьэр къраІуэнтІэкІыурэ къызэреплгъым.

Апхуэдэурэ екІуэкІащ сыхьэтитІи, щыи, плІыи... Ауэ Рае зэи хущІэкъуакъым къыздеджэхэр зэзгъэцІыхунщ, зыгуэрхэр ныбжьэгъу къэсщІынщ, жиІэу. Зыщагъэпсэхум деж, ар щхьэгъубжэм кІэрыувэрти кІэрытт дэплъу, жьы къабзэ зыщІезыгъэхуу щІыбым дэт студентхэм яхэплъэу, е щІэмыкІыххэу щыст, аудиторием къыщІэнахэм зэжраІэм щІэдэІуу, зээмызи абыхэм яхуеплъэкІыу. Рае и сэмэгурабгъу сатырым къыщыбгъурыс щІалэри цІыхухэмыхьэт, псалгъэгъуейт, укІытэхт. Хъыджэбзым къыщІакІэт абы и цІэ-унэцІэр: Бэрычэт СултІан, икІи зээмызэ еплгырт, дауикІ, мыр Ларисэ и дэлъху укІытэхырагъэнщ, жыхуиІэу...

... Зэгуэрым, историемкІэ егъэджакІуэм и лекцэр иуха нэужь, Бэрычэтыр абы еупщІащ нобэрей темэм хиубыдэ Іуэхугъуэ гуэркІэ. Студентыр зыщІэупщІам историкыр зы дакъыкьэкІэ хигъэгупсысыхьащ, икІи и щхьэр игъэкІэрэхьуащ, апхуэдэ упщІэр фІэгъэщІэгъуэну. Студентым и упщІэм жэуап иритыху, ар аудиторием щІэсхэм гурыІуэгъуэ ящищІыху, урокыр иухри, звоноки къеуащ. А дакъыкьэм ирихьэлІэу егъэджакІуэм и кІэух псалгъэу жиІащ:

– Бэрычэтым къызитар упщІэ гъэщІэгъуэнщ икІи гугъуц. Сэ абы сыкъыгъэуІэбжьащ, жэуапыр зэрестыжыну щІыкІэр къысхуэмыщІэу.

Апхуэдэ уппцэ бэлыхь кышчызэптыфакцэ, товарищ Берикетов, уэ хуэмыхууи уеджэну кышцэцкынкыым, пхузогъэуэ «тху». Ауэ бжесцэр мыраш: урысыбзэр фцыуэ зэгъащцэ. Бзэр умыщцэу, жыжъэ укцуэфынкыым.

Рае ильэгъуащ историкыр кышчыщытхъум, Сулътцан плъыжъ кызырэыхуар, гу лъытащ бзэр зригъэщцэну чэнджэщ кышцритым, ар зэуэ егъэджакцуэм зэрыхудэплъеям, и щхъэр цэауэ, кыжрацэм хэгупсысыху, и ныкысаныгъэр куууэ зыхищцэу зэредэцуам.

Кыкцэцкынкыуэ махуэм физикэмкцэ езыгъаджэм Сулътцан доскам кыдишащ. Урысыбзэмкцэ ещцэкыуауэ пэтми, физикым и уппцэхэм абы тэмэму жэуап иритащ, ауэ кърита задачэхэр фцыуэ хуэщцыжакыым. Физикым абы оценкэу «плцы» хуигъэуващ, теориер зэрищцэм хуэдэу практическэ задачэхэри ищцыфу зригъэсэнэу кыжрицэри.

Ещанэ махуэм а Бэрычэт дьдэр доскам кыдишащ математикэмкцэ езыгъаджэм, ауэ кърита задачэхэр хуэщцэжакыым. Апхуэдэу щыхъум, егъэджакцуэм абы оценкэу «тцы» хуигъэуэври игъэщцысыжащ.

Рае гу лъитэрт математикэмкцэ кызырэыкцэрыхур студент щцалэм хуабжыу кызырэытехьэлъэм, зэригъэщцэжэагъуэм. Езы дьдэми, кызыыхыр кыыхуэмыщцэжу, игу щцэгъурт щцалэм, фцэпсэкцуэдт. Андрей предметхэмкцэ хуэмыхуу еджэу щытатэмэ, жыпцэ хъунт абы зэреджэфын акыыл имыцэу, техникумым гугъу зыщцыщригъэхьыни, зэманыр щцыщигъэкцуэдыни щымыцэу. Арщхъэкцэ белджылыт ар еджэным зэрыхуэгурыхуэр, фцыуэ зэреджэфынур. Атцэ сыт абы математикэр щцимыщцэри? Сыт историемкцэ «тху» кышццыхьыфыр, мыдрей математикэмкцэ «тцы» кыыхьынкцэ щцэхьур?.. Рае и гум къэкцыжащ зауэм хэкцуэда Мэжид, абы и щхъэгъусэ Дахэлине, ипхуэ Фатцимэт, и гум къэкцыжащ Луси, Лариси, Мухъэрбийкцэ, дядя Мыхъмуди – зэман гугъухэм езым щцэгъэкъуэн кыыхуэхъуахэр. Щыхуфцэ куэд яхэтщ адыгэхэм. Пщцэну щыткыым, мы Бэрычэтри яхуэдэу кышцэцкынкыи щысабиигъуэм кышчыщцэдзауэ Къэбэрдейм щыщцыхуахэм. Сыт-тцэ иджы Рае абы щцыдэмыцэпыкыупхъэр, зы предметкцэ кыкцэрымыхуу еджэ хъун пащцэ? Атцэми, а щцалэр Ларисэхэ щэунэкъуэщцэкцэ, и дэлъху дьдэрагъэнкцэ щыхъунукцэ? Школным щыщцэса ильэсхэм хъыджэбзыр дэцэпыкыуфу щытащ кыкцэрыху еджакцуэхэм, зьдэцэпыкыухэр тцэкцуэ-тцэкцуэрэ мыдрейхэм яльэщцыхъэжу, оценкэфцэ къахь хъужу щытащ...

Рае анэшхуэм ирицуэтылцэщ и мурадыр, икцэ и псалъэхэм я кцэу-жыу жрицэщ:

– Уэзгъэлъэгъуащэрэт, нанэ, ар зэрыцэдэбыр, зэрыукцытэхыр! А щцалэр апхуэдищцэ мэкцытэри, и нэ кышцхуигъазэу къоплъыфыркыым, сибгъукцэ зэрыщыс къудейм щхъэкцэ абы бэлыхьы ишэчыр зыхуэдищыр пщцэнкыым. Сщцэркыым абы дэцэпыкыуэгъу сызэрыхуэхъуну щцыкцэри.

– Сыт, си псэ тцэкцуэ, абы гугъуу хэлъыр? – жицэщ анэшхуэм. – Зы гуп фыщыхэскцэ, жэцэ мыраш, сыбдэцэпыкыунущ, жыцэ. Цуфцэу зыдищгъэцэпыкыунущ.

... Арщхъэкцэ Рае гугъу дэмыхьы къэхууцэжакыым и мурадымкцэ щцалэм епсэлъэныр. Щцалэм нэрылбагъуу зыщыщхуэмэрт хъыджэбзым и нэгум пэщцэхуэным, зыкышцидзей зэпытт. Рае фцэищгъуэджэт езым япэ зригъахуэу хэгъэррей зыхуищцыныр.

Щцалэм хуэзэну таучэл щыщцэкцэ, хъыджэбзыр зэуэ цэнкун къэхурти щцилъэфыжырт: «Хъунуц-тцэ, дьзэцэуцэплъынкыищ иджыри, деплъынкыищ абы дяпэцэ и щытыкцэнуэм», – жицэу.

АрщхэкIэ СулытIан а зэрыхамэгу-хамашхьэт, зэрымышIт. Мыбдежым Рае мурад ищIащ щIалэмрэ езымрэ ээжралэр нэгъуэщIым щызэхамыхын щIыпIэ зыщыхуигъээнун. ЯпэщIыкIэ абы зригъэщIэнц Бэрычэт Ларисэ ищIыхурэ имыщIыхурэ. АдэкIэ зэрыхур пльагъунц. Ауэ дауэ хуэза хьуну и закъуэу? Ахьа, къищIащ: занятиехэр псори зэфIэкIрэ, студентхэр шхалэм кIуауэ къыщыщIэкIыжкIэ, къыфIэмыIуэху щIыкIэу зыбгъуригъэхуэнц.

Апхуэдэ мурадкIэ, занятиехэр зэфIэкIа нэужьым, Рае учебнэ корпусым зыкъыщIигъэнащ, корпусым ищхьэрабгъу лъэныкъуэмкIэ, агрономхэр зыщеджэ аудиторием щIыхьэри щхьэгъубжэм дэплъу уващ, СулытIан шхалэм щыкIуэр зригъэлыагъуну.

Студентхэр, я тхыльхэр общежитхэм шагъэтIылыжауэ, зым адреир и ужь иту кIуэрт шхалэм. Мыгъуэу хьыджэбзым къильэгъуащ СулытIани. ЩIалэр шхалэм кIуэрт, лъагъуэ цIыкIум тету, и закъуэу, и щхьэр щIэIуарэ хуэму бакъуэу.

«Тхьэм ещIэ ар зэгупсыс, – жиIэрт Рае игукIэ, – «тIу» кIыхьар зэрикъутэжыну щIыкIэра? Абы ищIэххэркъым сыдэлэпыкъуну мурад зэрысщIар».

Хьыджэбзым учебнэ корпусым къыщIэкIри шхалэмкIэ игъэзащ, Бэрычэтым кIэлъыпIащIэу. Шэджагъуашхэр къызэрыратыну чекхэр буфетчицэм иригъэтхауэ, щIалэр шхын къеIыхыпIэм екIуалIэрт. Хьыджэбзыми чекхэр къыIихри, абы кIэлъыгуващ. Бэрычэтым шхынхэр ярылъу пщафIэм кърита тепщэчхэр ихьри стIол нэщI гуэрым тригъэуващ, цIыхухэр здэщыс лъэныкъуэмкIэ и щIыбагъыр игъазэри тIысащ.

Рае и Iуэхур мыбдежым къызэIыхьащ: дауэ иджы ар шхынхэр ихьу Бэрычэтым зэрыбгъэдэтIысхьэнур, апхуэдиз стIол нэщIхэм яблэкIыу? Сыт ищIэнт, и курсэгъу хьыджэбзхэм ядэтIысащ. Ар къыбгъэдэххэм зэреуэршэрылIэ щIагъуэ щыIэтэкъым, мыпIащIэу шхэрт, языныкъуэхэм СулытIан дежкIэ плъэуэ: шынэрт теплъэкъукIыу щIэкIыжынкIэ.

Сытми, щIалэм шхэн иухщ, тэджыжри щIэкIыжащ. РаикI зызэпилъэщIыхьыжри псынщIэу абы кIэлъыщIэкIащ. Спорт площадкэм ит пхьэшыкъу кIыхьым деж ар щIалэм щыльэщIыхьэри жриIащ:

– СулытIан, къысхуэгъэгъу, ауэ сэ уэ куэд щIауэ зыгуэркIэ сыноупщIынут...

– Сытыт? – нэщхьыцэу къыхуеплъэкIащ ар хьыджэбзым. – ЖыIэ.

– Сэ Бэрычэт унэцIэм куэд сигу къегъэкIыж... Сэ Бэрычэт Ларисэ си ныбжьэгъу дьдэщ. Ярэби, пцIыхуу пIэрэ ар уэ, Iыхьлагъ сыткIэ къыбгуэмыхьэу пIэрэ?

Мыбдежым СулытIан зэуэ къыпыгуфIыкIщ, и гупэр хьыджэбзым къыхуигъазэри, и нэгур зэлъыIухауэ жиIащ:

– Ар сэ си шыпхьуц... Уэ дэнэ щыпцIыхурэ Ларисэ?

– Сэ фи деж сыщыIэгъащ оккупацэм щыгъуэ, си анэшхуэр си гъусэу. Уи анэ Нафилэ Нэхушыр деж дришри егъэлеяуэ дигъэхьэщIауэ щытащ.

– Уэ у-Рае-тIэ? – къэуIэбжьащ гуфIэу СулытIан.

– НтIэ, сы-Раещ... – хьыджэбзри абы хуэгуфIэжащ. – ПцIэжрэ, шьд IэжьэкIэ дьдэпшыжауэ щытати Налшык гъуэгум нэс?

– Пэжщ... Уэлэхьы, укъэзмыщIыхужат, Рае...

– Сэри занщIэу укъысхуэцIыхужакъым... Бэрычэт унэцIэм шэч сигъэщIат, ауэ сыномыупщIыфурэ иджы къэсащ... Дауэ щыт-тIэ Нафили Лариси?

– Хьарзынэхэц. Ди анэм, япэхэми хуэдэу, унагьуэр зэрехьэ, Ларисэ тыкуэнтету кьуажэм щолажьэ. Фэ дауэ фыщыт, узыншэкьэ уи анэш-хуэр?

– Нанэ узыншэц, иджыри бэзэрым щолажьэ, сэри, мис, сыкьызе-рыплъагьуц... Ларисэ Іей дыдэу сигу кьэкІащ, тхьэ. Пэжц, абы сэрэ дызэхуэзауэ щытащ мазитІ и пэкІэ, ауэ абы лъандэрэ ильэситІ дэкІауэ кьысфІоцІ, си нэ кьокІ слъагьунхэу.

– ХуцІыхьэрэ? Выходной кьудей иІэкьым, итІанэ ар Москва торговэ институтым заочнэу щІэтІысхьащи, зэман тІэкІу кьыхудэхуэми еджэнырщ зытригьэкІуадэр...

Раерэ СултІанрэ я зэпсэлъэныр зэпаудащ я курсэгьу студент щІалэ блэкІыжхэм:

– Уэлэхыи, СултІан, хьыджэбзхэм я нэхъ дахэр кьахэбудамэ, щэху зыщІурэ... – жиІащ зым, щІалэм и тхьэкІумэм кьипсалгьэу.

– УнасыпыфІэц уэ, дынохьуапсэ, – жиІащ адрейми.

Рае адыгэбзэ псалгьэр зэхыщІыкІри, плъыжь кьэхьуат, ауэ и щхьэр ирихьэхри пыгуфІыкІащ, и жагьуэтэкьым Бэрычэтыр щІалэхэм зэрыхэнэІукІым езыми и фІыгьэ зэрыхэлъыр.

– НакІуэ-тІэ, Рае, ди общежитымкІэ, – жиІэри СултІан кьежьэ-жащ, – хьэцІэ утцІынщ.

– Хьэуэ, сэ сыкІуэжын хуейщ, – идакьым Рае, – дызэхуэзэнщ иужькІи.

Мыбдежым щызэбгьэдэкІыжащ щІалэмрэ хьыджэбзымрэ.

... Пщыхьэщхьэ гуэрым Рае лекцэхэм зыхуигьэхьэзыру здэщысым, тхыль гуэр хуей хьуащ. Я еджапІэм и читальнэм кІуэнуги, жыжьэт, абы кьыщынэмыщІауэ, кІыфІ хьуауэ кьалэм уикІыу Затишьем укІуэныр дзыхьщІыгьуэдэжэт... Зауэм кьыша кьулейсызыгьэхэм щыщ зыти, техникумымрэ кьалэмрэ я зэхуаку щІы ІэнэщІым деж нэмыцэхэм зэтракьута школ бгынэжар щытт. Абы и Іэшэлышэм цІыху щахьунцІау, щаукІыпи кьэхьуу студентхэм зэрагьэхьыбарым зыкьомкІи щыгьуазэт Рае.

Тхыльым хуей хьуа щхьэкІэ, Рае техникумым и читальнэм кІуэфынутаэкьым. Іуэхум хэгупсысыхьри, абы гукьэкІ ищІащ техникумым и общежитым Іэпхьуатэмэ нэхъ тэмэму еджа хьуну, икІи темьгуш-хуацэурэ жриІащ анэшхуэм:

– Нанэ, сэ зыгуэркІэ сынольэІунут.

– ЖыІэ, си псэ тІэкІу, сэ уэ пхуэзмышцІэн щыІэ?

– Общежитым сыІэпхьуэну арат, нанэ, хуит сыкьэпщІтэмэ. Урок-хэр зэзгьэщІэн щхьэкІэ куэдым сыхуей мэхьу, ауэ сызыхуейхэр ди унэм щызгьуэтыркьым. Кьыздеджэ хьыджэбзхэм сазэрыпэІэщІэри сигу кьоуэ...

– Ерэхьу, си хьыджэбз, Іэпхьуэ, – жиІащ анэшхуэм арэзыуэ. – Уеджэн папщІэ Іэджи ухуейщ. Ауэ сумыбгынэ. УщыхуцІыхьэхэм деж кьэкІуэжурэ зызгьэлыгьу.

– Нанэ! – Рае гуфІэщауэ анэшхуэм зыщІэхидзащ. – Уэ сэ си псэр узбгынэн дэнэ кьэна, игьащІэкІэ сыпкІэрыкІынукуьым, выходной пщыхьэщхьэ кьэси сыщыхуцІыхьэхэм дежи сыкьэкІуэжынуц...

... Рае общежитым зэрыІэпхьуэрэ махуитІ дэкІауэ, пщыхьэщхьэм кІуащ читальнэм. ЗэрыщІыхьэу зиплтыхьри кьильэгьуащ дурэшым дэсу СултІан лэжыгьэ гуэрхэр зэрищІыжыр. Рае абы и щІыбагьымкІэ щэхуу кьыдыхьэри щхьэпрылъящ: задачэ гуэрхэр ищІыжу арат

щлалэм. Рае абы еупщлалаш макъ щэху дыдэклэ, мыдрей студентхэм зэран яхуэмыхъун хуэдэу:

– Атлэ, дауэ щыт иджы уи луэхур? Къыпхущлэгъэдзларэ?

Щлалэр къэцта щыкълэу къызэплгъэлащ. Къыщхъэщытыр Раеу къыщыщлэкълым, тлэкълуи плыжь къэхъуауэ, гуфлэу къыпидзащ:

– Сыту фыт укъызэрыщлхъар! Къэтлысыт моуэ. Хъууэ зыри къысхущлэгъэдзыркълым.

Рае щлалэм бгъэдэтлысхъэри, стлалым тель тетрадыр къищтащ. Тэлайклэ хэплгъащ ар абы и задачэ ныкълуэщлхэм, хэгупсысыхъащ, тлэкълуи и щхъэр игъэсысу, иужьклэ жилащ:

– Пэжщ, зыри къыпхущлэгъэдзыркълым. Къепль-тлэ мыдэ. Мис мы цифрэхэр кореным хуэбгъэклэуа нэужь, мы тлур зэрыхогъэклэуэдэж... – икълэ дэтхэнэ бжыгъэхэр сытым хуэгъэклэуэн хуейми нахуэ щиллурэ иригъэлгъэуащ.

– Гурылуэгъуэщ, – жилащ Сулыглан, Рае и нэм щлэплгъэн темыгушхуэу.

Рае ищлыжа задачэм ещхъ нэгъуэщлэ зы кърихщ задачникми жилащ:

– Атлэ, мис мыр щлыжи дегъэплгъыт. Итланэ сэ къэсщлэнщ ар къызэрыбгурылуар.

Сулыглан задачэр къритхыкълэри, ищлыжу щлидзащ. Рае абы клэлыплгъырт, бжыгъэхэр зыхуей хуигъэээфрэ хуимыгъэээфрэ къипщытэу. Ауэ илыагъурт щлалэм зыри зэрыхуэмыщлыжыр, и щхъэр щлэншэу зэрикълутэр.

– Мис иджы псори гурылуэгъуэщ, – жилащ хъыджэбзым иужьклэ, щатэри, – уэ еханэ классыр къэбухыху флыуэ уеджами, ебланэм къыщыбджа щылэкълым.

– Къэпщлащ. Зауэр зэран къытхуэхъуащ: си адэр фронтым клэуа нэужь, сэ сымылажъэу хуакълым.

– Дэ иджыпсту зэхэдгъэклэнкълым математикэмклэ укълыщлыкълэрыхум и щхъэусыгъуэр... Дэгъуэ хъуащ къыщыщлэддзэну темэр къызэрытщлар. Дэ япэщлыкълэ щлэрыщлэу дджыжынщ еханэ классым и программэр, иужьклэ ебланэ классым ейм дыхыхъэжынщ. Умыгузавэ, луэхум шынагъуэу зыри хэлъкълым. Лэмал зэриклэ, а уи «двойкэр» пкъутэжынщи, оценкэфлэ къэпхуэ уеджэ хъужынщ.

Рае иджы Сулыглан еупщлыжыртэжымы, чэнджэщ ирихъэлэм арэзы къытехъуэрэ къытемыхъуэрэ зригъэщлэн папщлэ. Хъыджэбзыр щлалэм хущытт нэхъыжыыр нэхъыщлэм зэрыхущытыным хуэдэу, модрейр абы и пащхъэм щыплгъагъурт пэщлэдзэ классым щлэтлысхъа къудейуэ япэу азбукэр зыгурагъалуэм хуэдэу.

... Апхуэдэ щлыкълэ Раерэ Сулыгланрэ ныбжыгъуэ зэхуэхъуащ, мыбдежым тлэми щыщладзащ зэгъусэу урокхэм зыхуагъэхъэзыру, зыгъэпсэхугъуэ зэманхэм я нэхъыбаплэри зэгъусэу ирахъэклэу.

* * *

Раерэ Сулыгланрэ пщыхъэщхъэ гуэрым, зэрахабзэу, урокхэм зыщыхуагъэхъэзырщ читальнэми, къыщлэкълыжахэщ. Сулыглан зыхищлэрт хъыджэбзым и флыгъэклэ пщэдей сыт хуэдэ предметымклэ къемыупщлэми, еплыркъ-ешыркълэми, жэуапхэр зэритыфынур. А зыхэщлэныгъэм ар хуигъэпабгъэрт флыгъуэ гуэрхэм, хигъаплгъэрт гъащлэм хуэщлэращлэу. Щлалэр къэувылэри зиплгъыхъащ, уафэм дэплгъеящ. Вагъуэ цыкълухэм уафэ лгъащлэншэм нащхъэ щызэхуащлырт,

пщыхьэщхьэ жыы мащлэр псэм флэлэфлу кьыпщлхурт, пкьыр игьэжану. Кьыбгьурыт пщашэм щлалэр нэ гуапэклэ хуеплэкьырт.

– Рае, сынолгьэлунут, – жрилащ абы хьыджэбзым, хуэдзыхьмыщлу.

– Сыт, Султлан? Жылэ... – кьыпщлдзащ Рае, зэрихабзэу щэныфлэу, лэдэбу.

– Наклуэ, тлэклу кьэдгьэклухь, дыздыхэгьэт мы пщыхьэщхьэфлым.

Рае щлалэм кьеплгьащ кьэулэбжыагьэфэу, япэу щилгьагьур иджы хуэдэ, иужьклэ мащлэу хэплгьэри, и щхьэр ищлащ: «наклуэ». Ныбжыщлэхэм ягьэзащ техникумым и ипщэрабгьу жыг щлагьхэмклэ.

– Иджы илгьэситху мэхьу уэрэ сэрэ япэ дыдэу дыщызэхуэза лгьандэрэ, – кьрегьажьэ щлалэм, иджыпсту илэ зыхэщлэныгьэм блэкла зэманым хуригьэплгьэжыу. – Псы мащлэ ежэха абы лгьандэрэ...

– Уэ абы щыгьуэ уажьмыжыфэт, – мащлэу пыгуфлгьлащ Рае, – икли зыкьысщыбдзейрт. Иджы зэуэ лгьы ухьуащ.

– Абы щыгьуэ сэ узым сиужыгуат, сызэрыхьури илгьэс пщыклушт.

– Телгьыджэщ, сэри пщыклушт сыхьуауэ арат. – Мыбдежым Рае тлэклу зыщилэжьэу хэплгьэри пищаш: – Султлан, Лусэрэ сэрэ фи деж щхьэклуэу дыныщыклуам дэнэт уздэщылар? Мащлэрэ зысплгьыхьа сэ, услгьагьун си гугьэу, арщхьэклэ зикл си нэгү укьыщлэхуатэкьым.

Султлан мыбдежым кьэнэщхьеящ, икли пидзащ макь дэгүклэ:

– Абы щыгьуэ сэ хьыбарегьащлэ сагьэклуат ди анэшыр зыдэс кьуажэм.

Нэщхьеягьуэ махуэр щлалэм игү кьызэригьэклгьыжам хущлэгьуэжауэ, тлэклурэ щытащ хьыджэбзыр, иужьклэ жилащ:

– Аращ уныщлгьыддэмыклуар уи адэр щызэуа щлгьплэм.

– Абы и ужьклэ сэ лэджэрэ сыклуащ а зэуаплэм, сеплгьащ си адэр зыщлэлгь кьуэшыкхьэми.

Кьэхьея псалгьэмакьыр лгьэныкьуэ зэрезыжын и ужь иту, и ныбжэгу хьыджэбзым тепсэлгьыхьын щлэдзэ Рае.

– Сыту си гуапэ хьуа Ларисэ институтым зэрыщлэтлгьысхьар! Сэ сощлэ, ар еджэфынушт, гурыхуэщ.

– Уэлэхьы, ар еджэнтэмэ, сэращ ахьумэ.

– Умышына, Султлан, мы гьэр кьогугьуэклми, иужьклэ ухэзэгьэжынщ.

– Тлгьагьункьэ... Рае, сэри зыгуэрклэ сыноупщлгьунут, хуит сыкьэпщлмэ.

– Кьызэупщл.

– Уи анэшхуэмрэ уэрэ ди деж фыщыщыхьэщлам, фи унэцлэр зэрыжыфлар Димитриевэушт, щхьэ ебгьэтхрэ-тлэ иджы уи унэцлэр Демичевэу? Аращ сэ, укьэсцлгьыхужами, нэхьыбэу зэхэзешхьуэн ущлэсцлар.

Рае зэщлэувылгьлауэ щлалэм кьеплгьырт, и фэр зэрыпыклар мазэ нэхум хэплгьагьукьыу, гьын кьудейуэ кьызэфлэзэрыхьауэ.

– Мызэклэ сыхьыумыгьэзыхь, Султлан, – кьыпидзащ Рае, щлалэм губгьэн кьызэрыхуимыщлгьынклэ, гуауэм и гур зэрихузыр и псалгьэклэмкли и нэгүмкли налуэу.

– Ухэзэгьэзыхьыркьым, – жилащ Султлан, а луэхумклэ зэреупщлам хущлэгьуэжауэ.

Мыбдежым ныбжыщлитлгьыр щызэрыхэгьэплгьащ, зэжралэжыфщымылэу. Кьалурьупщлгьуат лэфлу зэрызэпсэлгьари, пщыхьэщхьэр зэхуэгуапэу зэрызэдагьаклуэри. Куэд дэмыкьыу ныбжыщлэхэм, зы псалгьы зэжрамылэу, кьагьэзэжаш техникумым.

ЗэбгъэдэкIыжауэ, СулытIан общежитым щыкIуэжым егупсысырт Рае апхуэдизу кыбщIэнэщхъеям и щхъэусыгъуэр кыыхуэмыщIэу. Пэжщ, Димитриевэщ абы и унэцIэу щытар, иджы Демичевэу зэрихъуэкIащ. Сыту пIэрэ, ярэби, ар кызыхэкIар? Мыбы зыгуэр щыщыIэщ.

Иужьрей зэманхэм хъыджэбзыр пIальэкIэрэ нэщхъей къэхурт, и гум кыызэригъыкIыр, гухэщI зэриIэр къапщIэу и фэм зихъуэжу. СулытIан егупсыс пэтми кыыхуэщIэртэкъым хъыджэбзыр зыгъэщхъэ-жагъуэр, абы еупщIу щIэнэщхъейр жригъэлэнуи дзыхъ ищIыртэкъым, зэ щеупщIам кърита жэуапыр ищIэжырти. Апхуэдэ дакыкъэхэм деж, СулытIан хъыджэбзым бгъэдэтмэ, зригъэээкIырти нэгъуэщIыпIэкIэ плъэрт, абы гуныкъуэгъуэ езытар езыра хуэдэ, зигъэкъуаншэ щIыкIэу. ЩIалэм имыщIэн щыIэтэкъым Рае нэщхъыфIэ кыищIыжын пхъэкIэ, ауэ, сыт имыщIэми, апхуэдэ Iэмал кыыхуэгупсысыртэкъым, хузэфIэкIырати, зыри жримыIэфми, и гур щIэгъурт, дэгузавэрт, дэнэщхъейрт.

Анэшхуэр Рае деж зэзэмызэ кыакIуэурэ кыищилъагъу щыIэт. Фызыжбыр икъукIэ щыгъыныджэт, япэхэм хуэдэуи зэфIэтыжыфыртэкъым, кыищIухъырт хуэтхышэу. Абы и теплъэм наIуэ кыипщищIырт ар къулейсызу, гугъуехъ хэмыкIыу зэрыпсэур. Хъыджэбзыр и анэшхуэм IуцIэрт гуфIэгъуэр и нэхэм кыищIэлыдыкIыу, кыищыса дакыкъэм фызыжбым бгъэдэлъадэрт, ар кыищыкIуэнур ищIэу ежъэу щыса хуэдэ.

СулытIан игъэщIагъуэу щыкIэлъыплъ къэхурт а тIум я зэлущIэкIэм, я зэхуэгумэщIэкIэм. Фызыжбымрэ хъыджэбзымрэ яку лъагъуныгъэу дэлъыр щилъагъукIэ, абыхэм пщIэуэ яхуищIым хэхъурт, ахэр и пащхъэм щапхъэу щыувырт, зэрылхузэрыпIу нэхъыжбымрэ нэхъыщIэмрэ зэрызэрылъагъун хуейм и щапхъэу.

... Зэгъуэрым читальнэ залым семинархэм зыщыхуагъэхъэзыру здыщIэсым, щIалэр аргуэру тегушхуэри еупщIащ хъыджэбзым:

– Рае, сэ сощIэ нэщхъеягъуэ гуэр узэриIэр, сигу къоуэ ар зэрызумыгъащIэр. Сынолгъэу, кыызжеIэ уи гукъеяуэр. Сэ сощIэ уи анэр зауэм зэрыхэкIуэдари, уи дэлъху цыкIур зэрыпфIэкIуэдари, ауэ уи адэр... Щхъэ пенсие кыывамытрэ, уи адэр зауэм хэкIуэдамэ? Щхъэ къулейсызу псэурэ уи анэшхуэр?

Иужьрей псалъэхэр щызэхихым, хъыджэбзым, зы пщыхъэщхъэ хуэдэ къабзэу, и фэр пыкIащ, и нэхэм нэпс къекIуащ... И Iупэ цыкIухэр фIызэтеуэу ар щIалэм къеплъырт, кыызэреупщIым и жэуапым пхъэкIэ химыгъэзыхъыну къелгъэу щIыкIэу. Ауэ икIэм, сытми, кыызэрыдэхъея и гу бампIэр ирикъухыжри, и нэпсыр щIилъэщIыкIыурэ жиIащ:

– Пэжщ, СулытIан, сэ сыкъэнащ зеиншэу, анэшхуэм фIэкIа симыIэжу. СфIэкIуэдащ си дэлъху цыкIури...

– А псори куэду гуауэшхуэщ, Рае, ауэ сыт пщIэн, зауэр – зауэщ, уи закъуэкъым насыпыншагъэ зытепсыхар.

– Ари пэжщ, ауэ...

– Сыт гъэра?.. Дэнэ щIыпIэ уи адэр щыхэкIуэдар? – щIоупщIэ СулытIан темыпыIэжу.

Аргуэру хъыджэбзым и нэкIушхъытIым нэпс пIащэхэр къежэхри, тхыль напэ зэгъуэхам теткIуащ, иужькIэ ерагъыу кыидришейурэ макъ щэхукIэ пищащ:

– Зауэм щыщIидза япэ махуэхэм си адэр фронтым Iухъащ, ауэ и зы письмо фIэкIа кыитIэрыхъакъым... Къыгъэээжакъым зауэ нэужьым... СулытIан, укыызэмыупщIа фIэкIа, сыхыумыгъэзыхъ, кхъыIэ. Уэ бжезмыIэр сэ хэт жесIэн, ауэ, пльагъуркъэ, си гум техуэркъым.

– Хьунщ-тIэ, Рае. Къысхуэгъэгъу...

Абы и ужькIэ СулытIан хьыджэбзым еупщIыжакъым и адэм и IуэхукIэ.

... ПIыщIрэ блы гъэм и бжыыхьэр икIырт. Жэщхэр бзыгъэ хьуамэ, щIы щхьэфэми, жыг къудамэ пIанэхэми жэпыр къатехауэ нэху къекIырт, къеIумылауэ сытхъуми щызэщIиблэ кыхэхуэрт.

Студентхэр пщыхьэщхьэ зэманхэм нэхъ зыщыплъагъур читальнэ залырат, е аудиториехэм щIэсу еджэхэрт, зым имыщIэр адрейм къыгуригъаIуэу. ЕджэнымкIэ зи Iуэху нэхьыфI, сытми хунэс студент жьыджэрхэр къалэм кIуэуэ кинохэм щеплъи кыхэхуэрт.

Зы пщыхьэщхьэ гуэрым Раерэ СулытIанрэ къалэм къыщагъэлъагъуэ киноущIэм еплъыну кIуахэщ. Кино я щхьэусыгъуэу, тIуми гъусэ зызызэхуащIар я гуапэт.

Билет шацэ кассэм щызэхэт очередым СулытIан пыувэри, Рае пIанэнэ гуэр деж лъэныкIуэ зыщригъэзащ. Къэбэрдей уэрамым щызэблэкIырт цIыху куэд. Мы кинотеатр унэ зи щхьэр бомбэм кIуэцIрихам и гупэ утыкум зэпымыуэ цIыхухэр кыхьэрт, икIыжырт. Абыхэм яхэплъэрт Рае, гупсысэ гуэрхэм хэтIэрэзауэ, и нэхэр цIыхухэм хэплъызэ щIыкIэу. Мыбдежым хьыджэбзым и нэр тохуэ а утыкум кыхьа щIалэ гупым, щхьэпцIэхэу, я пщампIэхэр Iэтауэ, тутын зырызи яIурылгу. Нэгъуджэ фIыцIэ зыIуль, Iэлъэ фIыщIитI зыIэрыгъ, илъэс щэщIым зи ныбжьыр щIигъун лIы зыIэщIэлъ гуэр щIалэхэм ящыщ зым кIэлъыджэри иригъэгъэзащ. Рае и нэр хуэзащ нэгъуджэ фIыщIэм. Абы щхьэрыгът шляпэ фIыщIэ екIу, хуэфIыпсуи щыгът драп бэлыто фIыщIэ, туфлгъэ фIыщIитIри къыщыпсырт. Хьыджэбзым хуиту зэпищIыыхьырт утыкум ит лIыр, игъэшIагъуэрт а лIы зэкIэлъыкIуэр мы теплъэгъуей щIалэхэм ящыщ хуеинкIэ щIэхьуар. ЛIым зыгуэрхэр щIалэм къыжриIауэ бгъэдэкIыжынрэ пэт, хьыджэбзым дежкIэ ар къэплъащ къэуIэбжыагъэфэу, нэгъуджэ фIыцIэр зыIуихри хуиту къыIуплъащ. Рае и нэхэр абы щыхуэзэм, къэцтащ, кыхэскIыкIащ и псэр. ЗэфIэщахэу укIуриным хуэдэу къэхьуат, и фэр пыкIат, арщхьэкIэ зызэтриIыгъащ. ЛIыр щIалэм етIуанэу къыкIэлъыджэщ, иригъэгъазэри аргуэру зыгуэрхэр къыжриIащ, мыдрейр къэплъащ Рае дежкIэ, а къызэрыщIэм хуэдэуи яыхьэжащ и гъусэхэм. ЛIым нэгъуджэ фIыцIэр зыIуильхьэжри псынщIэу IукIыжащ. Рае зэфIэжыхьауэ щытт, ищIэнур кыхьуэмыщIэу. Шэч бзаджэ ищIам зэщIигъэщтати, гужьеауэ еплъэкIырт СулытIан дежкIэ. «Мы сэ слъагъу мыхъум гу лъыптэрэ уэ?» жыхуиIэт абы и нэгум. «Мыр дауэ, Слепцову пIэрэ-тIэ ар?.. Слепцов...»

... Кино я иухауэ студентхэр щыкIуэжым, Рае гу лъытащ нэгъуджэ фIыцIэр зэпсэлъа щIалэ къуэгъур езыхэм я ужь иту къазэрыкIэлъыкIуэм. Рае СулытIан бгъурытыпэу кIуэрт, ауэ ар едэIуэфыртэкъым щIалэм къыжриIэхэм: я ужьым къиувам, абы къепсэлъа нэгъуджэ фIыщIэм къыгъэгъузавэрт, шэч Iей ищIэхэм и гущIэр къыщIагъэузыкIырт. «КъриутIыпщхьауэ пIэрэ-тIэ абы мыр си ужьым?» – жиIэрт Рае игукIэ, здэгъузавэм. ЩIалэ фейцейм студентхэм нэхъ гъунэгъуи, нэхъ жьжыи захиуищIыртэкъым, итт я ужьым имыкIыу. КIыфIым хэту якIэлъыкIуащ ар хьыджэбзымрэ щIалэмрэ техникум бжэIупэм нэсыжыхункIэ.

... А пщыхьэщхьэм щыщIэдзауэ Рае и гур кыхьэдзэкъыкIыу, кIыфI хьуауи къалэм мыкIуэжу игъэкIуащ зы тхьэмахуи тхьэмахуитIи. Абы СулытIан къригъэщIакъым апхуэдизу зытегузэвыхьыр. «Ауэ сытми къысфIэщIауэ арагъэнщ, зыми къыщIызэрихуэжын щыIэкъым иджы сэ си Iуэху», – хужийэжырт Рае и щхьэ, и гур игъэфIу.

Тхэмахуэ пщыхэщхэу хыджэбзыр анэшхуэм щыхуэкIуэжми кыфIэщIащ щIалэ кyuэгyур езым кыкIэлъызепплъэу и ужь иту.

Хыджэбзым СулътIан къригъащIэртэкъым и Iуэху зытетыр, хуейтэкъым езым и зэранкIэ щIалэр гупсыси бэлыхыи хэхуэну. Занятие нэужьхэм, зы дакъыкыи пщIэншэу имыгъэкIуэду, ар щIэст читальнэ залым, итIани ерагъыу зригъэщIэф кyудейт зэджэ предметхэр. «Абы сэ дауэ зэран сыхуэхъун?» – жиIэрт хыджэбзым игукIэ.

Зы тхэмахуэ пщыхэщхэ гуэрым Рае СулътIан и деж кIуэну общежит корпусым кыщыщIэкIым, езы щIалэр бжэIупэм Iуту ирихьэлIащ.

– Сэ уи деж сынакIуэу арат, – жиIащ СулътIан цыплъ кxэхуэрэ, тIэкIуи пыгуфIыкIыу.

– Хъарзынэщ. ЖыIэ, СулътIан, укыщIысхуейр, – пидзащ хыджэбзыми, зигъэнэфIэгуфIэу.

– ДыгъакIуэ ныщхэбэ кyалэм, деплтынщ кино, – жеIэ щIалэм, темыгушхуащэу.

Рае Iанкуну тIэкIурэ хэплъащ, ауэ кызыэрыгузэвам щIалэм гу зэрыльтримыгъэтэнкIэ икIи ар арэзы зэрищIынкIэ жиIащ:

– Хъарзынэщ, дыкIуэнщ, СулътIан.

Куэд дэмыкIыу ныбжыщIэхэм яунэтIащ кyалэмкIэ. СулътIан и гум илъ зэпытт Рае и Iэблэр иубыдыну, арщхэкIэ сыт имыщIэми хуемыкуурэ, ахэр кинотеатр «Победа»-м нэсащ. СулътIан кассэм Iухъэри, щIэх дыдэу кыIукIыжащ:

– Рае, иужьрей дыдэ сеансым и билет фIэкIа щыIэжкъым.

– Сыт тщIэн, кxэщэху арами, – жиIащ Рае, и гур тIэкIуи кыигузэвыкIыу, ауэ езым и ужь кxихъауэ шэч зыхуищIым иджыри зыкыигъэлыагъуэрэ кыхуиIэ мурадыр, шэч кытримыхъэжын хуэдэу, кыищIэмэ нэхъ кыищтэу. «Мыр си ужь кыитыр пэжмэ, икIэщIыпIэкIэ хыбар езгъэщIэнщ милицэм», – жиIэрт хыджэбзым игукIэ.

СулътIан билетхэр кыищэхуу Рае кыбгъэдыхъэжа нэужь жиIащ:

– Апхуэдиз зэман щыдиIэкIэ, кxэткIухьынщ.

– НакIуэ...

Къэбэрдей уэрамым тету драгъэзейри, ахэр кIуащ паркым нэс, паркри кызэхакIухъащ. Зауэм и ужь гъэм еплъытмэ, паркыр иджы дахэу кызыэщIэрыуэжат.

Паркым щихъа дыдэм кызыэплъэкIри, хыджэбзым кыфIэщIащ шэч зыхуищI лIы нэгъуджэ фIыщIэ зыIульыр гyуэгy зэпрыкIыпIэм деж щыту, арщхэкIэ абы зигъэкIэрахъуэри IуигъэзыкIыжащ. Хыджэбзыр мыбдежым зэуэ щтэIэщтаблэ кxэхуэат, ауэ зыкIи зыкъригъэщIакъым и гyусэ щIалэм, иджыри зэ зэIуплбыжмэ нэхъ кыищтэу. ТIэкIурэ паркым кыщакIухъыжри, абыхэм кxагъэзэжащ кинотеатрым.

... ТIуми ягу ирихъат кинофильмыщIэр. Рае и гур нэхъ мамырт, паркым кызыэрикIыжрэ гурыщхуэу зыхуищIыну зыри кыIэщIэлъэгъуатэкъыми. Хыджэбзыр иджы тепсэлыхъырт зэплъа кино. Ауэ СулътIан абы зэредаIуэ щIагъуэ щыIэтэкъым. Почтовэ уэрамым тету здэкIуэхэм, ар тегузэвыхъырт жэщ хэкIуэтам ахэр унэ кyутагъэжыым зэрыблэкIыжыным. РайкI ищIэрт абдежыр шынагъуэншэу зэрыщымытыр, ауэ и гyусэ щIалэм кыкyуэгyушхукIырт, кыфIэщIырт ныщхэбэ кxезыкунIа щымыIэу, ауэ зэми игукIэ жиIэрт: «Гyусэ кызыэрытхуэмыхъуаIа ныщхэбэ... Милицэм ящIэр сщIэркъым, мы бзаджащIэхэр кxамыубыду».

БзаджащIэхэм я Iуэху зэрамышуэу кxанэртэкъым милицэми: кыщыхъуаIам деж Iуэхур псынщIэу зэхагъэкIырт, щIэпхъаджагъэ

зыщІахэр кѳагѳуэтыну кІэшІу и ужь ихьэрт, арщхьэкІэ кѳахуэмыгѳуэту бѳаужхэрт. Унэ кѳутагѳэжь Іэджи дэтт кѳалэм, щІышІэ бгынэжагѳэжь Іэджи иІэт, фашистхэм я лѳэужьу. Ахэр зэфІэгѳуэвэжын лѳэжыгѳи щекІуэкІырт абы, арщхьэкІэ, фашистхэм зѳахѳутахэр куэдыІуэ хьурти, мы зи гугѳу тщІы унэм зикІ чѳэзур кѳылысыртѳкѳым. Арати, унэ кѳутам бѳлутІэлуншѳу, кІыфІым кѳыхѳэжу зыми зыкѳрамыщыту, ахэр блэкІащ. Ауэ щІагѳуэ ямыкІуауэ, ныбжыщІэхэм я пащхьэм кѳохутѳ фІыщІагѳэ гуэрхэр. Зы зѳрамыщІэжь яхѳту, щым кѳаувыхь.

– ЗыфтІэшІыт, зи щІыхь инхэ, куэдрэ зывмыІэжьѳу! – макѳ гѳумкІэ жеІэ нэхь иным.

СулѳтІан и акѳылыр уафѳхѳуэпскІыу мѳлажѳэ: иджыпсту абы ищІэфырщ езы тІур кѳезыгѳэлынкІэ хьунур!

А напІэзышІэм СулѳтІан и кѳарум кѳызѳрихькІэ лѳапѳкІэ доуэ гѳумыщІэжыым и бѳкѳум, Рае и блэм кѳепхѳуам и нѳжыгѳым ІэштІымкІэ йоуѳри, ари ІуегѳэлѳеикІ.

– Рае, щІѳпхѳуэ!

Ар жиІа кѳудейуэ, езы СулѳтІан и щхьэ щІыбым удын лѳэщ кѳытохуэ, и нэхэр щоункІыфІыкІри, мѳш пхыру мѳукІурий.

СулѳтІаныр пІѳжѳажѳу кѳраудауэ щилѳагѳум, Рае, гужѳеяуэ, и макѳым кѳызѳрихькІэ кІийуэ щІидзащ:

– Да-уы-ы-кІ!

* * *

Сѳмѳгурабгѳу лѳэныкѳуэмкІэ грейдерыр зѳпиупщІу кѳакІуэ автомашинэр зѳрыхьзѳрийр кѳыщыхѳуа дыдэм деж нѳсри кѳѳувыІащ. Рае кѳилѳэгѳуащ машинэм шофѳерымрѳ нѳгѳуэщІ лІитІрѳ кѳызѳрицІѳфтар, мыдрей бандитхэр, езыхэм ящыщу укІурия зыр здапхѳуатѳу, унэ кѳутамкІэ щІѳпхѳуѳу, кІыфІым хѳлѳэдѳжу зѳрызагѳѳщІужар, машинэм кѳицІѳфта лІыхэр – зыр военнѳ щыгѳынкІэ хуѳпауэ, нэхь щхьѳпѳлѳагѳу, етІуанѳр граждѳн щыгѳынкІэ хуѳпауэ, нэхь лѳахьшѳу, – абыхэм зѳракІѳлѳыжар. Бандитхэр ирахужѳѳа нѳужыым, зауѳлІыр хьыджѳбзым кѳыбгѳѳдыхьѳри кѳеупщІащ:

– Уѳра иджыпсту кІияр?

Рае абы жѳуап иритыным хунѳмысу, СулѳтІан зѳпѳзыплѳыхь лІы ещѳнѳр кѳѳджащ:

– ФыкѳакІуэ мыдѳ псынщІѳу!

Зѳджахэр кѳѳсри, псори зѳдѳлѳпыкѳуурѳ, псынщІѳу япхащ СулѳтІан и щхьѳ уІѳгѳѳр, кѳѳлѳтри зѳпаІыгѳыу иралѳхьѳащ машинэм и кузовым. ИужькІѳ хьыджѳбзым ещѳнѳ лІы пащІапщІѳр кѳыбгѳѳдыхьѳри, гум кѳѳхуѳбѳкІын макѳ щѳабѳкІѳ кѳыжриІащ:

– Дѳ иджыпсту мы СулѳтІан нѳдгѳѳсынщ дохутырым. Нэхь кѳѳпщтѳрѳ, си хьыджѳбз, уныдѳкІуѳмѳ?

– Іѳмал имыІѳу, – кѳыпидзащ хьыджѳбзым, ауѳ лІым СулѳтІан зѳрицІыхум гу лѳитѳти, зѳуѳ гу махѳ кѳѳхьѳуащ, икІи гузѳвѳгѳуѳу зыхѳтар кѳыщІыхьѳжри, кѳѳгѳащ. ЛІым хьыджѳбзыр и бгѳѳгум кІѳригѳѳщІащ, и щхьѳфѳм Іѳ дилѳѳурѳ, жиІащ:

– Умыгѳ, си хьыджѳбз, зышыІѳ. КІуѳ, итІысхьѳ кабинѳм.

– Хьѳуѳ, сѳ нэхь кѳѳсщтѳнущ СулѳтІан сыщхьѳщысмѳ.

МыдѳкІѳ кѳыщыт зауѳлІыр кѳыдѳлѳпыкѳуурѳ, Рае кузовым дѳкІуейри СулѳтІан здѳщылыым и ижьырабгѳумкІѳ тІысащ, езы зауѳлІри, уІѳгѳѳм и щхьѳр нэхь тыншу игѳѳтІылыри, сѳмѳгурабгѳумкІѳ

кыыбгъурытЫсхьащ, адреЙ пащІапцІэр кабинэм итЫсхьэжащ. Ма-
шинэр гъуахъуэу ежъащ, ищхьэрэкІэ кІуэ щІы гъуэгум тету. ИужькІэ
гупэмкІэ, мывальгэ щІыІэнэщІхэм блэжщ, Бахьсэн шоссем телъадэ-
ри, кьалашцэмкІэ дригъэзеящ, сьмаджэщым хуэкІуэу. Ауэ мыбдежым
мотоциклкІэ милицэ гуэр и пэм кьилъадэри, Іэ ищІу кьигъэувыІащ ма-
шинэр, шофёрым кыыбгъэдэлъадэри кьеупщІащ:

– Фэра иджыпсту школ унэжым и щІыбкІэ кыыщыувыІау
щІэпхъуэжар?

– Дэращ, – кыыпедзыр шофёр щІалэм, – бандитхэр зы хьыджэбзрэ
щІалэрэ кьатеуэри, щІалэр уІэгъэ хьэлгэ кьащІауэ кьалэщІэтхащ, сы-
маджэщым тшэуэ аращ.

– Дэнэ щыІэ щІалэр? – милиционерыр кузовым кыыдэлъейри,
щІакІуэ теубгъуауэ мэкъум хэль уІэгъэм еплъащ, военнэ щІалэми
хьыджэбзми еплъащ набдзэгубдзаплъауэ, арщхьэкІэ абыхэм я нэкІур
кыфІым тэмэму хухэлъагъукІыртэкъым.

– Дэ дешэрт а бандитхэм. Дапщэ хьурэт ахэр? ДэнэкІэ здагъэзар?

– Ахэр плІы хьурт, – кыыпидзащ шофёр щІалэм, мыдрейхэм
жаІэну хунимыгъэсу, – еплІанэр тІум здахъу, зыр а щым я ужым иту
школ кьутагъэжымкІэ жахэщ. Си гугъэмкІэ, и ужь итам си финкэр и
щІыбым ихуащ, суІащ.

– Мы щІы фІыцІэм щІыхьамэ, кьэвубыд а бандитхэр, – кьоп-
сальгэ кабинэм кыиувыкІауэ пащІэ зытет лЫр. – Иджыпсту хьыбар
фэдгъэщІэну арат... Ди шыпхъум и кьуэщ мы уІэгъэ кьащІа щІалэр...

– Дэ ахэр тІэщІэкІынкьым, – кыыпедз милицэ щІалэм, – фэ мыр
сьмаджэщым нэвгъэс псынщІэІуэу, – икІи кузовым кьольэри, маши-
нэм и номерыр етх, мотоциклым тотЫсхьэжри, ищхьэрэкІэ ирегъэзы-
хьж.

Куэд дэмыкІыу машинэр дэлъэдащ кьалэ сьмаджэщым и
пщІантІэм, Іульэдащ хирургическэ отделенэм и бжэІупэм. БжэІупэми
унэ зэтетышхуэми уэздыгъэ щыблэрт. Бажафэ пщампІэ зытель бэлыго
теубгъуауэ абы кыыщІэкІащ цІыхубз зэкІэлъыкІуэ гуэр.

Губгъэн хэльу, зыгуэрхэр жиІэну хуежъат ар, арщхьэкІэ, цІыхухъу-
хэм зэпаІыгыу машинэм зыгуэр кьрахуу щилъагъум, кьэкІиящ:

– Мыр сыт, фыкІуэжатэкъэ фэ кьуажэм? Сыт мы кьэхъуар? –
жиІэри.

– Гьэхъэзырыт псынщІэу, Зинэ, уи Іэмэпсымэхэр! Мы щІалэр
Іэмал имыІау кыызэтегъэнэн хуейщ! – жиІащ пащІэ зытет лЫм, уІэгъэ
зытельым и щхьэр иІыгыу хуэсакъыу здихьым.

ЦІыхубзыр лЫм и псалъэм кыыпимыщІауэ щІэлъэдэжащ. И
бэлыгор ординаторскэм шызыщидзщ, операцэ щащІым жэри утыкум
ит гъуэлъыпІэм псынщІэу клеенкэ триубгъуащ, икІи кыыщІахьа уІэгъэ
щІалэр хуэсакъыпэу игъэгъуэлъащ. ИужькІэ халат хужь зыщитІэгъащ.
Рае зы дакьикъэкІэ зэпилъыхьащ цІыхубзыр: ар сырыхуфэт, и фэм
щызт, данагъуэ щхьэцышхуэр ухуэнэрэ шыхьыжауэ и щхьэ щІыбым
токъумакаышхуэу щыфІэлыт. Ар хьыджэбзым кыыІуплъэри, жиІащ:

– Кьысхуэгъэгъу, си нэм кьытрихьати, гу плыыстакъым!

ЦІыхубзхэр мыбдежым щызэрыцІыхуащ. ЦІыхухъухэм
кыызэрыжраІамкІэ, Зинэ кьищІащ уІэгъэ зытель щІалэр зэрыстуден-
тыр, езыхэм я Іыхьлыуэ кыызэрыщІэкІар, кьищІащ хьыджэбзыр абы
кыызэрыдеджэри, кьэхъуар зищІысри.

Абы ирихьэлэу нэгъуэщІ цІыхубзи кыыщІыхьащ.

– АгІэ, дэ иджыпсту Іэмалу диІэр кьэдгьэсэбэпынщ, щІалэр кьы-
зэтэдгьэнэн папщІэ, – жиІащ Зинэ, иужькІэ хьыджэбзым зыхуригьэ-
зэкІри: – Медсестрар я деж зы сыхьэткІэ сутІыпщыжат. Уи бэлътор
зыщых, мо фІэдзапІэм фІэль халатыр зыщытІагьи кьыздэІэпыкьу,
нянкэм уригьусэу.

Мыбдежым абы стІолым тригьэуващ хирургическэ Іэмэпсымэхэм-
рэ хущхьуэ зэмылІэужьыгьуэхэмрэ зэрыль коробкэхэр. Нянкэм кьы-
гьэхьэзыращ псы хуабэ, кьэкьуэльащ шприцыр зыхэль псыри.

Хирургым СулътІан и щхьэ фІэпхыкІар зэритІатэу, еплъхэм я нэм
кьыІуидзащ щхьэ щІыбым телъ уІэгьэшхуэр. Дохутырым пинцетымкІэ
кьыгьуэтащ щхьэ кьупщхьэ зэгуэудары.

Зинаидэ Алексеевнэ, – арат дохутырым зэреджэр, цІыхухьухэм
кьахуеплгьэкІри, макъ щабэкІэ жиІащ:

– Мы операционнэр хуит кьэфщІыну сынывольау, Мишэ фІэкІа
кьэмынэу.

ЗауэлІ фацэ зыщыгьыр кьанэри, адрейхэр щІэкІащ.

Палатэм нэху дыдэу щыблэрт уэздыгьэр. Хирург цІыхубзыр уІэгьэ
щІалэм щхьэщыувэри, щІидзащ и щхьэр игьэкьабзэу, нянкэм псы
кьыхутрикІэурэ итхьэщІу. Рае абы иритырт зыхуейуэ кьыжриІэхэр,
мыдрей Мышэ иІыгьт СулътІан и щхьэр. Ахэр кьыздэІэпыкьуурэ, Зи-
наидэ Алексеевнэ уІэгьэр игьэкьабзэри ипхэжаш, щІалэм и Іэблэм
хикІащ столбнякым щызыхьумэ хущхьуэ. ИужькІэ СулътІан палатэ
нэщІым щІахьэри, пІэ щабэм хагьэгьуэльхьащ. Хуэм-хуэмурэ абы и
бэуэкІэр нэхь тэмэм, и щэІунри нэхь кІащхьэ хьуащ. Дохутырым жиІащ
сымаджэм и температурэр жэщым дэкІуеинкІэ, езыри нэхь хьэлгьэ
кьэхьункІэ шынагьэ зэрыщыІэр икІи, абы кьыхэкІкІэ, хэтми зыгуэр
кІэлыплъу бгьэдэсмэ зэрынэхьыфІыр.

– Сэ сыкІэлыплъынщ, – жиІащ Мышэ быдэу, икІи кІуэри сьма-
джэм бгьэдэтІысхьащ. – Ауэ ХьээрэІил жеІэ сэ сызэрымыкІуэжынур.

– Иджыпсту, – жиІэри палатэм щІэкІащ хирург цІыхубзыр, ауэ абы
и гьусэу кьыщІыхьэжаш пащІэ зытет лЫр. Ар сымаджэм щхьэщыхьэщ,
еплъщ-еплърэ нэщхьейуэ жиІащ:

– Хьунщ, Мышэ, кьыбгьэдэнэ уэ. Сэри сыкІуэжынкьым ныжэ-
бэ, сыкІуэнщ бандитхэр кьэзыубыдыну ещакІуэ милицэхэм я деж.
ПщІэну щыткьым, сэри дэІэпыкьуэгьу сахуэхьуфынкІэ хьунщ абы-
хэм. – ИужькІэ хьыджэбзым зыкьыхуигьазэри кьыжриІащ кьыхуэгуа-
пэу: – Ухуеймэ, фи деж унэдгьэсыжынщ.

– Хьэуэ, сэ сыкьэнэнущ, СулътІан нэхьыфІ хьуху, – идакьым Рае.

Арати, пащІэ зытет лЫр щІэкІыжаш.

Раерэ СулътІанрэ бзаджашІэхэм кьезыгьэлар СулътІан и анэм
и дэлъхуитІт, пащІэ зытету щІэкІыжар нэхьыжьу, Мышэ зи цІэ офи-
церыр нэхьыщІэу. ПащІэ зытетыр кьуажэм щылажьэрт, я колхозым
и председателу, нэхьыщІэр офицерт, Зинэ зи цІэ хирург цІыхубз дэ-
гьуэшхуэр и щхьэгьусэу Налшык кьэкІуэжагьащІэт.

ЛЫр зэрыщІэкІыжу, Зинаидэ Алексеевнэ макъ жьгьыру гуакІуэкІэ
жиІащ:

– АгІэ, Рае, накІуэ модэ си кабинетым. Абы диван щІэтци,
зыщыбгьэпсэхунщ, – хьыджэбзыр щІишри и кабинетым ишащ.
ЩІигьэхьэри: – Мес диваныр, абы зыщегьэщІ, сэ палатэхэр иджыри зэ
кьызэхэскІухьынщ.

Рае диваным итІысхьэри тэлай гупсысэу исауэ, Зинэ кьыгьэээжаш,
милицэм и лейтенант нэхьыжь щІалэ щІыгьуу.

– Рае, мы щалэр Сулыганрэ уэрэ кыфхуейуэ кэкгуащ, – жиҕащ Зинэ, – Сулыган деж иджыштуклэ щлээгъэхэ хьуркымы, кызыэроушлэхэм я жэуапыр уэ ет... Фытгыс мис мы стҕолым дежи, фи гуэху и ужь фит.

ИужькӀэ Мыши кьахыхэжри, стҕол кӀапэмкӀэ кьетгысыллащ. Рае гу лытащ Мышэ капитан звание зэриӀэм.

Милицэм и лейтенант нэхыжыым, Рае пкьрыупщлҕыхыныр зэфӀигьэкӀа нэужь, Мышэ зыхуигъэзащ:

– АтӀэ, ныбжьэгъу капитан, уэри кызыжепӀэмэ си гуапэ хьунт студентхэр кызыэревгъэла щлҕкӀэр.

– Захуэщ. Ныщхэбэ си кьуэшыр си деж кэкгуат, си щхээгъусэмрэ сэрэ езым и деж кьуажэм дишэну. Ауэ си щхээгъусэм ныжэбэ и лэжьэгъуэти, ар кьанэри, сэ сыдежьащ. Унэ кьутам дыщынэсам, сэ кызыэхэсхащ цлҕхубз кӀий макъ: «Да-уы-ы-кӀ!» жиӀэу. Сэ кабинэм сытеуӀуащ, арщхэкӀэ абы исхэми зэхахауэ кыщлӀэри, ягъэзащ кӀий макьыр кызыдиӀукӀымкӀэ. Машинэм и уэздыгъэр щатридзэм, бзаджащлэхэр бзэхыжащ, мыхэр, я насыпти, ди флҕыгъэкӀэ кьелащ. Аращ зэрыхуар. ИкьукӀэ сыщогуфлҕкӀ си шыпхьум и кьуэ закьуэр а бзадженаджэхэм кьазэрыӀэщлӀэтхыфам.

– Умыгузавэ, – жиҕащ лейтенант нэхыжыым. – Дэри, иужьрей зэманым а унэжыым дыкӀэлгыплъ зэпытти, жыжьэ дыщлӀэтэкьым. Дэ щлӀэххуэжахэм дакӀэлгыщлҕыхьэри, зы бандит кьэдубыдащ...

– Пэжуи? – гуфӀауэ кыщыльэтащ Мышэ. ИужькӀэ Рае епльурэ пищащ: – Флҕы хьуащ мис ар. Сэ нэхь кьэсцтэнт а бзадженаджэм сыхуэзэну.

– Ухуэдгъэзэнщ абыи... АтӀэ, нэхульэфӀ фыкьикӀ! – жиӀэри кьэтэджыжащ милицэм и лыкӀуэр. И фурашкӀэр щхьэритӀэгъэжри, кьищлӀахэмкӀэ арэзы хьуауэ, щлӀэкӀыжащ сымаджэщым.

* * *

Капитаныр нэху щыху кӀэлгыплъу щысащ гуэщхьун щлӀэзыдза уӀэгъэ хьэлгэм. Медсестрари дохутырри щлӀэх-щлӀэхыурэ кыщлҕыхьэурэ зрагъащлӀэрт абы и щытыкӀэр, лъэмакьыншэуи щлӀэкӀыжхэрт.

Жэщыбгым нэблэгъауэ, Сулыган зэ зыкьищлӀэжащ. ЗдыщлӀэлыр кыыхуэмыщлӀэу, кьэуӀэбжьауэ, зыкьиплҕыхьыщ-зыниплҕыхьэри, гужьеяуэ ар пӀэм кыыхэкӀиикӀащ:

– Дэнэ щыӀэ Рае? Сыт абы кыщыщлӀар?

– Ари мыбы щыӀэщ, врачым и кабинетым щлӀэлыщ, умыгузавэ, абы зыри кыщыщлӀакьым. Зэхэпхрэ, Сулыган? – жеӀэ щлӀалэм и анэ дэльхум, кьэгуфӀауэ абы зыхуигъэщхьыурэ.

Сулыган и нэхэр абы кьытриубыдауэ зы дакьикьэкӀэ кьеплъащ, зэхэзещхуээн кьищлӀ щлҕкӀэу, иужькӀэ зыгуэрхэр зэхыумыщлҕкӀыу кыжьэдэкӀри, аргуэру гуэщхьуу щлӀидзащ. Сыхьэт ныкьуэ нэхь дэмыкӀыу, зыгуэрхэм еджэу хуежьащ.

– Сулыган, сэращ кьыббгъэдэсыр, Мышэщ. Сыкьыумыщлҕыхужу ара? Кьаплъэт мыдэ, Сулыган, сэ сы-Мышэщ, уи кьуэшырщ... СыкьэкӀуэжакӀэщ, сыкьэкӀуэжыпащ... Зэхэпхрэ?

Мыбдежым сымаджэм зэуэ кыжьэдэльэтащ:

– Мышэ, уэра мы сльагъур?!

– НтӀэ, Сулыган, сэращ. ЗыкьыумыӀэт, щыль апхуэдэу бгьукӀэ.

– Сыту флҕыт... Дэнэ-тӀэ иджыпсту дыздэщыӀэр?

- Налшык сымаджэщым, СулытІан.
 - Дауэ мыбы дыккызэрыщыхутар?
 - Фэ кыфтеуа бандитхэр зэбгрытхури, мыбы фыккэтшащ.
 - РаикІ ккэкІуа?
 - КкэкІуащ. Абы идэххаккым уккыгганэу кІуэжыну.
 - Хэт-тІэ мы си щкхэр фІэзыпхыкІар?
 - Дохутырыщ. Уэ апхуэдэу куэдрэ упсалкэ хкунуккым, СулытІан, ккыбгурыІуа?
 - КкызгурыІуащ.
 - УмэжалІэрккэ, СулытІан?
 - Хкэуэ. Ауэ псы тІэкІу сефэнт.
 - Псы нэхкэрэ нэхкыфІщ шей уефэмэ. Ккыпхуезгкэхкынщ иджыпсту.
 - Сытми зыгуэр сефащэрэт.
- Мышэ щІэкІри, нянкэм жриІащ сымаджэм шей ккыхуихкыну. Зытэлай дэкІри, абы ккыщІыхкыащ шей стэкан. Мыдрейм ар хуэнэпсеуэ ирифащ.
- Иджыри уефэн? – еупщІащ Мышэ.
 - Хкэуэ, афІэкІа сыхуейккым.
 - АтІэ, жей иджы.

* * *

СулытІан тІэкІу хилкыафэу ккыщцызэщыужам, аргуэру нэхк хкэлкэ ккэхкыжат, пІэм ккыхккІиикІуурэ зыгуэрхэр жиІэрт, зыгуэрхэр ккриджэрт. Нэхкери пкыыржкэр хкыуат, и гур псынщІэу ккыеуэрт. ГушыІэ хкымылкэу, Мышэ ккэгузэващ, икІи занщІэу ккриджащ и щкхэккысэ дохутырыр.

Зинаидэ Алексеевнэ сымаджэм и щытыкІэм еплкери ккыгурыІуащ щІалэр зэрыхкэлкэр. Ауэ, зэрыгузавэр наІуэ имыщІу, и щкхэ хуэпсэлкэж щІыкІэу, маккэ зэпІэзэрыткІэ жиІащ:

– Иджыри пенициллин хэкІэн хуейщ. Апхуэдэ хущкхуэр иджыпсту зэпэубыдащ, ауэ ккэдгкыэтынщ... Мыбы лкы куэд фІэкІуэдащи, глукози хэдмыкІэу хкунуккым. Псом нэхкэрэ нэхкыфІыр... НэгкыуэщІыль хэткІамэ, ккызэтэдгкэнэфынт...

Зинаидэ Алексеевнэ медсестрар ккриджэри, ар здигкэІэпыккыуурэ сымаджэм пенициллин хикІащ, и щкхэм компресс трилкхкыащ. Мыбдежым палатэм ккыщІыхкыащ жэщым етІысэхыпІэ зимыІа нянкэри, икІи гузавэу жиІащ:

– Еууей, си щІалэ цІыкІу, уаукІа мыгкыуэщ бзадженаджэхэм...

Дохутырыр сымаджэм и щытыкІэм кІэлкыплкыу бккэдэст, зыгуэр иджыри ищІэну зэримурадыр и псалкэ ныккыуэжыІэхэмкІэ, и нэгу зэхэлкымкІэ ккыапщІэу.

Мыбдежым РаикІ ккыщІыхкыащ. Ар дохутырым и щІыбагкыымкІэ ккыдыхкэри, губкгэн зыхуищІыжу жиІащ:

– Сэ сыжкыащ мыр мыпхуэдэу хкэлкэу, – икІи и нэпсхэр ккыфІыщІэжащ.

– Уккызэщыуаи, Раечкэ... Сэ нэхк ккэсцтат пщэдджыжкыпэм тІэкІу ужейми... Уи гугкыу сщІатэккым...

– Сыт и Іэмал, сыткІэ нэхкыфІ ккыпхуэщІыжыну мыр, Зинаидэ Алексеевнэ?

– Иджыпсту нэхыфI кьэхъужыну дыпоплгэ. Рае, уэ пцIэнкIэ хьуну пIэрэ мыбы и лъыр зыхыхьэ группэр?

– СцIэркъым, Зинаидэ Алексеевнэ. Ауэ СултIан езыр донорщ. Куэд щIакъым лъы зэритрэ. Мыдэ и джанэ жыным илтын хуейщ абы и донор справкэр. – Сымаджэм и гуфIакIэ жыным ил документхэр кьрихри, абыхэм кьахигъуэтащ зыхуей справкэр, гуфIэуи врачым хуи-шиящ:

– Мис, етIуанэ группэщ!

– Сыту фIыщэт мыр зэриIыгъыр, и лъыр зыщыщ группэр зэхэдгьэкIыху демыжьэу, – жиIэри гуфIэу врачым Iихащ справкэр.

– Сыт абы ущIыхуейр? НэгъуэщIыль хэпкIэну ара?

– Аращ.

– НтIэ, сэ си лъыр хэпкIэ хьунуши, сэ схэш!

– Хьэуэ, уэ уи лъыр пхэтшынкъым. Мышэ ейм кьыхэтш хьунут, кьыдитыфмэ.

– Сэ силь си кьуэшым щезмытынум, кьуэшу сыщIабжыни щыIэкъым.

СултIан тIэкIу нэхыфI кьызэрыхъуу, медсестрам псынщIэу игьэхьэзыращ Iэмэпсымэ зыхуеинухэр. И щхьэгъусэм лъы кьыхишри, дохутырым ар СултIан хикIащ.

Мыбдежым сымаджэр нэхъ лъэрымыхь кьэхъужащ. Палатэм щIэтхэр кьэгузэвауэ, ар кьызэрыщIидзынум пэплгэу кьеувэкIащ. Ахэр сымаджэм кIэлъыплгьырт, икьукIэ гузавэхэу пэплгэрт зыкьыщищIэжыну, нэхыфI кьыщыхъужыну дакьикъэм. Тэлай дэкIри, кьеувэкIа цIыхухэр кьызэрыхуэгузавэр кьищIа хуэдэ, ахэр игьэсабырыжыным хуцIэкъу щIыкIэу, сымаджэм и нэхэр кьызэтрихащ, кьыбгьэдэтхэм хуэнэхъуеиншэу еплгэу щIидзащ. ИужькIэ дохутырым кьеупщIащ:

– Хэт сэ кьызэIэзэр, уэра?

Дохутырым и пIэкIэ медсестрам абы пидзащ:

– Аращ, тIасэ. Ар Зинаидэ Алексеевнэщ, ди хирургырщ, Мышэ и щхьэгъусэрщ.

– Мышэ и щхьэгъусэуи?

– НтIэ, тIасэ, нтIэ.

Сымаджэм и Iупэхэр фIызэтеуэу зэщIэкIэзызащ, и нэпсхэри и нэкIущхэм кьытелъэдащ. Зинэ бэлытоку хужькIэ хуилгэщIащ абы и нэкIу псыфыр. Мыбдеж Зинэ кьэгъащ, СултIан кьыхуиIэ зыхэщIэныгъэмрэ ар псэуэу кьызэрыригъэлыфамрэ хузэхыхьэжауэ. Мыши, РаикI макъыншэу гьырт, гуфIэгъуэм кьыхэкIыу. ИтIанэ Зинэ жиIащ:

– ЗыкьэпщIэжаши, фIыщIэ пхудощI. Дэ дытемыпыIэжу дыпэп-лъащ мы дакьикъэм.

ИужькIэ сымаджэм гу лъитащ зи нэпсыр щIэзылгэщIыкIыу кьыщхьэщыт хьыджэбзым:

– Берычэт бесын, Рае, уэри гугъу... – жиIащ щIалэм.

– Сэращ уэ фIыщIэ пхуэзыщIын хуейр, СултIан, уэращ сэ бандитхэм сакъезыгъэлар...

Мыбдежым дохутырым зэпиудащ абыхэм я зэпсэлъэныгъэр.

– Уэ иджыпсту упIейтеинкIэ Iэмал иIэкъым, упсалыи хьунукъым. Абы нэхьрэ тIэкIу ушхэрэ ужеямэ, нэхыфIт.

Дохутырым жиІэнур иухатэкьым, нянкэм джэд лэпсым джэдыл гъэва хэлъу кьыщыщІихьам. Езым и ІэкІэ игъашхэщ, зыгъэжеин хуцхъуэ иригъафэри, Зинэ сымаджэр щІиуфащ.

– Жей, тІасэ, зыгъэпсэху, – иужькІэ нянкэм зыкьыхуригъээзкІэри: – Уэрэ сэрэ иджыпсту аптекэм дыкІуэнщи, дызыхуеину хуцхъуэхэр кьейтхынщ. Зыгъэхъэзыр псынщІэу. – Ар жиІэри, Зинэ палатэм щІэкІыжащ...

Рае гу лымитэу кьэнакьым Мышэрэ абы и щхьэгъусэмрэ зэрызэхущытым. Ар щыгуфІыкІащ апхуэдэу фІыуэ зэрылбагъу зэщхьэгъуситІыр зауэм псэууэ кьызэрелам. Мышэ и бгъэгум кьыхэлэдыкІ орденхэр, дыжын вагъуэ цІыкІухэр зыхэлъ и дамэтель цІухэр щилбагъукІэ, Рае, и адэр и гум кьэкІыжырти, нэцхьей кьэхурт, ари апхуэдэу дзэм кьыхэкІыжу кьыхуэкІуэж хьуну зэрыщытар хьэджэсэм хуэдэу и кьурмакьейм кьыфІилъэрти.

Хьыджэбзым и щхьэ мыгъуагъэ хуихьыжырт, ильэс куэд лъандэрэ игъэв гуауэм и гур ихузырт. Псэуху, абы гъащІэр ирихьэкІынущ насыпыншэу зыкьилъытэжу. ЦІыху зыхыхьэхэм, и ныбжьэгъухэм я деж зэи щыхьунукьым абы и щхьэр лъагэ. Хэт зыщІэр иджыпсту абы и псэм щыщІэр, и гум бампІэу дэлъыр зыхуэдизыр! Апхуэдизу зыгъэщхьэжагъуэ гуауэр хэт абы щхьэщызыхыфынур? ЗымикІ. И гъащІэр иухыху ар псэунуц бампІэр и гум дэмыкІыу, щхьэ кьэІэт имыІэу, гукьыдэжым пэІэщІэу. АтІэ сыт ищІэн, насыпыр Іыхьэмыгуэшщ, жыхуаІэращ... Еплъ а тІур зэрынасыпыфІэм...

Апхуэдэ гупсысэхэм хьыджэбзым зэманкІэрэ запыІуидзыф щхьэкІэ, мис иджы зэщІиубыдауэ яІыгът, кьапхьэным ираубыдам хуэдэу, ятхьэлэрт, и псэфылгъэм зыкьыщІадауэ.

Абы хэту Зинэ кьыщІыхьэжащ, халатыр зыщыхыжауэ, и пкьым иль щыгын лъапІэхэм нэхъ бжыфІэж, нэхъ дахэж щІэхьукІыу. Рае нэцхьей дыдэ кьызэрыхьуам гу лъитэри, нысащІэр хьыджэбзым кьыбгъэдыхьащ, кьедэхащІэуи макъ щэхукІэ кьыжриІащ:

– Апхуэдизу умынэщхьей, си псэм хуэдэ, умынэщхьей. Кьызэплъыт мыдэ. Ахьа, мис апхуэдэу. Нянкэмрэ сэрэ иджыпсту аптекэм и нэхьыщхьэм деж дыкІуэнщи, СулътІан зыхуей хуцхъуэхэр кьейтхынщ. Сэ абы си хьэтыр кьилбагъуну сыщогугъ. АпщІондэху Мышэрэ уэрэ мыбы фыкІэлъыплъ. Е, укІуэжу, фи деж зыщыбгъэпсэхуну нэхъ кьапщтэмэ, кІуэж.

– Хьэуэ, хьэуэ! Сэ нэхъ кьэсщтэнуц СулътІан нэхьыфІ кьэхьужыху сыбгъэдэсмэ, – иритыжащ хьыджэбзым абы жэуап, зэрылбэкІкІэ зигъэнэщхьыфІэу.

– АтІэ, дэгъуэщ.

КІэлындорым тет и щхьэгъусэр кьыщилбагъум, Зинэ абы зыхуигъэзащ:

– Солбагъу, Мишэ, узэрешар, ауэ зыхуэгъэшэч дэ дыкьэсыжыху.

– Щхьэ уи гугъэ мы зы жэщым сыкьызэфІигуауэ? Умыгузавэ, ноби есхьэкІыфынуц сэ.

– Ар уэ пхузэфІэкІынукуьым жысІэркьым, ауэ зыщумыгъэгъупщэ иджыпсту лъы зэрыпхэтшар, абы уи кьарур нэхъ мащІэ зэрищІар. – ИужькІэ и макьым нэхъ щэху зригъэщІри, жиІэр нэгъуэщІым зэрызэхимыхынкІэ гуригъэІуащ: – Хьыджэбзыр нэхъ нэцхьей кьэхуащ, сэ ар икьукІэ сфІэгъуэныхьщ. Ар зи адэ-анэр зауэм щхьэщичу зеиншэу кьэна цІыхуц.

– И адэ-анэр хэкІуэдащ, жыпІа?

– Хэкіуэдащ. Жьы хьуа анэшхуэ кьыхуэнауэ абы бгьэдэсщ. Сщлэркьым хьыджэбзыр уэ зи бынунэ кьэплъыхьуэ ныбжьэгьум щлэзгьэщхьыр. Еплъыт уэри...

Мышэ и гур ягьэпхьэрат щхьэгьусэм и псалгьэхэм. Зэуэ ищла шэчыр ирикьухьу, нэшхьейуэ жиладц абы:

– Атлэ, фькьлэуэ, мис сыхьэтыр блым нэсащ.

Зинэрэ нянкэмрэ щлэкьлри тэлай дэкьлауэ, палатэм кьыщлыхьащ Мышэ и кьуэш милицэхэм я деж кьлар. Зэрешар кьапщлэу, абы и нэгур фагьуэт, теубгьуа халат хужьым хэгьуащэрэ, жыплэну. Ар сымаджэм щхьэщыхьэри, щэхуу щлэупщладц:

– Дауэ щыт мыр? Нэхьыфьл кьэхьуакьэ?

– Кьэхьуащ. Иджышту хилгьэфауэ аращ, – пидзащ абы Мышэ.

– Сыту фьлт, ярэби, – ар жилад нэужь, льым и щхьэр ищлщ, кьуэшыр здыщлшри щлэкьладц.

Раикьл и нэ кьикьлрт бзаджащлэхэр кьаубыдарэ кьамыубыдарэ зригьэщлэнуи, абыхэм якьлэлыщлэкьладц.

Льым, кьлэлындор бгьузэм илэ щхьэгьубжащхьэм зытригьэщлэуэ, и кьуэшым жрилэрт:

– Бандитищ кьаубыдащ милицэхэм. Зы ялэщлэкьладц. Сэри зэрыслгьэкьлэ садэлэпыкьуащ. Абыхэм ящыщ зым милицэхэм я унафэщлыр пкьрыупщлыхьащ сэ сыщысу. Абы кьызэрилуэтамкьлэ, ахэр хьунщлакьлэуэ кьудейкьым. Слепцовщ а ялэщлэкьлам и унэцлэр, ар нэмыцэхэм ядэлажьэу щытащ, шпиону Налшык кьыдаутлщпщхьауэ. Иджыри яхуолажьэ, мис а хьунщлакьлэуэ цьыху бзаджэ зырызхэр кьыгьэсэбэпурэ.

Рае лыхэм ябгьэдэкьлатэри пащлэ зытетым еупщладц:

– Слепцовщ жыплэ ялэщлэкьлар?! Мис иджы сэ кьызгурылуащ псори... Сыту лейуэ ялэщлэкьла а фашистыр.

Зи гугьу ящлыр Рае ицьыхуу кьызэрыщлэкьлар ягьэщлэгуэу, зэкьуэшитлыр абы кьеплъащ.

– Дэнэ ар уэ щыщлыхур? – кьеупщладц хьыджэбзым пащлэ зытепыр.

– Си анэшхуэмрэ сэрэ оккупацэм щыгьуэ гестапэм дыкьалгьыхьуэу щытащ, даубыду дагьэтлсыну. Дыкьезыгьэлгьыхьуэу ди льэужьыр кьезыхуэжлар Слепцовщ. Ар лажьэу щытащ гестапэм и унафэщлым и кьуэдзэу. Куэд щлакьым сэ ар кьалэм зэрыщыслгьагьурэ. Езыми сыкьылгьагьури, абы и ужькьлэ зыгуэрхэр кьыскьлэлызеплъэу си ужь итащ... Мис, фолгьагьу ныжэбэ кьларам кьытщыщлар... Слепцов фашистщ, зылэщлэбгьэкьл хьункьлэ лэмал зимылэщ.

Зэкьуэшитлыр зэплгьыжырт, хьыджэбзым и луэхур кьызэрекьлэжлар ягьэщлэгуэу. Зытэлайкьлэ хэгупсысыхьа нэужь, нэхьыщлэм жиладц:

– Мы хьыджэбзым и луэхум Слепцов хэтщ. Мыбы ар кьызэрицлыхужам шэч кьыщытрыхьхэм, саригьэубыдмэ, жилэри и натлэ иригьэкьлыну и мурадащ, – желэ капитаным.

– Алыхь-алыхь, сыту фьлуэ дыфхуэзат ныжэбэ, – жилуэ и щхьэр игьэкьлэрэхьуащ нэхьыжьым. – Кьлэ игьуэтынщ фи луэхум, умыгузавэ, си хьыджэбэ... Иджы сэ кьуажэм сынэсыжын хуейщ. Сыкьэпсэлгьэнщ телефонкьлэ. – Сэлам кьарихьжри, льыр щлэкьлжащ, колхоз луэху лэжыгьэм хуеплэщлэкьлыу.

Раерэ Мышэрэ палатэм щлыхьэжри сымаджэм бгьэдэтлгьыхьэжащ.

Сулгьлан жей лувым хэтт. И щхьэгьусэм хьыджэбзыр и ныбжьэгьум иригьэщхьу кьызэрыжрилами, езыми ар ныбжьэгьум и плы-

фэу кызырэыщыхъуми Мышэ нэхъри ягъэпIейтеят. Иджыпсту зауэлIыр губгъуэм ихъэнти, и гу бампIэр тIысыху кыщикIухъынт, игу пэщыхуи жьы щIыIэм хэтынт. Ауэ абы и гущIэр кызыIуэнтIыкIыр ужьыхыжынутэкъым апхуэдэкIэ, сыту жыпIэмэ, зауэм кыдыхэта, гугъуехъ куэд кыдэзышэча, лIапIэ кызыша и ныбжьэгъу зауэлIым и псэр щыхэкIым кыыхуигъэна уэсатыр имыгъэзэщIауэ тельти. АтIэми, и щхъэгъусэм и псалъэкIэ, имыкурэ-имыбгыу ар и гум кымыхъай... ЗауэлIыр кьэтэджри лъэмакъыншэу палатэм щикIукI-кыщикIукIыу щIидзащ, жыным кърипхъуэтащ и папиросыр, арщхъэкIэ, палатэм тутын щэфэ зэрымышунур кыищIэжри, ирилъхъэжаш, иужькIэ жыхафэ-гум щызэтеувыIэри, хъыджэбзым бгъукIэ хуеплъэкIыурэ, жриIащ:

– Рае, накIуэт модэ Зинэ и кабинетым. Сымаджэм зэран дыхуэ-мышъуу, дыуэршэрынщ.

Рае СултIан хуеплъэкIри, зэрыжейр хъэкъыу щыпхыкIым, кьэтэджри лъэмакъыншэу кIэлъыщIэкIащ капитаным. ИужькIэ ар щIыхъащ дохутырым и кабинетым. ЛIым и лъэIукIэ хъыджэбзыр диваным итIысхъащ, езыри шэнтыр къригъэкIуэталIэри абы и пащхъэм кытIысхъащ, и нэгум хуиту иплъэу.

Хъыджэбзым зы лъэныкъуэкIи гуапэ щыхъурт зауэм и мафIэ гуащIэхэм пхыкIыфа офицерым, СултIан и анэ дэлъхум, и нэгум иплъэу щысыныр. Жэщ псом зэрымыжеям, лъыи зэрыхашам щхъэкIэ кьэмынэу, абы и нэгур зэлъыIухат, ешауи кышхуэмыщIэу. ЩIалэм и натIэцыр хуэбаринэ мащIэт, фэрэкI мащIэу кызырэыльэIэсар кьапщIэу, и нэкIум пIэ кыитенат! IыхълыгъэкIэ пыщIам хуэдэу, абы и гур хъыджэбзым кызырэыхущытыр бэянт. Абы кыдэкIуэу, Нэхушыр и кьуэми хуэдэу, мыбыикI иIэт пщIэ зыхуозыгъэщI щытыкIэ, и кьоплъыкIэ кьудейм кьару кыпхильхъэрт, дзыхъ зыхууигъэщIырт. Абы щыIуплъэкIэ хъыджэбзыр нэхъ кьалэщIэкIырт зэщIэзыубыда гупсысэ дыджхэм, и нэгури нэхъ зэлъыIукIыжырт.

– АтIэ, СултIанрэ уэрэ физэдоджэ, аракъэ? – щIэупщIащ зауэлIыр, мащIэу пыгуфIыкIыу.

– Дызэдоджэ, – пидзащ хъыджэбзым макъ IэдэбкIэ.

– Хъарзынэщ. Колхозхэр IэщIагъэ зиIэхэм икьукIэ хуэныкъуэщ. Дыгъуасэ сэ си кьуэшыр министерствэм лъаIуэу щIэтащ колхозым агрономрэ зоотехникрэ иригъэгъэкIуэн щхъэкIэ. Мэтхъэусыхэ, IэщIагъэлIхэр кыбдэмылажъэу колхозыр зехъэгъуейщ, жери.

Рае набдзэгубдзаплъэу абы здеплъым кыгыурыIуащ ар иджыпсту IэщIагъэ Iуэхухэм тепсэлъыхъми, нэгъуэщI гукъеуэ гуэрхэр зэриIэр, икIи а и гукъеуэр езым къриIуэтылIэн щхъэкIэ кьегъэжъапIэ зэрылъыхъуэр. Ауэ колхоз Iуэхухэм ар кIэщIу щытепсэлъыхъым, а зытепсэлъыхъым фIыуэ зэрыхищIыкIым гу лъитэри, зыдригъэкIуу жиIащ:

– Иджыпсту уэ колхоз Iуэхухэм узэрытепсэлъыхъымкIэ хэти кыфIэщIынщ умызауэлIу, атIэ колхозым и унафэщIу куэдрэ лэжъа гуэру.

АрщхъэкIэ, хъыджэбзым и псалъэхэр зэхимыхагъэфэу, капитаныр щIэупщIащ:

– Къысхуэгъэгъу, Рае, апхуэдэу сынызэроупщIыр, ауэ кызыжеIэт, Къэбэрдейра уэ укыщальхуар, хъэмэрэ?..

– Сэ Ленинград ськыикIащ. Зауэм щыгъуэ дыкъэIэпхъуауэ щытащ...

ЛIыр кьэуIэбжъагъэфэу хъыджэбзым кыIуплъэри аргуэру щIэупщIащ:

– Уи адэ-анэр дэнэ щІыпІэ щыхэкІуэдар?
 – ДыкыщыІэпхуэм, си анэр бомбёжкэм хэкІуэдащ, ауэ си адэм и хыбар сцІэркыым, сцІэркыым ар зауэм хэкІуэдами е псэууэ кыызэте-нами.

– Ульыхуэркыэ-тІэ абы?

– Хьэуэ.

– Сыт щхьэкІэ?

– СынольэІу а ІуэхумкІэ укыызэмыупщІыну. Абы нэхрэ нэхь кыэсцтэнт уэ зауэм щыплъэгъуахэм, фашистхэм фащезауэм щыгъуэ фи нэгу щІэкІахэм я гугъу кысхуэпщІтэмэ. Уэ кыомыхьэлъэкІыу жыпІэф закъуэмэ, сэ икыукІэ гуапэ кысщыхуу седэІуэнт.

– Хьунщ-тІэ, Рае, апхуэдэу нэхь кыщыпщтэкІэ, уезгьэдэІуэнщ дэ дызыхэтахэм щыщ зыгуэрхэм, апхуэдэ хыбархэр ІуэтэжынкІэ сымыщІагъуэ пэтми. АлексейкІэ еджэу сэ ныбжьэгъу хьэлэмэт, ныбжьэгъу пэж сиІащ. ИкыукІэ фІыуэ дызэрылбагъурт. Зауэ ІуэхукІэ сэ хэт кызэуупщІми, псом япэу абы и гугъуц хуэсщІыр. Абы сыщытепсэлъыхькІэ си гу бампІэр, ныбжьэгъу сфІэкІуэдар сызэригуауэм кызит бампІэр, мэтІысри, нэхь псэхугъуэ согъуэт.

Ар кыщыхуэр плыщІрэ зы гьэм и август мазэрщ. Дыхэтт юго-западнэ фронтым щекІуэкІ зауэхэм. Алексей лъэсырыкІуэдзэм и частхэм ящыщ батальоным и командирт. Сэ а батальоным и зы взводем срикомандирт. А зэманым дэтхэнэ фронтымкІи ди Советскэ Армэм и Іуэхур икыукІэ щыхьэлъэт. Дэ дихуащ окруженэм. Махуэ зыбжанэкІэ мафІэм и кум зыщытІыгыфащ, бийм дезауэу. Ауэ зы махуэ гуэрым бийм зыкІи зыпэщІэдмысэжыф хуащ. Ар зыхащІагъэнти, топхэмкІэ щІэгъэхуэбжауэ кыйтхэуэу щІадзэри, ди батальоным и сэлэтхэр кьанэ щымыІэу хэкІуэдащ. Алексейрэ сэрэ зыдмыщІэжу дэгу дыхьуауэ дыздэщылъым, фашистхэм даубыдащ плену.

Бэлыхь куэд ди фэм даха нэужь, фашистхэм Алексейрэ сэрэ дызэкІэрачри, сэ сыщІадзащ гуэщ псыІэ кІыфІыжь гуэрым. Абы сыздыщІэлъым зэхэсхырт унэ бжэІупэм Іут пкъом фІэль репродукторым кыІукІхэр. Дикторхэр жэщми махуэми абы кыипсэлъыкІырт, зэм нэмыцэбзэкІэ, зэми урысыбзэ зыкыащІурэ. Зы пщыхьэщхьэ гуэрым, фронтым и линием деж зэхэуэныр щыщагъэтам, сэ ІупщІу кыызэхэсхащ Алексей и макыр репродукторым кыІукІыу. ИкыукІэ гущІыхьэ кысщыхуащ абы жиІэу зэхэсххэр.

ЖиІэрт абы езым арэзыуэ, и батальоныр и гьусэу, нэмыцэхэм плену заритауэ, нэмыцэхэм зезыта сэлэтхэр зыхуей-зыхуэфІхэмкІэ тэмэму кыызэрагъэпэщауэ, нэмыцэ армэ иным Іэщэ кьратри хыхьауэ, икІи абы и текІуэныгъэм щІэзэуну хьэзыру. Ди сэлэтхэр абы кыыхуриджэрт езым игьэлъэгъуа «щапхьэм» ирикІуэну, я фІэщ ищІыну хущІэкьурт нэмыцэхэр текІуа нэужь зыхуей псори ягъуэту цІыхухэр псэуну.

Сэ си джабэр зэрысхущІаудамкІэ, си чэр зэрыщІэкІамкІэ сцІэрт фашистхэм военнэ пленхэм хузэрагъэпэщ псэукІэр зыхуэдэр, гурыІуэгъуэт советскэ цІыхухэр фашистхэм япэщІэхуамэ, хьэзабу ятелъынуыр зыхуэдизыр.

Ауэ сэ си щхьэм кысхуигъэтІасэртэкыым Алексей, шынагъэ зыхэмылъя си командирыр, окруженэм дыздитым сэ гушхуэныгъэ кысхэзылъхьэу щытар, бийм щымысхьу езуар нэмыцэ радиомкІэ кыызэрыпсальэр...

Махуэ зыбжанэ дэКри, псори наЛуэ кьэхуащ: Алексей ещЛыжатакьым и Хэкум, и ныбжьэгьухэм. Абы и макьым ещхь зызыщЛыф гуэр фашистхэм кьагьэпсэлга кьудейуэ арат. Алексей-рэ сэрэ гьусэ дызэхуащЛыжри, Украинэм щыщу Березовскэ жыхуаЛэ щЛыпЛэм дашэри абы шацЛа концлагерым драдзащ.

Фэ, дауикЛ, зэхэфхаш, тхылгьхэм иту феджащ фашистхэм сыт хуэдэ псэукЛэ гужьейгуэ ирату советскэ военнэ пленхэр яЛыгьами. Фашист лагерым коммунистхэу, командирхэу ихуахэрт псом хуэмыдэжу гуащЛэу зи фэр иратЛыкЛыр. Гугьуц псалгьэКЛэ ар иджы цЛыхум гурыбгьэЛуэжыныр. Фашистхэрщ, фашист кьудейхэрщ псэ зыЛут цЛыхум апхуэдиз пудыныгьэ езыхыфынур... Зы гугьапи щыЛэтэкьым фашист жыхьэнмэм дыкьыхэКЛынымкЛэ. Дэ икьукЛэ ткЛийуэ дахьумэрт, Луэм драгьэКЛыртэкьым, адреЙуэ, кьытхашыпкЛыурэ автомашинэхэмкЛэ дашхэм кьагьээжыртэкьым, дэ тцЛэрт ахэр зэрызэтраукЛэр.

Языныкьуэхэм деж гугьэм дызэщЛиубыдэрт: ярэби, дикЛыжыфыну пЛэрэ-тЛэ мы кЛуэдыпЛэм, е дызыЛыгьхэм зыгуэрхэр кьатеуэу хуит дащЛыжынкЛэ хьуну пЛэрэ? – жытЛэурэ. Иужьрейм узэрыщыгугьынур нэхь мащЛэт. Дэ кьэдгупсыс Лэмалхэр зыр зым и ужь иту зэтекьютэжурэ кЛуэрт махуэхэри жэщхэри.

Зэгуэрым, жэщ кЛыфЛу, ди кхьухьльбатэхэм бомбэКЛэ зэтракьутащ дызэрыс Луэм и хьуреягьКЛэ кьекЛуэКЛ псэуалгьэхэр. Мис ар кьэдгьэсэ-бэпащ зыкьомым. ЗэщЛэфиеу кьехуэххэурэ кьэуэж бомбэхэм я макьым дыщЛэту гьущЛ кЛапсэ банэ зэпыудахэмкЛэ ди щхьэр Луэм кьытхаш. ДауикЛ, ди бомбээхэхэм лагерым и Лэшэлашэхэм бийм и военнэ базэхэр, складхэр кьыщахутауэ арагьэнт. Ауэ адреЙ насыпыншагьэхэм щыщу, Луэм дыкьыздикЛым, си льякьуэм осколкэ кьытехуати сыжэфыртэкьым, сыкьыкЛэрыхурт Алексей. Абы кьызэпиудынкЛэ шынагьуэт бийм дыЛэщЛэКЛыныр. Бомбёжкэм и ужьКЛэ щЛэпхьуэжахэм ныткЛэлгыщЛэпхьуащ нэмыцэхэр, хьэ гьэсахэр ящЛыгьуу. Зэхэтхырт абыхэм я зэрыгьэКЛий макьхэр, хьэ банэ макьхэр. Дэ, ди занщЛэр ди гьуэгуу, ди нэр здэплгьэмкЛэ дыжэрт. ДэнэКЛэ дыкЛуэми ддэрт, ажалыр кьыздиплгыкЛ Луэм пЛэщЛэ дыхьу закьуэмэ. ДаукЛми е гьуэгум дыщылЛэми нэхь кьатщтэрт, Луэм иджыри зэ дихуэж нэхьрэ.

СщЛэжыркьым куэд ткЛуами е мащЛэ фЛэКЛа дымыкЛуфами, ауэ сэ зы кьаруи симыЛэжу сыукЛуриящ. Алексей кьызэщЛэувыЛыкЛаш, тЛэКЛурэ жьыЛурыхьэгьуэ зригьахуэри, ткЛиягь хэлбу жиЛаш:

– Хьунщ иджы, кьэтэдж, сэ зыпщЛэзгьакьуэурэ, зэрытлгьэКЛэ дыкЛуэнщ. – ИкЛи, абы зэрижиЛам хуэдэу, езым зыкьысщЛигьакьуэурэ, куэдрэ дыкЛуащ. АрщхьэКЛэ аргуэру зыри слгьэмыкЛыж сыхьури сецэтэхаш. АлексеикЛ кьару иЛэжтэкьым, ерагьыут абыикЛ и льякьуэхэр зэрызэблхыр. НэгьуэщЛ хэКЛыпЛэ щымыЛэу кьэслгытэри, занщЛэу жесЛаш:

– Уэ кЛуэ, афЛэКЛа зыкьыщЛызэбгьэлЛэлэн щыЛэкьым, арыншамми сэ зыщЛыпи сыкЛуэжыфынукьым. ТЛури дыхэКЛуадэ нэхьрэ, зым зыкьыригьэлмэ нэхьыфЛщ.

Алексей ауи идэххакьым а жысЛэм едэЛуэн.

Нэхуц хьууэ хуежьати, абы гьунэгьуу кьыщыт банэ гуэрэным сыхилгьафэри кьызжиЛаш:

– Уэ мыбдежым щыль, кьызэжэ сыкьэсыжыху. Сэ кьээзгьуэ-тынщ тшхы хьун гуэрхэр, пщЛэну щыткьым, партизанхэр здэщыЛэр кьэсщЛэфынкЛи хьунщ.

Арати, абдеж сыкышчинэри ныбжьэггур збгэдэклаш.

Сэзы кьару си Іэжтэкьым, зыкьэс Іэтыфынутэкьыми, сыщІэлът банэ щІагьым, ныбжьэггум сыкышэриггуггар си гум илбу. Си хьуреягкІэ бадзэ щыдымыртэкьым, ухуейми лІэ: дэ ІэпыкьуэггукІэ узыщыгуггын щы Іэтэкьым. Жэщ хьуа нэужьым, кьарууэ си Іэр зэхэслъхьэри зыкьэс Іэтыну сыхуежъащ, арщхьэкІэ, щІым си бгыр кьытес ІэтыкІа кьудейуэ, сеукІуриехыжащ.

Алексей кьэкІуэжыртэкьым, дяпэкІэ сыщІэгуггэжыни щы Іэтэкьым, лІэныггэр кьышэрыспэплъэм фІэкІа. Хьарпшэру си нэгум кьыщІэувэжырт сызыщальхуа кьуажэр, си кьуэшхэр, си шыпхьухэр, ди Кавказ щыпІэхэр, сызэрыщыкІурэ махуэ кьэс сызыхуэплъэу сызэса кьурш папІэхэр. Си гум кьыщІитхьырт ахэр дяпэкІэ зэрышмыльаггужынур. Пабжьэм сыздыхэлъым, сигукІэ сэлам есхыжырт псоми. СщІэжыркьым си гущІы Іур дэггэзэуэ сызэрыщыльа зэманыр зыхуэдизыр, ауэ икІэм-икІэжым, сылІами сыпсэуми кьысхузэхэмыхужу сыздэщылъым, кьысфІэщІащ Іэуэлыауэ щэху гуэрхэр си тхьэкІумэм кьы Іуэу, макъ щэхукІэ си цІэр жи Іэу кьаджэурэ зыгуэр гьунэггубу кьысхуэхьуу. СощІэж зыгуэрым си щхьэр щІым кьышэрытри ІэтыкІар, икІи, зыкьысхуиггэщхьауэ, си нэкІум кьыплъэ Іауэ кьышэрысфІэщІар. ИужькІэ псы Іаггэ гуэрхэр си Іум щызыхэсщІэу хуежъащ, шэ кьашаггаш Іэм хуэдэу кьысщыхьуу абы сэ сефащ. Сыту ІэфІыщэт-тіэ ар! Нобэми си гум ихужыркьым... Мыбдежым си зэхэщІыкІыр и пІэм иувэжу хуежъащ, зи макъ зэхэсхри сызыггашхэри Алексейуэ кьэзггэдурисащ.

110

Сиггэшха нэужьым абы занщІэу схуипхаш си льякьуэ у Іэггэр, икІи зимы Іэжьэу и щІыбым сриггэукІуриери, кІуэмэ, тІысмэ, сызытрихым зиггэпсэхум, сызытрильхьэм ежьэжурэ, нэху щыху сихьащ. Махуэм дэ дыдэсащ псыдзэм дильэсыкІыурэ куу хьуа кьуэшхуэ гуэрым. Мыбы удзыжьхэр, кьэрэкьурэжьхэр апхуэдизкІэ Іуву икІи льяггэу щызэщІэкІати, укьыхэщынутэкьым, зыми укьыхиггэуэтэнутэкьым, уэ укьыхэкІыу зыкьыумыггэлыаггубуэ закьуэмэ. Зыдггэпсэхури, пщыхьэщхьэм дежьэжащ. АрщхьэкІэ си льякьуэр фІэбэггекІат, кьышэузырти иджыри зы тхьий схуэчыртэкьым, абы кьыхэкІкІэ, япэми хуэдэу, Алексей и щІыб силъу фІэкІа дыкІуэ хьуртэкьым.

Нэху щыуэ щыхуежъэм, дэ декІуэлІащ кьуажэшхуэ гуэр. Ныбжьэггум бжыхь льябжьэм сыкІэщІиггэгуалъхьэри, езыр хадэ кІуэцІкІэ кьуажэм дыхьащ. Куэд дэмыкІыу абы кьыггэзэжащ зы лІыжь гуэр и гьусэу. ЛІыжьыр льярызехьэ гуэрти, сыкьыщтэри и щІыб силъу срихьэжъащ, щІаггубуэ дэмыкІыуи и унэм сыщІихьащ.

Унэм щІэсыр зы фызыжьрэ зы хьыджэбзрэт. Пэшым дыкьышэрыщІэхутэу, ахэр пІэм кьыхэтэджыкІри, псынщІэу дызыхуей дыхуаггэзэн щхьэкІэ, тхузэблэжу щІадзащ. Куэд дэмыкІыу абыхэм дэ ерыскьы пщтырхэр даггэшхаш, ауэ даггэшхар мащІэт, зэрыдэмызэггынум кьыхэкІкІэ. Уэзэггыжынт, мазитІым нэблэггубуэ зы махуэ цІыху и шхэкІэу умышхауэ, нэщІу епхьэкІауэ? Арати, дышэрышхэу, зыдаггэггэпскІащ, щІаггыщІэлыуи щы Іыутелъуи тщыггэхэр мафІэм пэрадзэщ, яггэсри щыггын кьабзэкІэ зыдаггэхуэпащ.

Си льякьуэм тель у Іэггэр хьыджэбзым хуэ ІэкІуэлъа кІуэу иггэ кьабзэщ, абы хэль осколкэр кьыхихри хущхьуэ кьысхикІащ. Сыт хуэдэ шынаггэ кьэхьункІэ хьунуми абы щхьэкІэ кьымыгганэу, лІыжьым иукьуэдийри, пэшым щыщІа пІэ шабэм сыхиггэгуэлъхьащ.

Алексей шыжейрт пкІэунэм, махуэм е бэкхым, е хадэ кІырым зыщигъэпщкІурт. Ди насыпти, дэ дыкыдыхьэным и пэкІэ нэмыцэхэр кыуажэм дэІэпхыукІауэ, полицайхэм фІэкІа дэмысыжу кыщІэкІащ. Унэ дэ зыщидгъэпщкІур кыуажэкІэм хуэээти, фашистхэм яхуэлажьэхэм шэч зыгуэркІэ ящІу мыбы зыщахуцыхьыртэкым.

Хьыджэбзым зэпымыууэ и нэІэ кыыстригъэтащ: егугъуу кыызэІээурэ, абы хузэфІэкІащ гангрэнэм сыкыригъэлын, си уІэгъэри игъэхъужын. ИужькІэ сэ кыызэрысщІамкІэ, ар и адэ-анэм ябгъэдэсу Киев шыпсэуащ. И адэм дохутыр ІэшІагъэ иІэу, щІэныгъэ-кыэхутэныгъэ лэжьыгъэхэми хэту цытащ. Езы хьыджэбзым плыщІрэ зы гъэм медицинскэ институтыр кыиухри, и ІэщІагъэм ирилэжьэн щІидзэным хунэмыс щІыкІэ, зауэр къэхъеящ. И анэр а лъэхъэнэ дыдэм лІэри щІалъхъэжащ, и адэр фронтым и линием кыыщызэрагъэпэща госпиталхэм ящыщ зым щылэжьэну ягъэкІуащ; езы хьыджэбзыр и адэр кыэзылъхуа лыжь-фызыжьхэм я деж кыэкІуащ ильагъужыну, адэм и лъэІукІэ. Мыбы кыыздэкІуам, кыуажэр нэмыцэхэм яубыдауэ кыщІэкІащ, абы кыыхэкІкІи дэмыІэпхыукІыжыфу кыйдэнащ. Иджы езы хьыджэбзыми мы унэрат зыгъэпщкІупІэу иІэр...

– Си псалъэмакыым сыт кІыхь зыщІезгъэщІыр?.. Хьыджэбзыр, уэ иджыри кыэс гу лъумытамэ, бжесІэнци, Зинэщ...

ТхьэмахуитІ дэкІри, сэ кыысхуэкІухыфу сыхъужащ. Алексей арат зэжьэри... Фызыжьым гъуэгу гъуэмылэ тхуигъэхъэзыращ, дэри жэщым зыдужьащ, партизанхэм я лыхъуакІуэ дызэрежьэным хуэдэу. Лыжь-фызыжьым я деж дызэрыщыІа махуэ бжыгъэм кыриубыдэу сэ фІуэ слъэгъуащ Зинэ. Сэ икыукІэ сынэщхъейт, гукыдэж лъэпкы сиІэтэкым, сэркІэ хьэлъэт хьыджэбзым сызэрыбгъэдэкІыжыну. АрщхъэкІэ абы езым кыызыкыуипхуэтри кыджиІащ ди гъусэу дыздэкІуэм нэкІуэну, бийм яубыда кыуажэм езыр афІэкІа дэс мыхъужыну.

– Сэ дохутыр ІэщІагъэр щІызэзгъэгъуэтар, – жиІэрт хьыджэбзым, – лыжь-фызыжьым я кІэкыуагъ кыкыуэсыну аракыым. Сэ сыхуейщ фашистхэм езауэ ди цІыхухэм зыгуэркІэ садэІэпыкыну.

Апхуэдэ щІыкІэкІэ, хьыджэбзыр кыыддежьащ. Адэшхуэм кыыхудэкІащ мэзым дишэу партизанхэр здэщыІэ щІыпІэр кыыддигъуэтыныр, езым и кыуэрылъху хьыджэбзыр зэрыдигъусэм и хьэтыркІэ. Мэзхэм Іэджэрэ дыщылъыхъуа, бэлыхь Іэджи тшэча нэужьщ партизанхэм дащыІууар, абыхэм я командирым и пащхъэм дыкыыщихутар.

Лыжьыр гъуэгуанейм зэхиукІат, мыдэкІэ унэм кыигъэна фызыжьым щхъэкІи гузавэрт. Зы махуэкІэ зигъэпсэхуа нэужьым, сэлам кыыдихыжри ар ежьэжащ. Иджыпсту хуэдэу си нэгум щІэтщ и кыуэрылъхум ІэплІэ кыыщыхуищІыжым, дэ ди Іэр кыыщиубыдыжым ар кыызэрыгумэхар, и нэкІуцхъэ зэлъахэм кыежэх нэпс пІащэхэр и жьакІэпэ тхъуахэм кыызэрыхэткІуар. Ар езыгъэжьэж дэтхэнэ зым дежкІи гурыІуэгъуэт абы и гум щыщІэр. Апхуэдэ щІыкІэкІэ а лыжь ахырзэманыр, гу хьэлэл зиІэр дбгъэдэкІыжащ, ауэ иужькІэ лыжьыр тлъагъужакыым: зыгуэрым нэмыцэхэм бзэгу яхуихъащ абы пыщІэныгъэ партизанхэм яхуиІэу, оккупантхэм лыжьым бэлыхь Іэджи и фэм дахащ, арщхъэкІэ кыызэреупщІхэмкІэ жэуап ярымту зигъэлІащ.

Партизан отрядым и командирым и унэцІэр Савельевт. А лъэхъэнэм абы отряд зэригъэпэщу щІидза кыудейуэ арати, военнэ Іуэхум фІуэу хэзыщІыкІ, зауэм Іута дэ дазэрыхыкыам куэду цыгуфІыкІащ...

псэ хэтыжу кыпхуэщІэнутэкъым. Нэхущым Алексей штабым къэсыжаш, и шыплІэм сьдэлъу ськыыхыжри. ЩІыунэ хуабэм ськыыщыхутэжаш, зыкыыщысщІэжаш. Апхуэдэ щІыкІэкІэ етІуанэу абы сэ псэууэ ськыызэтригъэнащ...

Украинэр фашистхэм кылэщІагъэкІыжыным куэд имыІэжу, дэ кыдэхулащ бийм дзэщІэхэр, зауэ хуэлухуэщІэхэр зэрызэрашэ лъэмыжышхуэ гуэр ткъутэныр.

Лъэмыжыр къару тІуащІэкІэ яхъумэ пэтми, лагъымхэр щІэтлхъэри, къэдгъэуащ. Ар кыызэрыдэхулаар Алексей зэхилхъа Іэмалхэмрэ хылагъхэмрэ я фІыгъэкІэщ.

Лъэмыжыр идгъэщэха нэужьым, бийр ІэлфІыщІэу кызэкІуэкІри, ди ужьым кыиуащ, Іэщэу яІэ псори зэщІагъэуІуэри. Операцэм хэта партизан гупым щыщу си закъуэ фІэкІа нэгъуэщІ зыри псэууэ кьелакъым. Алексей зэрылІыкІын уІэгъэт кытехуар: абы и бгъэр шэ къэуэжым пхиудат, и лъакъуэ ижъым хэль къупщхъэхэр зэкъриудат. Си щІыбыкум изгъэукІурияуэ, ар сэ Іусхырт фашистхэм пэлэщІэ зэрыхунокІэ. Мэзылхэм дызэрыхыхъуэ, си джэдыгур зыщыздзри субгъуащ, икІи си ныбжьэгъур абы тезгъэгъуэлхъащ. Сытыт сэ абы иджы хуэщІэжыфынур? А дакъикъэм сэ сыхуэхъзырт, сэр папщІэ куэд зыщІэфа ныбжьэгъум и псэр кыызэтенэну закъуэмэ, си гъащІэр стыну.

ЩылІэну дакъикъэм абы уэсят кысхуищІыжаш:

– Псэууэ мы зауэм ухэкІыжмэ, кълыхыхъуэ си бынуагъуэр, си анэм, си щхъэгъусэм, си бынхэм схуажелэж си гъащІэр сухыху сазэрыхуэпэжар, я гъащІэр нэхуу щытыным си псэр пытыху сызэрыщІэзэуар. Сэ си гугъащ текІуэныгъэр къэдзэуа нэужь, ди унэ ськІуэжыну, си бынхэм щІэныгъэ езгъэгъуэтыну, цІыху къахэсщІыкІыну, си анэмрэ си щхъэгъусэмрэ псэхугъуэ естыжыну. АрщхъэкІэ сэ ар кызэхулаакъым... СынолъэІу, ди зэныбжьэгъугъэм и хъэтыркІэ, лъагъуныгъэ зэхудиІэм и фэеплъу, зыгуэркІэ дэлэпыкъуэгъу яхуэхуф си сабийхэм.

«Мишэ, – жиІащ абы и иужьрей псалъэу, – уэ уощІэ сэ фІыуэ узэрыслъагъур, цІыху пэжу узэрыщытым, шынагъэ зэрыпхэмылгъым папщІэ. Сэ сыт щыгъуи сигукІэ сьпхуэхъуахъуэу щытащ насыпфІэ ухъуну. ТекІуэныгъэр дыдей хъуауэ унэм ущыкІуэжкІэ, дауикІ, уэ къэпшэнущ Зинэ. Сывохъуэхъу, щхъэгъусэ физэхуэхъуу, насыпфІэу физэдэпсэуну...»

Сэ дэнэ къэна, мыдрей партизан ар зыцІыхуу щытахэми гуцІыхъэ ящыхъуащ Алексей и лІэныгъэр. Ар щытащ партизан отрядым и командирым и Іэ ижъу, отрядхэм я штабым и чэнджэщэгъу пэжу, партизанхэм псоми фІыуэ ялъагъу лІыуэ.

... Илъэсищ хъуащ Алексей и бынуагъуэм сызэрылтыхъуэрэ, арщхъэкІэ, сыт сымыщІэми, дэнэкІэ зызмыгъазэми кысхуэгъуэтыркъым. СщІэркъым зыхуэхъынур. Е абы кызэринэкІахэм ящыщ зыри псэууэ къэмынауэ пІэрэ?

– КхъыІэ, кызжеІэт, сытыт абы и унэцІэр? – щІэупщІащ Рае, и нэхэр нэпсым кызэпижыхъуэ.

– Алексей езым зыфІищыжа партизан цІэт. Нэмыцэхэм ар и цІэ-унэцІэмкІэ кълыхыхъуэу щытащ, абы кыыхэкІкІэ нэгъуэщІ партизаныцІэ зыфІимыщу хъуакъым. ИужькІэ десэжри, ди гуапэу сыт щыгъуи АлексейкІэ деджэу щытащ. Зэ нэмыцэхэм зыпхагъэІукІауэ щытащ абы и бынхэмрэ и анэмрэ нэмыцэхэм яубыдауэ гъэру яІыгъыу, икІи езым зымыту щытмэ, бынунэм я щхъэр палъэну. Дэри а Іуэхум и

ужь дихьэри кьэтхутащ бинунэр оккупантхэм гьэру ялыгыгу жыхуалэр щыгуэ, ауэ зы щыпцэ гуэрым кыщагьуэтри яубыдыну щыхуежьэм, щэхурылажьэ цыхухэр я дэлэпыкьуэгьу хьури, ялэщлэкьлауэ, икьи сыт ямышцэмэ, я лэужь темыхьэжыфахэу. Ауэ щалэщлэкьла щыпцэр дэнэмэ кьытхуэхутахьым... Алексей апхуэдизкьэ хэлущыгуэ щыхуэат оккупантхэм я дежи, кьрахуэкьыу щытащ и лэужьбыр, кьызэраубыдын лэмалрэ хылагьэрэ кьрахуэмыгьуэту. Апхуэдэу щыщыткьэ, зыфимыщу хьунт абы партизаныцлэ? Ипэжыпцэ, абы и унэцлэу щытар Димитриевщ, зэреджэу щытари Николай Петрович.

– Хэтц жы-пцэ-а? – кьыщыльэтащ Рае, и фэр шэхум хуэдэу пыкьлауэ.

– Димитриев Николай Петрович.

Мыбдежым кьэхуащ Мышэ и жэц щыпцэхьым кьыхэмыхуэн щлэщхьу: хьыджэбзыр зэфлэщахэри диваным иукьуриящ, мэхуэ.

Абы хэту кьыщыпцэхьэжэщ Зинэ. Кьэщтауэ кьиящ, диваным иукьурияр щилыагьум:

– Сыт мы кьэхуар?!

Мыши, и фэр пыкьлауэ хьыджэбз мэхар зэщлэубыдэурэ, жицэ:

– Мыр ильэсищ лъандэрэ сызылтыхьуэ Димитриевым ипхьуш, Зиночкэ. Уэ шэц щызбгьэщлэым, сыпкьырущлэыхьри, сэри хуэсцэуэ си ныбжьэгьум и хьыбарри, ар Димитриев Николай Петровичу кьызэрищлэу, мис, зэфлэмэхэщ.

– Сэ сцлэат ар, си псэм ищлэат! – жицэ Зиникь.

... Рае етлэуанэ махуэращ зыкьыщыщлэжар. Кьэхуар анэшхуэм кьызэрищлэу, ипыхьыкьлэщ, и кьуэр зэрыхэкьуэдамрэ, ар епцыжакьлэу кьалытэу, езыхэм абы папцлэ ятелыа бэлыхьымрэ кьулейсызыгьэ инымрэ хузэхыхьэжауэ.

– Сэ сцлэарт си кьуэ закьуэр епцыжакьлэу кьызэрыщлэмыдзынур, – жицэ анэшхуэм, и нэпсыкьлэ щлэутхыкьыу...

* * *

... Мышэ хьуэхьу кьыдихри, и кьуэшхэр кьишэщ, Раерэ анэшхуэмрэ иригьэблагьэри а хьуэхьум хигьэтащ, гуфлэгуэр зи саулыкьур Димитриев Николай Петрович и анэмрэ и пхьумрэ кьызэригьуэтыжар арауэ кьажрицэри.

Мазэ бжыгьэ дэклэ нэужь, Мышэ зыхэта партизан отрядым и командирэу щыта Савельевыр кьыгьуэтыжри, ар и дэлэпыкьуэгьуу, Москва щыхуэзэфлэгуэувэжэщ Николай Петрович и анэмрэ ипхьумрэ пцыщлэцлэу щы гьэ лъандэрэ кьрамытыж пенсирэ. Мышэ фызыжымырэ хьыджэбзымырэ я унэцлэу Димитриев унэцлэмкьэ зэрыригьэхуэкьыжэщ.

Димитриевэ Рае техникумыр кьиухри Москва Тимирязевым и цлэкьлэ дэт мэкьумэш академием щлэтысхьэщ. Гуэхур гузэвэгьуэ куэди, гуфлэгуэи хэту кьекьлэуэкьлэщ, Гуэхум хэтащ Мышэрэ Сулытлэанрэ. Ахэр хуабжыу хэсэбэпыхьэщ бомбэжкэм Харьков деж щыхэкьлэуэдауэ щыта Коля цыкьлэум и лэужьбыр кьэгьуэтынми, бийм и тлэсхьэщлэу Слэпцэ-выр кьэубыдынми.

БЕЙТЫГЪУЭН Риммэ ЛЪАГЪУНЫГЪЭР МЫУЖЬЫХЫЖ МАФІЭЦ

Рассказ

Дыгъуасэ хуэдэт, пщІантІэш-хуэм цІыхур дэмышуэу, Астемыр-рэ Масирэтрэ я хьэгъуэлІыгъуэр щекІуэкІар. Абы лъандэрэ илъэсищ нэблэгъат.

Нысэмрэ къуэмрэ я зэхущытыкІэм щыгуфІыкІми, гуащэмрэ тхьэма-дэмрэ, ину жаІэну темыгушхуэу, гупсысэм ихьырт: «Мыр дауэ? Хэт мыгъуэу пІэрэ зи ягъэр? Мыпхуэдизу фІыуэ зэрылъагъуитІым я къэкІуэнур дауэ хьуну, бын ямыІэмэ?» Нэмэз щІыгъуэ къэс Тхьэм елъэІухэрт, и Іэмырым химыныну.

А гуныкъуэгъуэ дьдэр яІэт Масирэтрэ Астемырри. Дохутырхэм ечэнджэ-щыну мызэ-мытІэу мурад ящІат, ауэ

115

«Иджыри дыздынэса щыІэкъым, дыщІалэщ, диІэнщ, тхьэм жиІэмэ», жаІэри къагъэнэжат.

Ауэрэ зэманыр кІуэрт. Унагъуэм псалъэмакъ къыщаІэт хьуащ а Іуэхум теухуауэ. Псоми ягъэкъуаншэр, дауи, Масирэтт. «Ди щІалэ закъуэр насыпыншэ дохьу мыбы, щІэблэншэу къегъанэ», – апхуэдэ псалъэ гуауэхэр щІэх-щІэхыурэ зэхихыжырт нысэм. Масирэт и жагъуэ дьдэ хьур и щхьэгъусэми ар зэригъэкъуаншэрт.

Масирэтрэ Астемыррэ я гуныкъуэгъуэм махуэ къэс хэхьуэрт, я зэхущытыкІэми зихьуэжырт. Масирэт и дыщ кІуэжыну зэми къыте-хьэрт, ауэ гъащІэм нэхьыфІ дьдэу щилъагъу цІыхум пыкІмэ, мыпсэу-жыфыну, щІэпсэуни щымыІэжу къыщыхьурти, къызэтеувыІэжырт.

ИкІэм-икІэжым Масирэт тегушхуащ, дохутыр зригъэплъу, сабий щІамыІэм и щхьэусыгъуэр къищІэну. «Сэрмырауэ къыщІэкІми, мы дунейм теткъым сэ Астемыр къызэрызгъэнэн», – егупсысырт ар.

Масирэт сабий щІимыІэн лажьэ иІэу къахуэгъуэтакъым дохутыр-хэм. Ар Астемыр къыщищІэм, и щхьэ мыгъуагъэ хуихьыжауэ, куэдрэ щысащ гупсысэу, иужькІэ тегушхуащ езыми дохутыр зригъэплъы-ну. Ари узыншэу къыщальытэм, ягури я псэри зэхуэІэфІу зэдэпсэун щІадзэжаш Масирэтрэ Астемыррэ. Лыжь-фызыжьми я гур псэхужри, нысащІэми нэхь гуапэу хущыт хьуахэт.

* * *

Астемыррэ Масирэтрэ къуажэ сымаджэщым щылажьэрт. Масирэт фельдшерт, Астемыр «дэІэпыкъуэгъу псынщІэ» машинэм и шофэрт.

Куэд мыщІау а сьмаджэщым медсестрауэ кьэуващ Ленэ. Ар цІыхубз льягэт, зэкІужт. И дахагькІэ и лэжьэгу хьыджэбзхэм кьахэлыдыкІырт. И теплэм ещхьу, и хьэл-щэнкІи дагьуэншэт. Гьэ-сат, зэпІэзэрытт, Іэдэбт. Абы гу лымьтэу кьэнакьым Астемьр и гуэ-гьуу «дэІэпыкьуэгьу псынщІэ» машинэм дэс щІалэщІэм. Асльэн Ленэ апхуэдизкІэ игу ирихьати, хьыджэбзыр дэнэ кІуэми, кьыздикІари кьыздихуари кьыпхуэмыщІау, абы кьыщыхутэрт. Ауэ а псор пща-щэм кьыфІэІуэхутэкьым. Гугьу ехьу езыгьэджа и адэ-анэм илэситІ-щы нэхь мыхьуми яхуэлэжьэжын мурад иІэти, мызэкІэ щІалэ Іуэхуи дэкІуэн Іуэхуи зэрихуэртэкьым. Хэт кьыдэгущыІэну хуежьэми, «Сэ мурад сиІэщи, ар сьмыгьээщІауэ, дунейм теткьым унагьуэ сьзэри-хьэн», – яжриІэрт.

Ленэ цІыхухьухэм защидзейуэ кьызыщыхьуа Асльэн зы махуэ гуэрым абы еупщІащ: «Сьт апхуэдизу цІыхухьухэм уащІыщышынэр? Зыгуэрым уи жагьуэ кьыщІауэ, иджы абы и фэ дэри кьыдуплбу ара?» Ленэ зыри щыжимыІэм, щІалэм адэкІэ кьыпищащ: «Япэу сьщыпІуп-ля льяндэрэ сэ уэ фІыуэ узольагьу. ГьащІэ гьусэ усхуэхьуну сщІатэмэ, сэр нэхьрэ нэхь насыпыфІэ щымыІэу зьслытэжынт». А псалъэхэм ягьэпІейтеят хьыджэбзым и гур, ауэ жэуап гуэри иритыжатэкьым.

ЖэщкІэ лэжьэну кьыщыхуихуэкІэ, Ленэ Асльэн хуэзэн хуей хьурт. Зи гур ІункІыбзэ тІуащІэкІэ гьэбыдауэ кьызыщыхьуж хьыджэбзым и Іэпкьльэпкьым мащІэ-мащІэурэ хуабагьэ гуэр кьыхыхьэрт. Асльэнрэ абырэ я нэр зэзэмызэ зэхуэзамэ, щыблэ кьеуауэ кьыщыхьуу, Ленэ и напІэр ирихьэхьыжырт. Ар Іэнкун зэрыхьур гуапэ щыхьурт щІалэм.

116

Ленэ иджыри кьыгурыІуэртэкьым, Асльэн зэрилгагьуу, и гур щІэпІейтейр, ауэ щІалэм хьэкьыу пхыкІат Ленэ фІэкІа льягуныгьэ зыхуищІыфын цІыхубз мы дунейм зэрытемытыр. Апхуэдэу щыт пэт-ми, мурад ищІащ Ленэ хуищІа льягуныгьэм езы пщащэр кьыпэджэ-жыху и гугьу имыщІыну. А тІум я зэхущытыкІэ дахэм кІуэ пэтми зиу-жьырт, апхуэдэурэ абыхэм яку кьыдэхьуащ льягуныгьэшхуэ. ЩыІэт абы щыгуфІыкІи, ар зи жагьуэ хьуи. ЗэрыгурыІуэгьуэщи, иужьрейхэр Асльэн зигу ирихь хьыджэбзхэрат.

ЩІалэмрэ хьыджэбзымрэ ятеухуа хьыбарыр нэсащ абыхэм я адэ-анэхэм дежи. Нэсащ, икІи унагьуитІми ар яфІэкьабылакьым. Уеблэ-мэ тхьэ яІуащ игьащІэкІэ арэзы мыхьунхэу. ЦІыхухэм я нэхьыбэм ар ягьэщІэгьуащ, ауэ абы и щхьэусыгьуэр зыщІэхэм псори кьагурыІуащ. КьызэрыщІэкІымкІэ, Асльэн и адэм Ленэ и анэр фІыуэ ильягьуу щы-тат. Зэи дэмыгушыІауэ, пІальэ гуэри зэрамытауэ, кьепхьуэри ихьати, кьыфІэкІуэжат. ЕтІуанэуи ихьат, ауэ абы щыгьуэми хьыджэбзым кьэ-нэн идатэкьым. Зи напэр текІауэ кьэзылгытэжа щІалэм ар игьащІэкІэ бий хуэхьуащ.

Асльэнрэ Ленэрэ а Іуэхум зыри хашІыкІакьым япэщІыкІэ. Ауэ иужькІэ кьыщащІами, ягу кьэкІакьым езыхэм я насыпым ар зэран кьы-хуэхьуну.

Щэбэт пщыхьэщхьэу, Асльэнрэ Ленэрэ зэхуэзауэ кьакІухьу паркым здитым, щІалэм желэ:

– Ленэ, ди Іуэхум унафэ тешІыхьын хуейщ. ДызэрызэрыцІыхурэ куэд мыщІами, дэркІэ гурыІуэгьуэщ дызэпэІэщІау афІэкІа дызэ-рымыпсэуфынур. Ныщхьэбэ нэхь фІэмыкІыу ди мурадым ди адэ-анэхэр щыгьуазэ дощІри, жаІэм доплъ. КьыддаІыгьрэ – хьарзынэщ. КьыддамыІыгьрэ – дэ дегупсысыжынщ адэкІэ ди Іуэху зэрыхьунум. Уарэзы абыкІэ?

– Сэри абы сегупсысирт, ауэ уэ япэу жыпІэным сежьэрт, – кыызэщІэнауэ жиІаш хыджэбзым.

– Абы кыикІыр сэ жысІэм арэзы узэрытехуэрщ. Сыту насыпышхуэ ар! Ленэ, сэ мы дунейм сытетыху сыпхуэсакынууц, усхумэнууц.

– Сэри аращ, Аслээн, – жи Ленэ, укІытауэ и щхьэр ирихьэхыурэ.

ЩІалэмрэ пщакэмрэ я мурадыр кыдаІыгъакыым я адэ-анэм.

– Ар ауи уигу кыуумыгъэкІ! – кІэщІу пиупщІат Ленэ и адэм.

Бий зэхуэхуэа унагъуитІыр зэрызэбгъэкІужын Іэмал щыІэтэкыым. Ахэр егупсысыну хуейтэкыым ныбжьыщІитІыр насыпыншэ зэращІым.

* * *

Жэщыр гугъусыгъуу изыха щІалэмрэ хыджэбзымрэ зэхуэпІашІэу пщэдджыжьым зэхуэзащ. Зэрызэлупльэу, псалээншэу псори кыагурыуащ. ЖыІэгъуейт а тІум иджыпсту я гум щыщІэр...

ЗытэлайкІэ зыри жамыІэу щытащ Аслээнрэ Ленэрэ. ИтІанэ хыджэбзым и нэщхьейкІэр зылыагъу щІалэм кыригъэжыащ:

– Сумыгъэлыагъу унэщхьейуэ. Дэ ди ныбжь нэсащ ди щхьэ и унафэ тщІыжыну. Ди адэ-анэм дакыфІэмыІуэхуу ди насыпым щелэпауэкІэ, кытхуэнэжыр нэчыхь едгъэтхыу унагъуэу дытІысыжынырщ. Налшык фэтэр кыщытщтэнщ, лэжыапІи кыщыдгъуэтынщи, псэун щІэддзэнщ. Ди Іуэхур кыддэзыІыгыын благыи, Іыхьлыи, ныбжьэгъуи ди куэдщ, алыхыым и шыкуркІэ. НэгъуэщІ хэкІыпІэ диІэкыым. Ди адэ-анэхэм дызэрынасыпыфІэр ялыагъумэ, кыагурыІуэжынкІи хьунщ кыызэрыдэкъуэншэкІар.

Хыджэбзым и нэкІущхьэм нэпс кыителъэдащ. Аслээн Іэбэри ар трильэщІыкІащ икІи щабэу жиІащ: «Ленэ, сынольэІу, уи нэпс зэи зыми иумыгъэлыагъуну. Ди насыпым нэпскІэ дыпежээнкыым. Псори тэмэм хьунщ, умыгузавэ! Ди щІалэгъуэщ, дызыншэщ. Псом ящхьэжращи, фІыуэ дызэрольагъу. Пщэдей укыщыкІуэкІэ, уи паспортыр кыздэщтэ, ди нэчыхьыр едгъэтхын хуэдэу. Си Іыхьлы гуэрым сыкыигъэгугъащ кыддэІэпыкъуну. Сэ, зезгъэутІыпщынщи, фэтэр кьэслыхьуэнщ, ди нэчыхьыр зэратхыуи, дыІэпхьуэнщ.

А псалэ дахэхэм и ужкІэ Ленэ и гур тІэкІу кыызэрыгъуэтыжащ, ауэ, итІани, нэщхьейт...

ЕтІуанэ махуэм Ленэрэ Аслээнрэ ирагъэтхащ я нэчыхьыр, махуитІ дэкІри, фэтэр хьарзыни кыагъуэтащ. Я унэ ягъэзэжщ, я щыгынхэм щыщу нэхь Іэмалыншэу кьалгытэр зэщІакъуэри, фэтэр кьащтам ягъэІэпхьуащ. Дунейр тІэу пкІэгъуэ зыхуримыкыу Аслээнрэ Ленэрэ хьэпшыпхэр псынщІэу я пІэ ирагъэзэгъащ. Хыджэбзым лыдыжу псори зэщІилыасэри, ахэр ежыащ ныщхьэбэ кыахуеблэгъэнухэр зэрагъэхьэщІэн гуэрхэр кьащэхуну.

Пщыхьэщхьэм кыызэхуэсащ я ныбжьэгъухэри, я Іыхьлы гуэрхэри. Фэтэрыр зей унагъуэри кырагъэблэгъащ. Ахэр щыгуфІыкІащ Аслээнрэ Ленэрэ я насыпым, хьуэхуэ дахэ куэди жраІащ. Апхуэдэу Аслээнрэ Ленэрэ япэ лъэбакъуэ хачащ я унагъуэ гъащІэм.

Фэтэр кьащтар зей унагъуэр гъуэгум узэпрыкІмэ щыпсэурт. ЦІыху хьарзынэхэт. Псом хуэмыдэу Ленэ кыыхуэгуапэт унэгуащэр.

– Ленэ, зыгуэр ухуей хьумэ, уи дзэ умыгъэшу, накІуэ. Дэ тльэкІымкІэ дывдэІэпыкъунщ. Аслээн кызжиІауэ сощІэ фи Іуэху зыІутыр. ЗыкІи физгъэкъуаншэркыым, згъэкъуаншэр фи нэхьыжхэращ, – кыжриІат Тамарэ.

Ленэ сытым хуэдэу игъэгүшхуат абы и псалъэхэм. Хъыджэбзым игу къэкIыжащ фэтэрым и IункIыбзэр япэу щахуIуихам абы къажриIауэ щытар: «ФыкIуэ, тIасэ, фызэбгъурыту фыщIыхъэ фи япэ псэуальэм. Мис апхуэдэу IэпэзэрыIыгыу фи гъащIэ гъуэгум фрикIуэну Тхъэм жиIэ!»

Аслъэнрэ Ленэрэ зэхуэгүфIэу япэ лъэбакъуэр щIачат унэм. А дакъыккъэм тIуми я гум къэкIар зыт: кIыхъми кIэщIми, нобэ дызытехъа гъащIэ гъуэгум дрикIуэнц дызэкъуэту, гүфIэгъуи гуауи здэдгүэшү, ди лъагъуныгъэр тхъумэжу.

* * *

Дунейр зэтезыIыгъэр фIыуэ зэрылгъагъухэм я насыпщ, жаIэ. Ар апхуэдэу щымытамэ, куэд щIат мы дунейжбыр зэрыкъутэжрэ.

ФIыгъуэу щыIэр зыбгъэдэлъу къызыщыхъуж ныбжбыщIитIыр нэху къекIащ, я пщэдджыжбыр я гухэлъхэми хуэдэу къабзэу, дахэу. МахуэщIэм гугъапIэ дахэкIэ хыхъа Аслъэнрэ Ленэрэ къащыхъурт езы-хэм нэхърэ нэхъ насыпыфIэ дунейм темыту.

ПщэфIапIэмкIэ кърих шхынымэ IэфIым Аслъэн и жейр щIэх дызэу трихуащ. «Сыту пIэрэ си Ленэ япэ дызэу схуипщэфIар?» – къыпыгүфIыкIащ Аслъэн. Пэшхъэкум пщафIэу бгъэдэт нысащIэми и гур фIэжэрт Аслъэн зыщIэлъ пэшымкIэ. Зэзэмызэ хукъуэплъыр-ти, «Жей, си гъащIэ, си насып», – жиIэрт цэхуу. Аслъэн абы гу лъи-тат, ауэ зыкIи зыкъригъэщIатэкъым. Ленэ ещанэу къыщыкъуэп-лъым, напIэзыпIэм къыщыльэтщ, ар къипхъуатэри, мы дунейр псор къыдэкIэрахъуэу, гүфIэжу зигъэджэрэзащ.

Зыхэт зэманымрэ щIыпIэмрэ гъуэжъкуийм къыхипхъуэ-та таурыхъ лIыхъужым ещхъу, ахэр къыщыхутащ дунейщIэ. Мыбы щыIэтэкъым щIэпхъаджащIи, бзэ Iей зиIи, Iей зигу илIи. Мыр дунейр жэнэт жыхуаIэрат... А щытыкIэм дакъыккъэ бжыгъэкIэ ита ныбжбыщIитIым зыкъыщащIэжам, шейнычыр зиукIыжу къыкъуэлъыкIырт.

Зытэлай дэкIыу, Аслъэн пщэфIапIэм щыщIыхъам, Iэнэр екIуу зэтегъэуващ, шэнтитIри зэхуэзанщIэу абы бгъэдэтт. Ленэ Аслъэн и тIысыпIэр иригъэлгъагъури, и щхъэгъусэм къыпэщысу езыри етIысэхаш. Мыр унагъуэщIэм я япэ пщэдджыжбышхэт.

– Уоу, ди Тхъэ! ФIыщIэ пхузощI ди насыпым папщIэ! СынолъэIу, дызэкIэрымыхуу, гъащIэ гъуэгум дрибгъэкIуэну. Нобэ зыщIэддза ди гъащIэщIэм Тхъэм гу щыдигъахуэ! Насыпыншэ, ерыскъыншэ Тхъэм димыщIкIэ! – жиIэщ, и щхъэгъусэм гуапэу еплъри, Аслъэн шхэн щIидзащ. «Тхъэм жиIэ!» фIэкIа Ленэ ину зыри жиIакъым, ауэ игукIэ щIигъужащ: «Си Аслъэн Тхъэм къысхуихъумэ».

Аслъэн Ленэ игъэхъэзыра ерыскъым хущытхъуащ, икIи дяпэкIи апхуэдэу IэфIу хуэпщэфIэну елъэIуащ.

– Укъызогъэгугъэ, си псэ, – жиIащ Ленэ, Аслъэн хуэгүфIэу.

– Делпъынкъэ, делпъынкъэ... Ленэ, сэ нобэ ди лъэжапIэ Iуэху зес-хуэнуу. Сыкъэзыгъэгугъахэм салыгъуэзэжын хуейщ, – жери Аслъэн пIащIэу щIэкIащ.

Ленэ и закъуэу унэм къыщыщIэнэм, и псэр зыгъащтэ макъ шы-нагъуэ гуэр и тхъэкIумэм къыIуащ: «Уи насып нэху тещхъэнукъым... Уи насып нэху тещхъэнукъым...»

– Тобэ, мыр сыт телъыджэ! Сытуи налуэу зэхэсхрэ мы псалгэ шынагъуэхэр. Ди адэ-анэхэм я арэзыныгъэ хэмылгъу дызэрышащи, ар кытхуэмыгъуну арауэ плэрэ? – игу къокI Ленэ. – Хэти сечэнджэщыну?..

Иужь псалгэхэр зэрыжиIэу, и гур Тамарэ и деж жащ. Зимылэжьэу зихуапэри, Тамарэхэ я унэмкIэ иунэтIащ. Ленэ и фэр зэрыпыкIамкIэ цIыхубз Iушым кыгурылуащ ар зыгуэрым Iейуэ кызыэригъэгузавэр. УнэмкIэ иригъэблагъэри, щабэу жиIащ:

– Уи фэр сыту Iейуэ пыкIа, си хъыджэбз цIыкIу. КъэхъуаIа?

– КхъыIэ, Тамарэ, емыкIу сыкыуемыщI, – кыригъэжьащ Ленэ. – Тхъэ, зэрыжысIэнури сымыщIэ... Си гур занщIэу уи деж нэжати, сыкыкIуащ... Пэжыр жысIэнщи, сыпщоукIытэ... Мы бжесIэнур сабиягъэу кыпфIэщIу, укысыдыдхъэшхынкIэ сошынэ. Сэ налуэ дыдэу зы макъ гуэр зэхызох... Кытригъээжурэ, «Уи насып нэху тещхъэну-кыым», жи абы.

Тамарэ зытэлайкIэ щытащ жиIэн кыхуэмыгъуэту, итIанэ Ленэ гуапэу зыкыыхуигъэзащ:

– Си деж укызыэрыкIуам емыкIу лъэпкъ илъкыым, си хъыджэбз. Умыгузавэ, ар кыхэкIагъэнкIэ хъунуц мы махуэ екIуэкIахэм гуныкыуэгъуэу фызыхэтам. КыпфIэщIауэ аращ... Апхуэдизу узэмыныкыуэкъуж. Фэ лей зефхъакыым, фи насып фхъумэжауэ аркыудейщ. Уи гур утIыпщи, хуиту псэун щIэдзэ. Фи адэ-анэхэми зэгуэр къагурылуэжынщ зэрыщыуар.

ЦIыхубзитIыр зыкъомрэ зэдэуэршэрри, Ленэ фэтэрым кыигъээжащ, и гур нэхъ кызыэрыгъуэтыжауэ. Тамарэ кыгурылуат Ленэ зэхиха макыым фIы кызыэрыримыкIуэнур... «Алыхъ-алыхъ, мыбы я насыпым зыгуэр зэран кыхуэхъунуц. Язалыхъ, гуцIэгъу къахуэщI!», – и щхъэ хужиIэжащ абы.

Куэд дэмыкIыу Тамарэ кыдэкIащ тыкуэным кIуэну. Аслъэн и машинэр кыIульгэдэжауэ щилъагъум, и псэр тыншыжащ.

Аслъэн зэ фIэкIа бжэм теулуатэкыым, Ленэ гуфIэжу ар кыщылуихам.

– Сыкызыгъэгугъахэм сыкыагъэщIакыым. Тхъэмахуэ дэкIмэ, тIуми лэжьэн щIэддзэнуц, – жи Аслъэн гуфIэу. – Уэ – республиканскэ сымаджэщым, сэ – «дэIэпыкыуэгъу псынщIэм».

Абы и псалгэхэр щызэхихым, и гуфIэкIэр щилъагъум, Ленэ и гукъеуэр мащIэу щхъэщыкIащ. И гур кызыэрыгъуэтыжащи, цогуфIыкI и щхъэгъусэм кыхуихъа хыбарыфIхэм.

Ленэ и Iэнэр екIуу зэгъэпэщауэ щилъагъум, Аслъэн лъэкIакыым и гурыль щэхухэм ящыщ зы кымылуэтэн:

– ПщIэрэ, Ленэ, сэ хъуэпсапIэу сиIэр? СыкыщыщIыхъэжкIэ, мис мыпхуэдэу си Iэнэр зэтету, си щхъэгъусэмрэ си бынхэмрэ гуфIэжу кысыпэжьэнырщ. Шэч кыитесхъэркыым дэ апхуэдэу дызэрыпсэунум.

Ленэ ар и гуапэ хъуащ. Езыр кыщыхъуа унагъуэр апхуэдэут зэрыщытыр. Нобэр кыыздэсым абы и адэ-анэм я зэхуаку нэмысрэ пщIэрэ дэлът. КыхуэщIэжыркыым, и адэр къэту, абы и анэм и щхъэр плэщхъагъ щыхуихъа. Сыт къэмыхъуами, я макъ зрагъэлэтауэ зэпсалгэу зэикI зэхихатэкыым. Апхуэдэ хабзэм щIапIыкIа пщацэр унэгуащэ телъыджэ зэрыхъунум шэч хэлътэкыым.

Шхэн зэраухыу, Аслъэн жеIэ:

– Ленэ, мурад сщIащ си адэ-анэм я деж зэ тезгъазэу, ахэр щIегъуэ-жарэ щIемыгъуэжарэ къэсщIэну, щIегъуэжамэ, ди луэху зэрыхъунумкIэ сечэнджэщыну. Пщэдей сыкIуэжын си гугъэщ... Иджы дыдэгъэкIи мы

кьалэ дахэм зыщыдгьэплъыхь, паркым дыгьакIуэ. Ди нэгү зедгьэу-
жбынщ, ди кьэкIуэнуми дытепсэлъыхьынщ.

– ЗэрыжыпIэщ, – жи.Ленэ. – Куэд щIащ сэ паркым сызэрымыкIуэрэ.

МащIэу едзакъэщ, дахэу зыкьахуапэри, Аслъэнрэ Ленэрэ ежъащ
лъэсу. Мы кьалашхьэм теухуауэ Аслъэн куэд ищIэрт, хьэлэмэтуи теп-
сэлъыхьырт.

Ленэ абы жиIэхэм апхуэдизкIэ дихьэхати, блэкIи кьыблэкIыжи
илъагьуртэкъым. Мы дуней псом езы тIум фIэкIа тету ямышIэу, ахэр
ирикIуэрт уэрамышхуэм, я щхьэр лъагэу Iэтарэ, гүфIэгьуэр я нэгум
кьрихыу.

ПщыхьэщхьэхуэкIуэт, лэжыгьэ нэужьти, паркым цIыху куэд итт.
Сабийхэми кьажыхьырт, зэрыгьэкIийуэ. Ленэрэ Аслъэнрэ абыхэм
кьабгьэдэувыIэу щадэджэгу щыIэт. Сабийхэм ядэщIыгьу балигьхэм
мы ныбжыщIитIыр зэрышагьащIэу зэрыщытыр кьагурыIуа хьунти,
кьайхьуэхьурт я насып ин хьуну, сабийкIэ Тхьэшхуэр кьахуэупсэнү.

ТетIысхьэпIэ нэщI кьагьуэту тIэкIу загьэпсэхуну щетIысэхам, Ас-
лъэн Ленэ и Iэр ииткIэ иубыдри, и нэм гуапэу щIэплъуэрэ жиIащ:

– Си псэ, си нэ, си гьащIэ! Мы уафэ дахэр кьытщхьэщыту, дунейр
этэзыIыгьэ мы сабийхэм дахэту тхьэ пхузоIуэ пщIэ пхуэсщIу, лъагьу-
ныгьэ кьабзэ пхузиIэу си псэр пытыху сьбдэпсэнү.

Ленэ и нэпсыр кьыфIекIуащ. ГүфIэгьуэ нэпсым и IэфIагьыр
иджыт Ленэ япэу щызыхищIэр. Ар зыльэгьуа Аслъэн пщащэм игу
кьигьэкIыжащ зэи и нэпс цIыхухэм яримыгьэлъагьуну кьызэригьэ-
гугьауэ щытар.

– Мыр гүфIэгьуэ нэпсщ, Аслъэн. Абы нэхь IэфI дунейм теткъым.
Сыту тхьэмыщкIэ ар зыхэзымыщIа цIыхур... Апхуэдэр зэи и насыпым
Iумыауэ аращ. Сэ жысIэфынущ насыпу щыIэм я нэхь дахэм сыхуэза-
уэ. Зы лъэIуц ди Тхьэшхуэм хузиIэр – ар кьысхуихьумэну.

– Ией уигу кьыумыгьэкI, си псэ. Зыщумыгьэгьуипцэ: лIэныгьэм
фIэкIа, Iэмал зимыIэ щыIэкъым. Сыт кьэмыхьуами, умыгужьей, уи
щхьэ мыгьуагьэ хуумыхьыж. Гүгьуехьым ущышынэу, узыхуежъа
Iуэхуми укьыпэрымыкIыж.

Аслъэн жиIэхэм Ленэ щыму щIэдэIурт. А дакъикьэм абы дэнэ
щищIэнт, и кьарур хуримыкьуу, а псалъэхэм епцIыжын хуей зэрыхьу-
нур, зыри сэбэп кьыхуэмыхьужу, и насыпыр зэрыIэщIэкIынур.

Жэщыр фIуэ хэкIуэтауэ гьуэлъыжа щIалэмрэ хьыджэбзымрэ
щIэх дыдэу жей IэфIым хильэфаш. ПщIыхьым здыхэтым, Ленэ ар-
гуэру зэхихаш махуэм и тхьэкIумэм кьиIуа макьыр... Кьащтэри, кьы-
зэщыуащ. Аслъэн кьигьэушынкIэ шынэу, ар хуэмурэ кьэтэджри
ваннэмкIэ щIыхьаш.

«Си псэр гузэвэгьуэ хэзыдзэ мы макьыр дэнэ кьыздикIыр? Мыр
нахуапIэ хьэмэрэ пщыхьэпIэ? Ди адэ-анэхэм я деж кьыщытхьа гуэ-
ныхьым щхьэкIэ, ди Тхьэм тезыр кьыттрильхьэну арауэ пIэрэ? Кьэ-
хьуар пшыныжын хуеймэ, сэ кьызоштэ тIуми ди гуэныхьыр. Уоу, ди
Тхьэ, кьытхуэгьэгьу!» – и щхьэ хужелэж Ленэ.

И лъэIур зыхуигьэзам зэхиха кьыфIэщIу, и Iэмырми химынын и
гугьэу, Ленэ пэшымкIэ щIыхьэжащ.

* * *

Нэху кьызыхуекIа махуэм ныбжыщIитIыр нэжэгужэу пэжъащ,
гузэвэгьуэшхуэ кьазэрыхуихьынур я пщIыхьэпIи кьыхэмыхуэу.

ПсынщІәу зауҗри, ахәр екІуәлІащ я ләҗбапІәщІәм. Аслъән, укъыщыдәкІынур пшәдейщ, къыщыҗраІәм, мурад ищІащ къуажәм ехыҗыну, икІи, Ленә зәрыҗриІауә шытам тегу, и адә-анәм захуигъазәу, я унафәм зихъуәҗарә зимыхъуәҗарә къищІәну.

Аслъән я пщІантІәм зәрыдыхъәжу, и псәр гузәвәгъуәм зәщІиубыдащ. Зәи хәтащ къыдигъэзыкІыҗыну, ауә тегушхуәри и лъәр унәмкІә иунәтІащ. И къуәр къызәрыщІыхъәҗыр къэзылгъәуа анәр занщІәу къыщІәкІащ. И адәр щІәсти, Аслъән къыхудәплъейри, ткІийуә жиІащ:

– Къохъусыҗ, сытым укъытхуихъыҗа?

– Зы унафә гуәр...

Псалгъәр и кІәм нригъәгъэсакъым и адәм.

– Псори узәрыхуейуә пщІауә, идҗы сыт хуәдә унафә узыпәплгъәр? Уә уебәкъуащ ди унафәм, – жиІащ лІы губҗыам.

– Ди адә, сә сыкъыщІәкІуәҗар ди Іуәхум нәгъуәщІ зыгуәру феплгыҗауә пІәрә, жысІәри арати, фә сә слъагъухәм зыкІи зыфхъуәҗакъым. Фә фыхуейкъым сә насыпфІәу сыпсәуну. Ауә, дауә мыхъуми, сә икІи сыкъәкІуәҗынущ, икІи фыслъагъунущ, бын къаләни фхуәсщІәнущ, ауә си дзыхъ фәзгъэзыҗынукукъым.

Адәр зәуә нәщхъей къәхъуащ, и гум ежәлІащ къуәм и псалгъәхәр. КъыгурыІуащ нәхъыщхъә дыдәу зәадзәкъуәм яку дәлгын хуейр – дзыхъ зәхуәщІыныгъәр – зәрыдәкІуәдыкІар. Абы и къуәр ищІыхуҗырт – езыми ещхъу, зә ищІа унафәм ар пхутекІынутәкъым. Адәр къәтәдҗри нәгъуәщІ пәшымкІә щІыхъащ. Ар щІаләм къызәрыгурыІуар а тІум зәҗраІәнур зәҗраІауәщ.

– ФІыкІә, ди адә, – жиІәри ар унәм къыщІәкІыҗащ, гукъеуәшхуә иІәрә губҗыым и бгъәр къызәгуичу.

Аслъән и машинәм итІысхъәҗщ, макъышхуә иригъәщІу къигъатхуәри, ежәҗащ, и нәм щІы имылгъагъуу...

Ленә и япә ләҗбәгъуә махуәр иухати, псынщІәу зигъәхъэзырыҗри къеҗбәҗащ. Аслъән щІәс и гугъәу, пІащІәу къәкІуәҗащ. Унәр нәщІт. «Куәд щІащ къэсыҗын зәрыхуейрә», – егупсысырт Ленә. Гузавә къищтауә, къикІукІ-никІукІыу, пәшым зыкъомрә щІәтащ. ПщәфІән щІидзат, ауә абыкІи теуртәкъым, къищтә хъәкъущыкъухәри зәрә-тІәурә Іәпыхуат. «Мыр сыт мы къысщыщІар? Щхъә мыпхуәдизу сыгузавәрә? Къэсыҗынкъә идҗыпсту», – зытригъәуҗырт Ленә. Машинә макъ зәрызәхиху, щхъәгъубҗәм бгъәдәлгәдәрти, нәщхъейуә къыбгъәдәкІыҗырт. Аслъән Іей гуәр къыщыщІыну и пщІыхъәпІи къыхәхуәртәкъым абы, къэзыгъәгузавәр, я деҗ я жыІә едаІуәу, къәмыкІуәҗыххәмә, жиІәу арат.

«Сыт идҗы сщІәнур? Хәти сечәндҗәщыну? Сыт узыкІә мы си гум иІәри?..» – гузавәрт Ленә.

Телефоныр къипхъуатәри, жәщыр зәрыхәкІуәтари, емыкІу къызәрихъри къыфІәмыІуәхуҗу, Тамарә и деҗ псалгъащ:

– Тамарә, тхъәм щхъәкІә къысхуәгъәгъу узәрызгъәпІейтейр. Аслъән и адә-анәм я деҗ нышәдибә кІуәҗати, къигъәзәҗакъым. Сә хыбар симыҗащІәу, абы къәт и хабзәкъым. Зы мыгъуагъә гуәр къыщымыщІауә си фІәщ хъуркъым.

– Ленә, сә бжесІатәкъә ущыхуейм деҗ укъәпсалгъәну. Умыгузавә, идҗыпсту дынәкІуәнщи, зыгуәр къәдгупсысынщ. ЗанщІәу Іей уигу щхъә къәбгъәкІын хуей?..

Дакъикъә зыбжанә дәкІри, бжәм зыгуәр къытеуІуащ. Ленә жәри ар псынщІәу Іуихащ, Аслъән къэсыҗа и гугъәу. АрщхъәкІә бжәм адәкІә

кышчытыр Тамарэрэ абы и щхьэгъусэ Муридрэт. Ахэр кышчилъагъум, Ленэ мафІәу кыызэщІәнащ.

– Хъунщ иджы, – жи Тамарэ, – мыбы ущІыщыгукІытән щыІәкъым, ар фи Іуэхум щыгъуазэщ. Дәри ди насыпыр занщІәу зәтеувакъым, гугъуехь куэдми дыІууащ... Япәу дә кьэтщІән хуейр Аслъән кьуажәм кыйдәкІыжарэ кыйдәмыкІыжарэщ.

– Ленэ, – кьригъэжъащ Мурид, – Аслъәнхэ я телефон номерыр пщІәрэ?

– СощІә.

Мурид здәпсәлғам, зыкьомрә кьащтакъым телефоныр, иужькІә цІыхубз гуэрым кытрихащ.

– Хэт хъуну ар? Мыбыхэ гуауэшхуэ яІәщи, фраблагъэмә, фыкьа-кІуә, – жиІәри трилъхъэжаш.

Мурид кыгурыІуат Аслъән зыгуэр кызырэщыщІар, ауэ кьежъу щыс цІыхубзитІыр игъэгужьеякъым.

– Кызәпсәлға цІыхубзым жиІахэр тәмәму кызгурыІуакъым. А кьуажәм щыщ гуэр сощІыхури, ськІуэжынщи и телефон номерыр кьэзгъуэтыжынщ. Абы кыджиІәнщ Іуэхур зыІутыр.

Подъездым кызырэщІәкІыжу, Мурид ину хәщәтыкІри, и щхьә хужиІәжаш: «Уәлэхьи, а зи макъ зэхәсха цІыхубзым жиІахэр Аслъән и адә-анәм емьпха...».

Аслъәнхэ я кьуажәм дакъыкъә бжыгъәкІә унәсынути, занщІәу кІуәмә нәхъ кьезэгъу кьилъытащ Мурид. И мурадыр и щхьэгъусәм жриІәмә нәхъ фІәтәмәнти, ар Ленәхә псәлғаш. Телефоныр Ленә кьип-хъуэтащ, и гур кьильәту.

– Ленэ, Муридщ ар. КхьыІә, Тамарэ етыт трубкар.

– Алло, хэт ар? – гузавәу щІоупщІә Тамарэ.

– Сәращ. Аслъәнхэ я кьуажәм сежәхьу кьәхъуар кьәсщІәну си мурадщ. Ауэ, зыгуэр кызгурыІуэжыххәу щытмә, абы хьыбарыфІ кьикІынукъым.

– Хъунщ, дыножьәнщ. Аслъән кызырэбгъуәту схужеІәж дызәригъәгузәвам щхьәкІә, тезыр кызырэтехуар.

Тамарэ зәрылгәкІә тригъәуну хәтт Ленә. Мурид зәрыхуэзам, зәрыдәкІуам и гугъу хуищІырт. Ауэ тІури зәгупсысыр зыт – Аслъәнт.

Зытәлай дәкІри, Ленә зәуә жиІаш:

– Тамарэ, сә си Аслъән псәужкъым...

Езы Тамари зыхищІәрт зы бәлхь кызырэыхъуар, ауэ, итІани, хьы-джәбзым жиІәр хуидәркъым:

– А жыпІәр сыт, Ленә? Щхьә Іейм уеджәрә? ЦІыхухъур кышчы-гуви кьохъу. Абыхәм дә дафІәпсәлгәрей щхьәкІә, езыхәр нәхъ Іеижщ. Зәныбжьәгъухәр зәхуэзамә, нәху щыху щысыфынущ уәршәру, куэзыр е шахмат джәгуу.

– Сыт куэзыр? Сыт шахмат?.. Аслъән игъащІәм тІуми Іәпә хуи-хьакъым. Ар псәуә щытамә, дунейм теттәкъым си деж кьәмыкІуәжу кызырэынән. Тамарэ, Аслъән зы мыгъуагъә кышчыщІаш. Си псәм жеІә ар зәрымыпсәужыр...

– Апхуәдәу жумыІә, си хьыджәбз. Іейм уемыджә, – жиІәрт Тамарэ.

Мурид кьуажәкум фІәкІауә здежәхым кьилъәгъуащ зы унагъуә гуэрым я куәбжәр зәрызәІухар, бжәІупәми машинәрә цІыхуу куэд зәрыІутыр. Ар и машинәм кьикІщ, куәбжә дыхьәпІәм деж щызәхәт щІаләхәм ябгъәдыхьәри щІәупщІаш:

– Мыр Аслъәнхэ я унә?

– Уэлэхы, а тхьэмыщкІэм и цІэм иджы «мыгъуэр» кыпыувам, – жэуап кърет щІалэхэм ящыщ зым.

– Іэгъу! Сыт кьэхъуар?.. Сэ абы сриныбжьэгъуц. Сыт тхьэмыщкІэм кыщыщІар?

– Уэлэхы, гъуэгум тежри, жыгым еуамэ. Я гъунэгъухэм зэрыжалэмкІэ, ар я деж псынщІэу кыІужыжри, дакыкьэ бжыгъэ нэхъ дэмыкІыу, мы хьыбар Іейр кьэІуащ.

Мурид пщІантІэми дыхьэщ, хабзэм тету дыуэри ищІщ, Аслъэн и адэм, и Іыхьлыхэм яхуэгузавэщ, абыхэм ящыщ гуэрым Ленэ кыщцагъуэтынур жриІэри кыдэкІыжащ.

Машинэм псынщІэ зримыгъэщІэмэ нэхъ кыищтэу, Мурид хуэму кьэжьэжащ. КъыздэкІуэжым йогупсыс кьэхъуа гузэвэгъуэшхуэр Ленэ жриІа зэрыхъуну щІыкІэм.

Мурид кыщыщІыхьэжым, цІыхубзитІыр зэуэ кыщыльэтащ. Лым и нэщхьейкІэмкІэ кьащІащ абы хьыбарыфІ кызэримыхьар...

– Си Аслъэн! Хьэуэ!.. Хьэуэ!.. – жиІэу Ленэ кыыхэкІиикІри, зэщыджэу гын щІидзащ.

Тамари гьырт, Муридти, и щхьэр кыыхуэІэтыртэкьым.

Хьэлэмэтц гьащІэр. Дыгъуасэ зэрымыщІыхуу щытахэр нобэ гуауэм зэришэлІэнкІэ мэхъу, игьащІэ лъандэрэ зэрыщІыхуу щыта фІэкІа умыщІэну. Іыхьлыхэм, благъэхэм я деж щумыгъуэт гущІэгъур апхуэдэхэм щахэль щыІэщ. АтІэ, гущІэгъу зыхэмылбым цІыхукІэ уеджэ хьуну?!

Тамарэ Ленэ бгъэдэкІуатэщ, ІэплІэ хуищІри хуэмурэ кьригъэжьащ:

– Ленэ, си хьыджэбз цІыкІу, уи гыныр гъэувыи, Мурид жиІэм дегъэдаІуэт. Зыри кьэмыхъуами пщІэркьым.

– Ди жагъуэ зэрыхъунщи, сэ хьыбарыфІ кьэсхьакьым. Аслъэн... Аслъэн мыгъуэ щыІэжкьым...

Ленэ ину гыуэ щІидзати, Мурид зиуцэхужащ. ИужькІэ псори яжриІэжащ, езым кызэрыхуаІуэтэжам тету.

– Еууей, тхьэмыщкІэ... Сыту мыгъуэ гьащІэ кІэщІт... – жи Тамарэ. – Зы гьащІэщ кыдитары, ари щыухынур зыми тцІэркьым. Щхьэж и натІэм итым хуэзэнуц. Аслъэн мыгъуэм гьащІэу хухихар арат зэрыхъур... Уи гур гъэбыдэ, си хьыджэбз цІыкІу...

Тамарэ и псалгъэхэр жиІэн имыху щІыкІэ, Ленэ «Аслъэн» жери ину кыыхэкІиикІри кызэфІэмэхащ.

– ПсынщІэу, Мурид, псынщІэу скорэм кьеджэ, хьэуэ сымаджэщым жэ, абы нэхъ щІэх унэсынущ, хьэуэ скорэми кьеджэ сымаджэщми жэ, – гужьэят Тамарэ.

Тамарэ сыт имыщІэми, Ленэ зыкыыхуегъэщІэжыртэкьым. Абы и фэр апхуэдизкІэ пыкІати, псэ Іуту зэрыщІэн щыІэтэкьым.

Мурид кыщІэлгъэдэжащ, дохутыр щІалэ и гъусэу. Абы занщІэу кыипщцащ Ленэ и давленэр, игу кьеуэжІэр кыипщытащ, щІэупщІащ кьэхъуамкІэ. Мастэ гуэрхэр хильхьэри, Ленэ хуэмурэ зыкыищІэжащ. ЗыкыищІэжащи, и нэпсыр уэру кыщІэжу, гуІэ гыбзэр кьреш псалъэншэу...

Дохутырри нэщхьейуэ еплгырт хьыджэбзым, ауэ абы и плъэкІэм хэпльагъуэрт Ленэ и дахагъэм зэрыдихьэхар. Апхуэдэ зыхэщІэныгъэр мыбдеж кыщцемизэгъыу кьэзылгытэжа щІалэр, тІэкІуи укІытэжащ, гу кыислъатауэ пІэрэ, жыхуиІэу. Ауэ, итІани, ар хьэзырт хьыджэбзыр

занщІәу кьипхьуатәу ежьәжыну. «Сыт делагьә мы си гум кьәкІыр?» – и щхьә хуәшхьдәжырт ар.

Дохутырым иджыри зә Ленә и щытыкІәр кьипщытәри, абыкІә и гур зәгьауә щІәкІыжащ, ауә машинәм имытІысхьәж щІыкІә Мурид зыкьы-хуигьэзащ:

– Мыпхуәдә гуауәм узышхуә хэзых щыІәщ. Фыхуэсакь. Іәмал зәриІәкІә тевгьәуну фыхәт. И закьуәу кьәвмыгьанә. Сә сыкьылыгыгьуә-зәнщ... Ауә зыгуәркІә фыкьысхуей хьумә, фынәпсалгьә. Сә си цІәр Заурщ.

Ар жиІәщ, и телефон номерыр зытет тхылгьымпІә кІапәр Мурид кьритри, ежьәжащ. Ежьәжами, и гур Ленә и пәшым кьыщІәнащи, а хьыджәбзым емыгупсысын лгьәкІыркьым. «Мыр сыт? Мыр дауә? Зә Іуплгьәгьуәм лгьагьуныгьәшхуә кьыщигьәщІ щыІәщ, щыжаләм си фІәщ хьууә щытакьым. Иджы сә...». ЩІаләм игьащІәм игьәунәхуатәкьым апхуәдә зыхәщІәныгьә.

Тамарәрә Муридрә гу лгьамытәу кьәнакьым дохутыр щІаләр тІәкІу щтәІәщтаблә зәрыхьуами, и нәр кьытримыхьу Ленә зәреплгьами. Абыхәм зыкІи ягьәкьуәншакьым дохутыр щІаләр, сыту жыпІәмә апхуәдиз дахагьә зыбгьәдәлгьә хьыджәбзым удимыхьәхынкІә Іәмал зимыІәти.

Жейм хилгьәфа пщащәм и щхьәм Тамарә шабәу Іә дилгьәри, гьунәгьу дыдәу етІысыллащ. Зәман кІәщІым кьриубыдәу кьәхьуамрә адәкІә Ленә и Іуәхур зәрыхьунумрә егупсысу здәщысым, и щхьәгьусәр кьыщІыхьәжащ. И Іәр Тамарә и дамащхьәм гуапәу трильхьәри, щәхуу жиІащ: «НакІуә, тІәкІу дедзәкьәнщ. Ар щІәх кьызәщыунукьым, умыгузавә».

ПщәфІапІәм и бжәр кьызәрыхуищІу, Тамарә щәхуу жиІащ:

– Уоу, ди Тхьә, сыту гуауәшхуә мы кьәхьуар! Сыту Іей мыгьуәу зыкьызәридзәкІа мыбыхәм я насыпым. Мы гуауәм Ленә и закьуә пәлгьәщыну?

– Пәлгьәщынщ, Тамарә. Дә зыщІәдгьакьуәмә, хуәм-хуәмурә зыкьыщІәжынщ, – жиІащ Мурид.

ГьащІәм кьыщыхьухәм ягьәІущурә мәпсәу цІыхур. Абыхәм узыщІагьәгупсысыж, уи гьащІәм хәт цІыхухәр нәхьри пфІәлгьапІә ящІ. Апхуәдәу, нобә кьәхьуа гуауәм Муридрә Тамарәрә нәхьри нәхь зәпәгьунәгьу ищІат. Дәтхәнә зыри егупсысауә кьыщІәкІынт гьащІәр зәрыкІәщІымрә фІыуә плгьагьу цІыхур бетәмалу пІәщІәкІынкІә зәрыхьунумрә. Мурид и щхьәгьусәр быдәу зәщІиубыдәри, абы и Іәр и нәм, и Іупәм хуихьащ. Псалгьә лей хәмыту тІуми кьагурыІуащ я лгьагьуныгьәр мы кьәхьуам нәхь быдәж зәрищІар.

Тамарәрә Муридрә нәху щыху Ленә бгьәдәсащ. ИджыкІә ущІәгузәвән щыІәтәкьым: Ленә мамыру жейрт. Ауә тІуми ящІәрт, абы и щытыкІәм зыгуәркІә кьыгьәгузавә хьумә, дохутыр щІаләр кьызәрысынур.

Ленә кьыщызәщыуам, занщІәу кьыхуәщІәжакьым кьәхьуар. Езыр здәщыІәри Тамарәрә Муридрә кьыщІыбгьәдәсри кьыхуәгубзыгыжыртәкьым. Ауә, хуәмурә пәшыр кьыздиплгьыхьым, Аслгьән и цыджанә диваным илгьыр кьызәрилгьагьуу, ину кьыхәкІиикІащ, икІи зы ткІуәпс кьызыщІәмынәжауә кьыпщыхьу и нә дахитІым уәру нәпс кьыщІәжащ, иужькІә зыхуәмыубыдыжу гьын щІидзащ...

– Ленә, си хьыджәбз цІыкІу, Алыхь Іәмырщ кьәхьуар. Абы дә зыри тхухәлгьәхьанукьым. А тхьәмыщкІәм кьрипәса гьащІәр арат зәрыхьур.

Ауэ, кынгэщлар мащлэми, Аслээн насыпыфлэу шытащ. Шытащ, и гьашлэм уэ укыыхыхьати. Фэ физэрызэхуэзар насыпышхуэт тлум фи дежкИи. Апхуэдэ насыпкИэ ди Тхьэр псоми яхуэупсэркыым. Пльаплэу ар ялэми, цлыху зырызыххэщ а насыпыр игьэунэхуну кызыхуихуэр. Фэ абы фыщышт...

Ленэ, Тамарэ жиЛэхэм щлэдэлуурэ, хуэм-хуэмурэ гын щигьэтащ.

– Кхьылэ, кысхуэвгьэгьу мышхуэдэ бэлыхь физэрыхэздзар, – жиЛаш абы хуэму. – Игьашлэклэ сщыгьупщэнукыым икИи схуэпшыны-жынукуым фэ сэ кысхуэфцлар... Сэр щхьэкИэ фымыгузавэ... Фыклуэж, фыклуэжи, зывгьэпсэху. Ауэ, кхьылэ, фи луэхур хуэхьумэ, пщэдджыжь фыкылухьэ. ЗыгуэрхэмкИэ сынывэчэнджэщынут. Ауэ иджыпсту, хьунумэ, си закьуэу сыкьэвгьанэ.... Фи жагьуэ фымыщл...

– Хьунщ, Ленэ. Ауэ пщлэну дыхуейщ: Муридрэ сэрэ сыт шыгьуи щлэгьэкьуэн дыпхуэхьунуц. Зыщумыгьэгьупщэ ар, – жиЛаш Тамарэ.

Ленэ и закьуэу кыщынэм, зы наплэзыплэм и нэгу щлэклыжащ Аслээн япэу щилгьэгуа махуэм кыщыщлэдзауэ нобэ кытепсыхьа гуауэшхуэм нэс. Абы ищлэжырт Аслээн псалгэ дахэу кыжрилахэри, сыт кьэмыхьуами, уи нэпс нэгьуэщлым иумыгьэлгьагьу кызырэжрилар... Ленэ и нэпс зыми иригьэлгьагьунукуым, ауэ иджыпсту, зыми кьамы-лгьагьуу, абы игьейжынуц и лгьагьуныгьэр, и щхьэгьусэ дахэр. Бамплэм кызыэгьуич и гущхьэр сыткИэ игьэтлысыну, нэпс хуиту щлумыгьэкИмэ?..

Ленэ и нэр Аслээн и цыджанэм аргуэру щытехуэм, кыщылгьэтщ, ар кыпхьуатэри быдэу и бгьэм клэрикьузащ, клэрикьузащи ину и макь кызыэрихькИэ магь...

Абы хэту, бжэм зыгуэр кытеулуаш. Тамарэрэ Муридрэ кьагьээжауэ зи гугьа Ленэ, псынщлэу и нэпсыр щилгьэщлыкИри, бжэр луихаш. Бжэм адэкИэ кыщыгьт халат хужь зыщыгь щлалэ. Ленэ кыыхуэщлэжакыым ар хэтми. Щлалэри, кьэуЛэбжьауэ, зы псалгэ хужымылэу шытщ. Абы и гугьакыым езы Ленэ бжэр кылуихыну. «Сыту си насыпт, лэжыгьэ нэужьым сыкьэклуэжа нэужь, мис мышхуэдэу Ленэ бжэр кысхулуихамэ», – игу кьэкЛаш щлалэм.

Гупсысэ нэпщлым хэт щлалэм зыкьригьэщлэжащ Ленэ и макь щабэ дахэм:

– Хэт ухуейт? Ущымыуауэ плэрэ? Сэ уэ усцлыхуркыым.

Ленэ и теплгэ дахэм еклуж и макь гуаклуэм щлэдэлу Заур, цлыхубзыр зэуэ луимыгьэщтыкыын папщлэ, кыпыгуфлыкИри гуапэу жэуап кьытащ:

– Ленэ, сэ си цлэр Заурщ. Уэ сыкыумыщлыхужынкИи хьунщ... Дыгьуэпшыхь Мурид кьриджэу кьэклуа дохутырыр сэращ. Дауэ шыту плэрэ, жыслэри, сыкылухьауэ арат... Си гуапэщ нэхьыфл узэрыхьуар.

– Берычэт бесын. Кысхуэвгьэгьу, ауэ сыбдэуэршэрыну апхуэдэ гукьыдэж сиЛэкуым, – жиЛэри Ленэ бжэр хуищлыжащ.

Заур бжэм деж кылунауэ здылутым и щхьэ хужелэж: «Сэ игьашлэклэ узбгынэнукыым! Гуауэшхуэ уилэу, уи нэм нэпс щлэту сыплуцлами, сэ слэклэ кьээзгьэнэнкыым уи нэ дахитлым гуфлэ нэпс щлэту слгьагьун папщлэ...»

Ленэ гьуэлгыплэм бгьэдыхьэри Аслээн здэщылгьу шыта лэныкьуэм и кыхьагькИэ лэ дилгьащ, икИи, и гур кызыэфлэнами, и зы нэпс зэрытримыгьэтклуэным хэту, жиЛаш:

– Аслээн, сэ сощлэ уи псэр мыбдеж кызыэрибнар... Си псэ, сэ дауэ уэрыншэу сызэрыпсэунур?.. Уэ узытемытыж дунейм сыт сэ шысщлэунур?.. Кысхуэнэжыр зыщ: лыгьэ зыхэслгьхьэнщи, зы цлыхум ез-

гьэлыгагьункьым си нэпс. Мы дунейм сытетыху си гум ушызгьэфлэнц, си лэжыгьэм кьыпэкьуэм уи ыхьэ хэзгьэкьынц. Алыхьышхуэм флэкьла зыми ищлэркьым сэ кьыспэщылъыр, ауэ, сыт кьэмыхьуами, уэ пхузилэ лыагьуныгьэр кьыздэгьуэгурыкьуэнущ.

И гум илъу хьуар Аслъэн «хуилуэта» нэужь, ар зыхэлъу щыта лъэныкьуэмкьлэ плэр щилъжри гьуэлъыжащ Ленэ, ауэ и нэпсыр мьгьуцу, гугьусыгьуу ирихаш жэщыр.

Тамарэрэ Муридрэ нэхущым кьызэщыуащ. Мурид кьыщлэкьри кьатитхуу зэтет унэмкьлэ плъащ, Ленэ и пэшым уэздыгьэ кьыщыллэм зригьэщлэну. Щхьэгьубжэ нэхур кьыщилъагьум, нэху кьытещхьащи, ари хьарзынэщ, жиЛэри, и гур псэхужауэ унэм щлхьэжащ.

Тамарэ, и щхьэгьусэм пщэдджыжьышхэр кьыхутригьуэвэри, езыр телефоньр зыщлэт пэшымкьлэ щлхьащ, Ленэ деж псэлъэну.

– Уи пщэдджыжь фьуэ, си хьыджэбз цьыкьу. Дынакьуэ хьуну?

Тамарэ зыгуэрым кьыкьлэрыху флэкьла умыщлэну, псынщлэу щлхьащ Мурид зыщлэс пщэфлалэм.

– Накьуэ, Мурид, Ленэ деж дылугьэхьэ. Зыгуэркьлэ кьыдэчэнджэщыну кьыдэлъуати дыгьуэпшыхь...

Жэщ псом нэпс щлгьэкьыу нэху кьызытещхьа нысащлэм и теплърэ щлагьуэтэкьым. И наплэхэр кьэпщат, и нитьыр плыжьыбзэт, и фэр пыкьлат. Гуауэрэ гужьейгьуэу и нэгум итыр пхужылэнтэкьым.

– Кхьылэ, Ленэ, зыгьэбыдэ, – хуэмурэ кьрегьажьэ Тамарэ. – Мы сэ ныбжеслэнухэр лейуэ кьыпщыхьункьли хьунщ, ауэ, ягьэ кьынкьым, кьедалуэ си чэнджэщым. Гьащлэр абдеж щихьыркьым... Уи бгыр щлэпкьузэу, адэкьлэ узэрыпсэунум уегупсысын хуейщ.

Абы и псалъэхэр и кьлэм нригьэгьэсакьым Ленэ:

– Тамарэ, уэ сыт щыгьуи сыкьыбгурыгуащ, зыкьысщлэбгьэкьуащ. Фьыщлэ пхузощлэ абы щхьэкьлэ. Си дзыхь зэзгьэзыфыну щылэр уэрэ Муридрэщи, сынывольэу чэнджэщ тэмэм кьызэфтыну... Аслъэн сымылыгагьужу щлалъхьэмэ, абы и псэри тыншынукьым, сэри ар схуэшэчынукьым. Сыкьуэнуги, нобэр кьыздэсым «тобэ» кьэзымыхьыжахэм сыдагьэхьэну си флэщ хьуркьым. Я ыхьылыхэм гукьэкьлэ ящлрэ, сагьэлыгагьужамэ арат. Гукьанэу яхузилэр лъэныкьуэ езгьэзынти, сыкьуэнт... Ауэ зыгуэркьлэ сымылыгагьужу щлалъхьэмэ, пщыхьэщхьэхуэкьуэу кхьэм сьдэмыкьыу хьунукьым. Си закьуэу сыкьуа пщлэндэ, абы и кхьащхьэр сымылыгагьуу кьэзгьэнэнукьым. Игьащлэкьлэ зы псапэ кьэфхьыну, зы гуэхуфлэ влэжьыну фи гугьэмэ, кхьылэ, фыкьыздэлэпыкьу.

– Ленэ, си хьыджэбз цьыкьу, – жи Тамарэ, – умыгузавэ. Шэч кьытумыхьэ дызэрыбдэлэпыкьунум. Аслъэнхэ зыгуэр кьахэкьынымэ, дежьэнщ. Зы сыхьэт хуэдизкьлэ зыри кьамыгьакьуэмэ, адэкьлэ уащлэщыгугьыжын щылэкьым... Иджы си гур нэхь зэгьэнт ди дежкьлэ унекьуэкьлрэ тлэкьу уедзэкьамэ.

– Тамарэ, кьысхуэгьэгьу, ауэ сэ иджыпсту зыщлэпши сыкьуэфынукьым. Фьыщлэ фхузощлэ, гурэ псэкьлэ кьабзэу фыкьызырэызбгьэдэтым папщлэ. Итланэ, мобыхэм зыгуэр кьахэкьлрэ сыкьамыгьуэтмэ дауэ хьун?

– Ари пэжщ, тхьэ... Сэ зызымыгьэгувэу сыкьэкьуэжынщ, си хьыджэбз...

Тамарэрэ Муридрэ подьездым кьыщыщлэкьыж дыдэм, «шокьу» жиЛэу ирихьэллэщ Заур кьыщлхьэу. Сэлам нэужьым Тамарэ кьэпсэлъащ:

– Заур, уэри гугъу уедгъэхъаш ныжэбэ. Ленэ нэхъыфI хъужаш. Гъыркъым, зиыгъщ, ауэ, и гу бампIэр игъэтIысу, гъами нэхъыфI си гугъэт. А иджыпсту зыхуигъэшэч псори зэгуэр кыщIыхъэжынуш, жыдоIэри догузавэ.

– Си лэжьэгъуэ сменэр сухати, фэри зыфхуэзгъээну езы Лени зэрыщытыр къэсщIэну сыкъакIуэу арат, – жи щIалэм. – НэхъыфI хъужауэ щыжыфIэкIэ, ар згъэпIейтеинкъым. Мурид, хъунумэ, зыгуэркIэ сыноупщIынут...

– Сыт щIэмыхъунур? – жиIэри, и щхъэгъусэм зыхуигъэзащ: – Сэ зызгъэгувэнкъым.

Тамарэ унэмкIэ екIуэкIыжаш. Муридрэ Зауррэ пщIантIэм дэт жыгышхуэм и щIагъым щIэт тетIысхъэпIэм хуаунэтIаш.

– Мурид, – къригъэжьаш Заур и псалъэр, – ЕмыкIу кысхуумыщI мы жысIэнухэм папщIэ, акъылыншафэ кызыумыплъ. Си псалъэхэр имычэзууэ кыпщыхъункIи хъунш... ГъащIэм апхуэдэ кыпщыхъуу кыызжалэмэ, си фIэщ мыхъункIи хъунт... Ленэ фIыуэ слъэгъуаш, сызэрыIуплъэу. Апхуэдэ гурыщIэ телъыджэ иджыри къэс сэ зыми хузиIакъым... Ленэ кызэрывгухъэр дауэми сщIэркъым... Фи хэт ар? Ленэ и гъащIэм дяпэкIэ сыт кыпщымыхъуми, сыхуейщ абы зыщIэзгъэкъуэну, сыхуейщ мы гъащIэм и удынхэм щысхъумэну...

Мурид хъэлэмэт щыхъуаш щIалэм и псалъэхэр. ГъащIэм и пIалъэ зыщIэ лIы губзыгъэм фэрыщIагъ лъэпкъ хильэгъуакъым щIалэм жиIэхэм. Зэхихыр лъагъуныгъэ къабзэм кыигъэщIа псалъэти, къехъэкI-нехъэкI хэмылгу Заур хуиIуэтащ Ленэ и Iуэхур кызэрекIуэкIар.

– Заур, сэ къэхъуар бжесIаш, уэ къэхъунур уи IэмыщIэ илгу кысщохъури, Алыхъым упигъэльэщ, – жиIаш Мурид. – Мор ди унэщ, зыгуэркIэ укытхуей хъумэ, уи дзэ умыгъэшу, ныIухъэ. Уи Iуэху фIы ирикIуэ, щIалэфI!

– Упсэу! ДызэрыщIэнш, Тхъэм жиIэмэ, – абы нэхъыбэ жимыIэу, Заур игъэзащ и машинэр здэщыт лъэныкъуэмкIэ. Муриди абы зэ хуеплъэкIыжри пыгуфIыкIаш, щIалэм и мурадхэр зэрыхуигъэдахэр наIуэу.

Блынджабэм фIэлъ сыхъэтым и нэр тедияуэ, Ленэ щыст, Аслъэн зыхэмытыж и гъащIэм кыпшибжыкI дакъыкъэхэр ибж хуэдэ. И закъуэу ар кызыхэна гъащIэр апхуэдизкIэ хъэльэщ, гъэкIуэгъуейщи, хъыджэбзым кыфIощI нобэ зы сыхъэтым дакъыкъэ хыщI нэхърэ нэхъыбэ къриубыдэу.

Куэд дэмыкIыу Тамарэ кыигъээжащ лэкъум хуабэ тепщэч IэщIэту. Ленэ гу лъымыгъэхха хуэдэт ар кызэрыщIыхъам. Иджыпсту Ленэ зэрыт щытыкIэм кызышыфын зэрыщымыIэр кызыгурыIуа Тамарэ кыхъар шкафым дигъэуващ, хэт ищIэрэ, и гур пыху хъумэ, зэдзэкъэн гуэр унэм щIэлъынш, жиIэри.

– Ленэ, хъунукъым мыпхуэдэу ущыт. Зыгуэр уедзэкъэн хуейщ. Шэджагъуэ нэужь щыхъуакIэ, Аслъэнхэ зыгуэр къахэкIынш, жыпIэу ущIэжьэн щыIэжкъым. Иджы наIуэ хъуаш Аслъэн тхэмыщкIэр хэт и ерыщагъым текIуэдами. А унагъуэм зы муслъымэнагъ гуэр илгу щытамэ, а гуауэшхуэ къэхъуам я гур цIыкIу ищIынт, тобэ къахъыжынт. Мы гуауэр зыщыгъэгъупщи ежьэж, жысIэркъым, ауэ, а къэхъуам уи ягъэ хэпIагъуэу, уи щхъэ мыгъуагъэ хуумыхъыж... Зы жэщ-зы махуэм уи фэр нэхъ Iей хъуаш. Сынолгъэу, си хъэтыр кълъагъуи, тIэкIу едзакъэ.

Ленэ, Тамарэ жиIэхэм щIэдэлурэ, жейр кызэрытекIуэр пIагъуу, и щхъэр мащIэу ещIаш. Тамарэ ар тэмэму игъэгъуэлъри, и натIэм

шабэу Iэ дильэурэ жиIащ: «Жей, си хьыджэбз, жей». Езыри диваным итIысхьэри, тIэкIурэ хэгупсысыхьауэ щысащ, иужькIэ щхьэнтэм зригьэщIри хуэмурэ Iурихаш.

Бжэм зыгуэр кьыщытеуIуэм, кьэхьаIауэ имыщIэжу, Ленэ зэуэ кьыщылъэтри жэри ар Iуихаш, Аслъэн кьэкIуэжа фIэщIу... Ауэ Мурид кьыщилъагьум, аргуэру и нэпсыр кьыфIыщIэжащ.

– Фыхьэзыр? – жи Мурид.

– Тхьэ, тIэкIу дыIурихатэм тIури, – жи Тамарэ. – Пшапэ зэхэуэгьуэ мыхьуу дыкьызэрыбгьэушар нэхьыфIщ. KIуэ, пщэфIапIэмкIэ щIыхьэ, дэ иджыпсту зыдгьэхьэзырынщ.

ПсынщIэ дыдэу хьэзыр хьуащ цIыхубзитIыр. Ленэ пIащIэрт, мы унэм зэрыщIэкIыу Аслъэн хуэзэну фIэкIа умышIэу...

Я кьуажэ кьызэрыдэмышьэжрэ махуэ бжыгьэ фIэкIа мыхьуами, Ленэ кьыфIэщIырт ильэс бжыгьэ дэкIауэ. Абы гузэрыдзэ зыхуищIар и насыпым щымыгуфIыкIа и Iыхьыхэм я закьуэтэкьым, атIэ фIыуэ илъагьуу щыта и кьуажэжьми гущIыIэ хуэхьуат.

Пшапэ зэхэуэгьуэт. Кхьэр кьуажэм фIыуэ пыIухати, кьэзылъагьуни щыIэтэкьым. Щыри машинэм кьиувькIри, зы псалъи жамыIэу, хуэмурэ кхьэм дыхьащ. Махуэм щIалъхьам и кхьащхьэр кьэгьуэтыгьуейт?! Ленэ, абы гьунэгьу зэрыхуэхьуу, и лъэр зэуэ щIауда фIэкIа умышIэу, теукIуриящ Аслъэн и кхьащхьэм. Абы и кIыхьагькIэ Iэ дильэурэ, Ленэ гуIэрт, и нэпсыр кьежэхрэ и Iупэхэр пIэжьажьэу зыгуэрхэр кьиIуцэщу. А гукьутэр зи нэгү щIэкI Тамарэрэ Муридрэ я нэпсыр яхуэубыдыртэкьым. Бзылхугьэ тхьэмыщкIэм и щытыкIэм, уджаурми, иугу имыкьутэн плъэкIынутэкьым. Зытэлай дэкIри, Ленэ зызэпилъэщIыхьыжащ. Гупсысэ хьэлъэ зыхэхуам кьыхэкIыжри, жьы куууэ зыжьэдишащ, и ныбэм хуэсакьыпэу телэбэжри жиIащ:

– Аслъэн, дэ дыкьэкIуащ... Укьэсыжмэ, сабий дызэриIэнур бжесIэну арат. Ауэ сыхунэсакьым... Уэ укьэкIуэжакьым... Иухатэкьым си хьыбар гуфIэгьуэр зэхэпхыну... Дауэ мыгьуэ дыхьуну?.. Дауэ мыгьуэ сыпсэуну, уэ узимыIэжу?..

Абы и псалъэхэм кьагьэуIэбжьащ Муридрэ Тамарэрэ. Гукьутэт апхуэдэр уи нэгү щIэкIыныр...

Аслъэн зэрыщымыIэжрэ Ленэ гьащIэр кьытехьэлъэ хьуат. ЩIэгьэкьуэн зимыIэ цIыхубзыр и закьуэу кьыхэнат мы гьащIэ ябгэм. Езым и лъэныкьуэкIи, Аслъэн и лъэныкьуэкIи щIегьуэжа яхэттэкьым. УнагьуитIыр иджыри зэбийт, уеблэмэ нэхь Iеижу зэхуцIэбжэ хьуахэт. Ленэ зыри хуеижтэкьым, псынщIэ-псынщIэу Аслъэн кIэлъыкIуэжыну фIэкIа. Абы щхьэкIэ Тамари нэгьуэщI и цIыхугьэхэри кьешхыдэрт.

– Ленэ, гьащIэр абдеж щиухыркьым. Кьэмышьуамэ нэхьыфIт, дауи, ауэ уэ иджы узэгупсысын хуейр уи Iэпкьльэпкьым кьыщыуша гьащIэщIэрщ. А цIыкIур узыншэу дунейм кьытехьэн щхьэкIэ уэ узыхуэсакьыжын хуейщ. Сэ Аслъэн зыщыгьэгьупщэ жьыIэркьым. Лъагьуныгьэ нэсыр зигу ихуа цIыху щыIэкьым. Ауэ иджыпсту узэгупсысын хуейр уи сабийрщ. Уэр фIэкIа абы зыри зэримыIэр зыщумыгьэгьупщэ. Фи лъагьуныгьэм ухуэпэжу упсэунуц а сабийм щхьэкIэ, уи быныр цIыху нэс зэрыпщIыну ухуцIэкьунуц. УфIэмащIэ ар кьалэну... Фи дежхэми, сабийр ялъагьумэ, псори кьыпхуагьэгьунщи, зыкьыпщIагьэкьуэнщ. Зэман хуейщ псоми... – жиIэрт Тамарэ.

Ауэ, кьыжраIэр и тхьэкIумэ имыхьэу, псэурт Ленэ, и нэпсыр мыгьуу. Зи закьуэу унэм кьыщIэна цIыхубз уэндэгьум и щхьэ мыгьуа-

гъа хуихыжырт. Къыпэщылъ гъащІэм егупсысмэ, и псэр гузэвэгъуэ хэхуэрт. Апхуэдэурэ дэкІащ мазибгъу нэблагъэ. Дахэ-дахэу шхакъым, зыхуэсакъыжакъым, къыхуэсакъыни иІакъым... И гур гъащІэм етауэ зэрыщымытым къарууншэ ищІат Ленэ...

– Ленэ, мыр уэра? Тхъэ, занщІэу укъысхуэмыщІыхужа. Алыхымы узыншэу узэфІигъэкІ, и адэм къымыгъэщІар Алыхымы кърыгъэгъащІэ уи сабийм! – къыжреІэ лъхуапІэ унэм и кІэлындорым Ленэ къыщыхуэза Масирэт.

Ленэ, жэуап имытыжыфу, и нэпситІыр къелъэлыгъу, зэщІэкІэ-зызэу хуежъащ. Ар щытт цхъэгъубжэм хэль гъущІ хъарыр ИтІкІэ иубыдарэ, узыр зыхуигъэшэчу, и дзэр быдэу зэтрикъузауэ. Масирэт сабийм и дуней къытехъэгъуэр къызэрысар къыгурыІуэри, псынщІэу дохутыр къриджащ. Езыри ядэІэпыкъуурэ, Ленэ залымкІэ щІашащ.

Ленэ узыр хуэмышэчу кІийрт, и нэпситІыр къежэхыу гъырт. Масирэти, дохутырма, абдеж щІэт медсестрахэми ар трагъэуну псалъэ дахэ куэд къыжраІэт, ауэ абы зыри зэхимых хуэдэт.

Узыр тІэкІу нэхъ кІащхэ щыхъум, Масирэт, мыбы щІэтыну хуиттэкъымы, щІэкІыжыну зигъэхъэзыращ.

– Масирэт, кхыІэ ущІэмыкІыж, – къэлъэІуащ Ленэ. – Сыкъыу-мыгъанэ си закъуэу. Дыкъыумыгъанэ... Си Іэр къэубыди, умыутІыпщу Іыгъ. Алыхымы уэ нобэ укъысхуишащи, къыздэІэпыкъу.

Дохутырым ар щызэхихым, хуит ищІащ Масирэт къыщІэнэну.

Масирэт Ленэ и Іэр быдэу иубыдауэ жриІэрт мыгужьеину, жриІэрт псори хъарзынэу зэрызэфІэкІынуур.

– Иджы, Ленэ, къарууэ уиІэр зэхуэхъэси, сабийр узыншэу дунейм къызэрытебгъэхъэнум и ужь ит, – жиІащ дохутырым.

Зытэлай дэкІри, сабий кІий макъ къэІуащ. Дунейм къытехъащ Ленэрэ Аслъэнрэ я бын. Псори шыгуфІыкІащ сабиймрэ анэмрэ тэмэму зэрызэІэпыкІам. Сабийр и гущІыІу къыщралъхъэм, Ленэ и нэпсыр къыфІыщІэжащ. А дакъыкъэм щызэрихъэлІат насыпкІэ гъэнщІа гъащІэ блэкІамрэ гуныкъуэгъуэр зи Іэпэгъуу щытыну гъащІэ къыпэплъэмрэ. И нитІым нэпсыр щІэзми, Ленэ ипхъу цІыкІум хуэгуфІащ. ИтІанэ и нэгур зэуэ зэхуащ... КъэскІащ... Аслъэнрэ абырэ я насыпым нэху темыщхъэну къыжезыІа макъыр аргуэру къэІуащ... «Аслъэн сыкІэлъыкІуэжыну арауэ пІэрэ мы макъым сыщІимыгъэпсэур? Сыту сехъулІат... Ауэ, итІанэ, мы си сабий тхъэмыщкІэр дауэ хъуну?» – гужьеауэ здэгупсысэм, и Іэр къиІэтри, ипхъу цІыкІур быдэу зэщІиубыдащ. Хуэмурэ зиплгъыхурэ, и нэр Масирэт къытеувыІащ.

– Масирэт, сыту фІыуэ укъызихъэлІат нобэ... Аслъэнрэ сэрэ ди насыпым нэху темыщхъэну къыжезыІа макъ дыдэр иджыри зэхызох... Сэ сыхуейкъым сыпсэуну... Масирэт, уэ дзыхъ пхузощІри, сыхуейщ сипхъу цІыкІур къыпхуэзгъэнэну. Сымаджэщым къыщІызумыгъанэу, кхыІэ, си сабий закъуэр уэ къащтэ, Масирэт. Сэ... сэ...

Ар жиІэри Ленэ къышиудащи мэпыхъэ, и нэпсхэр и сабий закъуэм теткІуэу. Абы жиІэхэр хъэлэмэт ящыхуащ абдеж щІэт псоми, къащыхуащ ар Іуэщхъуу е и акъыл икІауэ.

«НэхъыфІ дыдэу дунейм щильэгъуа и Аслъэнрэ езымрэ я бын закъуэр дауэ Ленэ ІэщІыб зэрищІынуур?! А цІыкІур анэмэту къысхуигъэнэну, жеІэ. Езыр-щэ? Езыр дэнэ здэкІуэнур? Зыри къызгурыІуэркъым», – гупсысэ хэхуащ Масирэт.

Ар Іэбэри хуэмурэ кьищтащ сабийр. А дакьикъэм абы зыхищІар псалъэкІэ пхужымыІэнт. Мы дунейм фІыгъуэу тетым нэхърэ нэхъ лъащІэт а зыхэщІэр!

Ар анэ зыхэщІэт! Сабийр и бгъафэм быдэу щІикъузащ Масирэт. Сыту ІэфІыщэт а цІыкІум кьыкІэрих мэр!.. Сыту цІыкІущэт езы цІыкІури!..

«Сыту насыпышхуэ анэ ухъуныр!.. Ди Тхъэ, апхуэдэ щІыкІэкІэ кьызэпту ара куэд щІауэ си нэ кьызыхуикІ сабийр?» – и щхъэ хужеІэж Масирэт.

Куэд дэмыкІыу Ленэ палатэм къашэжащ. Анэ хъуа цІыхубзыр жей ІэфІым хилъэфауэ щылът, и нэкІум лъы тІэкІуи кьыщІэлъэдэжауэ. Ар, жейм здыхэтым, зэми кьыпыгуфІыкІырт, зэми и нэгур зэхэуэрт, пщІыхъ шынагъуэм игъэщта фІэкІа умыщІэну.

Масирэт Ленэ бгъэдэст, ар кьызэщыумэ щІэкІыжын мурад иІэу. Ленэ Іуэщхъурт, щІэх-щІэхыурэ хэцэтыкІырт. «Сэ си тхъэмыщкІэ», жиІэу Масирэт абы и щхъэм Іэ щыдилъэм, Ленэ и нэр зэрызэтелъым хуэдэу дэІэбейри, абы и Іэм теІэбащ, тІэкІуи кьыпыгуфІыкІащ.

– Мамэ, сэ сщІэрт уэ укьызэрыкІуэнур, – жиІащ абы.

– Сэращ ар, Ленэ, Масирэтщ. Умыгузавэ, Тхъэм жиІэмэ, уи мами къэкІуэнщ. Псоми зэман хуейщ. ЩыІэкъым абы и пІэ иримыгъэувэж. Иджыпсту уэ узэгупсысын хуейр дунейм кьытехъа уипхъу цІыкІуращ.

Ленэ и нэхэр хуэмурэ кьызэтрихаш.

– Ленэ, сыту фІыт укьызэрыгушар! Сабийри уэри фыщыгузыншэкІэ, сэ сежъэжынт, уи жагъуэ мыхъунумэ.

Масирэт хуэмурэ зыкьиІэтыжащ, щІэкІыжын мурад иІэу. Ленэ ар кьыщилъагъум, гужъеауэ жиІащ:

– Масирэт, сыт сщІэнур? Дауэ дыхъуну?.. Си гукъэкІыжхэми есщІэнур сщІэркъым, саутІыпщыркъым. Сызымыгъэпсэуххэр Аслъэн сэ кьыстекІуэдауэ кьызэрысщыхъурщ. Сигури, си акъылри, си Іэпкълъэпкъри зэщІиубыдауэ иІыгъщ а гупсысэм. Аслъэн щІым щІэлъу, сэ дауэ дунейм сытетыну?! Си сабийми и нэгу сиплъэфыркъым, Аслъэн сигу къокІри...

Масирэт нэщхъейуэ едаІуэрт Ленэ жиІэхэм, ауэ ар, фІэгуэныхъ хъу пэтми, зыкІи игъэзахуэртэкъым.

– Ленэ, ахэр жумыІэ. Аслъэн тхъэмыщкІэм гъащІэу кьыхуиухар арат зэрыхъур... Иджы уэ ущІэпсэун уиІэщи, узэгупсысын хуейр а зыращ. Уи пщэ кьыдэхуа анэ къалэным упэлъэщын папщІэ, уи бгыр щІэпкъузэу, мы дуней дахэм уи гур зэІухауэ ухыхъэжын хуейщ. ГъащІэр абдеж щихуыркъым. Зыр лІэ щхъэкІэ адреім зилІэжрэ?! ФІуэ зэрылъагъухэр зэкІэрыхуми, къэнам а гурыщІэ хъэлэмэтыр и гум щигъафІэу и гъащІэр ехъ. Ар уи деж щыщІидзакъым, уи дежи щихуынукъым. Апхуэдэущ гъащІэр зэрыщытыр. Дунейм теткъым гуныкъуэгъуэ гуэр зимыІэ. Мис, Астемыррэ дэрэ дыкъащтэт. Дэ дяку лъагъуныгъэшхуэ дэлъщ, ауэ гуныкъуэгъуэшхуи диІэщ. Жэщи махуи хъуэпсапІэу диІэр зыщ – сабий макъ ди лэгъунэм кьыщІэлукІыу зэхэтхынырщ. Мурад тщІащ сабий къэтхъу тпІыну. Апхуэдэу къэзыхъхэм иужькІэ езыхэми сабий ягъуэтыжу жаІэ. Хэт ищІэрэ, дэри апхуэдэ насып тлъагъункІи хъунщ. Аращи, гуауэм зумыгъэхъу, уипхъу цІыкІур зэрупІыжыным егупсыс. Умыгужъей. Дэри тлъэкІымкІэ зыпщІэдгъэкъуэнщ, сабийр ялъагъумэ, уи адэ-анэми я гур тІэкІу нэхъ цІыкІу хъунщ. ЗыгуэркІэ укьытхуей хъумэ, уи дээр умыгъэшу, кьыдбгъэдыхъэ. Астемыри сэри дыхъэзырщ зыпщІэдгъэкъуэну.

– Упсэу, Масирэт! Сыту фЫуэ сыпхуэзат... Сэ Алыхьым жагьуэу сыкьилгагьутэкьым, Тамарэрэ уэрэ си гьашцІэм фыкьыщыхигьэхьакІэ. ИгьашцІэкІэ фхуэсцІэжыфынукьым сэ фэ кьысхуэфцІар... Ауэ сэ зы льяІу пхузиІат, Масирэт... СыкьэбгьэщІэхьуми, си жагьуэ хьунукьым, сыту жыпІэмэ, си льяІур бгьээщІэну зэрымытыншыр кьызгуроІуэри. Масирэт, кхьыІэ, ди деж кІуэи схуельяІу сыдагьэхьэжыну. Абы ямыдэмэ, кхьыІэ, Асльэнхэ я деж схуэклуй, я кьуэ закьуэм и быныр я пцІантІэм щызагьэпІыжыну схуельяІу. Уэ кьысхуэпхьыж жэуапым елытащ си гьашцІэр адэкІэ зэрызухуэнур.

– Умыгузавэ, Ленэ. Уи льяІур згьээщІэну псалъэ узот. Ауэ уэри сыкьэгьэгугьэ уи гур гьашцІэм хуэбгьээжэу, тэмэму узэрыпсэуным зытебухуэну... Сэ пцэдэи нэхь фІэмыкІыу хьыбар кьыпхуэсхьынщ. ХьыбарыфІкІэ узгьэгуфІэну Тхьэм жиІэ! – ар жиІэри, Масирэт кьыщІэкІыжащ палатэм.

КІэлындорым кьызэрытехьэу, сабий гьы макъ зэхихащ. Абы зэуэ зричащ ар кьыздиІукІымкІэ. Жьым кьипхьуэтауэ ихь фІэкІа умыщІэну, Масирэт ирижэрт кІэлындор кІыхьым. Макьыр нэхь ІупцІ хьуху, игури нэхь ину кьеуэрт. Абы ищІэрт а макьыр кьыздиІукІыр, мызэмытІэу щІэтат а палатэм, сабий цІынэ цІыкІухэм яхэплъэу.

Палатэм щІэт гьуэлъыпІэ цІыкІухэм ярыль сабийхэр зы кьупхьэм кьрагьэжыкІа фІэкІа умыщІэну, зэщхьыркьабзэт. Языныкьуэхэр жей ІэфІым хэтт, адреихэм, ныджэм кьытридза бдзэжьейм ещхьу, я Іупэ цІыкІухэр ягьэпІэжыжьэрт, нэкІэ зыгуэрхэр кьалъыхьуэрт. ЦІыкІуитІ-щым гьы макьыр ирашажьэрти, адреихэр дежбууэрэ, я зэпеуэр нэхьри хакьузэрт. Псоми ятекІуэу зы яхэтти, Масирэт абы бгьэдэлъэдащ. И теплъэкІэ а цІыкІур зыкІи кьахэщтэкьым адреихэм, ауэ и гум здишэр абы и гьуэлъыпІэмкІэт.

– Кьысхуэвгьэгу, ауэ мыбы зыри кьыщІэдгьэхьэркьым, ди лэжьакІуэхэм кьищынэмыщІа, – жи сабийхэм якІэлъыплъу палатэм щІэт медсестрам. – Уеблэмэ, я анэ дыдэхэр жыжьэу кьыкьуэдгьэплъу аращ. Уэ икІи удилажьакІуэкьым, икІи мыбыхэм языхэзым урианэкьым.

Кьызыхихар имыщІэу, Масирэт гужьеяуэ жиІащ:

– Уэ ущоуэ, сэ мис мы сабийм срианэщ.

Масирэт Іэбэри, зи гьыныр зэпымыу сабийр кьищтащ. НапІэзыпІэм а цІыкІум и гьыныр щигьэтри, хуэм-хуэмурэ жейм хильэфаш.

Медсестрам цІыхубз мыщІыхур палатэм кьыщІишыжри, и щхьэм зыгуэрхэр хужиІэжурэ щІыхьэжащ.

«ДэІэпыкьуэгьу псынщІэ» машинэм Масирэт кьыщитІысхьэжам, гу льумытэнкІэ Іэмал имыІэу, и фэр шэхум хуэдэу пыкІат.

– Мыр сыт, Масирэт, сыту укьэгува, уи фэри сыту Іейуэ пыкІа... – жи шофёрым. – Зыгуэр кьэхьуа?

– Хьэуэ, зыри кьэхьуакьым...

Нобэ зи лэжьэгьуэр Астемьрт, ауэ и адэр гукьыдэмыжти, ар и закьуэу кьигьэнэну дзыхь имыщІу, и лэжьэгьуэр мы щІалэщІэм ирихьуэжауэ арат.

Астемьр кьикІукІ-никІукІыу пцІантІэм дэтт, Масирэт и кьэтыкІэр зыхуихьынур имыщІэу. Зэми дэкІырти уэрамым ириплъэрт, кьэкІуэжэу кьыІэщІэлъэгьуэным щыгугьыу. Ауэрэ пщыхьэщхьэхуэклуэ щыхьум, ар сымаджэщым кІуэну ежыащ. Зытэлай нэхь дэмыкІыу кьильэгьуащ Масирэт зэрыс машинэр я уэрамым кьызэрыдэлъэдэжыр.

Машинэр кьэсу, кьыщыувылэм, Астемыр шофёр щлалэм зыхуигьэ-
заш:

– Мыр сыт, Залым, кьэт жевгьэлаи нобэ. Зыгуэр кьэхьуауэ плэрэ,
жыслэри сыгузэващ.

Масирэт кьыгурылуаш и лыр зэгуэпу кьызэрежьар. Дауи зэгуэмы-
пынрэт, кьыщыкьлужын хуей зэманым фьыуэ щыщлригьэгьуаклэ...

– Нобэ сымаджэ хьэлтэ куэд дилащ. Аращ дыкьыщлэгьуар, – жилащ
Масирэт.

Залым сэлам ирахыжри, зэщхьэгьусэхэр кьежьэжащ. Унэм кьы-
зэрысыжу, Масирэт игьээзаш и тхьэмадэр зыщлэлт пэшымкьлэ. Тхьэм и
шыкуркьлэ, нышэдибэ зэрыщытам нэхьрэ куэдкьлэ нэхьыфьт ар.

Пщыхьэщхьэшхэр зэфлэкьлщ, унэр зэщлрикуэри, Масирэт и лэгьу-
нэм щлхьэжащ.

– Сыт, Масирэт, кьэхьуар? – жи Астемыр. – Уи фэм уитыжкьым...
Сэри нобэрей махуэм си псэр гузэвэгьуэ хэтщ, и щхьэусыгьуэри
кьызгурымылуэу.

– Астемыр, уи псэр щлэгьузэвам щхьэусыгьуэ илэщ, ауэ ар зэп-
хар сэракьым. Пщлэжрэ Ленэ, Асльэн мыгьуэм и щхьэгьусэр? Абы
нобэ сыхуэзащ, сымаджэ хьэлтэ кьалэ сымаджэщым сшауэ. Асльэн
тхьэмыщкьлэм ипхьу цьыкьл дунейм кьытехьащ...

Масирэт псори жрилэжащ и щхьэгьусэм. Жрилэжащ Ленэ и льэлури.

– Астемыр, дауэ уеплэрэ, я зыхэзым дагурылуэну плэрэ?

– Ленэ и дзыхь кьыуигьэзу кьыщолтэлуакьлэ, тлэкьл кьэдгьэнэн-
кьым.

Етлуанэ махуэм и пщыхьэщхьэм Астемыррэ Масирэтрэ кьлуаш Ле-
нэхэ я деж. Масирэт псэкьлэ зыхищлэрт мы кьыздэкьлуахэм жэуап тэмэм
кьызэрыпамыхьнур. Ауэ, дауэ мыхьуми, ину теулуаш кьыздылхьа
куэбжэм.

– Фькьыдыхьэ, – кьэлуаш цьыхубз макь.

Куэбжэр щьлуахым, абыхэм я пащхьэ кьихутащ цьыхубз
лъягьугьуафьлэ гуэр. «Ленэ и анэрауэ кьыщлэкьынщ», – егупсысащ Ма-
сирэт.

– Фькьеблагьэ! Фькьеблагьэ! Пщыхьэщхьэ хьэщлэр ар фьы ды-
дэщ! – жи цьыхубзым, кьахуэгьуфьлуэ.

А псалтэхэр зэрызэхихьу, Масирэт и гур тлэкьл нэхь кьызэрыгьуэ-
тыжащ.

– Фи благьэ куэд ухьу! – жи Масирэт. – Дэ дыкьыщлэкьлуар...

– Сыт щхьэкьлэ фькьэкьлуами, фьдыхьэщлэщ, – унэгьуащэм лэпиудащ
абы и псалтэр. – Апхуэдэу щыщыткьлэ, пэшышхуэмкьлэ фьнеблагьэ.

– Тхьэм щхьэкьлэ, умыгузавэ. Дэ... дэ Ленэ и льэлуакьлэ дыкьэкьлуауэ
арат.

Куэд щлауэ имылтэгьуа ипхьу закьуэм и цлэр зэрызэхихьу, анэ
тхьэмыщкьлэр кьэгьузэващ. Зыгуэрым зэхихьнкьлэ шынэ хуэдэ, щэхуу
щлэупщлащ:

– Хэт жыпьла?.. Сыт жыпьла фькьыщлэкьлуар?..

– Ленэрэ Асльэн мыгьуэмрэ дэ кьыддэлажьэу щытащ... Мыр си
щхьэгьусэщ. Абыхэм я луэху кьызэрекьлуэклэм дэ фьы дыдэу дыщы-
гьуазэщ. Дыгьуасэ дунейм кьытехьащ Асльэнрэ Ленэрэ я бын... Ленэ
кьывэлтэлуажэ кьыдэвгьэхьэжу, и пхьур мыбы щевгьэпьыжыну.
Гугьу йохь... Асльэн мыгьуэмрэ абырэ фэтэр кьащтауэ щытати, иджы-
ри кьэс и закьуэу абы щлэсащ. Иджы ягьэ кьлнтэкьым зэфшэлэжу,

дЭлэпыкьуэгу фыхуэхьуами... АбыкIэ дынывэлъэлуну дыкьэкIуауэ арат, – жиIащ Масирэт.

– Сыт жыпIа? Ленэ сабий игьуэтауи?.. Сыту хьыбарыфI а кьытхуэфхьар!.. – унэгуашэм и гуфIэгьуэм щIэи гьуни иIэтэкьым.

– Хьыджэбз дахэкIей фиIэщ, и анэм ещхьыркьабзэу. Ленэ хуейщ кьыгьэээжу и сабийр фи деж щипIыжыну.

– Ар насыпышхуэти си дежкIэ, ауэ си фIэщ хьуркьым и адэм кьыдигьэхьэжыну. И цIэр жытIэу идэркьым. Хэт ищIэрэ, фэ фепсалъэм, и гур нэхь щабэ хьункIэ хьунщ. Сыкьеджэнщи, сэ зыри кьызжевмыIа хуэдэу фепсалъэ, – жиIэри щIэкIащ Ленэ и анэр.

Куэд дэмыкIыу Ленэ и адэр пэшым кьыщIыхьащ. Iуэхур зытетыр ищIэ хуэдэ, губжь хэлъу кьыщIидзащ:

– Фыкьеблагъэ! Ауэ си гугьэкьым фэ IуэхуфIкIэ фыкьысхуэ-кIуауэ... Фи мыгугъэ си щхьэгьусэм зыгуэр кьызжиIауэ. Сэ сесащ ар зэгупсысыр кьасщIэу.

Иджыри кьэс щыму щыса Астемыр кьэпсалъэри, нехьэкI-кьехьэкI хэмылъу Ленэ и адэм хуиIуэтащ кьызытекIухьа Iуэхур.

– Дэ дыхамэщ, – жеIэ Астемыр, – ауэ Iуэху екIуэкIам фIы дыдэу дыщыгьуазэщ. МыхьумыщIагъэ гуэр фи пхьум дэтльэгьуауэ щытамэ, дэ нобэ фи пашхьэ дыкьыхьэнутэкьым.

– Уэ, щIалэ, жыпIам щыщу зы закьуэщ зэхэхари зэхэхыну сызыхуейри – фыхамэу зэрыщытырщ. НтIэ, фыхамэмэ, фи хамэпIэ фис! Дэ десэжащ пхьу дызэримыIэм. Иджы кьытхуэнэжар зинэкIэ кьальхуа и быныр и гьусэу ар кьетшэлIэжыну ара, жылэм Iэпэ кьытхуа-шийуэ?! Сэ си щIантIэ ахэр кьызэрыдэзмыгьэхьэнур псоми хьэкьыу зыпхывгьэкI...

– Сыт хуэдэ «зинэкIэ»? Абыхэм нэчыхь яIэщ.

Астемыр и псалъэр и кIэм нримыгьэгьэсу, лIы губжьам и Iэр бжэмкIэ ишиящ, фыкIуэж хьунуц, жыхуиIэу. Апхуэдэ щIыкIэкIэ абы и щхьэгьусэми гуригьэлэуащ кьыпэуу зэримыдэнур.

Астемыррэ Масирэтрэ пщIантIэм кьызэрыдэкIыжу, сыту тхьэмыщкIэ абы бгьэдэс цIыхубзыр, жаIэри гьуэгу кьытеувэжащ. Зэхахар ягу щIыхьати, тIури нэщхьейт. Зытэлай дэкIри, Астемыр жиIащ:

– Масирэт, дыкьыщIежьа Iуэхур и кIэм нэдмыгьэсу декIуэлIэжынкьым. Иджы Аслъэн и адэ-анэм я деж дыкIуэнщи, деплъынщ абыхэми кьыджаIэм.

Куэд дэмыкIыу, ахэр кьыщыхутащ Аслъэнхэ я хьэблэм. Куэбжэм щыIухьэм, тIури щтэIэщтаблэ хьуахэщ. Абыхэм ящIэрт: Ленэхэ я деж цIыхухьур щытепщэмэ, мы унагьуэм унафэр зыIэщIэлъыр цIыхубзырац. Ауэ апхуэдэ гуауэшхуэ зылъэгьуа анэр кьызэрыдзыхэнум шэч кьытрахьэртэкьым.

И кьуэм кьыдэлажьэу, я унагьуэм кьыхьэу щыта Астемыр кьызэрилъагьуу, Аслъэн и анэр гьыуэ кьапэжьащ. Абы и пщIыхьэпIи кьыхэхуэртэкьым мыхэр Ленэ и лъэлукIэ кьэкIуауэ. ТIэкIу теужа нэужь, абы Астемыррэ Масирэтрэ унэмкIэ иригьэблэгьащ. Ленэхэ я деж кьащы-лъыса пудыныгьэр ящIэжырти, абыхэм унэм щIыхьэн ядакьым.

– Аслъэн мыгьуэм и ахьрэтыр Тхьэм дахэ ищI, – кьыщIидзащ Астемыр. – Тхьэм ар фщызыгьэгьупщэн фимыгьэлъагьукIэ. Ди жагьуэ хьуащ... ЦIыху пэжт, гумащIэт, щIалэфIт... Дыхуэарэзыщ. А гуауэшхуэм дэ зыри тхуэщIэжынукуьым, ауэ сэбэп дыхуэхьуфынуц и унагьуэм... Фэ кьуэрылху фиIэщ... хьыджэбз цIыкIу... махуэ бжыгьэщ зэрыхьуар...

– Сыт кьуэрыльху?.. Сыт хьыджэбз цыкыу?.. – кьэгубжьащ унэгуащэр. – Ар си кьуэм ей фи гугъэ? Алыхьым ещлэ а напэншэм зэхищлыхьахэр. Абы теухуауэ зыри зэхэсхыну сыхуейкьым. Сыхуейкьым езыри и сабийри слъагьуну. Си щлалэр фигу кьэкыу фыкьэкыуа си гугъащ, армышьумэ, си пщлэнтлэ фыкьыдэзгъэхьэрэт, – и макьым зригъэлэтауэ жиладц фызым.

Абы и макьым кьыгъэщта и щхьэгъусэр гужьеяуэ унэм кьыщлэкьлэщ. Ар кьызэрилъагъуу, цыхубзым и макьыр нэхъри дришейуэ щлэидзащ.

– Кьэхьуар сыт, зиунагъуэрэ? Сыт ущлэкьийр? – жи Аслъэн и адэм.

– Фи пщыхьэщхьэ фыуэ, Мулид! – кьригъэжьащ Астемыр. – Уэ-лэхьы, дэ хьыбар лей кьэдмышьа, ауэ кьыдгурыуэркьым ар уи щхьэгъусэм гущлыхьэ щлыщыхьуар. Фэ кьуэрыльху филэщи, абы и анэр хуейт сабийр и адэ пщлэнтлэ щипыжыну. Аслъэн мыгъуэр гьащлэ клэщлэ, ауэ насыпышхуэщ абы и бын дунейм кьызэрытехьар, и фэеплэ кьызэрыфхуэнэр...

Аслъэн и адэр, зытэлайкыуэ щыму щыта нэужь, кьригъэжьащ:

– Хьыбар гуфлэгъуэ кьытхуэфхьащи, фыщлэ фхузощлэ. Дэркыуэ насыпышхуэщ ди щлалэм и бын тлъагъуныр. Дэнэ щылэ ахэр? Ныщхьэбэ нэхъ флэмыкыуэ кьэтшэжынщ... Сабийр мы ди пщлэнтлэм кьыщыхьун хуейщ.

– Зэт, лыжь, ауэрэ уимыпкыуэ, уимылъыт... А сабийр ди щлалэм ей уи гугъэ? Хэт и бын мы пщлэнтлэм кьыдэпшэнур? «Сабийр абыхэм яйуэ я флэщ сщлынщи, езгъэплынщ, сэ си щхьэ луэху зесхуэжынщ», жыхуилэу мыхэр лыкыуэ кьытхуищлэуэ аращ а напэншэм.

А псалгэхэр зэхэзыха лым шэч гуэрхэр игу кьызэрыхьащ. Ауэ «кьуэрыльху» псалгэр апхуэдизкыуэ и гум нэсати, и щхьэгъусэм зэрыжилэм хуэдэу кьыщлэкьми, ар хьэзырт а сабийр и куэщлэ ирипкыуэ.

– Игъащлэм фы уигу кьэкыуэ. Дэнэ зы лей щылэмэ, уи щхьэм кьызэрыхьынщ. Сынольэу, мы зэм жыслэм кьедалуи, ди сабийр кьедгъэшэлэж. Куэд щлэакьым ди кьуэр пщлыхьэпкыуэ кьызэрысхуэкыуэрэ... Абы кьызжилэщ тыгъэ гуэр кьысхуищлэну зэрыхуейр... Апхуэдизкыуэ сыкьэщтати, сыкьэушри, жилэнури и клэм незгъэгъэсакьым.

– Пщлыхьэпкыуэ, нахуапкыуэ жыхуэпкыуэр сэ сщлэркьым, ауэ а цыхубзери абы и сабийри мы пщлэнтлэм сэ зэи кьыдэзгъэхьэнукукьым... А зыр хьэкьыуэ зыпхыгъэкыуэ, лыжь, – жиладц унэгуащэм, губжьауэ.

Астемыррэ Масирэтрэ кьэуэбжьауэ зэплъыжащ. Ягъэщлэгъуащ гуауэшхуэ зылгъэгъуа анэм и гур зы мэскьалкыуэ нэхъ щабэ зэрымышьуар.

– Накыуэ, Масирэт, дэ мыбы щытщлэнтлэ щылэкьым, – жиладц Астемыр. – Иджы кьызгурыуащ Аслъэн тхьэмыщкыуэ кьыщыщлэ мыгъуагъэр кьызыхэкьлар. Алыхьым гущлэгъуэ кьыфхуищлэ...

Апхуэдэу яжрилэщ, зи бзэри зи лъэри иубыдауэ щыт и щхьэгъусэм и лэблэр иубыдри, куэбжэмкыуэ иунэтлэщ Астемыр. «Еу-уей мыгъуэ, еу-уей мыгъуэ...», жалэурэ, я щхьэр кьыфлэхуауэ, зэщхьэгъусэхэр кьыдэкыуэжыщ Тхьэм и ней зыщыхуа пщлэнтлэм...

Махуэщлэ кьэунэхум сыт щыгъуи гуфлэгъуэ пежьэ зи хабзэ Астемыррэ Масирэтрэ мы пщэдджыжьым гукьыдэж ялэтэкьым. Дыгъуасэрей махуэм кьабэмплэм и лъэужь кьахэнат тлэуми я щытыкыуэ. Ауэ абы теухуауэ ину зыри жалэртэкьым, езыр-езыру егупсысыж мыхьумэ. Абы и мызакъуэу, ахэр иригузавэрт Ленэ жралэну.

Пщэдджыжь Іуэхухэр псынцІау зэфІагьэкІри, Астемыррэ Масирэтрэ дэкІащ кьалэм кІуэну.

Масирэт и нэгү кьызэриплъэу, Ленэ псори кьыгурыІуащ...

– СоцІа, Масирэт, си гур фІы зыщІын хьыбар кьызэрысхуумы-хьар, – япэ зыкьрегъэщ Ленэ. – Сэ сыхуэхьэзырт абы... Иджы бжесІэnum гупсэхуу кьедаІуэ... Кьыпщымыхьу си акьылым сикІауэ... Сэ куэдрэ сегупсысащ мы иджыпсту бжесІэnum... Астемыррэ уэрэ фыкьыщысцІыхуа махуэ лъандэрэ сэ сехьуапсэрт фэ фяку дэль зэхушытыкІэ дахэм, лъагуныгъэ кьабзэм. Тхьэм сельэІурт апхуэдэ насып сэри кьызитыну. Кьызитат... Ауэ зэман кІэщІ дьдэкІэ... Иджы сэ зыри сыхуеижкьым... Кьысхуеижи щыІэкьым... Унагуэ дахэ фы-хьун папщІа фэ сабийщ кьыфхуэтыр. Сэ соцІа ар гуныкьуэгьуэшхуэу фызэриІэр. Уеблэмэ, сыщыгьуазэщ сабий кьэфхьу фпІыну фызэрыхэ-тами. НтІэ, нэгьуэщІ кьэвмылгыхьуэу, сипхьу цыкІур кьафщтэ хьу-нукьэ?... Сэ ар згьэкІуэдыжыну сыхэтат, ауэ сыщІегьуэжри, кьэзгьэ-нэжат. СхуэукІакьым Аслъэн тхьэмыщкІэ и бын. Масирэт, сынольэІу, си сабий закьуэр мы сьмаджэщым кьыщІызумыгьанэу, уэ кьаштэ. Сэ... Сэ мыгьуэ Алыхьым ещІэ сызэрыхьун... Сыт сэ а сабийм хуэсцІафы-нур? Си адэ-анэми, Аслъэн мыгьуэм ейхэми Іумпэм сащІауэ сыкьыдэ-нащ уэрамым. СыткІэ сыдэІэпыкьуфыну сэ си бын закьуэм?

Ар жиІэри, зэщыджэу гьыурэ иужькІэ ину дыхьэшхыу щІидзаш Ленэ. Масирэт зы дакьыкьэкІэ кьыфІэщІащ Ленэ и акьылым икІауэ.

– Ленэ, сыт мы делагьэ жыпІэхэр? – жи Масирэт, гугьапІи хьуэп-сапІи зимыІэж цІыхубз насыпыншэр тригьэун и гугьэу. – Апхуэдэу умыгужьей. Дэ дыбдэІэпыкьунщ, Тамари а узыщІэс унэм укьыщІихун-кьым.

– Масирэт, кхьыІэ, сабийр сьмаджэщым кьыщІызумыгьанэ, – ар-гуэрэ лъэІуащ Ленэ.

– А жыпІэ телгыджэр сыт, Ленэ?! Дэнэ кІуа уи губзыгьагьэр, уи гумащІагьэр, уи шыІэныгьэр? Аслъэн мыгьуэм кьыпхуидэнтэкьым... ЦІыхухэми сыт жаІэн?.. ЖагьуэгьугьэгьуфІэ щхьэ зыпщІрэ?..

– Масирэт, кхьыІэ, уи жагьуэ умыщІ, ауэ сэ иджы зыри сыхуеиж-кьым: жагьуэгьуи, ныбжьэгьуи, ани, ади... Сызеиншэ кьабзэщ... Ас-лъэн деж сыкІуэжыну фІэкІа зыри сыхуейкьым. Сызэрыпсэун кьару сиІэжкьым. Уи мыгугьэ си акьылым сикІауэ... Иджы, Масирэт кІуэжи, си лъэІур Астемыр схужелэж. ФепІэщІэкІ...

Масирэт зытэлайкІэ щытащ зэхихам зэщІиубыдарэ зимыгьэхьей-фу, иужькІэ зыкьыщІэжри сьмаджэщым кьыщІэжыжащ. Астемыр ма-шинэм ису кьежьэрти, абыкІэ иунэтІащ. И щхьэгьусэр гужьеяуэ кьызэ-рыжэр щилъагьум, ар машинэм кьыкІащ.

– Сыт кьэхьуар? КьыпщыщІар сыт?

– Астемыр, Ленэ и акьыл итыжкьым... И сабийр дэ кьэдмыщтэмэ, сьмаджэщым кьыщІинэну жеІэ. Дызыхуей тхылгымпІэхэр псынцІау зэдмыгьэпэщмэ, сабийр тІэщІэкІынущ, – жи Масирэт гужьеяуэ.

– Зэт, – жи Астемыр, – сэ сыкІуэнци, Ленэ зыхуэзгьэзэнщ. Уэ кьы-зэжьэ.

Масирэт жриІа дьдэхэращ Ленэ Астемыри кьыжриІар.

– Ленэ, гьащІэр абдеж щихуыркьым. Аслъэн сыкІэлгыкІуэжыну фІэкІа сызыхуей щыІэкьым, жыхуэпІэр тэмэмкьым. Шэч хэлькьым зэгуэр фи псэхэр адрей дунейм зэрыщызэхуэзэжыну. Ауэ уэ зыгуэр

зэпщІэжмэ, зи ажалкІэ лІа цІыхум и псэм зэи ухуэзэжынукъым. Мис итІанэ абыи уэри фи псэр бэлыхь мыухыж хэхуэнущ.

Ленэ зыри жимыІэу зыкъомрэ щытащ гупсысэу, итІанэ зэуэ и нэгур кызыэщІэнахуэри жиІащ:

– Астемыр, сыту фІыт укызыэрыкІуар. Зызгъэунэхъужырти... ар щхьэ сэ сигу къэмыкІарэ?.. Хьунщ, зыри зэсщІэжынкъым, ауэ си сабийр фэ фызот. Фэ ар зыхуей хуэвгъэээфынущ...

И сабийр Астемыррэ Масирэтрэ зэраритымкІэ тхылтым Іэ щІидзри, Ленэ зыми къимыщІэу щІэкІыжащ сымаджэщым. Апхуэдэ щІыкІэкІэ Масирэтрэ Астемыррэ ягъуэтащ сабийр...

Мы къэхъуам зыр хэуныкІри, адреир хэунэхъукІащ жыпІэныр къезгъкъым, сыту жыпІэмэ, тІуми къапэщылгыну гъащІэр тыншыну-къыми: зи бын пэІэщІэ хъуа анэм зы дакъыкъэ гупсэхугъуэ имыгъуэту дунейм тетынущ, зи хъуэпсапІэ иныр кызыІэрыхъауэ кыпщыхъуэ зэщхьэгъусэхэми я псэр бэлыхь хэтынущ, сыту жыпІэмэ я нэгум щІэтынущ япхъу цІыкІум и адэ тхьэмыщкІэ игъуэ нэмысу дунейм ехыжари и анэ псэужыну хуэмейуэ ныбжъым хуэдэу дунейм кытенари...

Ауэ, дауэ мыхъуами, Данэ цІыкІу и фІыгъэкІэ Масирэтрэ Астемыррэ гъащІэм гукъыдэж хуагъуэтыжащ, жыгъэмрэ узымрэ яубыда лЫжь-фызыжьми, къаруущІэ къахыхъэжащи, нэхъ жыджэри нэхъ нэжэгужи хъуауэ гъащІэр хуэмурэ ирахьэкІ. Сабий къэзыхъуэ зыпІэхэм иужькІэ Алыхъым сабийр къарет, жыхуаІэр пэжу кыщІэкІри, Астемыррэ Масирэтрэ бынищ зэдагъуэтыжащи, унагъуэр зэгурыІуэрэ зэдэІуэжу насыпыфІэу зэдопсэу.

Ленэ и гъащІэр дауэ хъуа-тІэ?.. Сымаджэщым кызыэрыщІэкІыжу, ар Іэпхъуащ нэгъуэщІ кьалэ, зыгъэпІейтеин гукъэкІыжи кызыщІыхуи здэщымыІэ щІыпІэ.

И ІэщІагъэмкІэ лэжыгъэ хьарзыни кыгъуэтри псэун щІидзащ. ХущІегъуэжат ищІам? ХущІегъуэжат, ауэ игъэээжакъым, «кызыэфтыж си пхьур», жиІэу лъалуэу. Астемыррэ Масирэтрэ Ленэ хуит ящІат сабийр ильагъуну. ИкІи, зэрызэгурыІуам тету, щыхуейм деж сабийр кърагъэлъагъурт. Апхуэдэурэ ильэситІ дэкІащ. Ауэрэ Ленэ кыгурыІуэжащ и сабийм зэрыхуэзэр зэрымытэмэмыр, икІи нэхъ кІащхъэ ищІащ я зэхуэзэр.

Апхуэдэ зы махуэ гуэрым, Ленэ нэхъ пасэу къэсауэ, и щхьэр ехъауэ гупсысэу тетІысхьэпІэм здытесым, и пашхьэм зы цІыхухъу кыхутащ. Зыгуэр щІэупщІэну кызыэтеувыІауэ кыщыхъуа щІалэр: «Ленэ», жиІэри и цІэмкІэ къеджащ. А щІалэр и цІыхугъэуи зэгуэр ильэгъуауи кыыхуэщІэжакъым Ленэ.

ИхьуреягъкІэ зиплгыхъащ, сэрмырауэ пІэрэ мыр зэджэр, жыхуиІэу. ИтІанэ и щхьэр лъагэу кыиІэтри, щІалэм и нэгум хуиту иплъэурэ жиІащ:

– Сэра жыхуэпІэр? Сэ уэ усцІыхуркъым... Усльэгъуауи сщІэжыркъым.

– Ар гъэщІэгъуэнкъым. Дэ дызэрызэрымылъагъурэ зэман дэкІащ. Мурид «дэІэпыкыуэгъу псынщІэр» уи деж ныщриджам, сэращ нэкІуа дохутырыр. Сэ сы-Заурщ.

ЩІалэм ар зэрыжиІэу, а пщыхьэщхьэр Ленэ и нэгум кыщІэувэжри, зыхуэмыубыдыжу и нэпсыр кыфІыщІэжащ.

– Къысхуэгъэгъу, – жи Заур, – уэлэхыи, сэ уигу хэзгъэщІыну сыхуэмея.

Ленэ и нэпсыр щилъэщлыкІри, нэхъ гупсэхуу еплъащ кыбгъэдэт щІалэм. КъицІыхужащ. Заур щытт зыри жимыІэу, ауэ абы и плъэкІэм куэд къиІуатэрт... Ленэ иджы нэхъ гуакІуэж хъуат, зилъэщІат. Ауэ и нитІым щІэль нэщхъеягъэр нэхъ мащІэ хъуатэкъым. Илъэсищым нэблэгъауэ и гум щигъафІэ бзылхугъэм гукъеуэу иІэр щхъэщихыну хъэзырт Заур, хъэзырт иджыпсту гъунэгъубзэу кыбгъэдэт и фІлылагъуныгъэр къипхъуатэу, и нэпс зэи кыщемыкІуэн щІыпІэ ихыну. Зэман дэкІами, Заур Ленэ хуиІэ гурыщІэ къабзэм зыкІи зи хъуэжатэкъым.

А махуэм Заур паркым кызырэщыхутар зи фІыщІэр Астемыррэ Масирэтрэт. Абыхэм хъэкъыу япхыкІат Заур Ленэ фІыгуэ зэрилъагъур, икІи зэи лей кызырэытримыгъэхъанур.

– Данэ, си хъыджэбз цІыкІу, плъэт. Мес Ленэ, – къэІуащ Масирэт и макъ. – НакІуэт, нэбакъуэт, си дахэ.

Ленэ кызыэплъэкІмэ, Данэ цІыкІу хуэмурэ кыыхуокІуэ, Масирэти кІэщІу абы и ужь итщ. Езыри япежъащ, гүфІэгъуэр и нэгум кърихыу! ХъэмбыІуу сабийм бгъэдэтІысхъащи, псалъэ дахэу ищІэр къеІуэщ, нэхъуеиншэу сабийм йоплъ, яужь дыдэу и нэгү иплъэж фІэкІа умыщІэну.

– Дэ мыбдеж дыщысынщ, Ленэ. Фэ фыхуеиху къэфкІухъ. Данэ фІэфІщ къижыхыну, – жи Масирэт.

– Хъэуэ, – зэпеуд абы и псалъэхэр Ленэ. – Нобэ ди закъуэу дыкъэнэну дыхуейкъым. Сэ дяпэкІэ... Сэ нобэ щыщІэдзауэ сыкъэкІуэнукъым. Пэжкъым а сэ сщІэр. Данэ цІыкІу кыдэкІуэтеймэ, ар хэт, щхъэ апхуэдэу щІэх-щІэхыгурэ мыбы дыхуэзэрэ, жиІэнущ сэр щхъэкІэ. Данэ фэращ зейр. Сэ сыхэтын хуейкъым абы и гъащІэм... Ауэ, дунейм сытетыху сыдэлэпыкъунуш. Ахъшэ хузэхуэсхъэсынущ, балигъышІэ иувэмэ, банкым кыыхихыжыну хуиту. Аращ сэ абы хуэсщІэфынур. Анэ лъагъуныгъэу си гум имыхуэжым щыщү зыри лъызгъэсыфынукъым. Сыхуиткъым... Сэ езым кыыхэсхыжащ а гъуэгур... Масирэт, Астемыррэ уэрэ си гур фхуэкъабзэщ. ФІыщІэ фхузощІ! Ауэ, зы лъэІу фхузиІэщ... Хэт ищІэрэ, Данэ цІыкІу зыгуэркІэ сымаджэ хъумэ, кхъыІэ, хъыбар сывгъащІэ.

– Ленэ, зыкІи умыгузавэ! Дэ дыпсэуэу, Данэ зэи лей кытехъэнукъым. Уэ ущыхуей дыдэм деж нэпсалъэ, накІуэ. УэркІэ ди бжэр сыт щыгъуи зэлухащ. Мы сабийм зы сомкІи укышпэмыІэбэми, ди жагъуэ хъунукъым. Ауэ дэри зы гукъеуэ диІэщ... Уэ уи щхъэ Іуэху зепхуэжын хуейщ... уи закъуэу упсэу хъунукъым. Нэпсу щІэбгъэкІар хъунщ. Щыгъуэм щыгъуэ къешэ, жаІакъэ. Уи гур гъэбыди, хуиту псэун щІэдзэж. Уэ насыпыфІэ ухъун хуейщ. Ирикъункъэ бгъэвар?!

– Щхъэж хуэфашэ насып егъуэтыж... Апхуэдэуш дунейр зэрыхуар. Укызогъэугъэ, афІэкІа нэпсым зезмыгъэхыну, си гур гъащІэм хуэзгъээжыну, – жеІэ Ленэ, и нэ дахитІыр нэпсым имыгъаплъэу.

А махуэр гъащІэщІэм и щІэдзапІэт, Астемыррэ МасирэткІэ дежкІи, Ленэрэ Зауррэ дежкІи. Ленэ гъащІэ гъусэ кыыхуэхъуащ зэ Іуплъэгъуэм фІыгуэ къэзылгъэгуауэ иджыри кыздэсым кыыхуэпэж Заур. ЩІалищрэ зы хъыджэбзрэ зэдагъуэтащ. Астемырхэ я унагъуэмрэ абыхэмрэ зэкІэлъокІуэ, я бынхэр зэроцІыху, ауэ Ленэ и бынхэм нобэр кыздэсым ящІэркъым шыпхъу нэхъыжь зэраІэр.

Усэхэр

ХЬЭВЖОКЪУЭ Людмилэ

138

УСЫГЪЭ ЛЪАХЭМ

Усыгъэ лъахэм — си псэ лъахэм
И дуней пльыфэр фэзэхъуэкIщ,
Фоупсрэ нэпскIэ псыхъа псалъэ
Си хъурегъкIэ щоуджэкI:

Гъатхэпэ дыгъэу къыщIэкIарэ
ЖыгыщIэу гущIэм цытIэпIауэ,
Удз цыкIуу си гум къыщыкIарэ
Сэ сабий цынэу IукIэ спIауэ.

Лъы налъэу схэлъым къыщикIухъри,
Мы си псэ лъащIэм цытIыгъуауэ,
ГурыщIэ лъагэм гум кърихри,
ТхылъымпIэ напэм цыгъэгъауэ

Си псалъэр си псэм къыхызохри,
Ар жэнэтбзууэ мэльэтэж,
И бзэрэбзэкIэр зэхызохри,
Бгъэм щызу, хуиту собэуэж.

Ауэ иджыри нэгъуэщI псалъэ,
Лъыр кърихуэкIыу къысхохъэж —

Аргуэрыр, кьосри и палъэ,
Уэгу кьабзэм бзууэ йобзэхэж.

* * *

Бзэр — лъэпкъым и псэщ!
Бзэр зезыхьэр кьэкӀуэну дахэм и уэчылщ.
Бзэр щызыгъафӀэм зи псэкупсэм
Къыщхьэщих нурым нэр щоджыл.

Бзэр псынэпс кьабзэщ —
Бзэрэбзэжу адыгэ гупсэм щожэбзэж.
Бзэр ди лъэпкъ набдзэщ —
Бзыхьэхуэжыу бын икӀухьэхэр зэщӀекъуэж.

Зэм ар бдзапӀэшэщ —
Зытещащэр хигъащӀэу щӀыльэм ныщохуэх,
Зэм джэгузэхэшэщ —
Зэлущащэр игъэгумащӀэу мэмэзэх.

Бзэр — лъэпкъым и псэщ!
Бзэр зезыхьэм уасэншэ фӀыгъуэ и Ӏэрылъщ.
Бийм зыпэщӀисэм —
Лъэпкъ псэхъумэм джатэ кӀыхауэ бзэр Ӏурылъщ.

139

МУХЬЭЖЫРЫМ И НЭПС

Хъуажь Фахъри деж

Сэ слъэгъуат мухьэжырым и нэпс,
ПсыхэкӀуадэ тхыдэжкӀэ улауэ,
Хы ФӀыщӀэжыым и пльыфэу илауэ...
Ди лъэпкъ-кӀупщхьэ кӀутам хуэхъуу шхэпс,
Мухьэжырым щӀигъэкӀт гуӀэ нэпс.

Сэ слъэгъуат мухьэжырым и нэпс,
ЦӀыхухъупсэ-псыкӀуыйм къыщӀэжауэ...
Напи лыгъи ӀэщӀыб ищӀыжауэ,
Мухьэжырым щӀигъэкӀырти нэпс,
Арат — хышхуэр, Ахыныр — зы ткӀуэпст.

Сэ слъэгъуат мухьэжырым и нэпс...
Хы ФӀыщӀэжыри сфӀэщӀт щӀегъуэжауэ, —
ӀэщӀэкӀуахэм зэгуэр тегъэжауэ,

Есыхыжти и лъащІэхэм нэс,
Псэ хей минхэм я бампІэр кѳихьэст.
Мухьэжырым щІигъэкІырт лъы нэпс...

* * *

Псэм хэлъу шыта адыгагъэр
ПсалъэрыІуатэм хуэкІуэжащ,
КъамэпэкІэ зэрахъа лыгъэр
Бзэгупэзехъэу къэнэжащ.

Къабзагъэм и нэщэнэ фащэр
Зыхуэмыфащэхэм ящыгыщ,
КърахъэкІ ныпыр хъэнцигуащэу,
Іэ «мытхьэщІахэмкІэ» ялыгыщ.

Псэкупсэр зи хэщІапІэ диныр
НэщанэуапІэ ящІыжащ...
Джэгу пэтрэ ирищІыжмэ и нэр —
Лъэпкъым и гъащІэр къуилъхьэжащ.

140

ТХЪЭЛЪЭІУ

Ди Тхьэшхуэ, сынолъэІу, кѳызумыпэс
Си адэ-анэм я нэгү зэІууа.
Іу защІэкІэ дызыпІым нобэ къэс
Кѳысхуумыгъахуэ сэ сацегуэуа.

Ди Тхьэшхуэ, сынолъэІур, кѳызэпэс
Нэмыс, си адэм игу зыгъэзэгъэн,
Си анэм кѳыслъымысу и губгъэн,
Я жьыщхьэ махуэ сщІын сыхунэгъэс!

* * *

Сэ сьдэкІынурэ мо бгыщхьэм,
Пшэ хужьхэр ІэкІэ зэІысщІэнущ.
Сэ сьдэкІынурэ мо бгыщхьэм,
ЩІым нэкІэ Іэплэ есшэкІынущ.

Зыжьэдэсшэнурэ жьы къабзэ,
КѳыслъэІэсауэ псэ Іуэтэжыгъуэ,

Сыхэлъэдэнуц удз цхъуантIабзэм,
Нэм кыпльыс псори сфIэщIэщыгъуэу.

Сигу ирихьынщи жэнэт лъахэр,
Сыкъехыжыну сигу пымыкIыу,
Сыкъытенэнц мо бгыщхъэ лъагэм,
Удз гъэгъа цIыкIуу сыкъыщыкIыу.

ЕКIУЭЛАПIЭНШЭЦ ПСЭР

Зэманым хьэлъэу хоцI,
Жэщ къарэр хъэ дзэкъэнц.
Хъэуа бэмIэгъуэр сфIоцI
Пщэм щылъэда аркъэн.

ЕкIуэлIапIэншэц псэр —
Жьындууэ къелъэтыхь,
И макъ гу(ы)ихыу «сэр»
Си гущхъэм къыхотIыхь.

Гупсысэр хъуауэ Iэл,
ЦхъэкуцIым цокъуейщIей —
Си нобэм сыт и хъэл,
Сыт къыспэщыль пщэдей?

Зыльыхъуэр си псэр хэт,
Е хэт къыслъыхъуэр сэ?..
ХэщIапIэ имыгъуэт —
ЕкIуэлIапIэншэц псэр.

* * *

Жъэгу зырыз докIуэлIэж,
ДыщIохъэж пэш зырыз,
Гум зэгуэпу зелIэж...
Ей, дуней угъурсыз,

Къысхуошийри насыпыр,
СынэIэбэм — Iуохыж.
ПцIы зэхэджэ кIэнджэгур
Сэ афIэкI схуэмышхыж.

Щхъэж и унэ бжэн лъакъуэу
 Доклуэлэж жьэгу зырыз,
 Пэш зырызым ди закъуэу
 Нэ дияхэр щоплъыз.

Нэкъыфлэщлхэм далъахъэ,
 Ди псэр ящл къарусыз,
 Ей, дунейуэ пцлы лъахэ,
 Кхъылэ, умыугъурсыз!

ТАУРЫХЪ

Зы щлалэ гуэр хы лүфэм лусу
 Дыщэ бдзэжьей и хъым къыхъат.
 «Спсыхьынщ уи гъащлэр сэ дыщэпсу,
 Уэ щлалэр сигу укъыдыхъащ.

Ухуеймэ — лэдииху сыхъунщи,
 Уи жэщхэр нуру пхуэзгъэблэнщ.
 Ухуеймэ — сэ сы-Мэлэчыпхъуци,
 Сиклыжми, си дыщ уэдэспэнщ.

Е ухуэмейрэ — Сэтэнейуэ
 Зы Сосрыкъуэ къыпхуэслъхунщ.
 Ари умыдэмэ — кхъужьейуэ
 Сэ уи бжэлупэм сыщыклынщ.

Уи гъащлэм сэ сыщымылейуэ
 Къэзбгъащлэм, лүэхур зэфлэклынщ.
 Къызжеплэ закъуэм уэ сурейуэ,
 Узыхуей дыдэр къысхэклынщ!», —

Щыжилэм, щлалэр къэдыхъэшхри:
 «Уэ цыклури дэнэ уклуэжын?
 Ауэ сыхуейщ нэхъ бдзэжьейишхуи,
 Мы си хъыр хым зэ хэздзэжынщ.

Фыкъыслэрыхъэм бдзэжьейитлри,
 Нэхъ иныр си щхъэгъусэ хъунщ.
 Уэ цыклури, аращ узыхуитри,
 Си бжэлум хъэфлу утелъынщ», —

Жилаш цлалэжым. Зыкышэцлри,
Хым и хьыр зэ ныхидзэжащ.
Ар бдзэжьей цлыкIум уэим ицлри,
Псы цлэншэ цлагъым цлыхьэжащ.

Хыр цлалэм хыкIэ куэдрэ изри,
Бдзэжьей ин Iэджэ кьиубыдащ,
Ауэ абыхэм языхэзри
Зэрыбдзэжьейуэ кьэнэжащ.

Хуэхьуакъым ахэр гьащIэ гьусэ,
Уеблэмэ хьэфIи хуэмыхьуа.
Iусц цлалэр ноби хым гупсысэу,
Хэплъызэу нитIыр псы утхьуам.

* * *

Си гьащIэм укьыхопшахьуэ,
Джэрэзу укьыщоудж.
Си бжэлум уцокIэрахьуэ, —
Уимыхьэ икIи уимыкI.

Iузохри бжэр — уемыблагъэ,
Хузоцлри — усхуIумыкI.
Узиныбжьэгъу, узиблагъэ? —
КъызгурыIуэну слъэмыкI.

Зы пцлантIэм укьыщохьуахьуэ,
НэгьуэщIым укьыщоудж...
Бжэр кьыщыхуэщI уи цлыбагькIи,
Си гьащIэ бжэлупэм IукI!

ПШАХЪУЭ УНЭ

Пшахьуэ унэм щыуна кьэмыхьуа, —
Хьуцлэрейуэ толькьун кьэутхьуам
И тхьурымбэхэм ар хельэсэж.
... Сэ уэрыншэу хуэм-хуэму сосэж.

Пшахьуэ унэм щыуна кьэмыхьуа, —
Кьум тхьэмадэурэ жьыбгъэ цхьэ тхьуам
Налъэ-налъэурэ ар есеиж.
... Зэгуэр хьумэ си деж кьэбгъээзэж,
Пшахьуэ унэ лъэужь кьэлъыхьуэж.

ГУШЫНЭ НЫКЪУЭ

Ээ зы нэпкъым уклэредзэ,
Зэм адрейм уреудэкл.
Эи «аркъэнхэр» уи пщэрыдзэу
Дзыбэ гуэрхэм уадоклуэкл.

Зыр мазэщлэм хубогъадэ,
Адрейр дыгъэу кыпхушлөкл...
Нэгъуэщл зым и «щхьэфэ-хадэм»
Щхьэц пэлытэу удз кыщлөкл...

Етлөщланэм и нэ-вагъуэр
Уигъэлуэщхьуу кьоцлыщхьукл,
Дахэ псори пфлөщл уи нагъуэу, —
Хьуэр дыгъэлклэ «кыбыоукл».

Языхэзри кьэпхьэхуну,
Жьым утесу псым уопыдж...
Уклэредзэри толькьуным,
Нэпкъ задэжьым укъеукл.

144

* * *

Абдж зэмыфэгъуурэ си лъагъуныгъэр
Щыкъуей-щыкъуейуэрэ кыщыстепкьутэм,
Сыту мащлэцэт си псэм и щлэсэу
Уэ бдэслэгъуауэ кыпхэнэжар.
Сыту махащэт атлэ и гьащлэр
Псалэ пльыфэбэклэ дуней дахащэу,
Пльыжыщэ лейуэрэ теклыжыгъуафлэу,
Фыгъуэншэ шыпсэурэ мыгъэтклугъуафлэу,
Флэмыщл флыщлэжьклэрэ схудэщлэяр —
Япэрэй жьащэм иригъэбар,
Уэлбанэ псыдзэм илэсыжар.

БАЛИЕЙР МЭГЪАГЪЭ

Балиейр мэгъагъэ!..
Сщлэркъым уэ ущлэгъыр,
Гьащлэр зи дахагъым
Гьырнилуу ухэплэу.

Уи гум и бжәлүлэу,
Уи лээр пфлэзылбахъэм
Хуэмыфащэ угъуу,
Балиейр щыгъагъэм.

* * *

Си гъуджэм и гурыфл кыкIауэ,
СынасыпыфIау къегъэлъагъуэ:
Си нэгу соплэж, слъагъужкъым дагъуэ,
СфIощIыж Тхьэ пащхъэм сыккыкIауэ.

Зэм сызоплбыж, зызгъэкIэрахъуэу,
Сыщытщ зэм, си пIэм сыщыжауэ...
Си гъащIэм арщи «секIужауэ»,
Си гъуджэми схуищIыжкъым дагъуэ.

* * *

Си лъагъуныгъэр зэщхьыр гъатхэ пасэрт,
Дыгъэ бзий мащIэм кыигъәлула псэр
ЗэщIэтIэпIауэ зэщIэгъагъэрт, хьуапсэрт,
Бзэрабзэу пцIащхъуэр зыхуэусэр сэрт.

145

АрщхъэкIэ... уи пцIым кыиукIащ си пцIащхъуэр.
Иджы хэт уэрэд цIыкIу сэ схуигъәлун?
ИIэтрэ щыщIиупскIау мо уэгу къащхъуэм
Сигу-сабий цIынэр хэт схуигъәудәлун?

... Уэ куэдрэ кьолыхъуэж си гъатхэ пасэр,
Ауэ мы бжьыхъэр гуауэ уэшхкIэ матхэ.
Къэпщэхужынут, щIэптуи псэуасэ,
Къымыхъэжыну икIыжащ си гъатхэр.

* * *

Дунейр схуигъәнэхуу
Си псэм ит сурэт,
Узитеплэ цIыхур
ГъащIэм щызмыгъуэт.

Си гъатхи кыыхэмыхуэ,
Си бжьыхъэми хэмыт,

Уэ уи пльыфэ цлыхур
Сыту сэ кыисхуэт...
Си псэм кыигъэщлауэ
Си пкыым хэт сурэт.

СОЩІЭ

СощІэ, ущылэщ икли ущопсэу уэ
Сэ си лъэр здынэмыс щІыкыуэ,
ДызэпэлэщІэми, уэрщ схэтыр псэуэ,
Тхьэм схухиха ЩІэлъэныкыуэ!

УщІэгъуэщлауэ уэ гъащІэ-мэзым,
Пхэсхыжыпами сэ гугъэр,
Ээ зэхуозэжхэр тетар нэпкъ зырызым —
Псом нэхъ нэхъ лъэщци Ухыгъэр.

СощІэ, ущылэщ, кыисхуигъэщлауэ
Тхьэм схухиха ЩІэлъэныкыуэ!
Месыр, уэсмычым лъагъуэ тепщлауэ
Уи псэр кыохъэсыр си щІыкыуэ...

ЗЫ КЪАРУ ГУЭРЫМ УКЪЫСХУЕШЭ

Зы къару гуэрым укъысхуешэ,
Зы къару гуэрым узбгъэдеш.
Ди зэхуаку гъуэгур нэшэкъашэу
Зэхэшыхъащи, ущозэш.

Укыщысхуишэм псылэрышэм,
Мывэ кыыр лъагэр кыппоув.
УщыфІэкІыфкІи уэ биишэм,
Уи пащхьэр мэхъу мэз чыцэ Іув.

ИтІани уи псэр тепылэншэщ, —
Сэ сызэрожьэр ищІэ хьунщ...
Зы къару гуэрым укъысхуешэ,
Ухыгъэм фІэфІщи усщІыгъун.

* * *

ГурыщІэ къабзэ, лъагъуныгъэ,
Си гъащІэ лъащІэм щІэлъ ІэфІагъ,

Насыпырыху кыкыуэК дыгъэ,
Зыкыуэбгъэпщкыуауэ псэм и кыуагъ,
Уэ укыысхуокыуэ лъапэщкыуэ,
Схуэщкыуэ си пщэдейр нэхутхъэху,
Хэппхъэжу жыыбгъэм си гукыуэуэр
Сытепшэжыну дуней нэху.
... Гъэ кыуахэм ди псэр япхъэхами,
Кыытпэлъэщакыым я гыуэжыкуийр.
Си пащхъэ уитщ, гур зэлупхауи,
Кыуэбыд мы си Іэ ныпхуэсшийр!

СЭ ЦЫХУУ СЫКЪЭНЭНУЩ!

Сэ цыхуу сыкыуэнуу
Си фащэкыи, си щэнкыи,
Гуращэ зэлущэнкыи...
Сэ цыхуу сыкыуэнуу.

Цыхугъэр щысхъумэнуу
Шэ-псалъэ кыызаутыпщми,
Дунейр зыкыутэ губжыми
Цыхугъэр щысхъумэнуу.

СрещІ телущыкыыпІэ, —
Арщ кыыхуэнэжыр и плэ
Имызэгъэж жагъуэгъум...
СрещІ телущыкыыпІэ.

Сэ цыхуу сыкыуэнуу,
Пщэдджыжыкыкыи кыыщкыи дыгъэм
Пэджэжу псэ нэхугъэр...
Сэ цыхуу сыкыуэнуу!

«ЗЭИУХАУЭ СИ БЖЭР КЪЫЗОГЪАНЭ...»

Адыгэ литературэм и зыужьыкIэм кIэлбылхэм, шэч хэмьлэу, гу лъатауэ кыщIэкIынищ «совет нэужь литературэкIэ» дызэджэ лъэхъэнэм абы нэхъыбэу кыыхыхъэхэр бзылхугъэу зэрыщытым. Ахэр нэхъ дэзыхъэхри усыгъэрщ. Ди литературэм и закбукъым мыпхуэдэ щытыкIэ здэщыIэр. Хуэсакъытэурэщ, литературэ щIэныгъэми а Iуэхур кызыэриIэтыр – лъэпкъым и художественнэ дуней лъагбукIэмрэ къэIуэтэкIэмрэ къапэплъэхэм теухуа гупсысэхэр зэкIэ тегушхуауэ утыку кырилхъэу ар щыткъым.

148

Ауэ заныщIэу нэм кыIуидзэр лъэпкъ усыгъэм лиризм щабэр ебэкI зэрыхъуарщ, дунейпсо проблемэхэм къапыкIыу ар унагъуэм, абы щекIуэкI Iуэхугъуэхэм, цIыхухэм яку кыдэхъуэ IэфIагъэр, хуабагъэр литературэм зыщIишэу зэрыхуежъарщ. Нэхъ дызыгъэгуфIэращи, литературэм кыыхыхъэ бзылхугъэхэр я гупсысэкIэкIи, хъэтIкIи зэцхъкъым, я IэдакбэщIэкIэхэми кыбжаIэ хуэфэцэн щIэныгъи абыхэм зэраIэр, гъуазджэм и унэтIыныгъэхэми фIыуэ зэрыщыгъуазэр. Апхуэдэ литературэ унэтIыныгъэхэм я нэхъ гугъур кыыхэзыхахэм ящыщIц усакIуэ-уэрэдус Багъэтыр Нинэ.

Дэтхэнэ усэми уэрэд кыыхэкIырккъым, дэтхэнэ усакIуэри уэрэдус хъурккъым. Мыбы езым и тхыкIэ, и щэху иIэжщ. Ар рифмэхэр зэIухауэ, пычыгъуэр пшэщI хъууэ щыткIэ зэфIэкIырккъым. Усэр уэрэд хъун щхъэкIэ, абы и лIэужьыгъуэхэм я жьыпхъэм сатырхэмрэ ежъумрэ ибгъэзэгъэн, уэрэд гъэзэщIэкIэмрэ макъамэ Iэмэпсымэмрэ зэбгъэкIун, уэрэджыIакIуэм (цIыхухъу е цIыхубз) и макъыр къэпльытэн хуейщ. А псом ищIыIужкIэ усэм и купщIэр фIэкIуэд хъунуккъым. Арауэ кыщIэкIынищ, мы Iуэхум куэдым зыщIрамыпщытыр. Ауэ абы тегушхуэхэм пщIэ лей къалэжъу сэ кыыщохъу, ар зыхуэфэщэ лъэпкъ усакIуэ-уэрэдусхэм я сатырым, шэч хэмьлэу, хэтиц Багъэтырри.

Нинэ Тэрч районым щыщ Акъбащ Ипщэ къуажэм кыщцалъхуащ. Абы дэт курыт еджапIэр, Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым и тхыдэ-филологие факультетыр кыухащ. 1983 гъэ лъандэрэ Къэбэрдей-Балъкъэр радиом щолажъэ. А IэнатIэм абы зыкыщыгъэлъэгъуащ зи IэщIагъэм фIыуэ ехъулIэ журналист

Иэкиулъакиуэу. Цыыхуэхэм ягу дыхъащ икIи нобэр кыздэсым фIыуэ ялбагъу Багъэтырым кызыригъэпэщ «Макъамэ», «Ди зэIушIапIэм» радиожурналхэр. Ахэр республикэм и цэнхабзэм, литературэм, гъуазджэм я цIыху паиэхэм ятеухуащ. Апхуэдэу а нэтынхэм япэу кыщащIэ литературэм щIэуэ кыхэхъуахэр, республикэм, Налшык цэнхабзэмкIэ я IуэхушIапIэхэм щекIуэкI лэжыгъэхэм ехъэлIа хыбарыщIэхэр. Багъэтырыр Урысей Федерациэм и Журналистхэм я союзым хэтиц, Урысейм и Артиадэм и лауреатиц.

Нинэ зэрыжурналистыфIым кыдэкIуэу икIи усакIуэ Iээщ, уэрэдусиц. Аращ ар нэхъыбэу цIэрыIуэ зыщIари. УсакIуэм и псалъэхэр зыщIэлъ уэрэдхэр цызэхуэхъэсауэ «дыщэ дискитI» кыдэкIащ. Абы и усэхэр щIэх-щIэхъуэрэ кытохуэ «Iуащхъамахуэ», «Литературная Кабардино-Балкария» литературэ-художественнэ журналхэм, «Адыгэ псалъэ», «Терек» газетхэм, нэгъуэщIхэми. Бзылхугъэ усакIуэм и лирикэр узыгъэпейтейиц икIи гупсысэ куухэм ухэзышэщ. Апхуэдэу щытми, ар быдэу ныщIащ лъэпкъ художественнэ дуней лъагъукIэм, адыгэ усэ гъэпсыкIэм. УсакIуэм хузэфIокI езым и псэм щыхъэхэр лъэпкъым кыдэкIуэкI лъапIэныгъэ нэхъыщхъэхэм иригъэзэгъын, апхуэдэ дыдэуи гурыщIэ къабзэм кыгъэщI лирикэр адыгэ дунейм щепсыхъри, иджырей зэманым и фащэщIэхэмкIэ ихуапэурэ уи пащхъэм кърелъхъэж. Зыми емыщхъ и хъэтI щхъэхуэр лъэпкъ художественнэ гупсысэм и кыгъэхъуапIэ кIадэм зэрыхушчытыриц, Багъэтыр Нинэ и лирикэр щIэщыгъуэ, гурыIуэгъуафIэ зыщIыр. Аращ ди композиторхэм абы и усэхэм макъамэ щIагъэувэн щIафIэфIыр. Апхуэдэщ, цIэрыIуэ хъуа уэрэдхэу «Iуащэней», «Адыгэ Хэку», «КъэкIуэж, адыгэ!», «Къэбэрдей», «ЕфIакIуэ, Джылахъстэней!», «Си Астемырей», «Ботэщей», «Кавказ и Россия», «Джигит родился», нэгъуэщIэхэри.

Багъэтырым и хъэтI щхъэхуэр сэ зыхэслъагъуэр усакIуэм и гупсысэ пIейтеям кыгъэщI образхэм и псэр зэрахигуашэриц. Абы хузэфIокI зи кIапэлъапэхэр цIыху акъылым кытIэсэгъуей теплъэгъуэхэр художественнэ дунейм хигъэпскIыхъу тхылъеджэм кыбгъэдилъхъэжын, зэщIэтицIытицIэрэ зэщIэжыуэу. Апхуэдэ макъамэр къригъэщIу усакIуэм кыгъэсэбэп хабзэщ, адыгэ гухэлъ уэрэдхэм куэдрэ кыщыкIуэ «уей», «уэрейдэ», «уо-ри-ра», «уей, жи» междометиехэр, рефреныр, аллитерацэр, анафорэр, бзэм и макъхэр хэзыIэтыкI, усэм и стилистикэр шэщIа зыщI нэгъуэщI Iэмалхэри. Абы и щапхъэу къэпхъ хъунуш уэрэджыIакIуэ цIэрыIуэ Бэрэгъун Марианнэ игъэзащIэ «Джэгум» уэрэдым и сатырхэр:

Пшына макъамэм сызыIэпешэри,
Джэгум сыхешэ, си пIэм срей.
Пшынауэ Iээми къафэр къреш,
Утыкум итри си дунейриц.

Ежъу:

*Джэгуум, джэгуум, пиынэр щоджэгур,
Си гур щлэджэгуум ещл ислъэмей,
Гур кбыщлльэтым ещлър ислъэмей!*

Янэ строфам хэт псалъэхэм узыщрихьэллэ «ш» макъ дэклиуашэр сонорнэ макъхэм ящыщкбым, ауэ усаклуэм ар аллитерацэу сатърхэм кбыщихьри, а лэмалымклэ макъамэр ишэщлащ, абы «джэгуум», «щоджэгур», «щлэджэгур» псалъэ-рефренхэр гьусэ яхуищлльжри, усэр зэщлэжбыуэ ищлащ. Мыпхуэдэ усэм езыр-езыру макъамэри кбыщлоувэ, уэрэджылаклиуэм дэжкли гээзэщлэгуафлэщ, едалуэхэми тыншу я гум ираубыдэф. Анхуэдэщ Нинэ и адрей уэрэдхэри. А псоми я хэклилэр адыгэ лъэпкъ усэ гъэпсыклэрищ, Багъэтырыр псэклэ зытыщларщ. Ауэ бзылхугъэ лумахуэм хузэфлокл цлыхубэ луэрылуатэм и бзэмрэ иджырей художественнэ псалъэ хэлэтыклармрэ зэхигъэшытсыхьу езыр зыхэпсэукл дуней телъыджэр макъамэ дахэу ди пащхьэ кьрилхьэжын.

Гупсысэ куурэ гурьщлэ кьабзэклэ гъэнищлащ Багъэтырым и лъагъуныгъэ лирикэри. Абы и щапхъэщ «Сьдэпхьэхащ», «Гъащлэм и уэрэд», «Джэгуум», «Дэнэ ущыхэт?», «Лъагъуныгъэм кьегъээж», «Уэ уогушылэ», «Мазэу узолъагъу» усэхэр, нэгъуэщлхэри. Абыхэм усаклуэм теплъэгъуэ телъыджэхэр кбыщегъэщл, лирическэ ллхьбужьбым и гурьщлэмрэ и лъагъуныгъэ дахэмклэрэ зэщлэблэу. Нинэ езым и дуней илэжщ, усаклуэм и псэм и кьабзагъэм хуэдэу, ар нэхущ, лэхуитлэхуитщ, нэхтыщхьэращи, и бжэр дэтхэнэми хузэлухащ – кбылух, кбыщлльхьэ, зыщыгъэпсэху:

*Сэ сыноплъэ жэщклэ уи лъэ макъ,
Зэлухауэ си бжэр кбызогъанэ...*

Усаклуэр зыщлэхъуэпсыр зыщ – кбыхуеблагъэхэм кьахузэригъэпэща а «дунейр» кьагурьлуэнырищ, зэхащллькльнырищ. Ауэ анхуэдэу кбыщлэмьклми, яхуигъэгъуунущ (мыри цлыхубз усыгъэм сэ хэслъагъуэхэм ящыщщ), хэт ищлэрэ иужьклэ кьагурьлуэжынищ. Аращ усаклуэм щлльжилэр:

*Арыххэурэ сэ нэху куэд кбыстоцхьэ,
Ауэ хэсхьжкбым зэи си гугъэр –
Сыноплъэ пшанэ зэхэуэгъуэм.
Щытынущ бжэр лухауэ – уэ уощлэ.*

А гупсысэрищ – гъэгъуныгъэр – Багъэтырым и усэ куэддым лъабжэ яхуэхьур. Хьэл-щэн быдэ, псэ кьулей, гупсысэ узэщла зи лэ цлыхурищ ар зыхузэфлэклинуур. Усаклуэм елъагъу, кьыгурьлуэ «и луэхур флль хьуху, и ныбжэгъур кьызэрыхуэхьур дэгу». Лирическэ ллхьбужьбым и «гур гуфлэху», дыгъуасэ зи пэжагъым шэч кьытримышьэу щыта «ныбжэгъум и фэр покл». Итлани зыкьригъэщлэну,

гузэрыдээ ириггээщГыну хуейкбьым – мыхьэнэ зэпт мыхьуну гуэрууц ар езым кьызэрилбьытэр. Аращ ныбжьэггьум хуцГэмыхьума «и тГасхьанГэр» хуиггээггьунуи щГэхьэзырыр: «Сэ сыгуфГэху, ныбжьэггьур щГэтц си нэгү – // Сыхуейт слбаггьуху, и щГыхь исхьэну уэгү».

Альтруизм гунсысэу зауэм иужькГэ кьухьэпГэ, совет литературэм, зэрыщыту гьуазджэм зьыщызыубггьуауэ щытам, езы Баггэтырыр зьыщГанГыкГам, и нэщэнэщ мыхэр. УсакГуэм пасэу зыхилхьа а щэнхэр яхьболбаггьуэ «усэ нэщхьейкГэ» узэджэ хьуну и лирикэми. «И псэм зэи хэмькГыр» гу щГыГэ кьыхуэхьуащи, «и нанГэр кьыГэту пцащэм кьеплбьыжыркбьым, жриГэу хьуари зэхихьыжыркбьым». Ауэ, итГани, кьуаншаггээр цауэм и деж ихьыркбьым, абы и зьыщГыкГэри хуиггээггьуну хьэзыриц, «и гуггьанГэр ГэщГимых закьуэмэ». Лбаггьуныггэм и хьэтыркГэ сьит хуэдэ тезырри ишэчыфынууц «Гу щГыГэ укбьисхуэхьуащи» усэм хэт лиричкэ лГыхьужьбьым:

ЗбггэдэжГами уи гур, сьит щГэжын?
Ауэ сэ иджыри сыщогугь –
Лбаггьуныггээр зэ кьысхуэблэжын...

Апхуэдэщ Баггэтырым и лирикэ щабэр, и лэпкбьэггьухэр, кбэзыухьуреихь псори фГым, дахаггэм кьыхуезыдджэр, абыхэм я Гуэху дэкГмэ, дэгүфГэр, зыгуэр кбаймыхьулГэмэ, дэнэщхьейр. Лей кьызытехьэ цГыхум езым и гу пцГанэр мэлуху патицГэу пэщГидзыну сьытым дежи хьэзыриц Нинэ. Аращ цГыхубз усакГуэм и усэхэр тхьылбеджэхэм я псэм щГехуэбылГэр, и уэрэдхэр щГэх дзанэ уэрэд щГэхьур.

Нинэ, махуэ кбэс жыхуаГэм хуэдэу, и усэхэр кьытриггьадзэу, тхьылбу кьыдиггэкГыу щыткбьым. СыусакГуэщи, Гэмал имьГэу усэ стхын хуейщ жиГэуи кбалэн гуэрхэр зыхуиггээувьыжыркбьым. Езым зэрыжиГэщи, и гум щыщГэр, и псэр зыггэпГейтейр художественнэ псалгэкГэ кьыГуатэу аркбьудейщ. Апхуэдэу щытми, усакГуэм и иужьрей усэхэм дэ ядыдолбаггьу гбащГэм и лбэныкбьуэ куэд кьызэщГаубыдэ, я купцГэр нэхь куу зэрыхьуар. Лбаггьуныггэ усэхэм кбадэжГуэу иджы абыхэм яхэтиц философии гунсысэхэмкГэ псыхьа медитативнэ, пейзаж, граждан лирикэри. Хэкум, лбэпкбьым, цГыхухэм я кбэкГуэнум теухуа гунсысэхэмкГи усакГуэр кьыддогуащэ, ауэ, нэхьыщхьэращи, бзылхьуггэм и псалгэхэм сьытым щыггьуи фГым, пэжыггэм, дахаггьым укбьыхураджэ, Гейм ущахьумэ.

ТЫМЫЖЬ Хьэмыщэ,
щГэныггэлГ

Усэхэр

БАГЪЭТЫР Нинэ

СИ ЛЪАПСЭ

Си пцлантлэу си гъащлэм и жьантлэм,
 Мэраклэуэ хэссат сэ жыг лантлэ,
 Иджы сыхуозэшыр жыгыщлэм,
 Дыгъуасэм сешэжыр гурыщлэм.

Си унэу, мы си псэр здэунэм,
 Пхуоплызыр, ппэжыжьэми, си нэр,
 Сахьыжыр абыхэм си хьэблэм,
 Ццалэгъуэр Шыхульагъуэу кьыщыблэм.

Гухэщлым мы си пкъыр еубыдыр,
 Ццызгъуэткъым ди хадэм си адэр,
 Си анэри ццлэткъым пцэфлаплэм,
 Сопщлыхьыр сэ куэдрэ ди ццлаплэм.

Пытыжкъым си жыгым мэраклэуэ,
 Эгъуэтыжкъым псэм ццыщхэр, солыхьуэ,
 Ди пцлантлэм, ди хьэблэм гур маклэуэ,
 Льэс лъагъуэр, лъакъуаплэр кьелыхьуэ.

* * *

Аргуэру жыгхэр мэгъагъэр...
 Хъужами ццы кьызжеплахэр,
 Аргуэру си гур мэгугъэр,
 Гъэгъащи гуль кьэтлэплахэр.

Зэгъащлэ, клэншэщ гугъаплэр,
 Ццлэщыгъуэ пцещлэ абы гъащлэр,
 Къыуегъэлэтыжыр уи наплэр,
 Псэ кьыпхельхьэжыр ццлэрыщлэу.

Къысхуехь сэ гъатхэм гугъэщлэ,
 Дунейр уэзырауэ кьысцохьу,
 Ццыхошыр си гум лъагъуэщлэ,
 Гъуэгу гъусэ мы гъащлэм ццысхуэхьу.

* * *

Хызолъагъуэр уи гуфлэкIэр дыгъэм,
Хызолъагъуэ сэ уи нитIыр вагъуэм,
Къыхызохыр сэ гурылбыр лыгъэм,
Хызоухуанэр лъагъуныгъэр фIыгъуэм.

Къысхуолыдыр нэ вагъуитIыр жэщым,
Гур къольэтыр, зикI ар схуэмыубыд,
Къысхуолыдыр нэ дахитIыр махуэм,
Лъэр щIолъэт, гуфIэгъуэм сеубыд.

Бжыхьэ пщIащэр лъэгум щIопсэлъыкIыр,
Сылуцащэу пщIыхькIэ сыныпхуокIуэр,
Си гухэлъым гущIэр къресыкIыр,
Лъагъуныгъэ нэпсхэр сэ къысфIокIуэр.

Гугъэ нэхухэр гъащIэм сэ сегъэщIыр,
Уэсу Iэм къихуарзэр, IэщIоткIухьыр,
СоутIыпщыж дыгъуасэр, гур дыхэщIу,
ГупсысэщIэ нобэм сэ къысхуехьыр.

* * *

Сыт къысхуепсыжкIэ сэ дыгъэр?
Сигъэхуэбэжкъым уи плъэкIэм.
Сыт къызэбдзыжкIэ уэ лыгъэ?
МафIэ ищIыжкъым уи хъуаскIэм.

Сыт къызжиIэн сэ мазэщIэм?
Уэрыншэу зэшыгъуэщ дунейр,
ЖэщкIэ сепщIыхьми гурыщIэм,
IэфIыжкъым гухэлъым я лейр.

Сыт сахэплъэжкIэ вагъуэбэм?
НэгъуэщIц зыхуэблэр ууейр.
Уэрт сэ къэслъытэр насыпу,
Мы си псэр зэджэр, сызейр...

Ужыхыжащ лъагъуныгъэр,
Ар нуру къысхуэмыблэж.
Ауэ уахътыншэщи гугъэр,
Си гъусэ пэжу къонэж.

* * *

Сэ сыгуфIэху,
 Ныбжьэггур мэху нэщхьей,
 Си гур хэхуэху,
 И нэщхьыр мэху нэхъ Iей.
 Сэ сыгуфIэху,
 Ныбжьэггур мэгужьей.
 Сэ сефIэкIуэху,
 Абы зыктысщедзей.
 Сэ сыгуфIэху,
 Ныбжьэггум хощIыр игу,
 Си Iуэхур хьуху,
 Сэ ар кысхуохгур дэгу.
 Сэ сыгуфIэху,
 Ныбжьэггур щIэтщ си нэгу,
 Сыхуейт слъаггуху,
 И щIыхь исхьэну уэгу.

154

Уэрэдхэр

АДЫГЭ ХЭКУ

Щикгухьащ адыгэр кэрал куэдым,
 ЯфыщIащ «жыг уардэр» щысхь имыIэу,
 Нэхъ кьащтат лъэпкькIуэддыр дэ кьытхуэкIуэм,
 Бзэи, хабзи — псори хэкIуэдэжу.
 Зы зэманкIэ узэлэбэкIыжмэ,
 ЩIы IэмыщIэр и хгуржыным илбу,
 Ибгынат Хэкужьыр ди нэхъыжьым,
 Пичми и гур, лъаггуныггэр изу...

Тенджызым адэкIэ пшынэр кьыщолурэ,
 Пшынальэ дахэри си деж кьолус,
 Кьысхуобзэрабзэри, си гум зыдещI,
 Лъэпкьым и тхыдэри хабзэри кьафэм кьыхощ.
 Толкьун хьыринэурэ мактамэр йощIэрэ,
 Си щIыльэ-анэми сыногупсыс,
 СынодэхащIэури сыпхуогумэщI,
 ФIыльаггуныггэми уэрэдыр сэ сеггэус.

Ежьу: Си псэм щызгъафIэурэ
Мы си гум хэль,
Дыгъэ нэбзийурэ
Мы щIыгум щепс,
Уэ, си лъэпкъ щыпкъэр, узигухэльщ,
Уэ, дыгъэпс гуапэурэ си деж кыщепс.
Си псэм щызгъафIэурэ
Мы си гум хэль,
Дыгъэ нэбзийурэ
Мы щIыгум щепс,
Уэ, си лъэпкъ щыпкъэр, си псэм ухэльщ,
Уэ, дыгъэпс гуапэурэ си гум и кьуэпс.

Уэсыр кытительми, бгым пшэ Iэрамэурэ,
Сэ Iуащхьэмахуэ кызохуэбэки,
Щыгур мылылэмми, лъэр нызохус,
АдрыщI сэлабри лъапIэурэ лъэпкъым изох.
Псэр щыпхуэзэшкIэрэ, уэ узиплъапIэурэ,
Пшагъуэр токIуэтри, дыгъэр кыкьуокI,
ЖэщкIэрэ мазэри вагъуэм хосыхь,
Си лъагъуныгъэри гущIэм хамэщI кыщызох.

Ежьу.

ФIыуэ слъагъу лъахэурэ адэжь щIыналъэмэ,
Си гур ныпхуелэурэ си гъащIэр сохь,
Адыгэ хасэу лъэпкъым и лыкIуэм,
Псэхэр зэпищIэурэ си гугъэр кысхуегъэнэху.
Жэнэт кысщыхъуурэ дуней дахашэмэ,
Дыгъэри мазэри кысхуещIыр тыхь,
Зы насып вагъуи сэ кысхудокIуэ,
ГурыщIэ къабзэми и фIыгъуэ сэ согъэунэху.

Ежьу.

ЖЭНЭТ ЩЫНАЛЪЭ

Жэнэт щIыналъэу Къэбэрдей,
Си гъащIэм и уэрэд,
Йожьу Шэрджэсыр, Адыгейр,
Зэтохуэр ди мурад.
Лъэпкъ пшынэм кьокIыр ислъэмей,

Утыкуми зеубгъу,
 Адыгэр поплъэри пщэдей,
 Егъаджэр и бжъамийр.
 Уэру йожэхыр уи Тэрчыпс,
 Шэрэджи емызэш,
 Къыстемыпсамэ уи дыгъэпс,
 Сэ хуабжыу сыпхуозэш,
 Си адэжь къуэпсу Къэбэрдей,
 Шэрджэсри зи къуэш,
 Псыжыыр щежэхыу Адыгей,
 Зы гъуэгу дэ пхырыдош.
 Мэльалъэр Iэгур, хъуамэ джэгу,
 Пшынэбзэр зэролъэль,
 Нехъэсыр Iуащхьэмахуэ щыгу,
 Макъамэм си гухэль,
 Щоджэгур щIэблэри си щIыгу —
 Сысейщ сэ щIы хъурейр,
 Хуабагъэ щыщIэркъым си жьэгу,
 Мэгъагъэр си дунейр!
 Си адэжь къуэпсу Къэбэрдей,
 Шэрджэсри зи къуэш,
 Псыжыыр щежэхыу Адыгей,
 Зы гъуэгу дэ пхырыдош!

ГУАЦЭНЕЙ

ЛэщIыгъуэ епщыкIуханэм
 Дэ благъэ дызэхуэхъуащ,
 Урыс Пащтыхъу Иуаным
 Идархэ я пхъур ишащ.
 Пщы Темрыкъуэ ипхъу дахэр
 Иуан Ерум псэгъу ищIащ,
 Адыгэ пщащэм и теплъэр
 Лы пхъашэм и гум хыхъащ.

Ежыу: Гуацэ, Гуацэ, Гуацэней,
 Урипщацэт Къэбэрдейм,
 Ущыхъуащ уэ Урысейм
 Пащтыхъ гуацэ, Гуацэней!

Лъэхъэнэ жыжьэм дешэжыр
 Тхыдэм и зы гъуэгуанэ,
 Къэбэрдеипщыр мэхыщIэ:

Льэпкъ мащлэр хуейщ цлэггэкъуэн...
Щхьэр ирехьэллэ Иуан,
Урысеишхуэм и дамэр
Тхуэхьуащ адыгэм теплэн.

Ежьу.

Иуан Ерум и тепщэгъуэм
Уэ вагъуэу ухольдыкI,
Марие цлэр уи дахэгъуэм
Ди тхьдэм уэ щыходыкI.
Уэ уи луцагъ цагъэщлагъуэм,
Упагэу узэмыкIуэкI,
Нобэми адыгэ льэпкъым
Ди гьащлэм укьыдокIуэкI.

Ежьу.

СИ АДЭ

Сытым щыгъуи уи гукъэкI, си адэ,
Сыщымышцлэу изохьэкI си гьащлэр,
Iэдэбагъыр уэ къобэкI, си адэ,
Согъэщлагъуэр уи щабагъ игьащлэм.

157

Ежьу: Мы ди тхьэшхуэм сэ сольэлур,
Зи щлэр льягэу, фIыгуэ сльягъу си адэ,
Узыншагъи ущымышцлэурэ,
Уи бзэ IэфIми сыщымышцлэурэ,
Ильэс куэдкIэ тхьэм усхуигъэпсэу,
Сядэ льяплэр тхьэм усхуигъэпсэу!

СфIэфIщ уи псалъэ седэлуэн, си адэ,
СыхоткIухьыр уи гуапагъ, гулътэм,
Уи чэнджэщхэр дамэ схуохъу, си адэ,
Афэху джанэ сыпхуэхъунт, слъэкIатэм.

Ежьу.

Сыхъужами сэ балигъ, си адэ,
Зыхызощлэр уи гум и хуабагъыр,
Уи къуэрылху-пхъурылхуми, си адэ,
Льыбогъэс адэшхуэм и IэфIагъыр.

Ежьу.

ДЖЭГУМ

Пшынэ макъамэм сызылэпешэри,
Джэгум сыхешэ, си пIэм среш.
Пшынауэ Iээми къафэр къреш,
Утыкум итри — си дунейщ.

Ежьу: Джэгум, джэгум
Пшынэр щоджэгурэ,
Си нэр щIэджэгум
ЕщI ислъэмей!
Гур къыщIилъэтым
ЕщIыр ислъэмей!

Iэгур лъэлъамэ, щIыр къыпэджэжурэ
Джэгум зелэтыр, гури пIэпех,
Ди лъапэрисэми псори дехъэх,
Псэр дэзыхъэхри — си дунейщ.

158

Ежьу.

Жэщым вагъуэхэм мазэр къафыхьмэ,
ЩIыльэм щокIуэкIыр адыгэ джэгу,
ГущIэм щызгъафIэри нэгум щоджэгу,
ЩIыгум къыщыфэри — си дунейщ.

Ежьу.

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цы-хубэ усакуэ, балъкъэр литературэм и классик Кулиев Къайсын къызэралъхурэ нэгъабэ илгъэсищэ ирикъуащ. Абы ирихьэлIэу ди республикэм щекIуэкIащ школакIуэ цIыкIухэр жьджэру зыхэта литературэ зэпеуэхэр. ЕджакIуэ 250-м я IэдакъэцIэкIхэр бзицкIэ — адыгэбзэкIэ, балъкъэрыбзэкIэ, урысыбзэкIэ — кърахьэлIат абы. Зэхъэзэхуэм нэхъыфIу къыщалгъытахэм ящыщэ КIуэкIуэ Валерэ и цIэр зэрихьэу Кыщпэк къуажэм дэт курыт школым и 11-нэ классым щеджэ Хъуран Юлэ и лэжыггэр.

ХЪУРАН Юлэ

159

Къайсын теухуа си псалъэ

Сэ Кулиев Къайсын къуршыбгъэм изогъэщхь. Къурш зэхуакухэм къыдэкIауэ къысфIоцI ар. И усэхэр щыгум трипхъэри, щхъуантIагъэм псори зэщIиштащ, и усэхэр уафэгум дрипхъейри, дыгъэ нуру къытхуепсащ, къабзагъэрэ дахагъэрэ цIыхум я гум къыщигъэушащ.

А усакуэ гъуэээджэм и усэ куэд урысыбзэкIэ зэрадзэкIащ. Абы хэм сызdedжэм, сыдихьэхри, сэри зэрысхузэфIэкIкIэ усэ зыбжанэ адыгэбзэм къызгъэтIэсащ.

Кулиев Къайсын Шэджэм Ипщэ къуажэм 1917 гъэм ноябрым и 1-м къыщалъхуащ. И адэр пасэу дунейм ехыжащ. Курыт еджапIэр Шэджэм Ищхъэрэм къыщехри, ар Луначарскэм и цIэр зезыхьэ Театр институтым щIотIысхьэ. Литературэ институтми (Москва) щоджэ — 1935-1939 гъэхэм. Ахэр къиуха нэужь, Къэбэрдей-Балъкъэр пединститутым егъэджакIуэу къегъэээж. А зэманым абы усэ тхыным зрет. 1940 гъэм къыдокI Къайсын и япэ тхылыр. Абы ит усэхэм я нэхъыбапIэм къыхэщырт куэдкIэ узыщыгугъ хъуну усакуэ къызэрыунэхуар.

Къытфлэщлырт къамэм и къарур
И усэхэм кыыхэщу.
Бийм къуажэ кыылэщлэтхыжмэ,
Цыклухэр кыызэхуэжэсырт.
Абы зы лъапцлэ цыклу уанэгум иригъэтлысхьэурэ
И нэхэм щэхуу ба хуищлырт.

Симферополь дэт сымаджэщым щлэлъу, Къайсын зэхех и лъэпктым кыитепсыха насыпыншагъэр.

51-нэ армэм и нэхыщхьэ, Совет Союзым и Лыхъужь Крейзер Яков Кулиевым и деж сымаджэщым къоклуэ, кыыхуагъэфэща дамыгъэ лъаплэр кыыхуехыжри. Къайсын абы йоупщл: «Пщэдей фыкъаклуэу кыистефхыжыну мыр?» Генералым уклытауэ жэуап къет: «Хьэуэ, дыкъэклуэнуктым».

Улэгъэр хъужу сымаджэщым кыщлатхыкыжа нэужь, абы и хэкум къегъэээж. Кулиевыр хуит ящлат и лъахэм цыпсэужыну, арщхьэклэ езыр и лъэпктыр здаша щлыплэм маклуэ, къатепсыха гузэвэгъуэр ядигуэшыну. Илъэсипщлым щлигъуклэ цыпсэуащ ар Къыргъызым, жыджэру литературнэ гъащлэм хэту, ауэ и тхыгъэхэр кыдигъэклыну хуимыту.

Айтматов Чингиз Къайсын щхьэклэ мыпхуэдэу итхауэ цытащ: «Псори пхуэшэчыныр лыгъэшхуэщ. Езы Къайсын улэгъэ зытель мывэм хуэдэщ — ар дамыгъэу и усэхэми кыыхощ: «Сэ псори схуэшэчащ». А «псори» псалъэм кыызэщлеубыдэ лъэхъэнэ псо, лъэпктым, цлыхум и гум щигъэвар, ишэчар, ауэ къахуэгъэшактым ар абыхэм, атлэ япсыхьащ, и гум хахуагъэ, пагагъэ кыщцагъэушу».

Езы Къайсын мыпхуэдэу жэуап иретыж Чингиз: «Сэ сынасыпыфлэщ, а зэман хьэлъэм флэщхуныгъэр зэрысфлэмыклуэдамклэ. Си гум цызгъафлэрт ди къурш къетхьухахэр, гъуэгубгъум кыщцыклэ удзхэр, Пушкин и усэхэр, Бетховен и макъамэр. Сыту флыт сэ зэи гъащлэр мыхьэнэншэу кыызэрызмылбытар».

Абы гъащлэм хуила бгъэдыхьэклэр, еплъыклэр кыыхощ мы сатырхэм:

Гъащлэ, си щхьэр лъахьшэу пхузогъэщхьыр,
Флыщлэ сэ пхузощл, а зэман бзаджэм

МафІэ лыгъэм, щІыІэ уаем сызэрымсамкІэ,
Хамэ щІыпІэм ажалыр къызэрыщыслумыщІамкІэ...

Къайсын Кулиев — ар лъэпкъ щІыкІум къыхэкІа усакІуэщ. Ар — дуней псом и усакІуэшхуэщ. Абы и псэм пэгъунэгъуу къелъытэ икІи и гум щегъафІэ Пушкин, Лермонтов, Тютчев, Блок, Есенин, Низами, Физули, Пастернак, Твардовский, Вахрах сымэ. АпхуэдизкІэ ар гурыхуэти, абыхэм я усэ куэд гукІэ ищІэрт. УсакІуэшхуэм къилъытэрт дэтхэнэ лъэпкъми гъащІэм лъэужь дахэ къыхинапхъэу, дахагъэр къэдгъэлурыщІэн къудей мыхъуу, дэ езыри ар къэзыгъэщІхэм дащыщын хуейуэ.

Къайсын къилъытэрт усакІуэр ауэ сытми щІыху къызэрыгуэкІыу щытын хуэмейуэ. АтІэ, зы дакъыкъэ нэхъ мыхъуми, абы зыкъилъытэжыфын хуейщ тенджызу, къуршу, уафэу. А зы дакъыкъэр хури-къунуц абыхэм яхэль къарур зыщІишэну, я дахагъэр зыхищІэну. Абы иужькІэщ псэ зыхэль усэ къыщигъэщІыфынур.

162

Усыгъэр псалъэ къудей-тІэ?
ГуфІэгъуэщ икІи гузэвэгъуэщ ар.
ФэрыщІыгъи, щытхъу нэпцІи хуэхейщ,
ЗэуапІэм Іут сэлэтым нэхъей.

Ещхъщ ар бгыхэм, сабийхэм,
Жыгхэм, пшэм,
Псыежэхыу нэхуцым къыдэушам,
ЩІымахуэм жъэгум дэль мафІэ мыужьыхым.
Хъэуэ, Усыгъэр псалъэ къудейкъым,
АтІэ мазэм къыхэнэхукІ сэхураныщхъэщ.
Усыгъэр — псалъэ къудей-тІэ?
ГъащІэщ икІи Лэныгъэщ ар.

ЩІыхъыр, пэжыр и гъуазэт усакІуэм. Сыт щыгъуи и напэм ечэнджэщырт ар.

Абы къилъытэрт:

УсакІуэм пцІы иупсмэ, зэбгъэщхъынур
И ныбжьэгъу нэсым сыткІи епцІыжарщ.

Сыт хуэдэу мыдыджами, псалэ пэжырщ
ГущІэгьукІи кьаруушхуэкІи гьэнщІар.

А усакуэ телыджэм и усэхэм седжэху, кІуэ пэтми сызыІэпашэрт,
зи гугьу ищІ Іуэхугьуэхэм сыкьыхэхутауэ кьысфІэщІырт. «Черный
конь умирает на белом снегу» усэм сыкьыщеджэм, шым телъ бэлы-
хьыр псэкІэ зыхэщІащ. Ар си пащхьэм кьиукІурияуэ кьысщыхьуащ.
А усэри зээдзэкІащ:

УЭС ХУЖЬЫМ ХЭЛЪУ ШЫ КЪАРЭМ И ПСЭР ХОКІ

Ажалым хэдэ имыІэ,
Здэжэм джэлауэ,
Уэс хужьым хэлъу,
Шы кьарэм и псэр хокІ.

Шууейхэр и плэм дэсу,
Гьуэгуанэ плъахэм ирижэрт.
КьикІуэти абы имыщІэу,
Дэнэ шыгьажи щытекІуэрт.

ЩІэкІащ и нэгум Іэджэ —
Псы Іэли, кьурш лъаги.
Пщащэ бгы псыгьуи куэдрэ
НысащІэу абы кьихьащ.

И лъакьуэхэр псыгьуэт.
ТхьэкІумэр гьэкІат.
Бгы задэм кьехыфырт.
Гьуэгу техьамэ, ар лъатэрт.

И псэр хокІыр шы кьарэм
И псэупІэм пэжыжьэу,
И нэпсыр тодие
Нэкугьуэ нэщхьейхэм.

Іуэху теухуауэ,
И кьару еблэжакьым.

ЗыщІегъэхи имыщІэу
Мурадым ерыщу хуэкІуэрт.

Уэсыр къуршхэм къоткІухыр,
Удзхэм я пкъыр щІэллаш.
Гум къоуэ апхуэдэ дахагъэр —
Шы къарэм и псэр хокІ.

Ажалым хэдэ имыІэ,
Псори зэфІеуэнтІыкІ.
Уэс хужьым хэлъу,
Шы къарэм и псэр хокІ.

«ПщІыхъэпІэ» усэм хэт къуршыбгъэр ди лъэпкъым езгъэщхьащ.
Пасэ зэманым абы ятелъа бэлыхьыр си нэгум пщІыхъу щІэкІыжащ:

164

ПЩІЫХЪЭПІЭ

Фочышэм къуршыбгъэр иуІауэ, —
Апхуэдэ пщІыхъэпІэ нобэ слъэгъуат.
И дамэр лъым ириІауэ, —
Апхуэдэ пщІыхъэпІэ слъэгъуат.

Ар дамэ узыншэмкІэ щІым еуэрт,
Ар жагъуэу къуршым езауэрт,
Ауэ, зиІэтыну къарур хуримыкъуу,
ЩІы тафэм ар къытехуэжырт.

Аргуэру щІым дамэкІэ йоуэр,
Лъыпсыр къыпыжу, ерыщу йозауэр,
Пэлъэщын къуршыбгъэ пагэм ажалыр?
И нащхъуэр уафэм хуелэтыр.

УЭРЭДБЗУХЭР

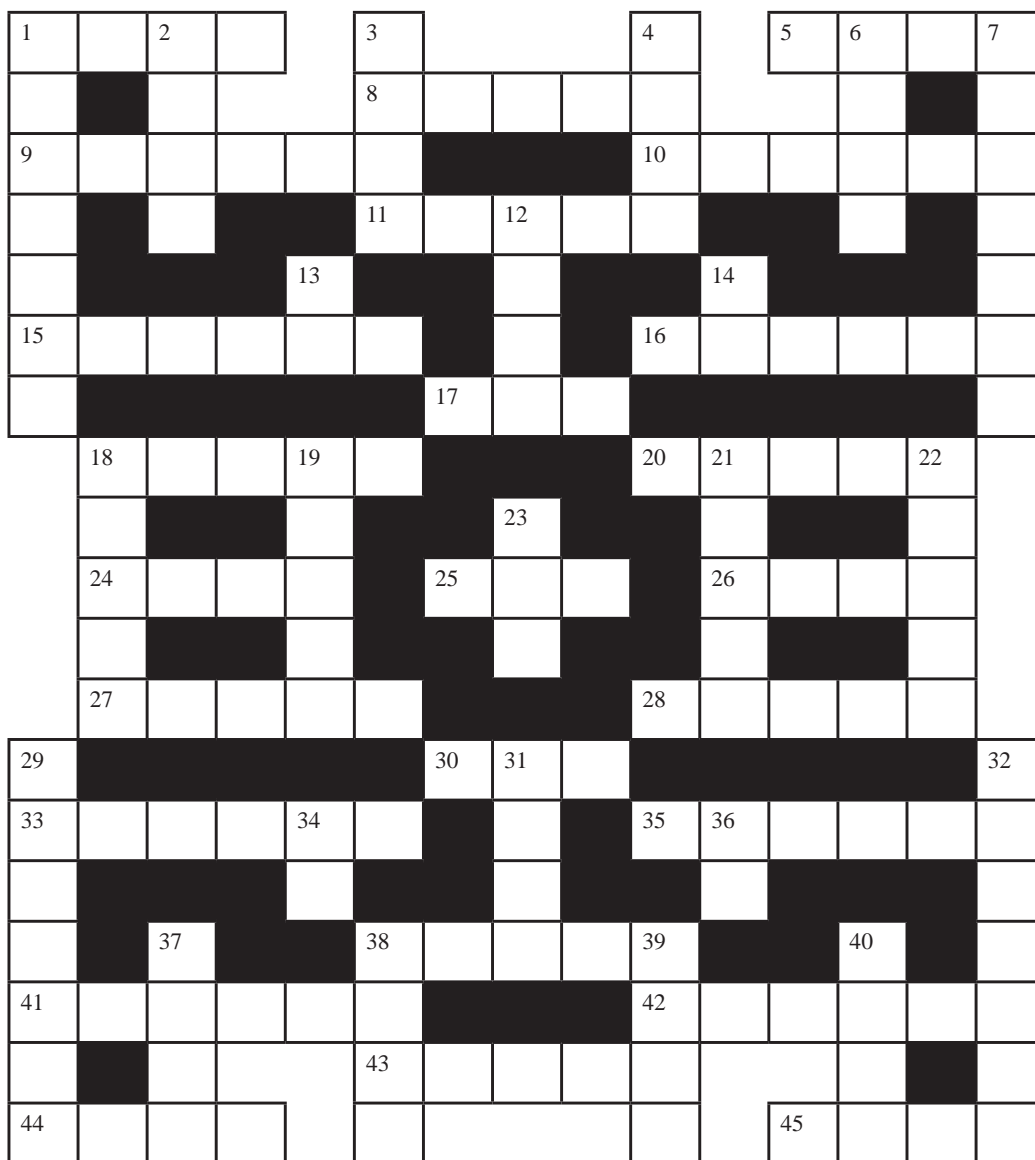
Дудин М. деж

Уэ пщІэжрэ, уэрэдбзухэм уэрэд къыщрашар,
Фируза деж? — Хъэфиз и махуэхэм хуэдэу,

Къуршыбгъэр и абгъуэм щхъэкIэ зэрызауэм хуэдэу,
Уэр щхъэкIэ хэти сэ сыпэувынщ.
Си лым ирырелэ уи губгъуэжъхэр,
Срырелэ, уэ Iэплэ носшэкIауэ, си щыналъэ...
... Уэрыншэу дауэ сыпсэуну, си щыналъэ,
Уи бгылъэ лъагъуэхэм сримыкIуэу,
Мы си гум щызгъафIэ бгыхэр, психэр
Сымылъагъуу?!
Дауэ зэрысщыгъупщэнур Бахъсэныжърэ Тэрчыпсрэ?
Къуршыбгъэхэ, фэрыншэу хэт сэ згъэныбжъэгъунур?
Псэм пэсщI ди джэгухэ, фэрыншэу дауэ сыхъуну сэ?
Си ныбжъэгъухэ! ФысщIымыгъуу сэ дауэ секIуэкIыну?
ФызимыIэжмэ, щхъэр хэт есхъэлIэну?
Си хэкур бийм IэщIыхъэу, зыхуэзгъэщхъ нэхърэ
Сэ нэхъ къэсщтэнщ зэуапIэм си псэр щысту
Сыщыжеиныр уи бгъэгу, си щыналъэ!

ПСАЛЪЭЗЭБЛЭДЭ

ЕкIуэкIу: **1.** ... шIалэ шыIэкъым (*псалъэжъ*). **5.** ... из хъужыркъым (*псалъэжъ*). **8.** 1942 гъэм нэмыщэхэм къадэзауэу ди шыпIэм къихъа лъэпкъ. **9.** Шыухэм я мылькур залымыгъэкIэ къатезых. **10.** Псыгуэнсу кыщцалъхуа адыгэ драматург. **11.** Бжэныфэм кыыхэщIыкIа Iуданэ. **15.** Гъэм и зэман. **16.** Бразилием щекIуэкIа дунейпсо Олимп джэгухэм дыщэ медаль кыщцызыхъа адыгэ бэнакIуэ. **17.** ПхъащIэ Iэмэпсымэ. **18.** ШыхупIэ. **20.** Къру лъэпкъым шыщ губгъуэ джэдкъаз пIащэ. **24.** ГъуапIэм кыыхэщIыкIа шыуанышхуэ. **25.** Удз гъэгъахэм фо къапызых гъудэбадзэ лъэпкъ. **26.** Уи ... фIамэ, уэ уи шытхъукъым, къуэфI упIамэ, кыщцытхъунщ (*псалъэжъ*).

27. Нэклум, щыфэм илэ зэлыагъэ. 28. Адыгэ композитор цлэрылуэ, Пашлэ Бэчмырзэ и пхъурылху. 30. Ижъ зэманым пщы, уэркъ сыт хуэдэхэм нэгъуэщлэ унагъуэм ирагъэплу шыта щлалэ цлыклу. 33. Къэбэрдей-Балъкъэр мэкъумэш академием (университетым) и ректору шыта еджагъэшхуэ. 35. Зи дамитыр дэшея. 38. Щхъэл мывэр зэклэрэхуэкл. 41. Шылэ гъуэжъым и фэр зи теплэ. 42. Лэскэн районым шыщ къуажэ. 43. Къулькъужын къыщалхуа адыгэ тхаклуэ, драматург. 44. Пхъэщхъэмьщхъэ лъэпкъ. 45. Ди къэралым и Къуэкълплэ Жыжьэм шылэ псыежэх ин.

Къехуы: 1. Къэбэрдей-Балъкъэрым и цлэхубэ тхаклуэ. 2. «... къэлэта» — урыс тхаклуэ Шолохов Михаил и роман. 3. Зи клапэ лъэныкъуэм флэгъэнаплэ илэ пхъэ клыкх; къурыкъу, бжэгъу. 4. Илъэсищым ит шыщлэ мыгъасэ (*хъууэ*). 6. Хэку зауэшхуэм и зэманым партым и Къэбэрдей-Балъкъэр обкомым и япэ секретару шытар. 7. Псы луфэ чыцэхэм, мэкъуплэхэм шыпсэу бзу цлыклу, дамэ клэщлу, щлагъуэу мыльэтэфу. 12. Урысей Федерациэм Глинкэм и цлэклэ шылэ къэрал саугъэтыр зыхуагъэфэща адыгэ композитор. 13. Гъэшхэкл. 14. «... закъуэ» — Клэрашэ Тембот и роман. 18. Теунэ Хъэчим и «Лъагъуэщлэ» рассказым хэт лыхъужь. 19. Хадэхэм ирагъэуэвэ бзугъащтэ. 21. Журт Биберд и роман. 22. «... зэшищ» — адыгэ уэрэдыжъ. 23. Зыгуэр ягъэса нэужь, сабэ щыклэу, щашэу къанэ сахуэ. 29. Гъатхэм пасэу ди щыплэм къэлъэтэж къуалэбзу. 31. Къыдалхуауэ цлэхум и щыфэм хэт фыцлагъэ. 32. Тхаклуэ, усаклуэхэу Журт Биберд, Хъэх Сэфарбий, Бицу Анатолэ, Мыкъуэжь Анатолэ сымэ къыщалхуа къуажэ. 34. Пшахъуэщл. 36. Черкесск дэт адыгэ театрым зи цлэр зэрихъэ артист. 37. ... и хабзэр пхъум и бзыпхъэщ (*псалъэжь*). 38. Бразилием щеклуэкла дунейпсо Олимп джэгухэм дыжъын медаль къыщызыхъа адыгэ бэнаклуэ. 39. Къурлэным и зы пычыгъуэ. 40. Тенджыз Фыцлэм и ищхъэрэ лъэныкъуэмклэ къыщылъ хытлыгуныкъуэ.

Зэхэзылхъар **МЫЗ** Ахъмэдщ

Етлуанэ къыдэклыгъуэм тета псалъээзблэдзым и жэуапхэр

Еклуэклыу: 7. Къэрабгъэ. 9. Жэмыхъэт. 10. Цшыунэ. 11. Къашыргъэ. 13. Къуацэхэс. 15. Цэуей. 16. Бзэклэ. 17. Хъэм. 20. Цэн. 21. Уэрэд. 22. Лъэхъуджэ. 23. Цшыхъ. 24. Ажалу. 26. Лумахуэ. 28. Тут. 30. Таж. 32. Уанэгу. 33. Дурэш. 36. Ццэщыгъуэщл. 38. Лэпхъуэр. 39. Абазэ. 40. Цшылэрыс. 41. Цшыгъыным.

Къехуы: 1. Лэжьапщлэ. 2. Насыпщ. 3. Хъэщлэ. 4. Бжэкъу. 5. Быфэкъуэ. 6. Нэфлэгуфлэ. 8. Духъэ. 12. Гъэунэ. 14. Адэклэ. 18. «Мурат». 19. Бжыхъэ. 20. Ццэбэт. 25. Лантлэ. 27. Мардэ. 29. Уафэрыху. 31. Аслъэныр. 32. Укытэщ. 34. Шапсыгъ. 35. Иуаз. 37. Ццасэ. 38. Иэщэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

№3

(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Борис Бижоев,
Адам Гутов, Хамид Кажаров, Хамид Кармоков,
Хачим Кауфов, Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Муаед Хаупшев (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Свидетельство о регистрации
Управление Роскомнадзора по КБР
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.
Подписной индекс: 73296

Подписано к печати 08.06.18. Выход в свет 30.06.18
Формат 70x108^{1/16}. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 14,7. Уч-изд. л. 12,0. Тираж 2.183 экз. Заказ №197
Подписная цена на 2 месяца 31 р. 17 к.
Подписная цена на 6 месяцев 93 р. 51 к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано ООО «Печатный двор»
360000, КБР, г. Нальчик, ул. Калюжного, 1

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПЦІЭ

Журналым кыйтехуэ тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкІэ жэуап зыхьыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Іуэху еплъыкІэхэр Іэмал имыІэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыІэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркІэ тедзауэ, флеш-кэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщІыпІэ щытрадзэмэ, «Іуащхъэмахуэм» кыызэрырахыжар кыагъэльэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кыалэнкыым Іэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкІэ кьевгъэхъ хъунуц: 360000, Налшык кыалэ, Лениным и цІэр зезыхъэ уэрам, 5, епщыкІузанэ кыат, «Іуащхъэмахуэ» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъыщхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхъ секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзіе, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЪЭХЭМ ПАПЦІЭ

Журналыр зэрытедзам дагъуэ гуэр иІэу кыщІэкІмэ, абы теухуауэ фыщыщІэупщІэ хъунуц: Калюжнэм и цІэр зезыхъэ уэрам, 1, ООО «Печатный двор».

ГЪУБЖОКЪУЭ Лиуан

23.02.1937 – 3.09.1988

АВТОБУС КЪЭУВЫИЭПІЭМ ДЕЖ

Магъыр щлалэ цыкӀур зэгуэуду,
Джэшым хуэдэу къолъэлъэх и нэпс,
Автобусым блишащи и адэр
КъыкӀэлъыкӀуэ къэувылэплэм нэс.

Магъыр сабийр зыми хуэмыудэлуу,
«Папэ» фӀэкӀ и макъым къимыкӀыж...
Иджыпсту абы и гузэвэклэм
ПлӀыщӀрэ зы гъэр сэ сигу къегъэкӀыж...

Дыкъыкъуанэу анэм и клэ къуагъым
МафӀэгужьхэм мащӀэм дыхана?!
ПсыхэкӀуадэу сабийм ди гъы макъыр
Дэ адэншэу дапщэ дыкъэна?!

Абы шыгъуэ мафӀэгухэм я лугъуэу
Ди адэхэм я нэклур зыгъэпщӀкӀуар
Нобэм къэскӀи хэлъкъэ атӀэ тхъугъэу
Фызабэхэм я щхъэм къыхэнау!..

О, шофӀрхэ, мафӀэгухуэу шыӀэ!..
Фи гулъэфым, маржэ, фыхуэсакъ,
ФытемыплъэкъукӀыу фыкъэувыӀэ,
Къэмылу щыкӀэ сабийм я гъы макъ!

ЩӀэблэр топ уэ макъым зыкӀи хуейкъым,
Къыхэмыщту ахэр ирежей...
Щыми, псыми, уэгуми фыщызекӀуэ,
Зауэ гъуэгур къыхэвмых къудей!

1965